

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE
YATIRIMLARININ İSTİHDAM ETKİSİ:
TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ**

OKAN GÜRAY BÜLBÜL

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2018

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM
ETKİSİ: TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ**

Okan Güray BÜLBÜL

DOKTORA TEZİ

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2018

Okan Güray BÜLBÜL tarafından hazırlanan “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türkiye Çimento Sektörü Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Eyüp BEDİR

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan : Prof. Dr. Şerife Türcan ÖZSUCA

Çalışma Ekonomisi, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Cem KILIÇ

Uluslararası Girişimcilik, TOBB Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Yücel UYANIK

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

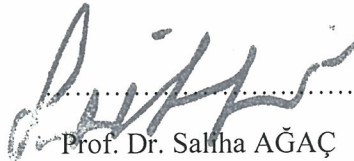
Üye : Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 02/07/2018

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Salha AĞAÇ

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Okan Güray BÜLBÜL

02/07/2018

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM ETKİSİ:
TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

(Doktora Tezi)

Okan Güray BÜLBÜL

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2018

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye çimento sektöründe 2000 – 2015 yılları arasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda 2000 – 2015 döneminde sektörde gerçekleşen yatırımların istihdam üzerindeki net etkileri ekonometrik model kurularak analiz edilmiştir. Ayrıca yatırımların istihdam üzerindeki nitel etkileri, istihdamın kalitesi üzerine etkileri ve sosyo – ekonomik etkileri; sektörde bu süreçte imzalanmış toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi, sektördeki gelişmelerin bütün ayrıntılarıyla yer aldığı Beton Dünyası Dergisinin bütün sayılarının taranması ve sektörün sosyal tarafları olan Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Türkiye Çimento İşverenleri Sendikası, Türkiye Çimse – İş Sendikası ve Cam Keramik – İş Sendikasının yarı yapılandırılmış mülakat formları ile görüşlerinin elde edilmesi suretiyle incelenmiştir. Gerçekleştirilen analiz ve değerlendirmeler sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2000 – 2015 döneminde çimento sektöründe net istihdam üzerinde olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında iş sağlığı ve güvenliği bilinç ve kültürünün çok uluslu şirketlerin yaklaşımları sayesinde olduğu ve geliştiği, ayrıca sektörde “insan odaklı” yaklaşımın kaynağının çok uluslu şirketler olduğu, ürün çeşitliliğinin sağlanması ve büyük yatırımlar için kaliteli ürünlerin üretilebilmesinin arkasında da çok uluslu şirketlerin yatırımlarının yattığı görülmüştür. Bu doğrultuda sektördeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2000 – 2015 döneminde net istihdam üzerinde olumsuz, ancak nitel istihdam ve istihdamın kalitesi üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi sosyo – ekonomik etkilerinin de olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik politika önerileri geliştirilirken, istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik olumlu etkileri koruyucu ve geliştirici, net istihdam üzerindeki olumsuz etkileri ise ortadan kaldıracı politika önerilerinin geliştirilmesi gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda geliştirilecek politika önerileri ile istihdam üzerinden refaha erişim sağlanması paradigması zedelenmeyecek diğer yandan erişilen istihdam imkanlarının da “insan onuruna yakışır” olması söz konusu olabilecektir.

Bilim Kodu : 113505

Anahtar Kelimeler : Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, İstihdam, Çimento Sektörü.

Sayfa Adedi : 300

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Eyüp BEDİR

THE EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON EMPLOYMENT IN
TURKISH CEMENT INDUSTRY

(Ph. D. Thesis)

Okan Güray BÜLBÜL

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July 2018

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the effects on employment of Turkey, foreign direct investment realized between 2000 – 2015 in the cement sector. For this purpose, the net effects of the investments in the sector during 2000 - 2015 period were analyzed by establishing an econometric model. Moreover, the qualitative effects of investments on employment, the effects on the quality of employment and socio - economic effects investigated by; collective bargaining agreements signed in this process, screening the "Cement and Concrete World" magazine which contain all the details of developments in the sector, and also obtaining the opinions of the social partners of the sector Turkey Cement Manufacturers Association, Turkey Cement Employers' Association, Turkey Cement Workers Union and Pottery and Glass Workers' Union by semi-structured interview forms. As a result of the analyzes and evaluations carried out, it has been determined that direct foreign capital investments have negative effects on net employment in the cement sector in the period of 2000 - 2015. It has also been seen that multinational corporations are behind the creation and development of business health and safety awareness and culture through the approach of multinational corporations as well as the fact that multinational companies are the source of the "human-focused" approach in the sector, ensuring product diversity and producing quality products for large investments. In this respect, it has been determined that the direct foreign capital investments in the sector have negative effects on net employment in the period of 2000 - 2015, but the positive effects of qualitative employment and the quality of employment are also found to be positive. While developing policy recommendations for foreign direct investment in this framework, it has been suggested that the quality of employment and the negative impacts on net employment should be improved and proposals for lifting policies should be developed to protect and improve positive socio - economic impacts. The policy proposal to be developed in this direction and the paradigm of providing access to welfare on employment will not be hurt, on the other hand, the employment opportunities attained will also be "decent work".

Science Code : 113505
Key Words : Foreign Direct Investment, Employment, Cement Industry.
Page Number : 300
Supervisor : Prof. Dr. Eyüp BEDİR

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ekonometrik analiz kısmının gerçekleştirilmesi için gerekli verilerin temininde içtenlikle katkı sağlayan Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği'ne ve Ekonomik Değerlendirme Müdürü Kerem ERŞEN'e, ekonometrik modelin oluşturulması ve sonuçların üretilmesi kısmında bilgisini, emeğini ve çok değerli görüşlerini sunan Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU'na, ekonometrik analiz kısmından elde edilen sonuçların, sektörün temsilcilerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesine ve nitel boyutlarına etkilerine yönelik değerlendirilmeleri ile desteklenmesini mümkün kılarak çalışmanın bugüne kadar yapılmış diğer çalışmalardan farklılaşmasını sağlayan çok kıymetli katkıları sunan; Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası Genel Sekreteri Dr. Serdar ŞARDAN'a, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği Ekonomik Değerlendirme Müdürü Kerem ERŞEN'e ve Eğitim Müdürü Sabit USLU'ya, Türkiye Çimse – İş Sendikası Toplu İş Sözleşmesi Müdürü Özge KARADAVUT'a, Cam Keramik – İş Sendikası Genel Sekreteri Ergin AY'a, çalışmanın başından itibaren görüş ve değerlendirmelerini ileterek çalışmanın bu noktaya gelmesinde büyük pay sahibi olan tez danışmanım Prof. Dr. Eyüp BEDİR ve tez izleme komitesi üyesi Prof. Dr. Şerife Türcan ÖZŞUCA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Akademisyenliği bir yaşam biçimi olarak seçerken rol model aldığım değerli hocalarım Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN ve Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ'ye, akademisyenliğe adım atmam ve bu noktaya gelmemde en büyük pay sahibi olan değerli hocam Prof. Dr. Cem KILIÇ'a ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Bu çalışma sürecinde varlıkları ile bana büyük destek olan ve dertlerimi dinleyen değerli dostlarım Emir ELİBOL, Ozan ERKMEN, Mehmet USLU ve Alper KESKİN'e, bu süreçte bana desteklerini esirgemeyen değerli meslektaşlarım Dr. Işıl Kurnaz BALTACI, Dr. Volkan IŞIK, Dr. Elçin Deniz ELA ve Arş. Gör. Pamir BAŞER'e, çalışkanlığın en büyük erdemlerden birisi olduğunu anlamamı sağlayan, her zaman gözünün üzerimde olduğunu bildiğim canım ablam Gülsevi BÜLBÜL'e, şu hayattaki pusulam, her zaman, her koşulda yanımda olan annem Ümmügülsüm BÜLBÜL'e, bu çalışma ortaya çıkmışsa en büyük katkılardan birisi olan çalışma için zaman üretmek konusunda hiçbir zaman yardımını esirgemeyen babam Haydar BÜLBÜL'e, bu çalışmanın ortaya çıkabilmesi için zamanlarından çaldığım, canımdan çok sevdiğim sevgili eşim Funda BÜLBÜL, kızım Elif Defne BÜLBÜL ve oğlum Kerem Çınar BÜLBÜL'e benimle oldukları için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR.....	xv
1. GİRİŞ.....	1
2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA İLİŞKİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	11
2.1. Yabancı Sermaye Kavramı	11
2.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Kavramı.....	12
2.1.2. Portföy Yatırımı Kavramı	16
2.1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar	18
2.2. Çok Uluslu Şirket Kavramı	20
2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri	26
2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Teorik Çerçeve.....	35
2.4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Teorileri.....	36
2.4.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Teorilerinin Sınıflandırılması.....	39
2.4.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Teorilerinin Genel Değerlendirmesi ve Yatırımların Belirleyicileri	40
2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi	46
2.5.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi	47
2.5.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi	50

3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI – İSTİHDAM İLİŞKİSİ	55
3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerindeki Etkileri.....	55
3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerindeki İstihdam Etkisi	56
3.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisinin Nicel Boyutu	66
3.2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisinin Nitel Boyutu	67
3.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Kalitesi Üzerine Etkileri	72
3.2.3.1. İstihdamın Kalitesi Kavramı	72
3.2.3.2. İstihdamın Kalitesinin Ölçümü	75
3.2.3.2.1. Birleşmiş Milletlerin İstihdamın Kalitesinin Ölçümünde Kullandığı Metodoloji	78
3.2.3.2.2. Birleşmiş Milletler’in İstihdamın Kalitesinin Ölçümünde Kullandığı Unsurlar	78
3.2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sosyo – Ekonomik Etkileri	81
3.3. Çok Uluslu Şirketlerde İstihdamın Genel Görünümü	88
3.3.1. Dünya’da Çok Uluslu Şirketlerde İstihdamın Genel Görünümü	89
3.3.2. Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerde İstihdamın Genel Görünümü	95
4. TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜ VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	97
4.1. Türkiye Çimento Sektörünün Yapısal Özellikleri ve Tarihi Gelişimi	97
4.1.1. Türkiye Çimento Sektörünün Yapısal Özellikleri	97
4.1.2. Türkiye Çimento Sektörünün Tarihi Gelişimi	103
4.1.2.1. 2000 Yılı Öncesi Türkiye Çimento Sektörünün Tarihi Gelişimi	104
4.1.2.2. 2000 Yılı Sonrası Türkiye Çimento Sektörünün Tarihi Gelişimi ...	110

4.2. Türkiye Çimento Sektöründe 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi.....	118
4.2.1. 2000 Yılı Sonrası Dönemde Sektörde Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi	119
4.2.2. 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Köken Ülke Bakımından Dağılımı	129
4.2.3. 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Biçimleri	130
4.2.4. 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Amaçları	131
5. TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM ETKİSİ	135
5.1. Çimento Sektörü – Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı İlişkisi.....	135
5.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Literatür Taraması	136
5.1.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İstihdam İlişkisine Dair Araştırma Yöntemleri	137
5.1.1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine Dair Ampirik Bulgular	138
5.1.1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı – İstihdam İlişkisi Analizlerinde Ampirik Bulguların Farklılaşma Nedenleri	145
5.1.2. Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Literatür Taraması	147
5.2. Türkiye Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Nicel İstihdam Etkisi.....	150
5.2.1. Yöntem.....	150
5.2.2. Veri.....	153
5.2.3. Bulgular.....	154
5.2.4. Sonuç ve Değerlendirme.....	166
5.3. Türkiye Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Nitel Boyutu ve Kalitesi Üzerine Etkileri ve Sosyo – Ekonomik Etkileri.....	167

	Sayfa
5.3.1. Yöntem.....	168
5.3.2. Veri.....	175
5.3.3. Bulgular.....	175
5.3.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Nitel Boyutuna Etkileri.....	175
5.3.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Kalitesi Üzerine Etkileri.....	189
5.3.3.2.1. Çalışma Süreleri, İş ve Çalışma Hayatına Uyum	190
5.3.3.2.2. İstihdamın Güvenliği ve Etik Unsurlar.....	193
5.3.3.2.3. Sosyal Diyalog.....	199
5.3.3.2.4. Beceri Gelişimi ve Eğitim	201
5.3.3.2.5. İşyeri İçi İlişkiler	205
5.3.3.2.6. Ücret ve İstihdamdan Sağlanan Fayda	206
5.3.3.3. Türkiye Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sosyo – Ekonomik Etkileri	212
5.3.3.3.1. Bölgesel Gelişim.....	213
5.3.3.3.2. Çevresel Etkiler	214
5.3.3.3.3. Know – How Getirme Etkisi	221
5.3.3.3.4. Altyapı Yatırımlarını Hızlandırma Etkisi	224
5.3.3.3.5. Kapasite Artırımı	228
5.3.3.3.6. İnsan Kaynağını Geliştirme Etkisi.....	232
5.3.3.3.7. Sosyal Sorumluluk Bilincinin Gelişimi.....	234
5.3.4. Sonuç ve Değerlendirme.....	235
6. SONUÇ.....	245
KAYNAKLAR	261
EKLER.....	277
EK – 1. Regresyon Sonuçları.....	278
EK – 2. Ekonometrik Modellerin Sonuçları	279
EK – 3. Çimento Sektöründeki İstihdamın Yapısı ve 2000 – 2015 Dönemindeki Değişim.....	280

Sayfa

EK – 4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular.....	282
EK – 5. Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen Görüşmede Kullanılan Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu.....	295
ÖZGEÇMİŞ	298

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 2.1. Çokuluslu şirketler mal varlığı – bazı ülkelerin gayri safi yurt içi hasılası karşılaştırılması (2013 / Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Milyon Dolar – İstihdam Bin Kişi)	25
Çizelge 2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sınıflandırılması	30
Çizelge 2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri ve İstihdam ve Yeni İş Yaratma Etkileri.....	34
Çizelge 2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorileri ve Cevap Aradıkları Sorular	37
Çizelge 2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorilerinin Genel Yaklaşımları	41
Çizelge 2.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Test Edildiği Ampirik Çalışmaların Sonuçları	44
Çizelge 2.7. 2000 – 2014 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları – Portföy Yatırımları	48
Çizelge 2.8. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi 2000 – 2015 (Milyon Dolar).....	51
Çizelge 3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi Açısından Önem Derecesi	59
Çizelge 3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Potansiyel İstihdam Etkileri	62
Çizelge 3.3. Çalışanların Haklarının Etkilenme Olasılıkları	71
Çizelge 3.4. Sosyal Bilimlerin Farklı Disiplinlerinin İstihdamın Kalitesine Yaklaşımları	73
Çizelge 3.5. ILO, AB ve EUROFOUND’un Kavramlarının Boyutları.....	74
Çizelge 3.6. OECD Ülkelerinde Çok Uluslu Şirketlerdeki İstihdamın Toplam İstihdama Oranı	90
Çizelge 3.7. Avrupa Birliği Ülkelerinde Çok Uluslu Şirketlerin Şubelerindeki İstihdamın Toplam İstihdama Oranı.....	92
Çizelge 3.8. Perakende Sektöründe Dünya’da En Büyük Beş Çok Uluslu Şirketin İstihdam Rakamları	93
Çizelge 3.9. Finansal Olmayan Hükümet Ortaklı En Büyük On Beş Çok Uluslu Şirketin Şube ve Toplam İstihdam Rakamları.....	94

Çizelge	Sayfa
Çizelge 3.10. İlk Beş Yüz Sanayi Kuruluşu Listesindeki Çok Uluslu Şirketlerin İstihdam Sayısının İlk Beş Yüz Listesindeki Sanayi Kuruluşlarının Toplam İstihdamına Oranı.....	95
Çizelge 3.11. Üretimden Satışlara Göre İlk On Uluslararası Sermayeli Şirkette İstihdam	96
Çizelge 4.1. Çimento Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları.....	109
Çizelge 4.2. TMSF Tarafından Satışı Yapılan Fabrikaların Mülkiyet Durumları.....	111
Çizelge 4.3. 2000 – 2015 Döneminde Çimento Sektöründe Kapasite – Satışlar – Üretim ve İstihdam Verileri ile Yabancı Şirketlerin Payı	113
Çizelge 4.4. 2000 – 2015 Döneminde Çimento Sektöründe Yerli – Yabancı Sermayeli Şirketlerin Kapasite – Satışlar – İstihdam Verileri ve Değişim Oranı	115
Çizelge 4.5. 2000 – 2015 Yılları Arasında Çimento Sektöründeki Fabrikaların Sermaye Yapısı ve Sayısındaki Değişim.....	124
Çizelge 4.6. 2000 Yılı Sonrası Sektörde Gerçekleşen Yatırımların Köken Ülke Dağılımı.....	129
Çizelge 5.1. Cevaplayıcıların Profiline İlişkin Bilgiler	173
Çizelge 5.2. 2000 – 2017 Dönemi Çimento Sektörü Ücret Artış Oranları Karşılaştırma.....	208

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Teorilerinin Sınıflandırılması	40
Şekil 3.1. Çalışanların Haklarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri	69

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÖF	Açık Öğretim Fakültesi
AR - GE	Araştırma Geliştirme
BM	Birleşmiş Milletler
BSTB	Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
ÇBDD	Çimento ve Beton Dünyası Dergisi
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇİSAN	Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş.
ÇİTOSAN	Türkiye Çimento ve Toprak Sanayii T.A.Ş.
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EA	Ekonometrik Analiz
EUROFOUND	Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını Geliştirme Vakfı
EUROSTAT	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
GAN	Küresel İşbaşında Eğitim Ağı
GSM	Gayri Sıhhi Müessese
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KA	Kesitsel Analiz
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MA	Mikro Analiz
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
PVA	Panel Veri Analizi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TÇMB	Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği
TİS	Toplu İş Sözleşmeleri

Kısaltmalar**Açıklamalar****TMSF**

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TÜGİAD

Türkiye Genç İş Adamları Derneği

TÜİK

Türkiye İstatistik Kurumu

TL

Türk Lirası

UNCTAD

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

YASED

Uluslararası Yatırımcılar Derneği

1. GİRİŞ

Küreselleşme, sanayi devriminden sonra yaşanan en kapsamlı ve en geniş boyutta etki doğuran süreç olarak değerlendirilmektedir. Sanayi devrimi kendinden önceki her şeyi, geri dönülemeyecek şekilde değiştiren olaylar bütünü olarak tanımlanmaktaydı. Küreselleşme ise bu tanımı bir adım ileriye götüren ve sanayi devriminin çerçevesini çizdiği yeni ekonomik ve sosyal düzeni başka bir boyuta taşıyan gelişmeler bütünü olarak ifade edilmektedir. Bütün dünyayı tek bir ülke ve hatta tek bir pazar olarak görmeye neden olacak değişimler doğuran bu süreç, çoğunlukla teknolojik gelişmeler ve uluslararası ticaret üzerinden şekillenmektedir. Teknolojik değişimlerin, yatırımları ve ticareti bütün dünyayı hedef alabilir hale getirmesi sonrasında dünyanın pek çok bakımdan benzeşmesi olarak özetlenebilecek süreç, ekonomik entegrasyonu hedef almakta ve neo – liberal politikaların genişlemesi ve egemenlik alanını artırması sonucunu doğurmaktadır.

Küreselleşmenin sosyal politika açısından doğurduğu en önemli sonuç ise ulus devletlerin güçlerinin azalması olmuştur. Ulus devletlerin güçlerindeki azalma, sosyal politikaların en önemli yürütücüsü olan devletlerin veya kamu otoritesinin, başta egemenlik olmak üzere pek çok noktada küreselleşmenin sembolü haline gelen güçlerle ve bu bağlamda çok uluslu şirketlerle, yetki paylaşımı dahil birçok nokta üzerinden mukayese edilmesine neden olmuştur. Çok uluslu şirketler, ulus devletler açısından bir tehdit olarak değerlendirilmeye başlanmış, ulusal sosyal politikaların yürütülmesinin güçlüğünden söz edilmiş ve hatta bağımsız bir ekonomi politikasının küreselleşen dünyada söz konusu olamayacağı görüşleri ileri sürülmüştür. Bu görüşler, küreselleşmenin neo – liberal ekonomik düzenin bir aracı olarak kurgulandığını ve neredeyse dayatmaya varan bir şiddetle genişlediğini savunmuştur.

Küreselleşme ile ulus devletlerin karşılaştırılması çerçevesinde yürütülen bu görüşler, ekonomi politiğin ve hatta ekonomi sosyolojisinin çalışma alanına girmektedir. Ancak küreselleşmenin sembolü haline gelmiş çok uluslu şirketlerin ekonomik hamlelerinin etkileri, daha çok iktisat literatürünün olmak üzere işgücü piyasası ve sosyo – ekonomik etkileri bakımından sosyal politikanın ilgi alanına dahildir. Özellikle piyasa ekonomisinin genişlemesine olan katkıları ve refah dağıtımını kanallarından piyasayı ön plana çıkararak, ev sahibi ülkelerin neo – liberal politikalara eklenmesi sonucunu doğurması bakımından sosyal politika, iktisat ve ekonomi politiğin kesişim alanında yer alan küreselleşmenin ve

doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri konusu, pek çok akademik çalışmanın temelini oluşturmuştur.

Küreselleşme sürecindeki gelişmelerin birçok yürütücüsü bulunmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi ve sembol haline gelmiş olanı ise çok uluslu şirketlerdir. Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bulunan, birden fazla ülkede faaliyet gösteren ve birden çok piyasaya hitap eden şirketlerdir. Bu yönüyle çok uluslu şirketler için siyasi sınırların bir anlamı bulunmamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştirerek çok uluslu şirket haline gelen şirketler, bütün dünyayı tek bir pazar olarak görmekte ve faaliyetlerinde ulus devletlerin sınırlarını değil, küresel dünyanın bütünü hedef almaktadırlar.

Çok uluslu şirketler, kar elde etmek amacıyla sermaye ortaya koyan ve bu çerçevede ekonomik faaliyetler gerçekleştiren şirketlerdir. Dolayısıyla, çok uluslu şirketlerin ekonomik hamlelerinin gerekçesi ile çok uluslu olmayan şirketlerin gerekçeleri arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak, çok uluslu şirketlerin ulaştıkları büyüklük, yatırımda buldukları ülke sayısının çok fazla olması gibi nedenlerle ulus devletlerle karşılaştırılmaları söz konusu olmaktadır. Çok uluslu şirketler bu anlamda küreselleşmenin sembolü haline gelirken, tüketim alışkanlıklarını benzeştirmek, yaşam biçimlerini tek düzeleştirmek, küresel çerçevede giyim, yeme – içme, eğlenme alışkanlıklarının dağıtımıcısı olmak gibi başka noktalardan da değerlendirilmektedirler.

Küreselleşme ve çok uluslu şirketler kavramları ile bu kavramlara ilişkin yaklaşımlar, kullanıldıkları çalışma özelinde farklılaşabilmektedir. Teorik yaklaşımların ve paradigmaların kavramlara yaklaşımı tamamen farklı olabilmektedir. Bu çalışma çerçevesinde küreselleşme, uluslararası ticaret ve yatırımlar tarafından yönlendirilen, bilgi teknolojilerinin gelişimi ile kapsamı gün geçtikçe genişleyen, çevre, kültürel değerler, ekonomik kalkınma ve refah üzerinde etkileri bulunan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda çok uluslu şirketler ise, küreselleşmenin çizdiği çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştiren şirketler olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede dışında küreselleşmenin sosyal politika ve işgücü piyasası üzerindeki etkileri, küreselleşmeye ilişkin teorik bir tartışmaya yer verilmeden ele alınacak ve çok uluslu şirketler neo – liberal politikaların genişlemesi için kullanılan bir araç olarak değerlendirilmeyerek bu tartışma çalışmanın dışında bırakılacaktır. Çalışmanın genel çerçevesi açısından küreselleşme ve çok

uluslu şirketler veri olarak kabul edilecek, analiz ve değerlendirmeler bu doğrultuda yapılacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları çalışma çerçevesinde çok uluslu şirket ile yatırım yapılan obje arasında kalıcı bir ekonomik ilişkinin kurulduğu, yatırım yapılan objenin kontrolünün ele alınmasını amaçlayan yatırımlar olarak tanımlanmıştır. Küreselleşme ile sınırların saydamlaştığı bir dünyada, “yabancı” kavramının tanımlanması da güçleşmektedir. Ancak, ekonomik anlamda yatırım gerçekleştirmek, şirketin merkezinin yer aldığı ülke dışında bir ülkede bir objenin kontrolünü ele geçirmek amacıyla yatırım yapmak, kavramın netleşmesini sağlayan hususlardır. Bu açıdan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik gerekçelerle gerçekleştiği, yatırım yapılan objenin kontrolünü ele almayı amaçladığı ve yalnızca ekonomik değil, sosyal ve hatta siyasi sonuçlar doğurduğu ifade edilmiştir.

Çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ve köken ülkede ekonomik ve sosyal birçok etkisi bulunmaktadır. Çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinden bir tanesi de ev sahibi ülkenin istihdamı üzerindeki etkileridir. Yatırımların istihdam etkileri; yatırımın gerçekleşme biçimi, ev sahibi ülkenin işgücü piyasasının yapısı, ekonomik gelişmişlik düzeyi gibi pek çok unsura bağlı olarak farklılaşmaktadır. Ancak, etkiler ne yönde olursa olsun, özellikle sermaye eksikliği çeken gelişmekte olan ülkeler için yatırım çekmek, ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede yatırımların etkilerinin ortaya konulması ve yatırımlara yönelik politika geliştirilmesi, hem ekonomik gelişmenin sağlanması, hem de kalkınmanın gerçekleştirilmesi için çok önemlidir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisine yönelik olarak gerçekleştirilen akademik çalışmaların sayısı fazladır. Bu çalışmaların sonuçlarına dayanılarak politikalar geliştirilmekte ve yatırımlara yönelik tutum belirlenmektedir. Ancak, yatırımların istihdam etkisi, yatırımlara ilişkin algı ve tutum geliştirilirken dikkate alınan tek husus değildir. Yatırımlara ilişkin politikalar yalnızca istihdam etkisi üzerinden şekillenmemekte, ekonomik büyümeye katkı sağlama, tasarruf açığını ortadan kaldırma, vergi geliri elde etme gibi pek çok nokta açısından değerlendirme yapılarak yatırımlara yönelik tutum belirlenmekte ve politika üretilmektedir.

Sosyal politikanın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına bakış açısı, iktisat biliminin bakış açısından farklıdır. Sosyal politika açısından yatırım çekilerek sağlanmaya çalışılan ekonomik büyümenin kalkınmaya dönüşmesi, yani bu sayede sağlanan ekonomik büyümenin toplumsal kesimler arasında adil bölüşülmesi ve gelirin tabana yayılması, yatırımlar sonrası mevcut istihdamın korunması ve geliştirilmesi, yatırımlar sonrası yeni oluşan istihdam imkanlarının düzgün iş kriterlerini taşıyor olması ve yatırımların sosyo – ekonomik anlamda faydalı sonuçlar üretmesi gerekmektedir. Söz konusu sonuçların doğabilmesi için planlamalar yapılması ve bu sonuçları ortaya çıkaracak politika önerilerinin geliştirilmesi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek konusunda rekabet edilmelidir. Bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının “dibe doğru bir yarış”a neden olmaması sağlanmalıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek amacıyla ortak gerekçeleri olan gelişmekte olan ülkeler, bu süreçte oyun teorisindeki “mahkum açmazı” çerçevesinde sosyal haklar bakımından olumsuz sonuçlara neden olabilecek adımlar atabilmektedir. Bu sürecin yaşanmadan yatırımların gerçekleşmesi ve sonuçlarının da bu bağlamda refah doğurucu ve koruyucu olması çok önemlidir. Çalışma çerçevesinde, Türkiye çimento sektöründeki yatırımların gerçekleşmeden önce “dibe doğru yarış”a neden olup olmadığı da tartışılacaktır.

Sosyal politika, refah ve refahın korunup geliştirilmesi ve toplumsal kesimlerin refahtan adil pay alabilmesi açısından yatırımlardan refah sağlayıcı veya geliştirici noktada sonuçlar üretmesini beklemektedir. İktisadi anlamda yatırımların sonuçlarının olumlu olarak değerlendirilmesi için yeterli olan ekonomik büyümenin sağlanması, sosyal politika açısından tek başına yeterli değildir. Bu anlamda gelişmekte olan ülkelerin sermaye eksikliği nedeniyle yatırım çekmek için birbirleriyle yarıştığı bir ortamda, önemli bir güç haline gelen çok uluslu şirketlere yönelik yaklaşım, sosyal politika açısından ev sahibi ülkenin ekonomik ve sosyal amaçları ile uyumlu bir şekilde gerçekleşmesi ve bu yönde sonuçlar doğurmasına bağlıdır. Yatırımlar sayesinde üretilen sonuçların ve yatırım gerçekleştirilirken yaşanan süreçlerin de refahı ve esenliği koruyucu ve geliştirici olması esastır.

Türkiye özelinde yatırımların istihdam üzerindeki etkilerine yönelik olarak bu çalışma öncesinde de analizler yapılmıştır. Bu analizlerin önemli bir bölümü makro boyutta yapılan çalışmalardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri değerlendirilirken, diğer değişkenlerin göz ardı edilmesi mümkün olmadığı gibi, diğer değişkenlerin etkilerinin tahmin edilerek modele dahil edilmesi de oldukça güçtür. Makro

ölçekli yapılan değerlendirmelerin önemli bir bölümünde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara ulaşılmamasının önemli bir nedeninin, diğer değişkenlerin analizleri manipüle etmesi olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan, dünyada yapılan makro boyutlu çalışmalarda da benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır. Makro ölçekli çalışmalar yatırımların etkilerini direkt olarak ortaya koymakta zorluklar yaşamaktadır. Ancak, karşılaştırmalı olarak yapılan makro çalışmalarda, yatırımların istihdam yaratma potansiyelinin ortaya konulması mümkün olabildiği gibi, yatırımların ikame edici mi, tamamlayıcı mı etki doğurduğu değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Yatırımların etkilerinin istihdam içerisinde yer alan farklı gruplar için farklı olabildiği de karşılaştırmalı makro analizlerin sonuçlarında görülmüştür.

Mikro ölçekli gerçekleştirilen çalışmalarda ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi, farklı boyutlarda değerlendirilebilmektedir. Yatırımlar sonrası istihdamın yalnızca net değişimi değil, yatırımların istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkileri değerlendirilebildiği gibi, sektör veya bölge temelinde sosyo – ekonomik gelişim süreçlerine etkilerinin de değerlendirilebilmesi mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede yatırımların istihdam etkisinin hem çok boyutlu, hem derinlemesine incelenmesi söz konusu olmaktadır. Ancak mikro değerlendirmelerin, sonuçlarının da araştırmanın gerçekleştirildiği kapsamda yorumlanması gerekliliği söz konusudur. Bu nedenle sonuçlara ulaşma noktasında avantaj sağlayan mikro ölçekli çalışmalar, sonuçlarının yorumlanması aşamasında araştırma ölçeğine sadık kalınması gerekliliğini doğurmaktadır.

Türkiye özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar büyük ölçüde yatırımlar ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Negatif etki tespit eden çalışmalarda ise negatif etkinin sebebinin yatırımların gerçekleşme biçimi olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede yatırımlar ile istihdam arasındaki etkileri çok boyutlu olarak, yalnızca net istihdam üzerindeki değişimi değil, yatırımların istihdamın kalitesine ve nitel boyutuna, sosyo – ekonomik göstergelere etkilerini de ele alan bir çalışmanın literatürdeki eksikliği gidereceği görüşünden hareketle bu çalışma gerçekleştirilmek istenmiştir. Mikro ölçekli gerçekleştirilecek bu çalışmanın hedef sektörünün belirlenmesi gerekliliği doğmuştur. Türkiye’de çok uluslu şirketlerle ve yatırımlarla, özelleştirme süreci ile birlikte pek çok diğer sektöre göre erken tanışan çimento sektörü hem bu özelliği nedeniyle, hem de verilere ulaşmanın mümkün olması sebebiyle araştırmanın evreni olarak seçilmiştir.

Çalışma, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek üzere, Türkiye çimento sektörünü temel almış ve sektörde kamu yatırımlarının bulunmadığı 2000 sonrası dönemdeki yatırımların etkilerini analiz etmek üzere tasarlanmıştır. Çalışma, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektörü özelinde istihdam etkisinin, istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkileri ile birlikte ortaya konulması ile işgücü piyasası ve refah temelli politikalar özelinde yabancı sermaye yatırımlarına yönelik tutum oluşturulmasına, yatırımlardan refah ve istihdam temelinde daha yüksek fayda sağlanması ve yatırımların olumsuz etkilerinin oluşmasının engellenmesi adına politika üretme sürecine katkı sağlanması amacıyla gerçekleştirilmek istenmiştir.

Bu amaçla gerçekleştirilecek çalışmanın araştırma sorusu, “Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin istihdamı üzerindeki etkileri nelerdir?” olarak belirlenmiştir. Bu araştırma sorusu, çalışmanın esas olarak cevap aradığı sorudur. Bu soru doğrultusunda çalışmanın hipotezleri ve araştırma yöntemi belirlenmiş, kavramsal ve teorik çerçevenin oluşturulması sonrasında da literatür taraması ile çalışmaya başlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal ve teorik çerçeve belirlenecek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının türleri açıklanacak ve yatırımların tarihsel gelişimi incelenecektir. İkinci bölümde yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişki kurulacak ve yatırımların ev sahibi ülke üzerindeki istihdam etkilerinin neler olduğu ve hangi göstergeler üzerinden inceleneceği ele alınacaktır. İstihdamın nitel boyutu ve kalitesi ile sosyo – ekonomik etkilerine ilişkin arka plan bu bölümde incelenecektir. Çok uluslu şirketlerdeki istihdamın genel görünümüne de yer verilecek bölüm sonrası Türkiye çimento sektöründeki yatırımların incelenmesine geçilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye çimento sektörünün genel yapısı ve tarihi gelişimi, sektördeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte değerlendirilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise yatırımların istihdam etkisine ilişkin araştırma yöntemlerine, literatür taramasına, ampirik bulguların farklılaşma nedenlerine değinilecek, araştırmanın yöntem, veri ve bulguları ortaya konulacak ve yatırımların net istihdam etkisi, istihdamın nitel boyutu ve kalitesi üzerine etkileri ile sosyo – ekonomik etkileri değerlendirilecektir.

Çalışmanın evreni olarak Türkiye Çimento Sektörünün seçilmesinin en önemli nedeni, çalışmaya esas konularda panel veri analizine imkan tanıyan verinin bulunması ve veri

temininin mümkün olmasıdır. Bunun yanında, sektörün yapısal özellikleri nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile diğer sektörler göre çok daha erken tanışmış olması ile yatırımların istihdam etkisi yanında istihdamın kalitesi üzerinde ve sosyo – ekonomik etkiler yaratabilecek kadar uzun süredir devam ediyor olması da çimento sektörünün seçilmesinin nedenleri arasındadır. Bütün bunlara ilave olarak, Türkiye ekonomisinin özellikle 2003 sonrası dönemde büyüme stratejisinin temelinde inşaat sektörünün olması, inşaat sektörünün talep ettiği bir ürün olarak çimentonun ve çimento sektörünün yüksek karlılık seviyeleri vaat etmesi ve bu anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ilgi odağı olması nedeniyle, küreselleşmenin simgesi haline gelmiş çok uluslu şirketlerin küresel pazarda çekici hale gelen ve ekonomik planlarda da hem tarihsel süreç içerisinde hem de 2000’li yıllarda önem arzeden Türkiye çimento sektöründeki yatırımların etkileri incelenmek istenmiştir.

Çalışmanın araştırma bölümünde test edilecek temel hipotez, “Doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdam üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır, yatırım sonrası istihdam düzeyinde düşüş yaşanmaktadır” olarak belirlenmiştir. Bu temel hipotez ile birlikte, “Doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdamın kalitesi üzerinde herhangi bir etki yaratmamakta veya olumsuz etkiler yaratarak istihdamın kalitesinin düşmesine neden olmaktadır”, “Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikleri bölge veya sektörlerde herhangi bir sosyo – ekonomik etki doğurmamakta veya olumsuz sosyo – ekonomik etkiler doğurmaktadır” alt hipotezleri de çalışmada test edilecektir.

Çalışmada 2000 – 2015 yılları arasında Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının net istihdam etkisi 2015 yılı itibarıyla Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği’ne üye olan altmış dört çimento fabrikasının istihdam verileri üzerinden değerlendirilecektir.

Çalışmanın ana hipotezi olan doğrudan yabancı sermayenin istihdam düzeyinde düşüşe neden olduğu hipotezi, Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliğinden çalışma çerçevesinde gizlilik esasına uyulması şartıyla fabrika ve şirket ismi paylaşılmadan temin edilen fabrika temelli veriler üzerinden panel veri analizi yöntemiyle kurulan sekiz model üzerinden test edilecektir. Panel veri analizinde STATA 15 programı kullanılacak, Driscoll – Kray tahmin edicisi seçilecek ve korelasyon sağlamayan ve standart hata terimi üreten tahminler

gerçekleştirilecektir. 2000 – 2015 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye Çimento Sektöründeki istihdam etkileri bu çerçevede tahmin edilecektir.

Çalışmanın alt hipotezlerinden olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi üzerinde herhangi bir etki yaratmadığı veya istihdamın kalitesini düşürdüğü hipotezi; Birleşmiş Milletler tarafından istihdamın kalitesini ifade eden unsurlar olarak belirlenmiş göstergeler üzerinden, sektördeki tüm gelişmelerin haber olarak yer aldığı ve 1996 yılından bu yana yayımlanmakta olan Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin yayımlanmış bütün sayılarının taranması yoluyla sorgulanacaktır. Buna ilave olarak, sektörde 2000 – 2017 döneminde imzalanmış toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi yoluyla yatırımların istihdamın nitel boyutu ve kalitesi üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Yapılan değerlendirmeler sektörün sosyal tarafları olan Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası, Türkiye Çimento, Seramik, Toprak ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası ve Türkiye Porselen, Çimento, Cam, Tuğla ve Toprak Sanayi İşçileri Sendikası (Cam Keramik – İş) ile yarı yapılandırılmış görüşme formları çerçevesinde görüşme gerçekleştirilerek tartışmaya açılacak ve sosyal tarafların görüşleri çerçevesinde yorumlar geliştirilecektir.

Çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkileri, Yeung'un (2001) Çin'in Dungeon bölgesinde gerçekleştirdiği analizde temel alınan kriterler üzerinden değerlendirilecektir. Konuyla ilgili yapılmış en kapsamlı çalışma olan Yeung'un çalışmasındaki kriterlerin tamamı çimento sektörü ile uyumlu olmadığı için, sektör ile uyumlu olan ve değerlendirme yapılabilecek kriterler üzerinden analiz edilecektir. Bu çerçevede belirlenen kriterler üzerindeki etkiler, Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin taranması ve sosyal taraflarla yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilecek görüşmelerden elde edilen verilerle birlikte incelenecektir.

Çalışma ortaya koyduğu bu hipotezleri test ederken, diğer çalışmalardan farklılaşacak ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini, yalnızca net istihdam etkisi olarak ele almayacaktır. İstihdamın nitel boyutuna ve kalitesine olan etkiler değerlendirilecek ve sosyo – ekonomik etkiler ile birlikte kapsamlı bir analiz gerçekleştirilecektir. Buna ilave olarak, ekonometrik analiz ve arşiv taraması yoluyla elde edilen sonuçlar, sektörün sosyal taraflarından alınacak görüşler ile pekiştirilecek ve çalışma hem nicel, hem nitel araştırma yöntemlerini kullanarak sonuç elde edecek bir çalışma haline

gelecektir. Bu sayede nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı ve sonuçların sosyal tarafların görüşlerini de içerecek şekilde genişletildiği bir çalışma ortaya çıkacaktır.

Çalışmayı önceki çalışmalardan ayıran en önemli nokta, yatırımların istihdam etkisinin kapsamlı olarak ele alınacak olmasıdır. Bu yaklaşım doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik olarak politika geliştirirken yalnızca net istihdam etkisinin temel alınmaması gerektiği düşüncesinin uzantısı olarak, çalışmanın çerçevesi çizilirken benimsenmiştir. Böylelikle, kurulan hipotezdeki olumsuz istihdam etkisinin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi mümkün olacaktır. Ayrıca, çalışma öncesindeki analizlerin sonuçlarının da hipotez oluşturulurken dikkate alınması ile araştırmanın sonuçlarının kapsamlı olarak ve önceki çalışmalarda tespit edilen olumsuz etkilerin alt kırılımları da dikkate alınarak değerlendirilmesi ile bu çerçevenin farklılaştırması ve bakış açısının çeşitlendirilmesi amacı güdülmüştür. Bu doğrultuda çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi; net, nitel ve kalite çerçevesinde değerlendirilecek ve sosyo – ekonomik etkiler de ayrıca ele alınacaktır. Bu sayede politika önerileri hazırlanırken doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına tek bir perspektiften yaklaşma genel prensibi benimsenmeyecektir.

Çalışma daha önceki çalışmalardan farklılaşan kapsamı nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin geniş bir bakış açısıyla değerlendirilmesini mümkün hale getirecektir. Bunun yanında yatırımların istihdam etkisinin çimento sektöründeki etkilerin ortaya konulması, uzunca bir süredir yatırımlarla ilişkide olan bir sektördeki sonuçlarının analiz edilmesi sayesinde, yatırımlara yönelik politikalar geliştirilirken geniş kesitli bir analizin sonuçları üzerinden hareket edebilme imkanı tanıyacaktır. Bu sayede çalışmadan elde edilen sonuçlar, aslında mikro temelli bir analize dayanıyor olmasına rağmen, çalışmada özelleştirme süreci yaşamış ve bu süreçle birlikte yatırımlarla diğer sektörlerle göre çok daha önce tanışmış bir sektördeki yatırımların istihdam etkisinin ortaya konulması nedeniyle genelleme yapmaya uygun bir yapı arz etmektedir.

Çalışmanın kapsam ve değerlendirme kriterleri açısından sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmanın evreni, Türkiye çimento sektörü olarak belirlenmiş ve sektörde 2000 – 2015 döneminde gerçekleşen yatırımların istihdam üzerindeki etkilerinin tahmin edilmesi hedeflenmiştir. Yatırımların net istihdam dışındaki etkilerinin ise istihdamın nitel boyutu ve

kalitesi göstergeleri üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yatırımların sosyo – ekonomik etkilerinin ortaya konulmasında daha önce bu konuda yapılan çalışmalardan seçilen kriterler temel alınacaktır. Özellikle istihdamın nitel boyutu ve kalitesi noktasında değişkenler farklılaştırılabileceği gibi başka yöntemler tercih edilerek de bu değerlendirmeler yapılabilecektir. Bunun yanında sosyo – ekonomik etkilerin değerlendirilmesi için de farklı kriterlerin seçilmesi mümkündür. Bu çerçevede çalışma çimento sektörü özelinde gerçekleştirilecek olması nedeniyle sektöre özgü sosyo – ekonomik kriterler benimsenerek görüşmelerden elde edilebilecek bilgilere yakın kriterler üzerinden istihdamın kalitesinin sorgulanması hedeflenmiştir. Bu anlamda çalışma, seçilen dönem, istihdamın nitel boyutu ve kalitesi göstergeleri ve sosyo – ekonomik etkilerin değerlendirildiği hususlar bakımından belirtilen sınırlılıklara sahiptir.

Çalışma doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmesi bakımından öncü ve önemlidir. Bu çerçevede, yatırımların istihdam etkisinin geniş bir perspektiften değerlendirildiği çalışmanın sonuçları, refahın işgücü piyasası üzerinden dağıtıldığı bir ülkede, refahın dağıtımı açısından çok önemli olan istihdama erişim noktasında yatırımların bir sosyal politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı gibi sorulara cevap aramaktadır. Bu bakımdan çalışma, elde edilen sonuçların yatırımlara yönelik politika önerilerinin geliştirilmesi sürecine katkı sağlamayı ve literatürdeki bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Daha çok iktisat bilimi ve ekonomik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama etkisi konusunun, sosyal politika açısından ele alınması ve refah perspektifinden değerlendirilmesi noktasında değerli olacağı düşünülen bu çalışmanın, yatırımların istihdam etkisine ilişkin çok taraflı bir yaklaşımı esas alarak ve konuya geniş bir bakış açısı kazandırarak kendinden sonraki çalışmalar için yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

2. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINA İLİŞKİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı kavramı açıklanırken genelden özele doğru bir kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu kapsamda öncelikle yabancı sermaye kavramı açıklanarak yabancı sermayenin türleri olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları kavramları incelenmiş ve iki kavram arasındaki farklar vurgulanmıştır. Doğrudan yabancı sermayeye ilişkin kavramlarının tümü doğrudan yabancı sermaye yatırımları başlığı altında açıklanmış, çok uluslu şirket kavramı ayrı bir başlık altında incelenerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin kavramsal çerçeve tamamlanmıştır.

2.1. Yabancı Sermaye Kavramı

Sermaye hareketlerinin sınıflandırılması, küreselleşme ile birlikte karmaşıklaşan bir akademik çaba haline gelmektedir. Küreselleşme sürecinin bilgi ve sermayeye sınırsız hareket özgürlüğü tanınması, kavramsallaştırmayı da zorlaştırmaktadır. Sınırların görünmez hale geldiği bir dönemde sermayenin “yabancı” olarak tanımlanması güçleşmekte, küresel finans sisteminin hız kazandırdığı küresel ölçekli yatırımlar da hangi sermaye girişlerinin yabancı olarak değerlendirilmesi gerektiği sorusunu karmaşıklaştırmaktadır. Bununla birlikte, küresel finans sistemi yeni yatırım enstrümanları üreterek, hem yatırımları çeşitlendirmekte, hem de sermayenin dolaşım hızını artırmaktadır. Bu çeşitlilik, yatırımların biçimini değiştirici etkiler de yaratmaktadır. Finans piyasalarının aşırı büyümesi ve türev enstrümanlar yoluyla kar oranlarını olduğundan fazla göstererek piyasa balonları yaratması, reel sektöre yönelik yatırımların azalması ve finans sektörünün küresel anlamda büyümesi sonucunu doğurmaktadır.

Dünyanın bütününün sermaye açısından yerel kabul edildiği ve sermayenin kökeninin neredeyse unutulduğu bir ortamda hangi yatırımların uluslararası olduğu, hangi yatırımların “yabancı” olarak tanımlanacağı tartışması neredeyse felsefi boyutta bir tartışmadır. Bu tartışma bir kenara bırakıldığında klasik tanımlamanın konuya ilişkin bir çerçeve çizmek anlamında halen etkili olduğu söylenebilmektedir.

Yabancı sermaye, en genel anlamıyla bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ödemek üzere, başka ülkelerden kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği, mali ve/veya teknolojik kaynakları ifade etmektedir (Uras, 1979: 27). Yabancı sermaye kavramının içerisine dış borçlar, doğrudan yatırımlar, dış yardımlar ve portföy yatırımları girmektedir. Yabancı sermayenin kamu ve özel sermaye hareketleri olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kamusal nitelik gösteren yatırımlar; hibeler ve kredilerdir. Kamusal nitelik gösteren sermaye hareketleri, resmi sermaye akımları olarak da adlandırılmaktadır (Arıkan, 2006: 6). Bu kapsamda değerlendirilen sermaye hareketleri; dış borçlar, dış yardımlar ve hibelerdir. Bu tip sermaye hareketleri genellikle devletlerden devletlere veya uluslararası kuruluşlardan devletlere doğru gerçekleşmektedir. Özel sermaye hareketleri ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımları olarak ikiye ayrılmaktadır. Portföy yatırımı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı, yabancı sermaye kavramının altında özel yabancı sermaye yatırımları olarak sınıflandırılmaktadır (Uras, 1979: 27).

Yabancı sermaye kavramına ilişkin bir diğer tanım, “bir ülkede yerleşik kişi veya kuruluşların ülke sınırlarının dışında servet edinmeleri” şeklindedir (Uzunoğlu, Alkin ve Gürlesel, 1995: 34). Daha modern olarak ifade edilebilecek bu tanımda, “yabancı” olgusu kişi veya kuruluşun yerleşik olmadığı ülkeler olarak ifade edilmektedir. Bu durum küreselleşmenin yatırımlara ilişkin kavramsal çerçeveye etkileri olarak ifade edilebilmektedir.

2.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Kavramı

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tanımlamak noktasında iki yöntemin izlendiği görülmektedir. Bunlardan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karakteristik unsurlarını belirlemek, bu unsurları kavramsallaştırmak ve objektif kriterlere bağlayarak bir tanım oluşturmaktır. Bu yöntemi izleyen Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF), doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kavramsal çerçevesini oluştururken, iki unsuru objektif kriterlere endeksleyerek hareket etmektedir. Bir diğer yöntem ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını gerçekleştiren kuruluşlar üzerinden kavramsallaştırmaktır. Çalışmada her iki tanımlamaya da yer verilmiş ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karakteristik unsurları üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı kavramı, yatırım yapan ile yatırım yapılan obje arasında kalıcı bir ilişkiyi ifade etmektedir (Batmaz ve Tunca, 2005: 5). Kalıcı ilişkinin amacı, yatırım yapılan ülkede kalıcı ekonomik çıkar elde etmektir. Bu ilişkiyi belirleyen çerçeve ise yatırımın, yatırım yapan kişi veya kuruluşa, yatırım yapılan objenin operasyonunu etkileme hakkı tanınmasıdır (Oxelheim ve Ghauri, 2004: 30). Bu kavram dışında kalan yatırımlar portföy yatırımı kavramına dahil olmaktadır.

IMF'nin tanımına göre doğrudan yatırım yapmanın amacı, uzun süreli bir ilişki sağlayarak girişimin yönetimi üzerinde etkin bir söz sahibi olmak ve diğer yatırımcılardan daha etkin bir rol oynamaktır (Ridgeway, 2004). Yatırım yapmanın amacı olarak ifade edilen "yönetim üzerinde etkin bir söz sahibi olmak" ifadesindeki, "etkin bir söz sahibi olmak" kriteri genel anlamda girişimin en az %10'una sahip olmak olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda bir yatırımın doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak değerlendirilmesi için girişimin en az %10'una sahip olacak düzeyde olması gerekmektedir (Efe, 2002: 4).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları için en geçerli tanım olarak ifade edilen tanım ise, "bir ülkede kalıcı ekonomik çıkar sağlamak amacıyla bu ülke dışından gerçekleşen yatırım"dır (Feldstein, 1999: 310). Kalıcı ekonomik çıkarın karşılığı, yatırımcı ve yatırım yapılan obje arasında uzun süreli bir ilişki ve yönetim içerisinde en az %10'luk bir katılımıdır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunda istatistikî bilgiler üreten OECD, konu ile ilgili raporunda genel bir tanım oluşturmakta ve bu tanım üzerinden istatistikler üretmektedir. OECD'nin kriterlerine göre bir yatırımın doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak değerlendirilmesi için, şirketin en az %10'unun yabancı sermaye tarafından satın alınmış olması gerekmektedir (OECD, 2008). IMF'in belirlediği kriter, daha sonra OECD tarafından da temel alınmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki kalıcı ilişkinin en az %10'luk sahiplik ile geçerli olabileceği varsayımına dayanan bu kriter, bir şirketin %10'undan daha az paya sahip olmanın bazen o şirket hakkındaki karar alma süreçlerinde %10'luk paydan çok daha fazla etki yaratabilecek olmasını göz ardı etmektedir. Ancak istatistiklerin tüm dünya üzerinde objektif kriterlere dayanması gerekliliği dolayısıyla bu tanım esas alınmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı tanımındaki iki unsur, hem doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını diğer yatırım çeşitlerinden ayırmakta, hem de yatırımlarının taşınması gereken

özellikleri açıklamaktadır. Birinci unsur, doğrudan yabancı sermaye yatırımının amacının kalıcı ekonomik çıkar sağlamak olmasıdır. Sermaye bir üretim faktörü olarak kar peşinde koşmaktadır. Özellikle finans piyasalarının küreselleşmesi ve yatırım opsiyonlarının çeşitlenmesi ile birlikte sermayenin dolaşım hızı artmıştır. Bu anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geçici ve çoğu zaman spekülatif sermaye hareketlerinden temel farkı, kalıcı ekonomik çıkar sağlamaktır (Moosa, 2002: 1). Tanımın içindeki ikinci unsur, doğrudan yabancı sermaye yatırımının gerçekleşmiş olması için yatırım yapılan objenin yönetiminde belirli bir oranda söz sahibi olunması gerekliliğidir. Bu gereklilik, yatırımın amacının kar etmek olmasının kesinleşmesi ile ilişkilidir. Buna göre yatırım yapılan objenin yönetiminde belirli oranda söz sahibi olunmaması, gerçekleşen yatırımın doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak değil portföy yatırımı veya dış borç olarak değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Bu iki unsur doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karakteristiğini yansıtmakta ve diğer yatırım türlerinden ayırmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir piyasa işlemi olmaksızın sermayenin ülkeler arası hareket etmesi olarak da ifade edilmektedir. Bir şirketin üretimini, kurulu olduğu ülkenin sınırlarının ötesine taşımak üzere ana merkezinin dışındaki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması, piyasa işlemi olmaksızın hareket eden sermayenin, doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak ifade edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Seyidoğlu, 1999: 665). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında sermayenin kendisi ülkeler arası hareket ettiği gibi beraberinde teknoloji, organizasyon ve yönetim bilgisini de taşımaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında karşılaşılan önemli bir durum da know – how ve işletmecilik bilgisinin, sermaye ile birlikte hareket etmesidir. Bu durum yatırımların sadece finansal boyutta kalmamasını ve birçok farklı etkiyi doğurmasını sağlamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, transfer edilen sermayenin ev sahibi ülkede üretime dönüşmesi ve bu yatırımın karının da, sermayenin geldiği ülkeye ve yatırımcıya transfer edilmesidir. Bu uzun ilişki nedeniyle yatırımların etkileri, yatırımın yapıldığı ülkede hemen ortaya çıkmamaktadır. Ancak bu uzun ilişki sayesinde yatırımlar, yatırım yapılan ülkede birçok etkiyi yaratabilme gücüne sahiptir. Bu açıdan doğrudan yabancı sermaye yatırımları diğer tüm sermaye hareketlerinden farklı bir özelliğe sahiptir (Sevinecek, 2004).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ilgili OECD ve IMF tanımının sadeleştirilmiş hali olarak kullanılan “varlıklar üzerindeki yabancı ortaklığı ve kontrolü” ifadesi ise çok yalın

olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımını ifade etmektedir (Severn, 2007). Bu yalın ifadenin içindeki unsurlar da kontrol ve/veya ortaklık kelimeleri üzerinden ifade edilerek yatırımların karakteristik unsurlarına gönderme yapmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tanımlamanın bir diğer yolu, yatırımları gerçekleştiren şirketler üzerinden hareket etmektir. Bu yöntemin benimsendiği tanımlarda yatırımın doğuş biçimi ve aktörleri üzerinden hareket edilmektedir. Krugman ve Obstfeld (2011: 257) bu yöntemle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını şu şekilde tanımlamışlardır; “doğrudan yabancı sermaye yatırımları bir ülkedeki şirketin başka bir ülkede şube açmak şeklinde yayılmasıyla gerçekleşmektedir”. Bu tanımlamada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karakteristik unsuru olan kontrol vurgulanmaktadır. Yatırımlarda bir ülkedeki şirketin başka bir ülkede şube açmasının nedeni, yatırım yapılan ülkedeki şubesini yönetmek ve kontrolün kendisinde kalmasını sağlamaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tanımlanmasında ikinci yöntemin uzantısı olarak yatırımların kim tarafından gerçekleştirildiği ve sermaye ile birlikte hangi unsurların transfer edildiğini ifade eden tanımlara da rastlanmaktadır. Södersten ve Redd (1994: 489), bu yöntemle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını şu şekilde tanımlamaktadır; “doğrudan yabancı sermaye yatırımı nitelik olarak sermayenin belirli bir miktarının, teknoloji ve yönetim becerisi ile birlikte çok uluslu şirketler ve uluslararası girişimler tarafından transfer edilmesidir”. Bu tanımdaki odak noktası, yatırımlarda transfer edilen unsurun yalnızca sermaye olmadığı, aynı zamanda teknoloji ve yönetim becerisinin de transfer edildiğidir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları tanımlanırken kullanılan iki unsurun açıklanması gerekmektedir. Bu iki unsurdan ilki, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği ülkenin ev sahibi ülke (host country) olarak ifade edildiğidir. Yatırımın kökeni olan ülke ise köken (menşe) ülke (home country) olarak ifade edilmektedir. Bu iki kavram üzerinden yatırımların etkilerinin sınıflandırıldığı görülmektedir. Çalışmada Türkiye çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi inceleneceği için yatırımların ev sahibi ülke üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Yatırımların köken ülkede yarattığı etkiler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları değerlendirilirken önemli bir kriter de yatırımı gerçekleştiren yatırımcının uyruğunun değil, yatırımcının veya şirketin konumlandığı yerin

baz alınmasıdır. Buna göre yatırımın hangi ülkeden geldiğini belirlemek için değerlendirilecek husus, yatırımı yapan kişinin uyruğu değil, yatırımı yapan kişinin veya şirketin kurulu bulunduğu ülkedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, küreselleşme ile daha da önem kazanan bir enstrüman olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında önemli roller üstlenmektedir. Son otuz yıllık süreç içerisinde dış borçlanma görece olarak önemini yitirmiş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları yabancı sermaye içerisinde öne çıkmıştır (Saray, 2011). Tüm dünyada gözlenen piyasaların liberalizasyonu, özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşması, sermaye hareketlerinin sınırsız özgürlüğe kavuşması ve ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin terk edilmesiyle birlikte, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi ve etkileri artmıştır. Bu artışa paralel olarak akademik çevrelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin analiz edilmesi çabası da hızlanmıştır.

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi, küresel piyasaların güç kazanması ve sermayenin mobilitesinin artması ile birlikte azalmaya başlamıştır. Portföy yatırımları, sermayedarlara doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki kadar uzun süreli olmayan bir ilişki ve buna karşılık finans sistemindeki türev enstrümanlar sayesinde yüksek kar oranları vaat etmektedir. Sermayenin dolaşım hızının artması ve finans piyasalarının küreselleşmesi ile birlikte, oldukça rağbet gören portföy yatırımları, 2008 yılının son aylarında başlayan ve etkileri tüm dünyada hissedilen ve önemli bir sebebi de küresel finans sisteminde türev enstrümanların yarattığı finans balonları olan küresel ekonomik kriz sonrasında cazibesini kaybetmeye başlamıştır. Tüm dünyada düşen yatırım oranları, küresel ekonomik kriz sonrasında yükselmeye başlamış ancak rakamların gösterdiği kadarıyla kriz öncesi düzeye halen ulaşamamıştır. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının öneminin yeniden arttığını söylemek mümkündür.

2.1.2. Portföy Yatırımı Kavramı

Portföy yatırımları bireyler, şirketler, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi taraflarca, uluslararası finansal enstrümanlarla gerçekleştirilen yatırımlardır (Açıkalın ve Ünal, 2008: 16, 17). Uluslararası finansal enstrümanlar; hükümetlerce çıkarılan bonolar, çift taraflı fonlar ve uluslararası hisse senetleri olarak sınıflandırılabilir. Finansal piyasaların

genişlemesi ve enstrümanlarının çeşitlenmesine paralel olarak portföy yatırımları artış göstermiştir.

Portföy yatırımları ülkelerarası kar ve faiz oranlarındaki farklılıklardan kaynaklanan yatırımlardır (Mucuk, 2011: 12). Bu anlamda ülkelerin kendi içlerinde aldığı bazı ekonomik kararların küresel etkilerinin olduğu ve bir ülkenin küresel finans piyasasındaki hareketlerden etkilenmeden bu tip bir karar alamayacağını ifade etmek gerekmektedir. Döviz kurlarındaki farklılıklar ve aşırı değerli ulusal paraların bulunduğu ülkelerde yatırımcı, portföy yatırımları vasıtasıyla spekülâtif kazançlar elde edebilmektedir. Bu durum hem portföy yatırımlarına rağbeti arttırmakta, hem de ülkeleri bu tip yatırımların olumsuz etkilerine karşı önlem almaya itmektedir.

Portföy yatırımlarının finansal piyasalar için derinlik sağladığı, gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilebileceği de ifade edilmektedir (Şener, 2008: 7). Portföy yatırımlarının finansal piyasalarda likiditeyi artırması söz konusu olmakta ve ayrıca portföy yatırımlarının artması o piyasanın uluslararası anlamda belirli bir seviyede olduğunu göstermektedir. Yatırımcılar yatırımda buldukları piyasaların güvenilir olduklarını düşündükleri için bu tip yatırımları gerçekleştirmektedirler. Portföy yatırımları uluslararası piyasalarda piyasa işlemi yapılmak kaydıyla oluştuğu için genellikle çok daha kısa süreli ilişkileri ve çok hızlı değişimleri ifade etmektedir.

Portföy yatırımları fiziki bir nitelik taşımayan ve başka bir ülkede tahvil, hisse senedi ve diğer menkul değerlerin satın alması şeklinde gerçekleşen yatırımlardır. Elde edilen ürünlerin likiditesinin yüksek olması nedeniyle, bu tip yatırımlar ülkeyi çok çabuk terk edebilmektedirler. Bu özelliği nedeniyle portföy yatırımları “sıcak para” olarak da ifade edilmektedir (Arıkan, 2006: 8). Bu nedenle portföy yatırımları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanına katkıda bulunabildiği gibi ülke ekonomisinde enflasyon baskısı, ulusal paranın aşırı değerlenmesi ve cari işlemler açığı gibi olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Alp, 2000: 185). Oldukça yüksek likiditeye sahip olan portföy yatırımları, herhangi bir ekonomik kriz süresince geldikleri ülkeden çok çabuk çıkarak ülkenin planlamasını olumsuz etkilemekte ayrıca spekülâtif etkiler yaratarak geldiği veya ayrıldığı ülkede ekonomik kriz yaratma seviyesine varan etkiler doğurabilmektedir.

Portföy yatırımının olumsuz etkilerinin yanında özellikle gelişmekte olan ülkeler için olumlu etkileri de söz konusudur. Portföy yatırımları gelişmekte olan ülkelere borçlanmaya gitmeksizin kaynak sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerinin en önemli sorunu sermaye yetersizliği ve tasarruf açığı olarak görülmektedir. Portföy yatırımlarının bu anlamda gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorununa kısa vadeli de olsa bir çözüm sağladığı söylenebilmektedir. Portföy yatırımlarının bir diğer olumlu etkisi, gelişmekte olan ülkelerde sermayenin maliyetini azaltıcı etki göstererek yatırımları artırması ve kaynakların verimli kullanımının sağlanmasıdır (Açıkalin ve Ünal, 2008: 16, 17).

Yatırımcılar, portföy yatırımlarında ülkelerin politik durumlarından, ekonomisindeki dalgalanmalardan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki kadar etkilenmemektedir. Ancak bu kararların anlık değişimlerinden spekülâtif kazançlar elde edebilmektedirler.

2.1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle Portföy Yatırımları Arasındaki Farklar

Portföy yatırımları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki farkların belirtilmesi çalışmanın inceleyeceği yatırımların doğrudan yabancı sermaye yatırımı olup olmadığının tespiti açısından önemlidir. Portföy yatırımları bu çalışmanın inceleme alanı içinde değildir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının portföy yatırımlarından farkları şu şekilde sıralanabilir;

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkede uzun süreli kalacağı için “soğuk para” olarak ifade edilirken, portföy yatırımları kısa vadeli karlar peşinde koştuğu için çok kısa sürede ev sahibi ülkeyi terk edebilir. Bu yüzden portföy yatırımları “sıcak para” olarak ifade edilmektedir (Goldstein ve Razin, 2002).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yatırım yapılan obje ile yatırım yapan arasında kalıcı bir ilişki kurulmaktadır. Portföy yatırımlarında ise fiziki bir yatırım söz konusu değildir ve kalıcı bir ilişkiden bahsedilemez.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yatırımı yapan hem kontrol hakkına sahip olur, hem de ortaklık elde eder. Portföy yatırımlarında ise ortaklık elde edilmiş olsa bile kontrol veya yönetim hakkından bahsedilemez.

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yalnızca sermaye değil, teknoloji, işletmecilik bilgisi, yönetim becerisi ve tecrübeler ile know – how bilgisi de transfer edilirken, portföy yatırımlarında yalnızca sermaye transfer edilmekte ve yatırımcı kazanç elde ettiğinde yalnızca sermaye ve karını alarak ülkeden ayrılmaktadır (Şener, 2008: 14). Bu yüzden literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının farklı etkileri üzerine pek çok çalışma bulunmaktayken portföy yatırımlarının etkileri sınırlı olduğu için portföy yatırımları ile ilgili bu tip çalışmalar bulunmamaktadır.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile portföy yatırımları arasında kurumsal yönetim açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Portföy yatırımlarında bu yatırım dolayısıyla yönetim kalitesi arttığında bundan tüm yatırımcılar herhangi bir bedel ödmeden fayda sağlamaktadır. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yönetim kalitesi yükseldiğinde bundan yalnızca yatırımcının kendisi fayda görecektir (Razin, 2002).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genellikle çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilirken portföy yatırımları hem şirketler, hem bireyler tarafından gerçekleştirilebilmektedir (Seyidoğlu ve Karluk, 2000: 264).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında elde edilecek kar, işletmenin kazanç durumuna göre belirlenmektedir. Ayrıca yine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ev sahibi ülke hükümetleri bazen transfer edilecek karlara ilişkin kısıtlar belirleyebilmektedir. Portföy yatırımlarında ise gelirin ve amortismanların geri ödeme koşulları önceden belirlenmiştir. Bu koşullar ekonomik ve siyasi duruma göre değişmez.
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının likiditesi düşük olduğu için ev sahibi ülkeden herhangi bir kriz anında çıkması çok çabuk olmamaktadır. Portföy yatırımları yüksek likidite ve mobilite kabiliyeti dolayısıyla hem herhangi bir kriz anında çok çabuk ev sahibi ülkeyi terk ederek krizi derinleştirici etki yapabilmekte, hem de spekülatif amaçlarla ev sahibi ülkede bağımsız bir ekonomik dalgalanma veya kriz üretebilmektedir.

2.2. Çok Uluslu Şirket Kavramı

Çok uluslu şirket kavramının üzerinde uzlaşmaya varılmış uluslararası bir tanımı bulunmamaktadır. Hatta çok uluslu şirketler için birçok farklı kavram kullanılmaktadır. Çok uluslu şirket, ulusötesi şirket, uluslararası şirket, uluslararası şirket kavramları bunlardan birkaçıdır. Çalışma çerçevesinde çok uluslu şirket kavramı kullanılmıştır. Diğer kavramlar arasında ufak nüanslar bulunmakla birlikte birçok çalışmada esas alınan kavram çok uluslu şirkettir.

En genel anlamda çok uluslu şirket, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bulunan şirketlere verilen isimdir (Markusen, Melvin, Kaempfer ve Maskus, 1995: 394). Bunun yanında çok uluslu şirket, faaliyetlerini birden çok ülkeden yürüten ve birden çok piyasaya hitap eden şirket olarak ifade edilmektedir (Zurawicki, 1979: 2). Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından yapılan tanım ise; “üretim veya hizmet faaliyetlerini yönetim biriminin bulunduğu lokasyon dışında da yürüten şirketler” şeklindedir (Birleşmiş Milletler, 1974). Çok uluslu şirketler, yapı ve politika olarak yabancı faaliyetler ile yerli faaliyetler arasında herhangi bir farkın gözetilmediği ve yöneticilerinin şirketin hedeflerine varmak için şirketin kaynaklarını ülkelerin milli sınırlarını dikkate almayarak dağıtmada istekli olan firmalar olarak da tanımlanmaktadır (Batmaz ve Tunca, 2005: 10).

Bir şirketin çok uluslu olup olmadığının tespitinde üç unsur üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bir uluslararası şirketin köken ülke dışındaki üretimi, karı veya istihdamı %25 – 30 seviyesine gelmiş ise, bu şirkete çok uluslu şirket denilebilmektedir. Bu kavramdaki unsurların üretim, istihdam ve kar olarak belirlenmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik çıktılarına işaret etmesi anlamında önemlidir.

Çok uluslu şirket tanımlarında karşılaşılan önemli bir unsur, şirketlerde yatırım faaliyetlerinin birden çok ülkede sürdürüldüğü ancak üretim ve yönetim ile ilgili kararların tek bir merkezden alındığıdır (Alpar ve Ongun, 1985: 89). Bu unsurun vurguladığı husus, çok uluslu şirketlerde yatırım birden çok lokasyonda bulunabilirken, şirket ile ilgili önemli kararların tek bir merkezden alındığı ve bu merkezin de şirketin köken ülkesi olduğudur. Şirketlerin bu özelliği nedeniyle de emperyalist ve sömürgeci anlayışla bağdaştırıldığı ve bu bakış açısından ele alındığı görülmektedir (Caves, Frankel ve Jones, 1990: 279).

Çok uluslu şirket kavramının tanımlanmasında ve teorilerinin oluşturulmasında öncü çalışmaların Stephen Herbert Hymer tarafından gerçekleştirildiği ve daha sonraki tüm çalışmaların örneğin Buckley ve Casson'un, Dunning'in çalışmalarının, Hymer'in tanımlamasına ve teorisine katkı niteliğinde olduğu bilinmektedir. Hymer'in çok uluslu şirketler tanımı, şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımında bulunması için gerekli koşullar üzerinden şekillenmektedir. Buna göre çok uluslu şirket; ekonomik faaliyetlerini birden çok ülkede sürdüren ve bu nedenle bazı ek maliyetlere katlanmak zorunda kalan ve bu maliyetler karşısında üretimini sürdürmek için ileri teknoloji, ölçek ekonomileri, gibi şirkete özgü bazı avantajlara sahip olması gereken şirkettir (Pitelis ve Hymer, 2005). Hymer'in çok uluslu şirketler teorisine en çok katkıyı sunan ve çok uluslu şirketin kavramsallaşmasında büyük katkıları olan Dunning'e göre ise çok uluslu şirket; doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birden fazla ülkede gelir getiren aktif değerlere sahip olan veya bunları kontrol eden, kaynak ülkesi dışında mal ve hizmet üreten, uluslararası üretim yapan şirkettir (Dunning ve Lundan, 2008: 203).

Çok uluslu şirket için en geniş tanımın şu şekilde yapıldığı görülmektedir;

“Merkezi genellikle gelişmiş bir ülkede bulunan bir ana firma ile onun kontrolü altında diğer ülkelerde bağlı şirketlere sahip olan, doğrudan yabancı sermaye yatırımının yanı sıra çeşitli uluslararası stratejik işbirliği ortaklıkları, taşeronu verme, dışsal mal alma işlemleriyle de uğraşan, bir veya daha çok mal ve hizmetin uluslararası üretimi, dağıtımını ve pazarlamasını ile ilgili konularda ekonomik faaliyet gösteren, genellikle eksik rekabet şartlarının bulunduğu oligopol piyasalarında operasyonlarını yoğunlaştıran; güçlü sermaye, teknoloji, yönetim, organizasyon, ulaşım ve haberleşme ağına sahip ve bu nedenle bağlı şirketlerin faaliyet, yönetim ve karar alma sürecini merkezi olarak kontrol eden; sistem, ideoloji, rejim, milliyet, gelişmiş – az gelişmiş farkı gözetmeyen; temelde özel sermayeye, nadiren de kamu sermayesine dayanan; üretim hacmi, istihdam düzeyi ve satış hasılatı bakımından birçok ülkenin milli gelirini aşan; bir taraftan karını maksimize etmeye, diğer taraftan diğer piyasaları içselleştirmeye güdülenen; birden fazla ülkede faaliyet gösteren; kapitalizmin geldiği en son aşamayı temsil eden entegre firma veya firmalar topluluğu” (Yavan, 2006: 75).

Bu uzun kavram içerisindeki unsurlar, çok uluslu şirketlerin tüm özelliklerini ifade etmektedir. Buna göre çok uluslu şirketler genellikle gelişmiş ülkelerde konumlanmaktadır. Çok uluslu şirketler, oligopol piyasalarda faaliyet gösteren, ileri teknoloji kullanarak bağlı şirketlerin yönetimini kontrol eden, küreselleşme ile birlikte yüksek cirolara ve büyüklüklere erişen, bu büyüklükleri dolayısıyla ulus devletler ve bunların karar alma mekanizmalarının gücü ile karşılaştırılan ve kapitalizmin bütün dünyayı tek pazar görme anlayışının fiziki karşılığı olduğu için küreselleşmenin en büyük aktörü olarak görülmektedir. Türkiye

çimento sektörünün çalışmanın ileriki bölümlerinde açıklanacağı üzere oligopolistik bir piyasa yapısı arz etmesi nedeniyle çok uluslu şirketlerin ilgisini çektiği görüşü, çok uluslu şirket tanımı içerisinde bu piyasa biçimlerine ilgi unsuru yer aldığı için kuvvetlenen bir argüman olarak ortaya çıkmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin tanımında yer alan kapitalizmin geldiği son aşamayı temsil etme unsuru, daha çok neo – klasik ekonomi görüşünün bir yorumudur. Neo – klasik ekonomi teorisine göre, çok uluslu şirketler dünya refahını artırarak, kaynakların en etkin şekilde dağılımına yardımcı olmakta ve kar maksimizasyonunu sağlamaktadır. Bu anlamda, çok uluslu şirketlerin piyasa olgusunu bütün dünyada geçerli kıldığı ve neo – klasik teoriye göre kaynakları en etkin şekilde dağıtarak kar maksimizasyonunu gerçekleştirerek, köken ülke ve ev sahibi ülke açısından ekonomik anlamda en doğru ve rasyonel kararları almaktadır (Jenkins, 1987: 17).

Çok uluslu şirketlere yönelik tek yaklaşım neo – klasik yaklaşım olmadığı gibi tek yorum da bu yönde değildir. Kapitalizmin geldiği son noktanın aslında emperyalizmle farklı olmadığı, finans kapitalin tekelleşme sayesinde küresel pazarlarda önemli bir güç elde ederek egemen hale geldiği, dünyanın da bu şirketler vasıtasıyla büyük sermaye tarafından bölgelere ayrıldığı ve sermayenin güç kazanımının son aşamasına ulaşıldığı yönünde görüşler de bulunmaktadır (Casseres ve Yoffie, 1993: 10). Çok uluslu şirketlerin finans kapitalin egemenliğindeki en önemli aktör olduğu ve bütün dünyayı tek pazar ve dünyanın fiziki ve beşeri kaynaklarını da etkin kullanılması gereken üretim faktörleri olarak görmesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde işgücünün sosyal haklarını ve toplumsal refahı olumsuz etkilemektedir. Bundan öte küresel anlamda bir işgücü bölümlenmesinin oluştuğu ve küresel üretim zincirinin sonundaki halkaların da gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki işgücü olduğu görülmektedir. Özellikle işgücü yoğun yatırımların bu bölgelere kaydırılarak küresel işgücü bölümlendirilmesi oluşturulduğu ve çok uluslu şirketler vasıtasıyla bu bölgelerdeki işgücünün ve kaynakların sömürülmesi sonucunu doğurduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır (Tharakan, 1981: 10). Ayrıca çok uluslu şirketlerin merkez ve çevre işgücü tanımını ortaya çıkardığı bilinmektedir. Çok uluslu şirketlerin köken ülkelerinde çalışan çekirdek işgücü ile ev sahibi ülkedeki çevre işgücü arasında çalışma koşulları ve işgücü politikaları arasında fark olması sorunlar doğurmaktadır. Çevre işgücünün örgütlenmesindeki sorunlar nedeniyle çok uluslu şirketler sendikaların gücünün azalmasına ve endüstri ilişkileri ikliminin bozulmasına da neden olmaktadır (Tokol, 2001).

Çok uluslu şirketlerin işgücü piyasalarına ve çalışma standartlarına etkileri konusu, özellikle gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekme yarışı ile ilişkilendirilmektedir. İstatistiksel anlamda doğrusal bir ilişki bulunmamasına rağmen, doğrudan yabancı sermaye yatırımı miktarı ile “dibe doğru yarış” (race to the bottom) arasında bir ilişki bulunduğu düşünülmektedir (Jensen, 2006: 53). Hymer’in çok uluslu şirket tanımında vurguladığı bazı avantajlara sahip olma gerekliliği, doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmeye çalışan ülkeler açısından değerlendirildiğinde vergi, arazi tahsisi gibi avantajlar tüm ülkelerin sağlayabileceği avantajlar olarak gözükmektedir. Buna karşın, çalışma standartlarında ve işgücü maliyetlerindeki herhangi bir avantaj her ülkede sağlanamayacağı gibi doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmeye çalışan ülkeler de bu avantaj üzerinden yasal mevzuat oluşturamamaktadır. Bu durum oyun teorisinde “mahkûm açmazı”^{*} olarak ifade edilen durum ile benzerlik göstermektedir (Oman, 2000). Ancak sonuçta doğrudan yabancı sermayenin karar verme aşamasında veya ev sahibi ülkede bulunduğu süre içerisinde çalışma standartlarının ve endüstri ilişkilerinin olumsuz etkilendiği ancak buna rağmen özellikle gelişmekte olan ülkelerin diğer olumlu etkileri düşünerek bu yatırımları çekmeye yönelik politikalar oluşturmayı sürdürdüğü görülmektedir (Kucera, 2002). Çok uluslu şirketlerin kapitalizmin geldiği son nokta olması yönündeki eleştiriler, bu bölümde sınırlı tutulmuş, çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye

* Mahkûm Açmazı; Oyun Teorisinde niçin iki bireyin her ikisinin de menfaatine olmasına karşın rekabet ortamında işbirliği içinde olmadığının açıklandığı bir oyundur. Merrill Flood ve Melvin Dresher tarafından ilk kez ortaya atılan ve Albert W. Tucker tarafından geliştirilen model bu isimle anılmaktadır. Silahlı banka soygunu olayında iki şüphelinin yakalanarak hücre hapsine çarptırıldığı ve birbirleri ile kesinlikle konuşmadıkları ve iletişim kuramadıkları bir durumda savcı her iki suçluya da ellerinde yeterince delil bulunmadığını söyler. Bu durumda her iki şüpheli de ruhsatsız silah bulundurmaktan suçundan 1 yıl süre ile cezalandırılacaktır. Ancak eğer suçlulardan biri diğerinin suçu işlediğine dair ifade verirse, ifade veren ceza almadan çıkacak, diğeri 3 yıl hapis ile cezalandırılacaktır. Ancak her iki suçlu da diğerinin suçu işlediğine dair ifade verirse her iki suçlu da 2 yıl hapis cezası ile cezalandırılacaktır. Buna göre bir şüphelinin sessiz kaldığı durumda, diğer şüpheli, suçu sessiz kalan şüphelinin işlediği yönünde ifade verirse 1 yıl ceza almak yerine hiç ceza almadan çıkacaktır. Yine her iki şüpheli de suçu birbirinin işlediği yönünde ifade verirse her ikisi de 2 yıl hapis cezası alacak ve 3 yıl ceza alma riskinden kurtulacaktır. Dolayısıyla iki durumda suçu diğer şüphelinin işlediği yönünde ifade vermek daha rasyoneldir. Tek bir durumda yani her iki şüphelinin de sessiz kalması durumunda en az ceza almak söz konusudur. Bu durum her iki şüpheli için de en mantıklı çözümken bu tip oyunlarda rekabet unsurunun baskısı, sistematik bir önyargı ve iletişimsizlik nedeniyle suçu diğerinin işlediği yönünde ifade vermek genellikle karşılaşılan durumdur. (Wikipedia; http://en.wikipedia.org/wiki/Prisoner's_dilemma; Erişim Tarihi: 08.02.2013) Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yatırım kararı vermek için iki ülke ile görüşme halindeki bir çok uluslu şirket ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için rekabet halindeki iki ülke arasında bu durum geçerlidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek isteyen ülkeler çok uluslu şirkete açık olarak değilse bile saklı şekilde işgücü maliyetlerinin artmayacağı ve çalışma standartlarının çok uluslu şirkete sağlanan maliyet avantajını ortadan kaldıracak nitelikte olmayacağına dair tavizler vermektedir. Çok uluslu şirket bu tavizler verilmemiş olsa da yatırım kararını bir ülke lehinde kullanacaktır. Ancak her iki ülke birbirine güvenemediği ve bu konuda bir iletişim halinde bulunmadıkları için sonuçta çalışma standartlarını düşürücü tavizler vermektedir. Sonuç olarak her iki ülke anlaşarak taviz vermemiş olsalar çalışma standartları anlamında en olumlu adımı atmış olacaklardır. Ancak rekabet unsuru nedeniyle her iki ülkede diğerinin tavizler vereceğini ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekeceğini düşündüğü için bu kapsamda tavizler vermektedir.

yatırımlarının çalışma standartlarına yönelik etkileri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı olarak incelenecektir.

Çok uluslu şirketlerin kökenine bakıldığında, gelişmiş ülkelerde konumlandığı bilgisinin kanıtlarını istatistiklerde de görmek mümkündür. 2014 Dünya Yatırım Raporu'nun köken ülke dışındaki sabit sermaye yatırımlarını baz alarak sıraladığı finansal olmayan ilk yüz çok uluslu şirket içerisinde doksan beş tanesinin köken ülkesi, IMF tarafından gelişmiş ekonomiler olarak adlandırılan ülkelerdir (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2017). Kalan beş şirketin köken ülkelerine bakıldığında Çin, Brezilya, Meksika, Malezya, Hong-Kong – Çin ortaklığı karşımıza çıkmaktadır. Hong-Kong IMF'in gelişmiş ekonomiler listesinde yer almaktadır (International Monetary Found [IMF], 2017). Çin, Brezilya, Meksika ve Malezya ise yükselen ekonomiler olarak ifade edilmektedir. Bu dört ülkenin dünya ekonomisinde söz sahibi olmaya başladığı görülmektedir. İstatistikler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genellikle gelişmiş ülkelerde konumlandığı ifadesini doğrulamaktadır.

Çok uluslu şirketlerin tanımında yer alan mal varlığı ve sermayesi birçok ülkenin milli gelirini aşan ibaresinin istatistikî karşılığı OECD ülkeleri ile yapılacak bir karşılaştırma ile açıkça ortaya konulmaktadır. 2014 Dünya Yatırım Raporu'nun dünyanın finansal olmayan en büyük 100 çok uluslu şirketi tablosu ile OECD'nin 2013 yılı fiyatlarıyla gayri safi yurt içi hasıla verileri karşılaştırıldığında 717.242 Milyon Dolar mal varlığı ile Avusturya – İngiltere ortaklı General Electric Co'nun on dokuz OECD ülkesinin gayri safi yurt içi hasılasından daha yüksek bir sermayeye sahip olduğu görülmektedir (OECD, 2013). General Electric CO bu anlamda tek örnek değildir. Çizelge 2.1'de mal varlığı birçok ülkenin gayri safi yurt içi hasılasından büyük olan çok uluslu şirketleri ve bazı ülkelerin gayri safi yurt içi hasıllarını karşılaştırmalı olarak görülmektedir.

Çizelge 2.1. Çokuluslu şirketler mal varlığı – bazı ülkelerin gayri safi yurt içi hasılası karşılaştırılması (2013 / Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Milyon Dolar – İstihdam Bin Kişi)

Ülkeler	GSYİH	İstihdam	Çok Uluslu Şirketler	Mal Varlığı	İstihdam
Hollanda	775.727	8.401	General Electric Co	656.560	307
Belçika	464.922	4.453	Royal Dutch Shell plc	357.512	92
İsviçre	460.604	-	Toyota Motor Corporation	403.088	333
İsveç	428.622	-	Exxon Mobil Corporation	346.808	75
Avusturya	382.262	4.175	Total SA	238.870	98
Norveç	327.191	2.609	BP plc	305.690	83
Yunanistan	283.040	-	Vodafone Group plc	202.763	91
Çek Cumhuriyeti	305.101	4.937	Volkswagen Group	446.555	572
Portekiz	290.756	4.513	Chevron Corporation	253.753	64
Danimarka	245.833	2.729	Eni Spa	190.125	83
İsrail	261.858	3.450			
Macaristan	230.867	3.938			
Finlandiya	216.848	2.476			
Yeni Zelanda	154.280	2.271			
Slovakya	143.436	2.218			
Slovenya	59.447	-			
Lüksemburg	49.471	379			
Estonya	34.035	624			
İzlanda	13.552	-			

Kaynak: UNCTAD World Investment Report 2014 – OECD Statistics
<http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=557#>, Erişim Tarihi: 05.03.2015.

Almanya kökenli Volkswagen Group'un mal varlığı on altı OECD ülkesinin gayri safi yurt içi hasılasından fazladır. Daha ilginç bir veri Belçika menşeli Exxon Mobil Corporation'un mal varlığının Belçika'nın gayri safi yurt içi hasılasından yalnızca 118.114 Milyon Dolar, Avusturya menşeli BP plc'nin mal varlığının Avusturya'nın gayri safi yurt içi hasılasından 76.572 Milyon Dolar az olmasıdır.

Çok uluslu şirketlerin istihdamına bakıldığında yine çarpıcı veriler ortaya çıkmaktadır. Buna göre General Electric CO'da 2013 yılında istihdam edilen kişi sayısı Lüksemburg'da istihdam edilen kişi sayısından yalnızca 72.000 kişi azdır. Volkswagen Group'da istihdam edilen kişi sayısı Lüksemburg'da istihdam edilen kişi sayısından fazla, Estonya'da istihdam edilen kişi sayısından yalnızca 52.000 kişi azdır.

Bu verilerin gösterdiği gerçek çok uluslu şirketler tanımındaki unsurların 2014 yılı itibarıyla istatistiksel olarak karşılığının olduğu ve çok uluslu şirketlerin dünyada çok önemli bir büyüklüğe ve güce ulaştığıdır. Bu büyüklükteki şirketlerin ekonomik ve siyasi güçleri de genişlemekte ve ulus devletler ile karşılaştırılmaları söz konusu olmaktadır.

Çok uluslu şirketler küreselleşmenin en etkin aktörlerindedir. Küreselleşme ile dünya tek bir pazar haline gelmekte ve bu pazarın en etkin oyuncuları da çok uluslu şirketler olmaktadır. Bu kapsamda ekonomik faaliyetlerin ve şirketlerin uluslararasılaşması konusu küreselleşme ile yakından ilişkilidir.

Çok uluslu şirketler ile ilgili değinilmesi gereken son kavram, çok uluslu şirketin sahip olduğu diğer şirket ile ilgili ilişkisi ve bu ilişkinin isimlendirmesidir. Buna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımında bulunan asıl şirkete ana şirket (parent company), ev sahibi ülkede sahip olunan şirkete ise yavru şirket, yabancı sermaye şirketi ya da şube (subsidiary) olarak isimlendirilmektedir.

2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sınıflandırılmasında pek çok farklı yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Yatırımların geliş yönü, ev sahibi ve köken ülke açısından taşıdığı anlam, geliş şekli ve amacına göre sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu sınıflandırma tekniklerinden birkaçına değinilerek yatırımların etkilerini farklılaştıran yöntem üzerinden değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, en temel anlamda bir şirketin çok uluslulaşması ve uluslararası piyasalara girme biçimi olarak ifade edilmektedir. Bu süreç üç şekilde gerçekleşebilmektedir. İhracat, bir şirketin uluslararasılaşmasının ilk aşaması olarak ifade edilmektedir. İhracat yapan bir şirket, işlem maliyetleri ve pazara uzaklık gibi nedenlerle ihracat yerine yatırımı tercih ederek bir üst aşamaya geçebilmektedir. Ortaklık anlaşmaları ise uluslararasılaşmanın bir diğer yoludur. Lisanslama, franchising, taşeronu verme, dış kaynak sağlama, sözleşmeli üretim, konsorsiyum, anahtar teslim anlaşmalar, yap – işlet – devret gibi yöntemlerle uygulanan ortaklık anlaşmaları daha kapsamlı bir süreci ifade etmektedir. Üçüncü yöntem ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem üretimi, hem yönetimi gerektiren bir yatırım biçimidir (Yavan, 2006: 82). Ancak yatırımların risklerine göre getirileri çok yüksektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştirilirken çok uluslu şirket ülkeye bir giriş biçimi belirlemektedir. Bu açıdan iki tip doğrudan yabancı sermaye yatırımdan bahsetmek mümkündür. Yatırımı gerçekleştirerek çok uluslu şirket haline gelen bir şirket, yavru şirket

veya ortak girişim kurmak yoluyla dış piyasalara açılmaktadır. Yavru şirket (subsidiary) çok uluslu şirketin ev sahibi ülkede tümüyle kendine bağlı, yani tamamı yabancı sermayeli yeni bir firma kurması veya yerli bir firmayı tümüyle satın alması, ya da yerli bir firmanın %50'den fazla mülkiyetine sahip olacak şekilde ortaklık kurmasıdır. Ortak girişim (joint venture) ise, çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkede faaliyet gösteren bir şirketle veya devlet kurumları ile ortaklık kurularak gerçekleşen yatırım biçimidir (Yavan, 2006: 84). Ortak girişim, iki veya daha çok şirketin işbirliği halinde bir mal veya pazar hakkında çalışma yürütmeleridir. Bu şekilde pazara giriş riskleri azalmakta ve tüm alanlarda bilgi birikimi yüksek şirketlerin deneyimlerinden yararlanılmaktadır (Kurtaran, 2007). Türkiye çimento sektöründe Akçansa ortak girişim olarak kurulmuştur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde şirketin sektördeki rolü ve önemi detaylı olarak incelenmiştir. Ancak bu noktada ortak girişimlerin pazara giriş risklerini azalma ve bilgi birikimi yüksek şirketlerin deneyimlerinden faydalanma anlamında Akçansa'nın ortak girişimlerin iyi bir örneği olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Akçansa doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile köken ülkeden ev sahibi ülkeye önemli bilgi ve deneyimlerin transfer edilmesi ve çok uluslu şirketin de ev sahibi ülkede önemli ve güçlü bir partner elde etmesi anlamında ortak girişimlerin iyi bir örneğidir.

Temel olarak iki şekilde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme biçimi farklılaşabilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yeni yatırım (greenfield), birleşme ve satın alma (mergers and acquisitions), özelleştirmeler, yap – işlet – devret, montaj sanayi, serbest bölgeler, franchising, lisans anlaşmaları, yönetim sözleşmeleri ve stratejik birleşme şeklinde gerçekleşebilmektedir.

Yeni yatırımlar uzun sürede sonuç veren daha riskli yatırımlarken, birleşme ve satın almalar daha az riskli, deneyim ve bilgi paylaşımı sağlayabilen yatırımlardır. Yeni yatırımların ev sahibi ülkeye olumlu etkileri çok yüksektir. Yeni yatırımlar dışındaki gerçekleşme biçimlerinin türleri çeşitlilik arz etmektedir. Özellikle işletme yönetimi ve teknoloji gelişip, ülkeler arası sınırlar kalktıkça ortaklık biçimleri de farklılaşmaya başlamıştır.

Şirket birleşmeleri hisse senetlerinin el değiştirmesi sonucu gerçekleşirken, satın almalar bir şirketin el değiştirmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Gedikkaya ve Gürler, 1999). Birleşme ve satın almalarda genellikle finansal amaçlar güdülmektedir. Özellikle küresel finans

piyasalarında hisse senetlerinin kolay hareket edebilir hale gelmesiyle bu tarz yatırımlar artış göstermiştir.

Özelleştirmeler yoluyla gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, geçiş ekonomilerinde sıklıkla görülmektedir. Ayrıca piyasa ekonomisinin dinamiklerinin etkin hale gelmeye başladığı ekonomilerde de özelleştirmelerin sayısı fazladır. Çok uluslu şirketler, özelleştirme şeklindeki yatırımları piyasaya giriş maliyetlerini azaltması nedeniyle tercih etmektedirler. Türkiye’de son on yılda önemli özelleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Türk Telekom’un, Tekel’in, TÜPRAŞ’ın özelleştirilmesi ile Türkiye’de yüksek miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. Türkiye çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişi, özelleştirmeler ile de gerçekleşmiştir. 1989 yılında başlayan özelleştirme süreci ile öncelikle Batı illerindeki çimento fabrikaları, daha sonra doğu illerindeki fabrikalar özelleştirilmiş ve devlet çimento sektöründen çekilmiştir. Çalışma kapsamında 2000 – 2017 döneminde Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi inceleneceği için özelleştirmenin gerçekleştiği dönem hakkında bir değerlendirmede bulunulmayacaktır. Ancak çimento sektörünün özelleştirme sürecinde yaşadığı dönüşüm ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektöre giriş yaptıktan sonraki hamlelerine, yatırımların etkileri bölümünde yer verilecektir.

Yap – işlet – devret modeli ile gerçekleşen yatırımlar alt yapı yatırımlarının ve büyük çaplı kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen yatırımlar, uzun süreli ve geniş çaplı yatırımlardır. Türkiye’de önemli kamu yatırımları çok uluslu şirketler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Ortak girişimler kurularak yap – işlet – devret yöntemi ile gerçekleşen yatırımlar ile de önemli işlere imza atılmıştır. İstanbul Boğazı tüp geçiş projesi, ortak girişimler vasıtasıyla ve yap – işlet – devret modeliyle 2014 yılında gerçekleştirilmiş önemli bir yatırımdır.

Montaj sanayi ile gerçekleşen yatırımlar, genellikle ev sahibi ülkede bir endüstrinin kurulmasının ilk aşamasında görülmektedir. Bu tip yatırımlarda ara mallar köken ülkeden gelmekte, montaj ise ev sahibi ülkede yapılmaktadır (Cömert, 2000). Türkiye’de bu nitelikte yatırımlar otomotiv sektöründe görülmüştür.

Serbest bölgelerdeki yatırımlar ise gümrük alanı dışında gerçekleşen ve maliyet avantajı nedeniyle tercih edilen yatırımlardır. Serbest bölgelerin oluşturulmasının arkasında, ihracata dönük üretim, istihdam ve yatırım miktarını artırma düşüncesi yatmaktadır (Seyidoğlu, 2001: 675).

Franchising yolu ile gerçekleşen yatırımlarda, köken ülkedeki ürünlerin dağıtım yoluyla ev sahibi ülkede satılması söz konusu olmaktadır (Mutlu, 1999: 105, 106, 107). Franchising etkin bir dağıtım ağı kullanan ve üretimi ticari sır niteliği taşımayan fast – food zincirlerinde sıklıkla kullanılan bir yatırım biçimidir.

Lisanslama şeklindeki yatırımlar ise çok uluslu şirketin, köken ülke dışındaki bir şirkete teknoloji satmasıdır. Bu şekilde gerçekleşen yatırım ile teknoloji, patent ve marka kullanım hakkı teknolojiyi satın alan şirkete geçmektedir (Caves ve diğerleri, 1990: 416).

Yönetim sözleşmelerinde köken ülkedeki şirketin ev sahibi ülkedeki şirkete belirli bir bedel karşılığı yönetim hizmeti vermesi söz konusudur. Bu tarz yatırımlar genellikle küçük çaplı ve fiili hizmete değil, bilgiye dayalı yatırımlardır.

Stratejik birleşme şeklindeki yatırımlar, fiili olarak bir yatırım artışı olarak görülmeyebilmektedir. Şirketlerin bu yöntemi hisse senetlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla kullanması söz konusu olmaktadır. Hisse senetlerinin güvenilir ellerde kalmasını sağlamak amacıyla iki şirket birbirlerinin hisse senetlerini satın almaktadır. Diğer yandan bu tarz yatırımların ileri teknoloji gerektiren sektörlerde bilgi transferini sağlamak için de kullanıldığı görülmektedir (Türkiye Genç İş Adamları Derneği [TÜGİAD], 1996: 7).

Bu şekilde gerçekleşme ve giriş biçimi farklılaşan yatırımlar sınıflandırılırken farklı perspektiflerin kullanıldığı görülmektedir. Yatırımlar köken ülke – ev sahibi ülke, karakter, yön, şekil ve amaçlarına göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Sınıflandırmaların farklılığı bakış açısına göre değişmekle birlikte, temel olarak yeni yatırım ve birleşme ve satın almalar olarak temel bir farklılığın bulunduğu ifade edilebilir. Çalışma çerçevesinde bütün sınıflandırmalara değinilerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tüm türleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çizelge 2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sınıflandırılması

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sınıflandırma Biçimlerine Göre Türleri					
Yatırım Yönüne Göre Yatırımlar	Yatırım Şekline Göre Yatırımlar	Yatırım Amacına Göre Yatırımlar	Köken Ülke Açısından Yatırımlar	Ev Sahibi Ülke Açısından Yatırımlar	Yatırım Karakterine Göre Yatırımlar
İçer Gelen Yatırımlar (Inward)	Yeni Yatırımlar (Greenfield)	Kaynak Arayan Yatırımlar	Yatay Yatırımlar	İthalat İkame Edici Yatırımlar	Genişleme Öngören Yatırımlar
Dışarı Giden Yatırımlar (Outward)	Birleşme ve Satın Alma Şeklindeki Yatırımlar (Mergers and Acquisitions)	Pazar Arayan Yatırımlar	Dikey Yatırımlar	İhracat Artırıcı Yatırımlar	Koruma Öngören Yatırımlar
	Yatay Yatırımlar	Etkinlik Arayan Yatırımlar	Kümelenme Yatırımları	Hükümet Temelli Yatırımlar	
	Dikey Yatırımlar	Stratejik Aktif Arayan Yatırımlar			

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını sınıflandırma yöntemlerinden ilki, yatırımın köken veya ev sahibi ülke açısından sınıflandırılmasıdır. Köken ülke açısından bakıldığında yatırımlar; dikey, yatay ve kümelenme yatırımlar olarak üçe ayrılmaktadır. Yatay yatırımlar, köken ve ev sahibi ülkede benzer ürünlerin üretildiği yatırımlardır. Yatay yatırımlar genellikle işlem maliyetlerini azaltıcı etkisi nedeniyle tercih edilmektedir (Caves, 1982: 3). Yatay yatırımların gerçekleştirilme nedenlerinden biri de, bilgi asimetrisidir. Kalite kontrolün sağlanması açısından yatay yatırım gerçekleştirmek şirketlere cazip gelmektedir. Ayrıca bu tip yatırımlar ile kalite çeşitlendirerek üretim yapma avantajı sağlanması da mümkündür (Gomes ve diğerleri, 1992: 149). Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen yatırımların yatay yatırımlar olduğu görülmektedir. Dünyadaki büyük çimento üreticilerinin köken ülkelerindeki benzer ürünleri üretmek amacıyla yaptıkları yatırımlar, oligopolistik yapının avantajları da kullanılarak yüksek kar beklentisi ile gerçekleştirilmektedir.

Dikey yatırımlar ise hammaddeye ulaşmak ve tüketiciye yakın olmak amacıyla yapılmaktadır. Dikey yatırımlar üretimin köken ülkedeki gibi ev sahibi ülkeye taşınması durumudur (Petrochilos, 1989: 17). Türkiye çimento sektöründeki yatırımların dikey yatırım olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Sektördeki taşıma maliyetleri nedeniyle tüketiciye yakın olma gerekliliği yatırımları dikey yatırım sınıfına dahil etmektedir. Çimento sektöründe hammaddeye yakınlık önemli bir unsurdur. Ancak yalnızca hammaddeye yakın olmak nedeniyle yatırım gerçekleştirilmesi söz konusu değildir. Türkiye çimento hammaddesi olan kalker taşı açısından zengin rezervlere sahiptir. Ancak bu çimento

fabrikasının lokasyonu belirlenirken önemli bir unsurdur. Yatırım kararı açısından bu unsurun belirleyiciliğinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Kümelenme yatırımları ise dikey ve yatay yatırımların birleşimi olarak değerlendirilmektedir. Her iki amacın da güdüldüğü ve daha çok birleşme ve satın almalar şeklinde gerçekleşen bu yatırımlar, 1990 öncesi dönemde çok sık görülen yatırımlar değilken son dönemde hızla artış göstermektedir (Petrochilos, 1989: 18). Çimento sektöründeki yatırımları belirtilen nedenlerle hem dikey, hem yatay yatırım unsurlarını taşıdığı ve kümelenme yatırımı olarak ifade edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Ev sahibi ülke açısından bakıldığında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları üç grupta sınıflandırılmaktadır. Birinci grup yatırımlar, ithalat ikame edici yatırımlardır. İthalat ikame edici yatırımlar, ev sahibi ülkenin yatırım öncesinde ithal ettiği ürünlerin ev sahibi ülkede üretilmesine imkan tanıyan yatırımlardır. Bu tip yatırımlarda belirleyici, ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğü, ulaşım maliyetleri, ticaret üzerindeki mali yükler ve engellerdir. Türkiye çimento sektöründeki yatırımlar açısından ithal ikame edici bir boyut bulunduğu söylenememektedir. Ancak özellikle özelleştirme sürecinde gerçekleşen yatırımlar sonrası sektörün çimento iç talebini karşılamakta sorun yaşamaması ve ihracat rakamlarını artırması, yatırımların bu anlamda etki doğurduğunu göstermektedir.

İkinci grup yatırımlar ihracat artırıcı yatırımlardır. İhracat artırıcı yatırımların amacı yeni girdi kaynaklarına ulaşmak ve ara mallara erişimi kolaylaştırmaktır. İhracat artırıcı yatırımlar hammadde ve aramal ithalatını artırıcı niteliktedir ve bu artış yatırım yapılan ülke açısından da geçerli olmaktadır.

Üçüncü grup yatırımlar ise hükümet temelli yatırımlardır. Hükümetlerin yatırımlarla ilgili teşvikleri ve politika değişiklikleri sonrası gerçekleşen bu yatırımlar doğrudan teşvikler kaynaklıdır (Moosa, 2002: 5). Bu nitelikteki yatırımlar, ev sahibi hükümetler tarafından planlanmış ve bu yönde politikalar üretilerek gerçekleşmesi sağlanmış yatırımlardır (Petrochilos, 1989: 18). Hükümetler doğrudan yabancı sermaye yatırımının olumlu etkilerini düşünüp teşvikler hayata geçirerek bu tip yatırımların gerçekleşmesini sağlamaktadır. Örneğin istihdam üzerindeki olumlu etkileri düşünülerek, istihdam yoğun sektörlerle bu yönde teşvikler verilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sınıflandırılmasındaki üçüncü perspektif, yatırımın karakterine yöneliktir. Yatırım karakterine göre yatırımlar ikiye ayrılmaktadır. Genişleme öngören yatırımlar, firma özelindeki avantajları ev sahibi ülkede artırmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Koruma amaçlı yatırımlar ise ev sahibi ülkedeki ucuz işgücünden yararlanmak ve üretim maliyetlerini azaltmaya yönelik yatırımlardır. Bu yatırımlar üretim maliyetlerini azaltıcı ve üretim ağını genişletici yatırımlardır (Moosa, 2002: 5, 6).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yatırım yönüne göre ikiye ayrılmaktadır. İçe gelen yatırımlar ve dışa giden yatırımlar olarak ifade edilen yatırımlar, yatırımın yönünü ifade etmektedir. Yabancı yatırımcılar tarafından yurt içi kaynaklara yönelik olarak gerçekleştirilen yatırımlar içe gelen (inward) yatırımlardır. Dışa giden yatırımlar ise (outward), yerli yatırımcıların yabancı kaynaklara yönelik gerçekleştirdikleri yatırımlardır (Mucuk, 2011: 16).

İçe gelen yatırımlar pozitif dışsallıklar nedeniyle olumlu etkileri yüksek yatırımlardır. Bu nedenle bu tip doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için bir rekabet yaşanmaktadır. Dışa giden yatırımlar ise sermaye çıkışı yaratmaları nedeniyle destekleyici politikaların uygulanmadığı yatırım biçimleridir. Ancak Asya ülkelerinde, teknoloji ve bilgiye erişim imkanı nedeniyle dışa giden yatırımların desteklendiği görülmektedir (Mucuk, 2011: 16). Türkiye özelinde inşaat sektörünün dışarıya yaptığı yatırımların istihdam yaratması söz konusudur. Bu nedenle inşaat sektörünün yurt dışı yatırımlarının desteklenmesine yönelik politikalar uygulanmaktadır.

Yatırımın şekline göre dört tip yatırımdan bahsetmek mümkündür. Yeni yatırım (greenfield) olarak ifade edilen yatırım türü, yeni bir üretim tesisi kurulmasını veya mevcut tesislerin genişletilmesini ifade etmektedir (Arıkan, 2006: 46). Bu yatırım biçiminde hem üretim kapasitesi, hem istihdam artışı gözlenmektedir. Bu yatırım biçiminin Ar – Ge faaliyetlerinden, toplumsal yaşama kadar tüm alanlara olumlu etkisi söz konusudur. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin yeni yatırımlar için sürekli bir rekabet halinde olması söz konusudur.

Yatırım şekline göre sınıflandırılan yatırımların ikinci türü, birleşme ve satın almalarıdır. Bu tarz yatırımlarda, farklı ülkelerden şirketlerin varlıklarını yeni bir yasal oluşum altında

birleştirmeleri veya bir ülkedeki varlıkların ve faaliyetlerin yabancı bir şirket tarafından satın alınması söz konusudur (Mucuk, 2011: 17). Bu yatırımların etkileri daha uzun sürede kendisini göstermektedir. Ayrıca daha çok finansal işlem gerektiren bu yatırımların reel ekonomiye katkıları sınırlı kalmaktadır.

Yatırım şekline göre sınıflandırmanın diğer iki biçimi ise daha önce köken ülke açısından sınıflandırma perspektifinde ifade edilen yatay ve dikey yatırımlardır. Yatay yatırımlarda amaç piyasa çeşitlemesi, şirkete özgü avantajların genişletilmesi, monopolistik ve oligopolistik avantajlar elde etmekken, dikey yatırımlarda asıl amaç, hammadde sağlamak ve üretim maliyeti avantajı elde etmektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yatırımın amaçları çerçevesinde de sınıflandırılmaktadır. Buna göre yatırımlar, kaynak arayan, pazar arayan, etkinlik arayan ve stratejik aktiflik arayan yatırımlar olarak dört gruba ayrılmaktadır. Kaynak arayan yatırımlar genellikle hammadde teminini kolaylaştırmak amacıyla yapılmaktadırlar. Bu yatırımların gelişmemiş ülkelere yönelmesinin nedeni doğal kaynakların fazlalığıdır. İşgücünün ucuz olduğu ülkelere yapılan yatırımlar da bu sınıfta değerlendirilmektedir. Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kaynak arayan yatırımlar olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Çimento üretiminde kireçtaşına yakınlık önemli olmakla beraber esas belirleyici değildir. Bunun yanında işçilik maliyetleri de, toplam çimento maliyetleri içerisinde düşük bir orana sahiptir. Toplam maliyetler içerisinde işçilik maliyetlerinin payı %5'tir. Enerji maliyetlerinin toplam maliyetler içerisindeki oranı ise %15'tir (Rekabet Kurumu, 2016). Sektörde çok uluslu şirketlerin enerji maliyetlerini düşürecek hamlelerde bulunmasının amacı bu yüksek orandır. Bu nedenle gerçekleşen yatırımların kaynak arayan yatırımlar olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Yatırımların istihdam üzerindeki etkilerin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

Piyasa arayan yatırımlar ise hem yeni bir piyasaya açılmak, hem de mevcut piyasaları kaybetmemek amaçlı yapılan yatırımlardır. Piyasanın büyüklüğü, diğer piyasalara yakınlığı gibi etkenler bu tip yatırım kararlarını etkilemektedir (Mucuk, 2011: 20). Örneğin Türkiye çimento sektörüne yönelik yatırımların belirli ölçüde Ortadoğu pazarına erişmek amacıyla Türkiye'nin bu piyasalara yakınlığı nedeniyle gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bölgedeki siyasi istikrarsızlığın çözüme kavuşması ve yeniden yapılanma sürecinin başlaması ile

Türkiye çimento sektöründe bir talep artışı yaşanması ve bunu takiben yeni yatırımların ve kapasite artışlarının gerçekleşmesi beklenmektedir.

Etkinlik arayan yatırımlar, ölçek ekonomilerinin faydalarından yararlanmak amaçlı yapılan yatırımlardır. Bu çerçevede üretim ve lojistik temelli nedenlerle bu tip yatırımlar yapılmaktadır. Stratejik aktif arayan yatırımlar, rakiplerine karşı mevcut üstünlüklerini sürdürmek adına yapılan yatırımlardır. Petrol üreticilerinin yatırımları bu çerçevede değerlendirilebilmektedir (Mucuk, 2011: 21).

Çizelge 2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türleri ve İstihdam ve Yeni İş Yaratma Etkileri

DYY Türleri	İstihdam Etkisi İçin Önemi	Yeni İş Yaratma Etkileri		
		Arjantin	Brezilya	Meksika
Portföy Yatırımları	Anlamsız	Orta Derece Etki	Orta Derece Etki	Orta Derece Etki
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki
Özelleştirmeler	Karışık Etki	Yüksek Derece Etki	Orta Derece Etki	Anlamsız
Yatay Yatırımlar	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Orta Derece Etki
Dikey Yatırımlar	Orta Derece Etki	Anlamsız	Anlamsız	Yüksek Derece Etki
Birleşme ve Satın Almalar	Karışık Etki	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Orta Derece Etki
Greenfield Yatırımlar	Yüksek Derece Etki	Orta Derece Etki	Orta Derece Etki	Yüksek Derece Etki
Kaynak Arayan Yatırımlar	Anlamsız	Yüksek Derece Etki	Anlamsız	Anlamsız
Pazar Arayan Yatırımlar	Orta Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki	Yüksek Derece Etki
Etkinlik Arayan Yatırımlar	Orta – Yüksek Derece Etki	Anlamsız	Anlamsız	Yüksek Derece Etki

Kaynak: Christoph Ernst, “The FDI – employment link in a globalizing world: The case of Argentina, Brazil and Mexico, Employment Strategy Paper, 2005 / 17.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkeye geliş biçimi yani türleri istihdam etkisini farklılaştırmaktadır. Bu yönde gerçekleştirilen ampirik çalışmalar da yatırımların ev sahibi ülkeye geliş biçiminin ve türünün istihdam ve yeni iş yaratmak konusunda etkilerinin farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Christoph Ernst tarafından Arjantin, Meksika ve Brezilya örneğinde gerçekleştirilen analizin sonuçları Çizelge 2.3’te gösterilmiştir.

Yatay ve greenfield yatırımlar istihdam üzerinde olumlu etkileri en yüksek olan yatırım biçimleridir. Bu tip yatırımlar yüksek seviyede yeni iş yaratmaktadırlar. Diğer yandan portföy yatırımlarının istihdam üzerinde hiçbir etkisi olmadığı gibi kaynak arayan yatırımların da herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Kaynak arayan yatırımlar, işgücüne odaklanmışlarsa hem istihdam ve ücret seviyesi, hem de çalışma koşulları üzerinde negatif etkiler yaratabilmektedirler. Etkiler ülke örneklerinde farklılaşmakla birlikte genel trend benzerlik göstermektedir.

Konuyla ilgili bir diğer çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi, yatırımın gerçekleşme biçimine göre Mısır örneğinde incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre greenfield yatırımların işgücü talebi üzerindeki etkisi olumluyken, birleşme ve satın almaların işgücü talebi üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir (Massaoud, 2008). Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen yatırımların önemli bir bölümü birleşme ve satın alma şeklindedir. Greenfield olarak gerçekleşen yatırım sayısı çalışmanın esas aldığı dönemde sayıca çok azdır. Bu nedenle istihdam etkisi değerlendirilirken bu unsurun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Teorik Çerçeve

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin teorik çerçeve dış ticaret teorilerini de içinde barındıran bir yapı arz etmektedir. Dış ticaret teorileri, cevap aramaya çalıştığı sorulara belirli ölçüde cevap vermiş ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki ticaret akımlarını açıklamak noktasında yetersiz kalmıştır. Dünyada dış ticaretin önemli bir bölümü bu tarihten sonra çok uluslu şirketler kanalıyla ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları şeklinde gerçekleşmeye başlamıştır. Dış ticaretin aktörlerinin değişimi ve sadece ürün değişimi şeklinde gerçekleşen dış ticaretin farklılaşması, dış ticaret teorilerinin açıklamalarını yetersiz hale getirmiştir. Bu nedenle çalışma kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik çerçevesinin açıklanmasına direkt olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı teorileri ile başlanmıştır. Diğer yandan çalışmanın yalnızca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini açıklamak amacıyla olması dolayısıyla teorik çerçevede yalnızca doğrudan yabancı sermaye yatırımı teorilerin genel bir değerlendirmesine yer verilmiş, teoriler ayrıntılı olarak açıklanmamıştır.

2.4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Teorileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlı bir şekilde artışı ile ulus devletlerden daha büyük hale gelmeye başlayan çok uluslu şirketler, küreselleşmenin öngördüğü sınırsız mobilite imkanına kavuşmuşlar ve bu sayede sadece ürünlerin değil, sermayenin de hareketi gerçekleşmeye başlamış ve dış ticaretin paradigması değişmiştir. Bu doğrultuda dış ticaret yaklaşımları bu gelişmelere ayak uydurmak için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışan teorilere dönüşmüşlerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1950'li yıllardan sonra gelişmeye başlamış ve artık klasik teoriler, dış ticareti açıklamakta yetersiz kalmaya başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ve özellikle sermayenin sınırları aşan niteliğe bürünmesi teorilerdeki varsayımların güncellenmesini gerekli kılmıştır. Klasik teorilerde teknoloji ve sermayenin hareketliliği veri olarak ele alınmaktadır. Buna karşılık küreselleşme bu durumu değiştirmiştir. Teknoloji ve sermayenin hareketliliği teorilerdeki varsayımların geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye teorilerinde bu hareketlilik veri olarak alınmamış, bu durumun nedenleri araştırılmaya başlanmıştır (Şener, 2008: 24).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorileri genel olarak cevap aradıkları sorular etrafında şekillenen bir sınıflandırmaya tabidir. Buna göre 5W1H yaklaşımı olarak ifade edilen cevap aranılan sorular, yatırımlar ile ilgili teorilerin sınıflandırılmasını ve ilgilendiği asıl alanı belirtmeyi sağlamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının incelenmesi çok yönlü bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç ve odaklanılan alan, hangi unsurun açıklanmaya çalışıldığı ile ilgilidir. Çok uluslu şirketlerin davranışlarının incelenmesi, yatırım yapılacak yerin seçimi, hangi yatırım tipinin daha olumlu sonuçlar doğuracağı gibi farklı inceleme alanları, yatırımlar ile ilgili tutum oluşturmada etkili olan alt alanlardır. Yatırımların incelenme biçimleri de, teorilerin yaklaşımları ve cevap aradığı sorular ile farklılaşmaktadır.

Çizelge 2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorileri ve Cevap Aradıkları Sorular

	Cevap Aranılan Soru	Sınıflandırma
1W (Who)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları kimler tarafından yapılıyor?	Çok Uluslu Şirket Teorileri
2W (What)	Ne çeşit bir doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirilecek?	Dikey ve Yatay Birleşme Teorileri
3W (Why)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılma nedeni nedir?	Yatırım Nedenleri Teorileri
4W (Where)	Doğrudan yabancı sermaye hareketleri hangi bölgelere yapılıyor?	Lokasyon Teorileri
5W (When)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ne zaman yapılıyor?	Zamanlama Teorileri
1H (How)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye giriş biçimi nasıl şekilleniyor?	Greenfield ve Yatırım Biçimi Teorileri

Kaynak: Tomas Dudas, Main Theories of Foreign Direct Investment, 2012, s. 5.

Çok uluslu şirketlerin karar verme dinamiklerini anlamaya yönelik teoriler, yatırımların baş aktörü haline gelen çok uluslu şirketlerin davranışlarını açıklamaya yönelik yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu teoriler daha çok psikologlar ve işletmeciler tarafından geliştirilen, çok uluslu şirketleri bir organizma olarak düşünen ve yapılanmalarını inceleyen teorilerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nasıl gerçekleşeceği ve birleşme biçimleri de teorilerin açıklamaya çalıştığı önemli bir sorudur. Teoriler içerisinde yatırımların hangi nedenlerle gerçekleştirildiği ve sağladığı faydalar açıklanmaya çalışan bir alandır. Yatırımların hem köken ülkeye, hem ev sahibi ülkeye etkileri, nasıl gerçekleştiği ile doğrudan ilgilidir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi bölgelere doğru gerçekleştiği, ülkelerin hangi özelliklerinin yatırım için avantajlı konum oluşturduğu gibi sorular, lokasyon teorileri olarak ifade edilebilecek teorilerin odak noktasını oluşturmaktadır. Bunun yanında lokasyon teorileri, niçin bazı ülkeler diğerlerine göre daha fazla yatırım çeker sorusuna da cevap aramaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorileri, yatırımların optimum gerçekleştirilme zamanı ile ilgili de yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Buna göre; piyasaların bulunduğu durum ve yaşanan konjonktürel dalgalanmalar ile siyasi ve ekonomik krizler, yatırımlar için uygun fırsatlar üretebilmektedir. Bu durumu analiz eden teoriler, yatırımların gerçekleşme zamanları ile etkileri ve fayda düzeyi hakkında analizler gerçekleştirmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye giriş biçimi ise, özellikle istihdam etkisi noktasında önemli farklılıklar yaratmaktadır. Bu doğrultuda yatırımların ülkeye giriş biçiminin doğuracağı farklılıklar ve bu farklılıkların etkileri giriş biçimi üzerinden analiz edilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin teorik yaklaşımlar belirli ölçüde klasik sorulara cevap vermeye çalışmaktadır. Örneğin, “işletmeler niye doğrudan yabancı sermaye yatırımı yaparak yurt dışına açılmak isterler?” sorusu klasik bir sorudur. Yine “niçin ihracat veya lisanslama gibi alternatif stratejiler yerine doğrudan yabancı sermaye yatırımı tercih edilir?” sorusu ile “yatırım yapan şirketler nasıl pazar hakkında daha fazla bilgiye sahip yerel şirketler ile rekabet edip karlı hale gelecektir?” sorusu klasik sorular olarak ifade edilmektedir (Arıkan, 2006: 22). Bu soruların yanında, dünyadaki genel yatırım yapısını ve yatırımların mevcut durumunu açıklamaya yönelik olarak; “niçin bazı ülkeler yatırımların köken ülkesiyken bazı ülkeler ev sahibi ülke konumundadır?”, “niçin yatırımlar bazı sektörlerde yoğunlaşırken bazı sektörler yatırımlardan yeterince pay alamıyor?” ve “niçin aynı sektörde iki ülke arasında karşılıklı yatırımlar gerçekleşiyor?” gibi sorular, teorilerin açıklamaya çalıştığı dinamik sorulardır. Teoriler klasik sorulara yanıt ararken, dinamik sorulara sürekli güncellenebilir olmamaları nedeniyle her zaman geçerli yanıtlar veremeyebilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili teorik yaklaşımlar bu soruların hepsine cevap vermeyi hedeflememektedir. Teorilerin genel yaklaşımı, belirli bir kalıp ve varsayımlar çerçevesinde konuyu basitleştiren bir model öne sürmektir (Bozdağlıoğlu, 2011). Bu kapsamda dinamik sorulara cevap vermek ancak karma bir yaklaşım benimsenirse mümkün olabilmektedir. Bu kısıt unutulurken teorik yaklaşımlar değerlendirildiğinde yanlış çıkarımlarda bulunulmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilgili teorik yaklaşımların cevap aradığı sorular ve yatırımların etkileri, ülkelerin yatırımlara karşı tutum ve politikaları açısından belirleyicidir. Yatırımların teorik altyapısının incelenmesi ve teorideki yaklaşımların ampirik çalışmalar ile sorgulanarak yatırımlara yönelik politikaların oluşturulması bu anlamda çok önemlidir.

2.4.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Teorilerinin Sınıflandırılması

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklayan teorilerin sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Genellikle sınıflandırmada kullanılan yöntem, teorilerin varsayımlarından hareket etmektir. Bu yaklaşıma göre teoriler; tam rekabet veya eksik rekabet piyasası varsayımını benimseyen, diğer teoriler ve farklı varsayımı olan teoriler olarak dört kategoride incelenmektedir. Bunun yanında diğer bir yaklaşım teorileri makro ve mikro açıdan sınıflandırmaktadır. Bu yaklaşım teorileri, cevap aradığı soruları açıklama düzeyi ve öngörülerinin yatırımların genel yapısıyla uyumu bakımından sınıflandırmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı teorileri başka bazı sınıflandırmalara da tabi tutulmaktadır. Teorileri; Ortodoks – Neo – Klasik teorilerden, Marksist – emperyalist teorilere kadar uzanan bir yelpazede sınıflandırmak mümkündür. Bunun dışında yatırımların belirleyicileri üzerinden makro, mikro ve stratejik faktörler öngören teoriler olarak bir sınıflandırma yapmak da mümkündür. Ancak teorilerin yaklaşımlarındaki farklılıklara rağmen yatırımlar ile ilgili unutulmaması gereken nokta, yatırımların ortak paydasının kar elde etmek ve kar maksimizasyonu sağlamak olduğudur. Bunun dışında yatırım gerçekleştirmenin herhangi bir neden veya amacı söz konusu değildir (Moosa, 2002: 23).

Çalışma kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin teoriler varsayımlarına göre sınıflandırılacak ve Şekil 2.1'deki sınıflandırma esas alınacaktır. Bu sınıflandırmanın benimsenmesindeki neden, yatırımların bugün gelinen noktada daha çok piyasa rekabet düzeyi ile ilgili olduğunun kabul edilmesidir.

Şekil 2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Teorilerinin Sınıflandırılması

Kaynak: Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice, Imad A. Moosa, Palgrave, 2002.

2.4.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Teorilerinin Genel Değerlendirmesi ve Yatırımların Belirleyicileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genel yapısı, gerçekleşme nedenleri, belirleyicileri ve gerçekleşme biçimlerini etkileyen faktörleri açıklamaya çalışan teorilerin genel yaklaşımları Çizelge 2.5'te ifade edilmiştir. Çizelge 2.6'da ise yatırımların belirleyicilerini analiz eden ampirik çalışmaların genel sonuçları ifade edilerek teori ile tespit edilen belirleyiciler arasındaki farklar yorumlanmıştır.

Çizelge 2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorilerinin Genel Yaklaşımları

Teoriler	Temel Çıkarımları	Sınırlılıkları
Endüstriyel Organizasyon Teorisi	Çok uluslu şirketlerin ve piyasa yapısının araştırılmasında şirket veya endüstriye özgü bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliği. Eksik rekabet piyasası varsayımı altında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının açıklayıcı değişkenlerini ortaya koymak.	Mikro bir yaklaşımla şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımını açıklamaktadır. Makro açıdan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklama kapasitesi sınırlıdır. Japon tipi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklayamamaktadır. İki yönlü doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına açıklama getirememektedir. Statik bir analizdir.
Ürünün Hayat Dönemleri Teorisi	Doğrudan yabancı sermaye yatırımı teknoloji ilişkisi. Makro bir duruma, mikro bir yaklaşım olarak hayat dönemlerinin eklenmesi. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında iki yönlü mikro bir analizi oluşturma.	Üretim süreci standartlaşmamış ürünlere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklayamadığı gibi, çok uluslu şirketlerin karar alma süreçlerini çok basite indirgeyen bir tutuma sahiptir.
Oligopolistik Tepki Teorisi	Oligopol piyasalarda riskten kaçınan şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında birbirini izleyeceği. Piyasa başarısızlığı doğrudan yabancı sermaye yatırımı ilişkisi. Doğrudan yabancı sermaye yatırımının portföy yatırımı şeklinde açıklanamayacağı.	Doğrudan yabancı sermaye yatırımını ilk gerçekleştiren lider şirketin yatırım kararının nedenleri açıklanamamaktadır. Niçin lider şirketin lisanslama veya diğer alternatifleri değil de doğrudan yabancı sermaye yatırımı tercih ettiği sorusu cevaplanamamaktadır.
İçselleştirme Teorisi	Mikro ekonomik işlem maliyetlerinin uygulanması, vergi cennetleri ve döviz kurundan yapay fiyat oluşturmaktan kaynaklanan ölçek ekonomileri yoluyla çok uluslu şirketlerdeki içselleştirmenin etkileri. İşlem maliyetlerinin azaltılması dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirme prensibi. Şirketlerin kendi iç piyasalarını oluşturarak kendi piyasalarını tekel haline getirerek işlem maliyeti avantajı kullanması yaklaşımının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında belirleyici olduğu yaklaşımı.	İçselleştirmenin arkasında hangi nedenlerin yattığı tam anlamıyla açıklanamamaktadır. Teorinin ampirik olarak test edilmesi de zordur. Makroekonomik etkilerin uluslararası ve ulusal ekonomilerdeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisini analiz edememektedir.

Çizelge 2.5. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorilerinin Genel Yaklaşımları

Eklektik Teori	Farklı ülke ve sektörlerin özelliklerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı tercihinde mülkiyet, yer seçimi ve içselleştirme avantajları üzerindeki etkisi. Bütün diğer teorileri birleştirici bir yaklaşımla OLI paradigmasını oluşturarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklayıcı bir matris kurma yaklaşımı.	OLI avantajlarının çok sayıda olması sebebiyle, tahmin değerlerinin 0'a yakın olması. OLI değişkenleri birbirinden bağımsız olduğu için tahmin modeli kurma zorluğu. Teori şirketlerin stratejik tepkilerine de yeterince yer vermemektedir. Genel eleştiri noktası ise teorinin çok mikro kaldığıdır. Yeni bir teori değildir. Kendinden öncekileri bütünleşik hale getirmektedir.
Lokasyon Teorisi	Ekonomik coğrafya açısından yere özgü konular. Yere özgü avantajların görece faktör fiyatları yerine yoğun piyasa dışsallıkları tarafından belirlendiği. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ev sahibi ülkenin avantajlarının belirleyici olduğu yaklaşımı.	Teori ekonomik coğrafya seçimi noktasında mikro bir yaklaşıma sahiptir. Ülke bazında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya çalışmaktadır.
Farklı Getiri Oranları Teorisi	Tam rekabet piyasası varsayımında marjinal verimlilik eşit olana kadar sermayenin düşük getiri sağlayan ülkeden yüksek getiri sağlayan ülkeye hareket edeceği yaklaşımı.	Getiri oranlarındaki farklılıklar nedeniyle gerçekleştiği düşünülen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bazı ülkelerin hem doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeker, hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapar durumunun açıklanamaması.
Portföy Çeşitlendirmesi Teorisi	Çok uluslu şirketlerin yerel şirketlerle karşılaştırıldığında portföy çeşitlendirilmesinden kaynaklanan risklerinin daha etkin olması.	Niçin portföy yatırımlarının değil de, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tercih edildiği açıklanamamaktadır.
İçsel Finanslama Teorisi	Fonların ve tahvillerin varlığı ve transferindeki kısıtlamalar ve gelişmemiş finansal piyasaların varlığı ile etkin olmayan finansal faaliyetlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaktaki etkileri.	Küresel finans piyasalarının gelişmişlik düzeyi düşünüldüğünde gelişmiş ülkelere yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamakta etkisi azalmaktadır.
Para Alanları ve Döviz Kuru Teorisi	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının açıklanmasında para çeşitliliği ve döviz kuru gibi makro faktörlerin etkinliğinin araştırılması. Para hareketlerinin çok uluslu şirketlerin coğrafyası üzerine etkileri.	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını yalnızca finansal ve parasal bir yaklaşımla açıklamaya çalışmak.
Uluslararası Sermaye Akımları Çeşitlendirme Teorisi	Çok uluslu şirketlerin yerel şirketlere oranla maliyet avantajına sahip olabilmesinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yol açtığı yaklaşımı.	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi saiklerle gerçekleştiğinin açıklanamaması.
Makro Ekonomik Teori	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını sermaye transferi, teknoloji ve yönetim becerisinin kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye doğru yönelmesi olarak benimsenmesi yaklaşımı.	Japon doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının refah artışı yaratamadığı bir bölge olarak Doğu Asya'nın varlığı.

Çizelge 2.5. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Teorilerinin Genel Yaklaşımları

Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına karar verecek olan şirketler, tek bir merkezden üretim yapmanın getireceği ölçek ekonomisi avantajları ile pazara yakın olmanın avantajlarını karşılaştırarak yatırım kararını alırlar yaklaşımı.	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamakta mikro kalan bir yaklaşım.
Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Hammaddenin ucuz olduğu lokasyonda yer almak, farklı bölgelerdeki teknolojik avantajlardan yararlanmak, stratejik pazarlara ulaşmak, ev sahibi ülkenin yatırım stratejisinden faydalanmak gibi nedenlerle çok uluslu şirketlerin dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştirdiği yaklaşımı.	Yalnızca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nedenlerini incelemeye konu etmesi.
Bilgi Sermayesi Teorisi	Yatay ve dikey doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını bir arada düşünerek açıklamalar getiren bir yaklaşım.	Mikro bir bakış açısına sahip olması.

Kaynak: Foreign Investment and Socio Economic Development in China Godfrey Yeung – “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Açıklayan Teoriler Üzerine Bir İnceleme” Yasemin Bozdağlıoğlu – “Theories of international trade, foreign direct investment and firm internationalization: a critique” Robert E. Morgan Constantine S. Katsikeas Kaynaklarından Derlenmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını açıklamaya yönelik teorilerin genel yaklaşımları ve sınırlılıkları Çizelge 2.5’te ifade edilmiştir. Teorilerin bakış açıları, varsayımları ve çıkarımları birbirinden farklıdır ve açıklama kapasiteleri de bu unsurlar üzerinden belirlenmektedir. Pratikteki durumun teorilerle uyumlu olup olmadığı ancak ampirik çalışmalar ile ölçülebilmektedir.

Çizelge 2.6’da yatırımların belirleyicilerini, teorilerin izdüşümlerinden hareketle tespit etmeye yönelik bazı önemli ampirik çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir. Bu sonuçlar teorilerin yatırımları açıklamadaki kapasitesini zaman ve bölge sınırlaması çerçevesinde inceleyen çalışmalardır. Bazı belirleyicilerin etkilerinin yüksek bazılarının düşük olduğunun gözlemlendiği çalışmalar, teorilerin açıklama kapasitesini yansıtmaktadır.

Çizelge 2.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Test Edildiği Ampirik Çalışmaların Sonuçları

Yazar veya Yazarlar	İncelenen Unsur	Sonuçlar
Cleeve (2000)	Japon DYSY'nın İngiltere'deki lokasyon seçimini belirleyen unsurlar.	Ücret farklılıkları önemsizdir. Üretim artışı ve verimlilik belirleyicidir.
Resmini (2000)	Avrupa Birliği'nin merkez ve doğu Avrupa'daki DYSY'nın belirleyicileri.	Sektör özelinde farklı belirleyicilerin varlığı.
Baumgarten ve Hausman (2000)	Amerikan DYSY'nın Latin Amerika'daki lokasyon seçimi.	DYSY'nın belirleyicilerinin çok çeşitli olduğu. Politik nedenler, piyasa yapısı ve sosyal unsurların belirleyiciler içerisinde öne çıktığı.
Pitelis (2000)	Çok Uluslu Şirketlerin büyüme teorileri	İç faktörler ve dış fırsat ve tehditler büyümeyi belirliyor.
Moshirian (2001)	Bankacılık sektöründeki DYSY'nın belirleyicileri	En önemli belirleyiciler çift taraflı ticaret, bankaların dış kaynakları, sermayenin maliyeti, döviz kurları.
Sanford ve Dong (2000)	Turizmin DYSY üzerindeki etkileri	Turizm ve yeni DYSY arasında oldukça yüksek bir pozitif ilişki söz konusu.
Lehmann (1999)	DYSY'nda ülke riskinin önemi	Politik ve ekonomik riskler DYSY'nı caydırıcı etkiye sahip.
Traxler ve Eoitech (2000)	İşgücü piyasaları düzenlemelerinin DYSY'nın lokasyon seçimi üzerine etkileri	Yatırımcılar için işgücü piyasaları düzenlemeleri önemli bir belirleyici değil.
Schoeman vd. (2000)	Finansal politikaların Güney Afrika'daki DYSY üzerindeki etkileri	DYSY finansal disiplin ve vergi oranlarından etkileniyor.
List ve Co (2000)	DYSY'nda lokasyon ve çevre politikaları ilişkisi	Çevre politikalarının anlamlı bir etkisi söz konusu değil.
Cheng ve Kwan (2000)	Çin'deki DYSY'nın lokasyon seçimi	Önemli belirleyiciler piyasa büyüklüğü, iyi yapılanmış piyasalar, imtiyaz düzeyi. Ücret maliyetinin de olumsuz etkileri söz konusu.
Thompson ve Poon (2000)	DYSY ve hukuki mevzuat değişimleri ilişkisi	Reform beklentileri ile DYSY arasında yüksek derecede olumlu bir ilişki söz konusu.
Sung ve Lapan (2000)	Döviz kuru DYSY ilişkisi	Anlamlı bir döviz kuru değişimi var ise şirketler yeni işletmeler kurarak karlılıklarını artırabilirler.
Ihrig (2000)	Ev sahibi ülkeye kar aktarma düzenlemeleri ile DYSY ilişkisi	Kısıtlayıcı olmayan düzenlemeler DYSY artışı doğuruyor.
Pistoresi (2000)	Latin Amerika ve Asya'daki DYSY'nın lokasyon seçimindeki politik belirleyicileri	Politik ve ekonomik faktörler DYSY'nı etkileyen en önemli unsurlar.
Kosteletou ve Liargovas (2000)	DYSY reel döviz kuru ilişkisi	Nedensellik bağı reel döviz kuru ile DYSY için büyük ülkelerde yüzeysel. Asıl nedenler ise daha farklı.
Clegg ve Scott – Green (1999)	DYSY ile Avrupa Entegrasyonu arasındaki ilişki	Yeni DYSY geleneksel karakteristik gösteriyor.
Kıymaz ve Taylor (2000)	DYSY için rekabet	Bir ülke rakibini ekarte etmek için taviz vermekte kararsız olsa da yinede bu tavizi verecektir.
Marinov ve Marinova (1999)	Doğu Avrupa'daki yatırımcılar ve ev sahibi şirketlerin yatırım motivasyonunu etkileyen unsurlar	Yatırım motivasyonunu etkileyen unsurların önemli bölümü stratejik unsurlar.

Çizelge 2.6. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Test Edildiği Ampirik Çalışmaların Sonuçları

Benacek (2000)	Çek Cumhuriyetindeki DYSY'nın belirleyicileri	İnsan kaynağının niteliği, yabancı sermayeyi cezbeden bir unsur değil.
Dunning ve Dilyard (1999)	DYSY ve portföy yatırımlarının incelenmesi	DYSY'nın ve portföy yatırımlarının ortak ve farklı belirleyicileri söz konusu. Birbirlerini tamamlayıcı özellikleri mevcut.
Wilkins (1999)	DYSY ve portföy yatırımları arasındaki ilişki	DYSY ve portföy yatırımları oranları belirli bir istikrar göstermemektedir.
Zhang (2000)	Çin'deki Amerikan DYSY'nın büyüklüğü	Amerikan yatırımcılar piyasalara ulaşma, Çin'in ithalat – DYSY politika tercihi, uluslararası ilişkiler ve politik istikrar konularını belirleyici olarak değerlendiriyor.
Ramcharran (1999)	DYSY – ülke riski ilişkisi	DYSY ve ülke riski arasında ekonomik ve politik riskler açısından güçlü bir ilişki söz konusu.
Kreinin vd. (1999)	Japon DYSY'nın motivasyon kaynakları	Japon DYSY'nda piyasa paylaşımının güvenliği konusu en önemli belirleyici.
Donnenfeld ve Weber (2000)	DYSY ve ithalat arasındaki ilişki	Dış ticaret engelleri ve DYSY eğilimi arasında herhangi bir ilişki söz konusu değil.
Wei (2000)	Yolsuzluk ve vergi oranları ile DYSY arasındaki ilişki	Yolsuzluk algısı ve vergi oranlarındaki herhangi bir artış, DYSY'ni azaltıcı etkiye sahip.
Okposin (1999)	Singapur Kökenli şirketlerin DYSY'nın incelenmesi	DYSY sadece büyük şirketler veya tekelleri avantajlara sahip şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir.
Konishi vd. (1999)	DYSY ve dış ticaret engelleri sınırlamaları arasındaki ilişki	Şirketler dış ticaret kısıtlamalarını DYSY yoluyla aşmayı deniyorlar.
Guimares vd. (2000)	Kümelenme DYSY arasındaki ilişki	Kümelenme yöntemini uygulayan ekonomiler DYSY açısından önemli bir belirleyici.
Wu (1999)	Çin'deki DYSY'nın lokasyon tercihi	Rasyonel ekonomik karar alabilen lokasyonlarda DYSY daha yüksek.
Fosfuri ve Motta (1999)	DYSY gerçekleştiren şirketlerin avantajlara sahip olması gerekliliği	DYSY gerçekleştirecek şirketlerin en önemli avantajı pazara yakın olmak olacaktır.
Globerman ve Shapiro (1999)	Politika değişimlerinin DYSY üzerindeki etkileri	Serbest ticaret anlaşmalarının DYSY üzerinde olumlu etkisi söz konusu.
Tuman ve Emmert (1999)	Latin Amerika'daki Japon DYSY'nın belirleyicileri	Piyasa büyüklüğü, politik istikrarın sağlanmış olması en önemli belirleyiciler.
Montiel ve Reinhart (1999)	Sermaye kontrol düzenlemelerinin DYSY üzerindeki etkileri	Sermaye kontrolü düzenlemeleri sermayenin kompozisyonunu etkilerken, sterilizasyon hem kompozisyonu hem hacmini etkilemektedir.
Mody vd. (1999)	Japon çok uluslu şirketlerin DYSY lokasyon seçimi	Ticaret kısıtlamaları Japon çok uluslu şirketlerin Asya'da DYSY gerçekleştirmesini engelleyici rol oynamaktadır.
Das (1999)	DYSY'nın ülkeye giriş biçimleri	DYSY lisanslamadan daha sık tercih edilmektedir.
Barrell ve Pain (1999)	Japon DYSY'nın lokasyon seçimi	Büyüklik ve işgücü maliyetleri sabit olduğunda DYSY'ni en çok ticaret sınırlamalarından etkilenmektedir.
Martin ve Ottaviano (1999)	DYSY'nın lokasyon seçimi	Yüksek büyüme rakamları ve işlem maliyetleri birlikte DYSY'nın lokasyon kararlarını etkiliyor.
Goldberg ve Klein (1997)	Reel döviz kurunun DYSY üzerindeki etkileri	Asya ülkelerindeki paraların Yen karşısında değer kazanması, Japon DYSY'ni artırırken, Amerikan DYSY'ni azaltmıştır.
Sin ve Leung (2001)	Liberalizasyonun DYSY üzerindeki etkileri	Politika değişimleri DYSY üzerinde büyüme oranları veya döviz kuru değişimlerinden daha önemli bir belirleyici.

Çizelge 2.6. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Test Edildiği Ampirik Çalışmaların Sonuçları

Alfaro ve Charlton (2007)	DYSY büyüme ilişkisi	19 sektör özelinde 1990 – 2001 döneminde OECD ülkelerinde DYSY ile ekonomik büyüme arasında pozitif etki tespit edilmiştir.
Şen ve Ozan (2010)	DYSY büyüme ilişkisi Türkiye Örneği	Türkiye'ye gelen DYSY'nın ekonomik büyümeye olumlu katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla büyüme oranı ile DYSY arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Büyüme potansiyeli önemli bir belirleyicidir.
Yavan (2006)	Türkiye'deki DYSY'nın Lokasyon Seçimi	Yığılma ekonomileri, piyasa potansiyeli, işgücünün bulunması, piyasanın büyüme eğilimi, işgücü maliyeti, işgücü kalitesi, yaşam kalitesi, sınır etkisi, havayolu ve liman bulunması DYSY'nın lokasyon seçimini etkileyen faktörlerdir.
Açıklalın – Gül – Yaşar (2006)	DYSY ücretler ilişkisi	DYSY ile ücret arasındaki ilişkinin DYSY'nın belirleyicileri içerisinde en karmaşık olanın ücret olması dolayısıyla farklı sonuçlara ulaşan çalışmaların bulunduğu görülmüştür.

Kaynak: Imad A. Moosa Foreign Direct Investment, Palgrave, 2002, 63 – 66 ve Çizelgede adı geçen çalışmaların ilgili bölümleri.

Çizelge 2.6'daki sonuçlar, yatırımların belirleyicilerinin teorilerdeki genel yaklaşımlarla belirli ölçüde uyumlu olduğunu, ancak mikro incelemelerde farklı belirleyicilerin ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Özellikle politik yaklaşımlardaki farklılaşmanın yatırımlar için çok önemli bir belirleyici olduğu, ampirik çalışmaların ortaya koyduğu en önemli sonuç olarak gözükmektedir. Liberal yaklaşımların ve serbest ticarete dayalı açık ekonomilerin yabancı sermayeye yönelik tutumu, bütün paradigmayı belirlediği için bu durum makul görünmektedir. Kar maksimizasyonunun temel amaç olduğu yatırımlarda, ev sahibi ülkenin sermayeye yönelik hukuki yapısı ve ekonomi politikaları ile yabancı sermayeye yönelik tutum, birçok farklı değişkenin belirleyici olduğu görülmekle birlikte, en önemli belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır.

2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihi Gelişimi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişiminin açıklanması, küresel ekonomik sistemdeki önemini anlamaya yardımcı olmaktadır. Yatırımların gelişimi, dünya ekonomisinin ve kapitalizmin gelişimi ile paralel şekilde, hatta kapitalizmin tikanıklarını aşma ve sınırlarını geliştirme etkisi yaratarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede dünya ekonomisinin ve kapitalizmin gelişimi ile yatırımların gelişimi arasında paralellik bulunduğu söylenebilmektedir.

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2000 yılı sonrası dönemdeki istihdam etkilerinin analiz edildiği çalışmada yalnızca bu dönemde dünyada ve Türkiye’de gerçekleşen yatırımların gelişimi incelenecektir.

2.5.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi

Dünyada yabancı sermaye yatırımlarının doğuşunu İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerin 16. yüzyıldaki sömürgeleştirme yönündeki emperyalist girişimlerine kadar geri götürmek mümkündür. Sömürgeleştirmenin bir ekonomi politikası olarak kullanıldığı dönemde, ülkelerin bu politikayı sürdürmek için şirketlere bazı teşvikler verdiği görülmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorilerinde belirtildiği üzere, yatırımı gerçekleştirecek şirketlerin tekeli avantajlara sahip olması gerektiği düşünülerek bu yönde düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ancak bu şirketler ve gerçekleştirdikleri işlemler, üretim yerine ticaret üzerinden şekillendiği için modern anlamdaki yatırımlar ile aralarında farklar bulunmaktadır (Mucuk, 2011: 65).

Modern olarak ifade edilen ve bugün değerlendirildiği şekliyle çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışı sanayi devrimi ile birlikte. Sanayi devrimi neredeyse bütün sosyal bilimciler tarafından kendisinden önceki dönemi en hızlı ve derinden değiştiren olay olarak tanımlanmaktadır (Aron, 1997: 55). Kapitalist ekonomik düzenin temellerinin atıldığı, gereklerinin sağlandığı ve üretimin sınırsız enerjiye kavuştuğu sanayi devrimi sonrası, ekonomik düzen ve toplumsal yapı dönüşüm geçirmiş ve ekonomik anlamda birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan biri de çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Bu sayede dünya sahnesine çıkan çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 2000 yılı öncesi döneme kadar önemli değişimler geçirmiş olmakla beraber çalışma kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dünya ve Türkiye’deki tarihsel gelişimi yalnızca 2000 yılı ve sonrası dönem için incelenecektir.

Çizelge 2.7. 2000 – 2014 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları – Portföy Yatırımları

Yıllar	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon Dolar)	Portföy Yatırımları (Milyon Dolar)
2000	1.360.254	-
2001	772.783	12.719.412
2002	594.929	14.147.836
2003	558.864	19.219.966
2004	697.170	23.489.277
2005	958.516	26.054.155
2006	1.411.171	33.164.405
2007	1.909.234	39.307.396
2008	1.499.133	31.043.999
2009	1.190.006	37.548.272
2010	1.383.779	40.629.725
2011	1.591.146	39.382.868
2012	1.592.598	43.661.171
2013	1.443.230	47.975.560
2014	1.323.863	48.918.831
2015	1.774.001	50.277.228
2016	1.746.423	49.416.934

Kaynak: UNCTAD Statistics, <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=96740>, Erişim Tarihi: 28.09.2017 ve IMF Portfolio Investment Statistics <http://data.imf.org/regular.aspx?key=60587819>, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

2001 yılıyla birlikte özellikle Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.)’nin ekonomik anlamda politika değiştirmesi, dünyada doğrudan yatırımların azalmasına neden olmuştur. A.B.D.’nin yatırımlarını azaltmasının yanında, 2001 – 2003 döneminde bütün dünyada yaşanan ekonomik durgunluk da yatırımların azalmasına neden olan bir diğer faktördür. 2003 sonrası dönemde ise çok hızlı bir şekilde yatırımlarının arttığı görülmektedir. 2007 yılında ulaşılan 1,90 Trilyon dolarlık zirve, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bugüne kadar ulaştığı en yüksek düzeydir. 2008 yılında dünyanın içinde bulunduğu büyük durgunluk nedeniyle yatırımlar azalma eğilimine girmiş, ancak bu düşüşe rağmen yatırım miktarının belirli bir sınırın altına inmediği de görülmüştür.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, küresel finans sisteminin gelişimi ve türev finansal piyasaların hayata geçmesiyle, 2000 sonrası dönemde portföy yatırımlarının altında kaldığı görülmektedir. İstatistikler bu trendin halen sürdüğünü göstermektedir. Finansal piyasaların küreselleşmenin etkisiyle süresiz ve sınırsız olarak işleyen yapılar haline gelmesi, bu trendin arkasındaki en önemli etkidir. 2011 yılında dünyada gerçekleşen portföy yatırımlarının, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından yaklaşık yirmi dört kat fazla olduğu görülmektedir. Özellikle 2008 yılında finansal piyasalardaki “balon”lar nedeniyle yaşanan küresel ekonomik kriz sonrası bile, bu krizin nedeni olarak

değerlendirilebilecek portföy yatırımlarının azalmaması, finans sisteminin küresel egemenliği açısından bazı fikirler vermektedir. Bu yüzden yabancı sermayenin kalitesi olarak ifade edilen kavram ortaya atılmaktadır. Kalite ile kastedilen, sermayenin spekülâtif amaçlı olmaması ve daha çok reel sektöre yönelmesidir.

2017 Dünya Yatırım Raporuna göre, 2016 yılında bir önceki yıla göre %2 azalışla 1,74 Trilyon dolar yatırım gerçekleşmiştir (UNCTAD, 2017). 2007 yılında global zirvesini yapan yatırımlar, küresel ekonomik kriz sonrası azalış gösterse de, halen yüksek bir seviyede seyretmektedir. 2007 yılında gerçekleşen 1,90 Trilyon dolar yatırım, 2009 yılında keskin bir düşüşle 1,19 Trilyon dolar seviyesine gerilemiştir (UNCTAD, 2013). Yatırımların 2012 yılından itibaren yeniden artış trendine girdiği görülmektedir.

2016 yılında yatırımların 1 Trilyon 32 Milyar dolarlık bölümü gelişmiş ülkelerde, 646 Milyar dolarlık kısmı ise gelişmekte olan ülkelere gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki yatırım rakamı tarihteki en yüksek değeri olan 752 Milyar Dolardan azalış göstermiştir (UNCTAD, 2017).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşme biçimi ve yöneldikleri sektörler açısından değerlendirildiğinde, küresel ekonomik krizin etkilerinin halen sürdüğü görülmektedir. Greenfield olarak ifade edilen yatırımlar, 2014 yılında 696 Milyar Dolara gerilemiştir. Birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşen yatırımlar da 399 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir (UNCTAD, 2015).

Dünya’da yaşanan küresel ekonomik kriz sonrası yatırımlarda azalmalar gözlenirse de, yatırımlara yönelik politika ve yaklaşımda bir değişiklik yaşanmamaktadır. 2000’lerin başında liberalizasyon, deregülasyon ve özelleştirme politikalarının hızla artmaya başladığı dünyada, kapitalizmin karşılaştığı en büyük ikinci krize rağmen, politikalar da ciddi bir değişim gözlenmemektedir. Küresel ekonomik krize bağlı olarak korumacı ve sıkılaştırıcı politika uygulamalarının toplam politika uygulamaları içerisinde yalnızca %25’lik pay tuttuğu görülmektedir (UNCTAD, 2013).

2.5.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’deki tarihi, yaklaşık yüz yetmiş üç yıllık bir zaman dilimine yayılmaktadır. Osmanlı döneminden bu yana doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile bir şekilde ilişkisi olan Türkiye’de yatırımların gelişimi, genel anlamda dünyadaki gelişim ile paralellik gösteren, ancak özel olarak siyasi ve ekonomik gelişmelerin belirlediği bir yapı sergilemektedir. Yatırımlarının gelişim trendi genel anlamda Türkiye’nin ekonomik ve siyasi yapısından bağımsız değildir. Türkiye’nin yatırımlarla ilişkisi, tarihi gelişimle birlikte zihinsel ve politik algı değişimini de yansıtmaktadır. Bu algı, direkt olarak piyasa ekonomisi, liberalleşme ve dış dünya ile ekonomik ilişki çerçevesinde şekillenmektedir.

Türkiye’de 2000’li yıllarda ekonomik istikrar ve güven açısından üç olumlu gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki Avrupa Birliği’ne (AB) aday ülke statüsü kazanılmasıdır. İkinci olumlu gelişme, enflasyonun döviz çıpası ile aşağı çekilmesi programının yürürlüğe konulmasıdır. Üçüncü olumlu gelişme ise, üçlü koalisyon hükümetinin görece başarılı bir çalışma yürütmesidir. Bu çalışmaların sonucu olarak, 2000 yılında Türkiye’ye telefon hattı ihalesi ile gelen İtalya kökenli çok uluslu şirket 1,5 milyar dolar doğrudan yabancı yatırımda bulunmuştur. Bu yatırım o zamana kadar cumhuriyet tarihindeki en yüksek sermaye girişidir (Ulusoy ve Karakurt, 2001).

Çizelge 2.8. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi 2000 – 2015 (Milyon Dolar)

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yatırımlar Toplamı Net	Doğrudan Yabancı Sermaye	Sermaye Net	Giriş	Çıkış	Diğer Sermaye	Gayrimenkul
2000	982	982	982	1.707	-725	-	-
2001	3.352	3.352	3.352	3.374	-22	-	-
2002	1.137	1.137	617	622	-5	520	-
2003	1.752	754	737	745	-8	17	998
2004	2.883	1.540	1.191	1.291	-100	349	1.343
2005	9.786	7.945	8.183	8.519	-336	-238	1.841
2006	19.918	16.996	16.988	17.645	-657	8	2.922
2007	21.864	18.912	18.411	19.181	-770	501	2.952
2008	19.760	16.823	14.712	14.747	-35	2.111	2.937
2009	8.663	6.881	6.170	6.252	-82	711	1.782
2010	9.036	6.542	6.203	6.238	-35	339	2.494
2011	16.047	14.034	14.064	16.055	-1.991	-30	2.013
2012	13.024	10.388	9.929	10.562	-633	459	2.636
2013	12.384	9.310	9.310	9.878	568	25	3.049
2014	12.523	8.315	8.315	8.576	261	-113	4.311
2015	16.819	11.494	11.494	11.858	364	1.169	4.156
2016	18.325	12.302	6.279	6.888	609	2.133	3.890

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İstatistikleri, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-249625>, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından 2000 yılı sonrası hareketli bir dönem geçirilmesinin ardında ekonomik istikrar ve değerlendirme kriterlerinin değişimi yatmaktadır. 2001 yılından itibaren Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü’nün yabancı yatırımcıların şirketlere sağladığı kısa, orta ve uzun vadeli kredileri OECD’nin tanımına uygun olarak ülkeye giriş yapan yabancı sermaye olarak değerlendirmesi yatırım miktarını artırmıştır (Yavan, 2006: 65).

Ekonomik kriz yılları dışında, 2000 yılı sonrası dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları artış eğilimindedir. 2001 yılında yaşanan kriz nedeniyle önemli bir azalma yaşanmış ancak bu süreçte gerçekleştirilen bankacılık reformları ile birlikte Türkiye daha güvenli bir yatırım iklimine kavuşunca, kalıcı olarak bir iyileşme sağlanmıştır. 2002 – 2007 yılları arasında Türkiye’de yatırımlar hızlı bir şekilde artmıştır. 2008’de bütün dünyada yaşanan küresel ekonomik kriz nedeniyle azalma gösteren yatırımlar, 2010 yılında yeniden artmaya başlamıştır. 2012 yılında gerçekleşen yatırım miktarı 13 Milyon Dolara ulaşmıştır. 2013 yılında bir önceki yıla göre azalan yatırımlar, 2014 yılında toparlanma eğilimi

göstermiş, 2016 yılında ise bir önceki yıla göre yatırım miktarı artmış ve 2011 yılından sonraki en yüksek seviye yakalanmıştır.

Türkiye'nin dünyadaki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından aldığı pay, 2007 – 2017 yılları arasında önemli bir değişim göstermemiştir. Türkiye dünyada gerçekleşen yatırımlar içerisinde elde ettiği yaklaşık %1'lik payı artıramamıştır. 2017 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam yatırımlardan aldığı pay %0,68'dir. 2017 yılında Türkiye'ye gelen yatırım miktarı artmış olmasına rağmen Türkiye'nin dünyada gerçekleşen yatırımlardan aldığı pay değişmemiştir (UNCTAD, 2017). Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde yatırımlar artmakla beraber, dünyadaki genel artış trendinden daha yüksek bir artış yaşanmadığı için Türkiye'nin dünyadaki toplam yatırımlardan aldığı pay değişmemektedir.

Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından genel performansını değerlendirmek için bu konuda rekabet içerisinde olduğumuz diğer ülkelere bakmak ve ayrıca Türkiye'nin yaşadığı değişimlerin uluslararası endekslere yansımalarına göz atmak gerekmektedir. Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı Endeksi 2017 verilerine göre Türkiye yüz doksan ülke arasında altmış dokuzuncu sırada yer almaktadır. İrlanda on yedinci, Polonya yirmi dördüncü, Macaristan kırk birinci, Çek Cumhuriyeti yirmi yedinci ve Çin ise yetmiş sekizinci sıradadır (Dünya Bankası, 2017). Uluslararası yolsuzluk algılama endeksinin 2016 yılı verilerine göre ise Türkiye yüz yetmiş altı ülke içerisinde yetmiş beşinci sırada iken, İrlanda on dokuzuncu, Polonya yirmi dokuzuncu, Macaristan elli yedinci, Çek Cumhuriyeti kırk yedinci ve Çin yetmiş dokuzuncu sırada yer almaktadır (Uluslararası Şeffaflık Örgütü, 2016). Bu verilere ek olarak Küresel Rekabet Edilebilirlik İndeksi 2016 – 2017 verilerine göre Türkiye, rekabet edilebilirlik açısından elli beşinci sıradadır. İrlanda yirmi üçüncü, Çin yirmi sekizinci, Polonya otuz altıncı, Çek Cumhuriyeti otuz birinci, Macaristan ise altmış dokuzuncu sırada yer almaktadır (Dünya Ekonomik Forumu, 2016). Bütün bu verileri birlikte düşündüğümüzde, Türkiye'nin iş yapma kolaylığı açısından alt orta, yolsuzluk algısı açısından üst orta ve rekabet edilebilirlik açısından ise üst orta sınıfta olduğu görülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ilgilendiren göstergelerle bir karşılaştırma yapıldığında ise daha farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin yatırım potansiyelleri ile cazibe merkezi haline gelmeleri arasındaki ilişki bakımından 2012 yılı verilerine göre hazırlanmış matrise göre Türkiye, beklentilerin altında kalmış görünmektedir. İki farklı

endeksin birleşiminden oluşan matris, ülkelerin mevcut doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, daha fazla yatırım çekebilme potansiyellerini ve yatırımlardan elde ettikleri faydaları değerlendirmektedir. Türkiye bu endekste ikinci grup ülkeler içerisinde, beklentilerin altında kalmış konumdadır. Yatırım çekmek konusunda rekabet içerisinde olduğumuz Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, Türkiye ile aynı gruptayken, İrlanda birinci grup ülkeler içerisinde beklentilerin üstünde, Polonya ve Çin ise birinci grup ülkeler içerisinde beklentilerle uyumlu performans göstermiştir (UNCTAD, 2012).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından sağlanması beklenen katkı ile mevcut katkı düzeyi açısından karşılaştırma yapıldığında, olumsuz bir tablo görülmektedir. Türkiye bu şekilde hazırlanan matris içerisinde dördüncü grup ülkeler içerisinde, beklentilerle uyumlu konumda yer almaktadır. Çin, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve İrlanda ise beklentilerin üzerinde katkı sağlayan ülkeler arasındadır (UNCTAD, 2012).

Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarla olan ilişkisi ve yatırımların tarihsel gelişimi bütün olarak değerlendirildiğinde geç de olsa küresel ekonomik yapı ile uyumlu bir noktaya geldiği söylenebilmektedir. Ancak bu geç kalmışlık, dünya ekonomisi içerisinde yatırım çekme konusunda rekabet içerisinde olduğumuz ülkelere geride kalmamıza neden olmuştur. Bu nedenle kapsamlı ve tutarlı bir yatırım politikası yürütülerek yatırımlardan en yüksek düzeyde katkı sağlamak için çalışmaların yürütülmesi ve Türkiye'nin cazibe merkezi haline getirilmesinin gerektiği görülmektedir.

3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI – İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem ev sahibi, hem köken ÷lkede istihdam üzerinde etkiler doğurmaktadır. Bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ÷lkedeki istihdam etkileri üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır.

3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerindeki Etkileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ÷lke üzerindeki etkileri ekonomik, politik ve sosyal olmak üzere üç grupta sınıflandırılabilir. Ekonomik etkiler; makro ve mikro anlamda büyüme, ödemeler dengesi ve piyasa yapısı etkileridir. Politik etkiler daha çok ulusal bağımsızlık konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sosyal etkiler ise kültürel ve davranışsal etkiler olarak ortaya çıkmaktadır (Moosa, 2002: 69).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ÷lke üzerinde birçok etki doğurmaktadır. En önemli etki sermaye birikimi yaratmaktır. Yatırımların, özellikle güçlü tasarruf eğilimi olmayan ÷lkelerde büyüme ve istihdam yaratmak için tercih edildiği gör÷lmektedir. Bunun en önemli nedeni, yatırımların büyüme, istihdam ve tasarruf eğiliminde yarattığı olumlu etkilerdir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, makro anlamda büyüme, mikro anlamda yönetim bilgisi sağlama, işgücünün eğitimi gibi etkileri söz konusu olmaktadır. Konuyla ilgili en genel yaklaşım ise, gelişmiş ÷lkelerden gelişmekte olan ÷lkelere doğru gerçekleşen yatırımların olumlu etkiler yarattığıdır. Gelişmiş ÷lkelerden gelişmekte olan ÷lkelere doğru gerçekleşen yatırımlar, kısa dönemde bazı sorunlarla karşılaşsa da, uzun dönemde hem ev sahibi, hem köken ÷lke açısından olumlu sonuçlar doğurması beklenen yatırımlardır (Kula: 2003).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin açıklanması, yatırımların tercih edilme nedenlerini ortaya koymaktadır. Yatırımların etkileri çok farklı olabilmektedir. Etkilerin farklılaşması, yatırımların ev sahibi ÷lkeye giriş biçiminden, ÷lkelerin politikaları ve hukuki mevzuatlarına kadar varan değişik nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Yatırımların istihdam dışında çok önemli etkileri bulunmaktadır. Ancak çalışma kapsamında Türkiye

çimento sektöründe istihdam etkileri analiz edildiği için yalnızca istihdam etkisi üzerinde durulacaktır.

3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ev Sahibi Ülke Üzerindeki İstihdam Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi, ev sahibi ülkenin makroekonomik politikaları ve çok uluslu şirket için içe doğru gerçekleşen yatırımların fırsat maliyeti ile yakından ilgilidir. Fakat bu genel varsayım ile birlikte çok daha önemli bir teorik yaklaşım, yatırım ve istihdam arasındaki pozitif ilişkidir. Adam Smith, yatırım ve istihdam arasındaki ilişkinin varlığını net olarak ifade etmiştir. Fakat Ricardo, yeni yatırımların ve teknolojinin üretim azalışına ve istihdamda gerilemeye neden olabileceğini ve bunun da sonuç itibarıyla nüfus artışına neden olan kısır bir döngünün ilk kıvılcımını ateşleyebileceği görüşündedir. Keynes ise, istihdamın yatırımlardaki artış hızı ile aynı oradan artacağını belirtmiştir. Fakat bunun gerçekleşmesi için, tüketim eğiliminde bir değişimin olmamasını öngörmüştür (Buchholz, 2005: 48, 104, 252).

Yatırım ve istihdam arasındaki ilişki esasen yatırım ve üretim arasındaki teknolojik gelişim katsayısına bağlıdır. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkeye getirdiği teknoloji seviyesi, istihdam üzerinde önemli etkilere sahiptir. Yatırımlar, kullanılan teknoloji seviyesinin yüksekliğine bağlı olarak “absorbe etme” etkisi yaratarak istihdamı azaltabilmektedir. Diğer yandan yatırımın teknoloji ve diğer bileşenleri değiştirmedeği durumlarda, yatırım miktarı ve istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Yani yatırım miktarı arttıkça, istihdam artış göstermektedir (Petrochilos, 1989: 29).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında temel varsayım olan sabit teknik gelişim oranı, teknik gelişimin ekonomik ilişkilerdeki rolünü göz ardı etmektedir. Pek çok yatırımda teknik gelişim oranı sabit değildir ve bu nedenle de yatırım – istihdam ilişkisinin negatif olma ihtimali söz konusudur. Yatırımlar teknik gelişim seviyesini artırırorsa, yatırım artışı yaşanırken istihdam azalabilir veya yatırımlar sabit kalmakla birlikte istihdamda bir azalma yaşanabilir. Bu durum, ekonominin işgücü açığını emme potansiyeline ve yeni yatırımlar içerisindeki teknik gelişim oranına bağlıdır. Örneğin bir ekonomide yatırımlar sonrası verimlilik yüzde x kadar artar fakat toplam talep yüzde x’den daha az artarsa, işsizlikte bir artış söz konusu olacaktır. Dolayısıyla toplam efektif talebin belirleyici olduğu bir yapıda

teknik gelişme oranını değiştiren yatırımın istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olmayacaktır (Petrochilos, 1989: 29, 30).

Keynes, istihdam hacmini belirleyen unsurlar olarak tüketim eğilimi ve yeni yatırım oranını görmektedir. Keynes'e göre tüketim eğilimi ve yeni yatırım oranı yetersiz efektif talebe neden olursa, mevcut istihdam düzeyi, reel ücret seviyesinde potansiyel olarak bulunabilecek işgücü arzı karşısında yetersiz kalacak ve işsizlik ortaya çıkacaktır (Keynes, 2008: 36). Dolayısıyla istihdam hacmini belirleyen unsurlardan bir tanesi tüketim eğilimi iken diğeri yatırım ve ücret seviyesidir.

Bu ifade yatırımların istihdama etkisini ifade eden en temel yaklaşımdır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak yatırım – istihdam ilişkisinin pozitif olduğu teorik ön kabulünden hareketle, yatırım miktarı arttırılmaya çalışılmaktadır. Çünkü efektif talep düşük olsa bile, üretim yalnızca iç pazarla sınırlı olmayacağı için istihdamı arttırma potansiyeline sahiptir. Pek çok ülke doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı olumlu yönde etkileyeceği varsayımı üzerinden hareketle yatırım miktarını arttırmak istemektedir. Gelişmiş ülkeler yatırım eksikliğini kendi kaynakları ile belirli ölçüde çözebilmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermaye eksikliği nedeniyle bir tercihten çok zorunluluk haline gelmektedir.

Çok uluslu şirketlerin yatırımlarının oligopolistik karakter taşıyıp taşımadığı, istihdam etkisini belirleyen önemli bir değişkendir. Oligopolistik karakterdeki yatırımlar, sermaye yoğun şekilde gerçekleşmekte ve genellikle araştırma – geliştirme (AR-GE) yatırımlarını hızlandırmaktadır. Dolayısıyla bu nitelikteki yatırımların istihdamı artırması çok mümkün değildir. Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen monopolistik ve oligopolistik karakter taşıyan ve bu nitelikteki endüstrilere gelen yatırımların, istihdam üzerinde negatif etkileri söz konusudur (Petrochilos, 1989: 30). Türkiye çimento sektörünün oligopolistik yapısının, yatırımların istihdam etkisi değerlendirilirken mutlaka göz önünde tutulması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkeler açısından tercih edilme nedenleri arasında istihdam yaratıcı etkisi çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkeler, sermaye eksikliği nedeniyle istihdam yaratmakta zorlanmaktadırlar. Tasarruf eğilimlerinin düşüklüğü, sermaye yatırımlarının gerçekleşmemesine ve istihdam yaratamamaya neden

olmaktadır. Bu nedenle iç kaynaklarla sağlanamayan yatırımları, dışarıdan sermaye transfer ederek çözmek isteyen gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelmektedirler. Yatırımları kendi ülkelerine çekerek, hem istihdam yaratmaya, hem de yatırımların ev sahibi ülke şirketlerini harekete geçirecek, bilgi ve deneyim transfer edecek nitelikte olmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Türkiye çimento sektöründe çok uluslu şirketlerin bilgi ve deneyim transfer etme durumları çalışmada bu çerçevede analiz edilecektir.

Yatırım ve istihdam arasında bu denli net ifade edilen teorik bir ilişkinin varlığı kabul edilmekle birlikte, pek çok iktisatçı tarafından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam yaratabilmesi için bazı koşulların gerekliliği vurgulanmaktadır. Baldwin'e göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin üç belirleyicisi bulunmaktadır. Yerel yatırımlarla ikame niteliği taşıyıp taşımadığı, ara mal ihracatını arttırıp arttırmadığı ve yeni bir şirket kurarak veya mevcut bir şirketi satın alarak piyasaya girmesi yatırımların istihdam etkisinde belirleyicidir (Moosa, 2002: 77).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı etkileme kanallarından bir tanesi de milli geliri artırmasıdır. Yatırımların birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşmesi halinde ev sahibi ülkenin milli gelirinde bir artış yaşanmaktadır. Aynı şekilde birleşme sonrası üretimin ev sahibi ülkenin kaynakları ile sürmesi halinde üretim azalışı da söz konusu olmayacağı için milli gelire önemli bir katkı sağlanmış olacaktır. Ev sahibi ülkenin mal ve hizmetlerinin, yatırımın üretim faktörü olarak değerlendirilmesi halinde ise milli gelir ve istihdama pozitif etkisi katlanarak artacaktır. Ancak birleşmeler ve satın almalar sonrasında yatırımın yerli yatırımı ikame edici nitelikte gerçekleşmesi halinde, istihdam etkisi negatif olacaktır. Yatırımlarının ev sahibi ülkeye geliş biçimi de istihdam üzerinde etkilidir. Yeni yatırım şeklinde gerçekleşen bir greenfield yatırımın istihdam etkisi pozitif olurken, birleşme ve satın almaların ve şirket evliliklerinin istihdam etkisinin pek çok belirleyicisi söz konusudur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının türlerine göre istihdam etkileri ve şiddeti farklılık göstermektedir. Portföy yatırımlarının istihdam etkisi ile greenfield yatırımlarının istihdam etkisi birbirinden farklıdır. Yatırımların geliş biçimi ve türü de istihdam etkisini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin yatırımlara yönelik istihdam ve

işgücü piyasası açısından beklentiler konusunda özel politikalar geliştirdiği ve bu yönde uygulamalar tasarladıkları bilinmektedir.

Çizelge 3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi Açısından Önem Derecesi

Yabancı Sermaye Yatırım Türü	İstihdam Etkisi Açısından Önem Derecesi
Portföy Yatırımları	Anlamsız / Önemsiz Derece Etki
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta Derece Etki
Özleştirme Şeklinde Gerçekleşen Yabancı Sermaye Yatırımları	Hibrid Etki Derecesi
Yatay Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Yüksek Derece Etki
Dikey Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta Derece Etki
Birleşme ve Satın Alma Şeklinde Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Hibrid Etki Derecesi
Greenfield Yatırımlar	Yüksek Derece Etki
Kaynak Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Anlamsız / Önemsiz Derece Etki
Piyasa Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta Derece Etki
Etkinlik Arayan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Orta – Yüksek Derece Etki

Kaynak: Christoph Ernst, The FDI – Employment Link In A Globalizing World: The Case Of Argentina, Brazil and Mexico, ILO Employment Analysis Uni, 2005/17, s. 14.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları içerisinde istihdamı en yüksek derecede etkileyen yatırım biçimi greenfield yatırımlardır. Ev sahibi ülkede yeni bir fabrika veya hizmet birimi açılması suretiyle gerçekleşen yatırım, kısa vadede istihdamı olumlu etkilemektedir. Uzun vadedeki istihdam etkisi ise yatırımın karakteristiği tarafından şekillenmektedir. Portföy yatırımları ve kaynak arayan yatırımların istihdam etkisi neredeyse hiç yoktur (Ernst, 2005). Bu etki derecesi dolayısıyla, portföy yatırımlarının veya sıcak paranın ülkeye giriş ve çıkış hızı ve miktarı, ülkenin reel sektörünün değil, finans sektörünün gelişmiş olduğunu göstermektedir. Çimento sektöründeki yatırımların kaynak arayan yatırımlar olmadığı çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edilmişti. Ancak greenfield yatırımların az olması, yatırımların istihdam etkisinin olumlu olamayacağı görüşünü destekler niteliktedir.

Dikey yatırımların, gerçekleşme amacı üretim maliyetlerini düşürmek olduğu için, bu tip yatırımlar, istihdam artışı sağlamakla birlikte ücretler ve istihdamın kalitesi anlamında olumlu sonuçlar üret(e)meyebilmektedir. Dikey yatırımlar maliyet avantajına odaklanmaktadır ve istihdamın üretim maliyeti boyutuna daha duyarlıdır. Bu konudaki bir değişikliğe anında reaksiyon göstermektedir (Olney, 2011). Ayrıca dikey yatırımlar şubelerde üretilen girdileri köken ülkeye transfer ederek üretim sürecinin ham maddesini veya yarı mamulünü elde etmek amacıyla. Bu nedenle, çok uluslu şirketler eğer emek – yoğun bir üretim modeli ile yarı mamul elde edeceklerse, ücret seviyesi düşük ülkeleri tercih

etmektedir. Bu amaçla gerçekleşen yatırımın da istihdam ve bileşenleri üzerinde olumlu etkisi olmadığı gibi “dibe doğru yarış” hipotezini destekler etkiler yarattığı görülmektedir (Wackera ve Vadlamannati, 2011).

Dikey yatırımlar, istihdam artışı sağlasa bile köken ülkedeki üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla gerçekleştirildikleri için istihdamın diğer bileşenleri üzerinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Diğer yandan, üretim maliyetlerinden tasarruf yapma fonksiyonunu istihdam dışındaki faktörlerden sağlayan dikey yatırımların istihdam etkisi pozitif olabilmektedir.

Yatay yatırımlar genel olarak transfer ve ulaşım maliyetlerini azaltmak ve köken ülkeden ihracat yapmak yerine üretimi ev sahibi ülkeye çekmek amacını taşıdığı için, dikey yatırımlara göre istihdam üzerinde daha güçlü pozitif etkiler üretebilmektedir. Yatay yatırımlarda, ürünün üretildiği ve satıldığı yerin ikisi birlikte ev sahibi ülke olduğu için, çok uluslu şirket ev sahibi ülkedeki alım gücünü koruma içgüdüğü göstermektedir. Bu durum yatay yatırımlarda istihdam etkisinin pozitif olmasına ve yatırımların ücret düzeyini yükseltmesine neden olmaktadır (Kucera, 2002).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi üzerindeki bir diğer belirleyici de, çok uluslu şirketin köken ülkesinin gelişmişlik düzeyidir. Ev sahibi ülkeye gelişmiş ülkeden gelen bir yatırım, teknolojik gelişmişlik seviyesi yüksek sektörlerde doğru gerçekleşmekte ve daha az istihdam yaratmaktadır. Fakat gelişmiş ülkelere gelen yatırımlar, vasıf düzeyi yüksek işgücüne ihtiyaç duyması nedeniyle ücret seviyesinde önemli artışlara neden olabilmektedir. Gelişmiş ülkelere gelen yatırımlar geliş amaçlarına paralel şekilde yalnızca ücret seviyesinde değil, sosyal haklar ve çalışma koşulları üzerinde de olumlu etkiler doğurabilmektedirler. Ev sahibi ülkeye gelişmekte olan ülkelere gelen yatırımlar ise emek yoğun sektörlerde yönelmekte ve dolayısıyla daha fazla istihdam yaratmaktadır (Karagöz, 2007). Türkiye çimento sektörüne genellikle gelişmiş ülkelere gelen yatırım gelmiştir. Bu nedenle sosyal haklar ve çalışma koşulları üzerine etkilerin doğabileceği düşüncesiyle çalışmada yatırımların istihdam etkisi her iki açıdan da değerlendirilecektir.

İstatistikî veriler gelişmekte olan ülkelere gelen yatırımların, gelişmiş ülkelere gelenlere oranla daha fazla istihdam yarattığı bilgisini destekler niteliktedir. UNCTAD’ın araştırmasına göre, on sekiz sektörden onunda gelişmekte olan ülkelere gelen yatırımlar,

gelişmiş ülkelerden gelen yatırımlara oranla daha fazla istihdam yaratmışken, yedisinde istihdam etkisinin aynı oranda gerçekleştiği, yalnızca bir sektörde gelişmiş ülkelerden gelen yatırımların gelişmekte olan ülkelere göre daha az istihdam yarattığı görülmüştür (UNCTAD, 2006).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri dikkate alınırken, yalnızca çok uluslu şirkette gerçekleşen istihdam artışı dikkate alınmamalıdır. Yatırım nedeniyle gerçekleşen istihdam artışı sonucu işgücüne yapılan ücret ve devlete yapılan vergi ödemelerinin milli geliri artırıcı etkisi ve bu nedenle sağlanan yeni istihdam da hesaba katılmalıdır. Ancak yatırım gerçekleştirmekle birlikte ev sahibi ülke içerisinde üretimi çok sınırlı olan ve asıl amacı diğer ülkelerde ürettiği mal ve hizmetleri ev sahibi ülkede satmak olan bir çok uluslu şirket, rekabet üstünlüğü elde edecek ve ev sahibi ülkenin yerel şirketlerinin üretimi sonlandırmasına yol açarak istihdam azalışına neden olabilecektir (Aktan ve Vural, 2006: 65). Türkiye çimento sektöründe bu durumun gerçekleşip gerçekleşmediği çalışmanın sonraki bölümünde değerlendirilecektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde taşma (spill-over) etkisi söz konusudur. Yatırımlar sonrası gerçekleşen bilgi ve teknoloji transferi taşma etkisi ile ev sahibi ülke üretim ilişkilerine yansımakta ve yatırımın ileri ve geri bağlantıları ile birlikte üretim ve istihdam kapasitesini artırmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teknoloji ve know – how bilgisini de içermesi ve taşma etkisi nedeniyle bu bilgilerin ev sahibi ülke şirketleri için de kullanılabilir hale gelmesi, bu yatırımların yerel yatırımlara oranla daha tercih edilebilir olmasını sağlamaktadır. Politika üreticilerinin yerel yatırımlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında tercih yapma durumuna geldiklerinde spill-over etkisi nedeniyle tercihlerini doğrudan yabancı sermaye yatırımları lehinde kullanmaları söz konusu olmaktadır (OECD – Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO], 2008). Türkiye çimento sektöründe know – how ve bilgi transferi etkisinin gerçekleştiği düşünülerek bu nokta da analize dahil edilecektir. Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile ev sahibi ülkeye direkt olarak yeni bir çalışma biçimi ve kültürü ile ev sahibi ülkenin çok üzerinde bir koruma mekanizması ve istihdam pratiği de gelebilmektedir (Mucuk, 2011: 57). Formel istihdam imkanlarının üretilmesinin güç olduğu, enformel ve kayıtdışı istihdam biçimlerinin yaygın olduğu ülkelerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları formel istihdam imkanları yaratmaları nedeniyle de tercih edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu iki etki dolayısıyla yatırımların tercih edilirliliği artmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişki ve bu ilişkinin belirleyicileri, doğrudan ve dolaylı istihdam etkilerinin ne şekilde gerçekleşeceği, işgücünün hangi kesimlerinin istihdam artışından daha yüksek pay alabileceğine ilişkin hazırlanmış matris, istihdam etkisini anlamak için önemlidir.

Çizelge 3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Potansiyel İstihdam Etkileri

	Doğrudan		Dolaylı	
	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
Nicelik	Ülkedeki net sermayeyi artırır ve yeni işler yaratır	Birleşme ve satın alma şeklindeki DYSY, iş kayıplarına yol açabilir	Yerel ekonomilerde DYSY, çarpan etkisi ve ileri ve geriye dönük bağlantılarla yeni işler yaratır	İthalata bağımlılık veya mevcut firmaların kapanması işgücü kaybı yaratır
Nitelik	Ücretleri ve verimliliği artırır	İşgücü üzerindeki yasal mevzuatı değiştirme talepleri doğurur	Yeni yönetim ve üretim teknolojilerindeki yayılma etkisi ile yurt içi şirketlerin organizasyon yapıları güçlenir	Yurt içi şirketlerde rekabet edebilmek için ücretleri düşürebilir
Yer	Yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde yeni ve daha iyi işler yaratır	Zaten kalabalık olan kentsel alanların yoğunluğunu artırır ve bölgesel dengesizlikleri kötüleştirir	İşgücü arzı yüksek olan bölgelere şirketlerin hareket etmesini sağlar	DYSY ile yurt içindeki üreticilerin ikameleri üretiliyorsa, bu durum üreticilerin yer değiştirmesine ve bölgesel işsizliğin artmasına neden olur

Kaynak: UNCTAD 1994, Rhys Jenkins, Globalization, FDI And Employment in Vietnam, Transnational Corporations, 15 (1), s. 116.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi araştırılırken doğrudan ve dolaylı istihdam etkileri birlikte düşünülmelidir. Bu sayede yalnızca yatırım anındaki etkiler değil, daha sonra gerçekleşebilecek ilave etkiler de değerlendirilebilecektir. Bu çerçevede çalışmanın ilerleyen bölümlerinde panel veri analizi ile yatırımların istihdam etkisi gecikmeli olarak bir yıl sonraki durum üzerinden de değerlendirilecektir. Yatırımların, yalnızca geldiği sektör için değil, ara mal ürettiği, hammadde olarak değerlendirildiği sektörler ve yatırım öncesi ithalat yapan şirketler açısından istihdam etkileri söz konusudur. Dolayısıyla yatırımların istihdam etkisi incelenirken tüm bu etkiler göz önünde bulundurulmalıdır. Çalışmada analiz yalnızca çimento sektöründeki istihdam verileri üzerinden gerçekleştirileceği için bu etkinin düzeyi hakkında yorumda bulunulmayacaktır.

Yatırımların istihdam etkisi incelenirken, istihdam ve çıktı düzeyi ilişkisi incelenerek verimlilik artışı ve azalışları da değerlendirilmelidir. Yatırımların nicel istihdam etkisinin dışında ev sahibi ülkenin işgücü üzerinde nitel etkileri de bulunmaktadır. Yatırımlar ev sahibi ülkede işgücü talebinin ve arzının mesleki kompozisyonu değişime uğratmaktadır

(Frank – Freeman, 1978: 50, 51). Çimento sektöründeki mesleki kompozisyondaki değişim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecektir.

Ev sahibi ülkede istihdam ve istihdamın bileşenleri üzerindeki etkilerini gerçekleştirdiği kanallar şu şekilde sıralanabilmektedir. İlk olarak çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkede ücret düzeyi üzerinde etkileri söz konusu olmaktadır. Literatürde bu etkinin genellikle pozitif olduğu ve çok uluslu şirketlerin özellikle beceri düzeyi yüksek çalışanlar için ev sahibi ülkedeki şirketlere oranla daha yüksek ücretler ödedikleri görülmektedir. Bu etkinin gelişmekte olan veya gelişmiş ülkeler açısından şiddeti değişmektedir. Diğer yandan çok uluslu şirketlerin ücret politikalarının spill over etkisi ile yerel şirketlere de sıçradığı görülmektedir. Bu açıdan yatırımın gerçekleştiği sektör veya bölge açısından ortalama ücretlerin yükselmesi söz konusu olmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam ile ücretler üzerindeki etkileri paraleldir. Yatırımlar uzun vadede ev sahibi ülkedeki genel ücret seviyesini düşürürse, ev sahibi ülkede sermaye ihracatı ve işsizlik artmaktadır. Yatırımların ücret ve istihdam ilişkisinin birlikte incelenmesi konusunda iki yaklaşım söz konusudur. İlk olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yerel yatırımları azaltıcı etkisi olduğundan hareketle bir değerlendirme yapılmaktadır. Eğer yatırım, ev sahibi ülkedeki yatırım seviyesini azaltıcı şekilde gerçekleşmişse, ücretler ve istihdam uzun vadede azalacaktır. Çok uluslu şirketler, yatırım kararlarında agresif olarak rakip şirketlerin pazarına yakın olmak amacını güdebilmektedirler. Böyle olunca ev sahibi ülkedeki yatırım, ileride gerçekleşecek yatırım düzeyini aşağıya çekecektir. İhracatı ikame edici şekilde gerçekleşen bu yatırımlar sermaye transferi anlamına gelecektir. Sermaye transferi de ev sahibi ülkede ücret seviyesini düşürecektir (Caves, 1982: 40, 41). Çalışmada çimento sektöründeki yatırımların ücretler üzerine etkilerine bu konuda veri temin edilmesinin mümkün olmaması nedeniyle panel veri analizinde değinilemeyecektir. Ücretler üzerine etkiler sınırlı olarak sektördeki toplu iş sözleşmeleri üzerinden değerlendirilecektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve çok uluslu şirketlerin istihdamı etkileme noktasındaki ikinci kanalı, verimlilik artışı yaratmalarıdır. Çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye getirdikleri yeni üretim teknolojisi ve/veya yönetim bilgisi verimlilik üzerinde pozitif etkiler doğurmaktadır. Bu etkinin yerel firmalara sıçraması ve spill over etkisinin gerçekleşmesi de söz konusu olmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkede yeni endüstriler kurması veya yeni şirketler açması halinde ise büyüme etkisi yaratması ve bu etkinin de spill over ile yerel şirketlere sıçraması söz konusudur. Büyüme istihdama yansımakta ve bu yolla yeni etkiler gerçekleşmektedir (Lipseş, 2004: 345, 346, 350).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nicel istihdam etkisi dışında, istihdamın niteliği ve beceri düzeyi üzerinde de etkileri olmaktadır. Çok uluslu şirketler, insan kaynaklarının eğitimine görece daha fazla önem vermektedir. Diğer yandan, yatırımda buldukları ülkelerdeki eğitim içeriklerini, programlarını ve deneyimlerini ev sahibi ülkeye de aktarmaktadırlar. Böylece hem daha ileri bir düzeyde insan kaynağı eğitim teknolojisi ve müfredatı transfer edilmekte, hem de bu eğitim planının ev sahibi ülkenin insan kaynaklarına uygulanması sağlanmaktadır (Efe, 2002: 22).

Çok uluslu şirketler, küresel rekabet şartları içerisinde insan kaynaklarının eğitiminin üretim ve kar düzeyine katkısını yakından bildiği için bu konuda yerli şirketlere göre çok daha isteklilerdir. Ayrıca ileri ve geri bağlantıları olan bir yatırımın üst düzey yöneticilerin, eğitime de önem vermesi gerekmektedir. Çünkü bir zincir şeklinde üretimin parçasını oluşturan bu nitelikteki yatırımlarda herhangi bir hata bütün üretim sürecini etkilemektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkilerinin gerçekleşme kanalları şu şekilde sıralanabilmektedir.

1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile kurulmuş çok uluslu şirketin yeni istihdam yaratması, (tamamlayıcı veya ikame edici şekilde gerçekleşebilir)
2. Çok uluslu şirketin verimlilik artışı sağlayarak işgücü talebini düşürmesi ve istihdamı azaltması,
3. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmeseydi kaybolacak istihdam imkanlarının korunmuş olması yoluyla istihdamı olumlu etkileme,
4. Yatırım azalışı etkisi yaratarak ev sahibi ülkeye girebilecek başka bir çok uluslu şirketin kararını değiştirerek potansiyel istihdam etkilerini engelleme,
5. Daha yüksek ücretler ödeyerek ev sahibi ülkedeki çalışma koşullarını olumlu etkileme (bu tür etkiler daha çok beceri seviyesi yüksek çalışanlar için söz konusu olmaktadır)

6. Daha yüksek iş güvencesi ve daha iyi çalışma koşulları önererek çalışma koşullarını olumlu etkileme, (çok uluslu şirketin yatırım amacı ve biçimi bu etkinin negatif olarak gerçekleşmesi sonucunu doğurabilmektedir)
7. Staj ve eğitim yatırımları ile ev sahibi ülkedeki beceri seviyesini olumlu yönde geliştirme,
8. Ev sahibi şirketler için teknolojik spill – over etkisi üretme (Golejewska, 2001).

Bu kanallardan gerçekleşecek etkilerin yönü ve derecesi ise pek çok unsura bağlıdır. Bu nedenle bütün yatırımlarda bu etkilerin tamamının aynı anda ve aynı şiddetle gerçekleşeceğini söylemek mümkün değildir.

Yatırımların yalnızca ev sahibi ülkenin istihdam düzeyi üzerinde etkileri yoktur. Yatırımlar köken ülkenin istihdamını da etkilemektedir. Çok uluslu şirket, köken ülkesinde üretim yapmak yerine ev sahibi ülkeye yönlendiğinde istihdam da ev sahibi ülkede gerçekleşmektedir. Bu etki dolayısıyla Amerika ve Almanya’da sendikaların harekete geçerek çok uluslu şirketleri doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapmaktan alıkoymaya çalıştıkları bilinmektedir. Hatta Almanya’da sendikalar Volkswagen’in Amerika’da imalat yapmasını bu nedenle engellemişlerdir (Cömert, 2000).

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının köken ülkede istihdam azalmasına neden olması ampirik olarak sürekli doğrulanmış bir bilgi değildir. Pek çok ampirik çalışmanın sonuçları, çok uluslu şirketin doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası kar transferi ile köken ülkede de yeni yatırımlar gerçekleştirdiğini ayrıca köken ülkenin işgücü beceri seviyesini ve niteliğini de artırdığını ortaya koymaktadır. Fakat köken ülke açısından yatırımların ihracatı ikame edici etki doğurduğu açıktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi, çok uluslu şirketlerin küreselleşen dünyada sermayenin, teknolojinin, yönetim ve organizasyon bilgisinin taşıyıcısı haline gelmesi nedeniyle çok önemlidir. Çok uluslu şirketler ev sahibi ülkeye, ev sahibi ülkenin çok uzun uğraşlar sonucu getirebileceği teknolojiyi, yönetim becerisini ve yatırımları getirmektedir. Bu yüzden çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemi büyüktür.

3.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisinin Nicel Boyutu

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini nicel ve nitel etkiler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Nicel etkiler içerisinde yatırımlar sayesinde oluşturulan yeni şirketin istihdamı yer almaktadır. Nicel etkiye, dolaylı istihdam etkisi olarak ifade edilen yatırımlar sonrası ev sahibi ülke şirketlerinde gerçekleşen istihdam artışı da dâhildir. Yatırımların verimlilik ve rekabet düzeyini yükseltmesine paralel olarak talep artışı sağlaması ise orta vadede istihdam etkisinin artmasına neden olmaktadır. Bu sayede yatırımlar sonrası tüm ekonomi için talep artışı gerçekleşmektedir. Nicel etki içerisinde, yatırım gerçekleşmemiş olsaydı iflas etmek üzere olan şirketlerdeki istihdamın korunmuş olması da eklenmektedir. Ayrıca yatırım sonrası gerçekleşen rekabet düzeyine ve ev sahibi şirketlerin yapısını değiştiren piyasa koşullarına adapte olunamaması veya diğer nedenlerle gerçekleşen istihdam azalışları da nicel istihdam etkisi içerisinde değerlendirilmektedir (Golejewska, 2001). Yatırımların gelir dağılımını düzeltici ve istihdamın bölgesel dağılımını değiştirici etkileri de bulunmaktadır (Gülcan, 2004).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin nicel boyutu üç şekilde özetlenebilmektedir. Yatırımlar, yeni bir şirket kurarak istihdam yaratıcı etki doğurabileceği gibi, dolaylı olarak istihdamı uyarıcı etki de yapabilir. İlk olarak iş yaratma etkisi nedeniyle sağlanan net istihdam artışı söz konusudur. Bu şekilde istihdamı arttırabilen yatırımlar, diğer yandan istihdam azalışını engelleyerek de istihdama katkı sağlayabilmektedir. İflas etmek üzere olan ve faaliyetlerini sonlandıracak bir şirketin satın alınması veya yeniden yapılandırılması şeklinde gerçekleştirilen bir yatırım, istihdam azalışını engellemek suretiyle istihdama katkı sağlayacaktır. Yatırımlar, yarattıkları ileri ve geri bağlantılar sayesinde istihdamı olumlu etkilemektedir (Saray, 2011). Tedarik zinciri oluşturmak veya üretilen ürünün yeni bir sektör için girdi oluşturması halinde yatırımlar kendi şirketi ve sektörü dışında da istihdam artışı sağlayabilmektedir.

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkenin üretim imkanlarını elinden alarak üretim gerçekleştiren şirketlerin kapanmasına neden olabilmekte ve istihdam azaltıcı etki yaratabilmektedir (Moosa, 2002: 77). Çimento sektörü için bu etkinin gerçekleşmediği net olarak görülmektedir. Sektörde yerli sermayeli şirketler ve fabrikalar yatırımlar sonrası üretimlerine devam etmiştir.

Yatırımların istihdamın yapısı üzerinde de etkileri söz konusudur. Bütün bu etkiler, yatırımların istihdam etkisini ortaya koyan değişkenlerdir. Diğer yandan, yatırımların istihdamın diğer bileşenleri ve istihdamın kalitesi üzerinde de etkileri mevcuttur. Çalışma çerçevesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama nicel etkileri net istihdam etkisi olarak, nitel istihdam etkisi ise hem bu çerçevede, hem de istihdamın kalitesine etkiler olarak incelenecektir. Buna ilave olarak yatırımların sosyo – ekonomik etkilerine de yer verilerek çimento sektörü için belirlenen unsurlar üzerinden sosyo – ekonomik etkilerin değerlendirilmesi yapılacak ve geniş kapsamlı bir analiz gerçekleştirilecektir. Bu sayede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına karşı belirlenecek tutumun geniş perspektifli bir analiz sonrası oluşturulması hedeflenmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi her yatırım özelinde farklılaşmaktadır. Bu yüzden bu konudaki akademik çalışmalar belirli bir sektör, dönem veya yatırım üzerine odaklanmaktadır. Yatırımın geliş biçimi, gerçekleştiği sektör, ev sahibi ülkede yürütülen politika bileşenleri gibi pek çok farklılaştırıcı etki nedeniyle hiçbir yatırım türünün veya gerçekleşme biçiminin kesin bir etkisinden bahsetmek mümkün değildir (Baldwin, 1994).

3.2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisinin Nitel Boyutu

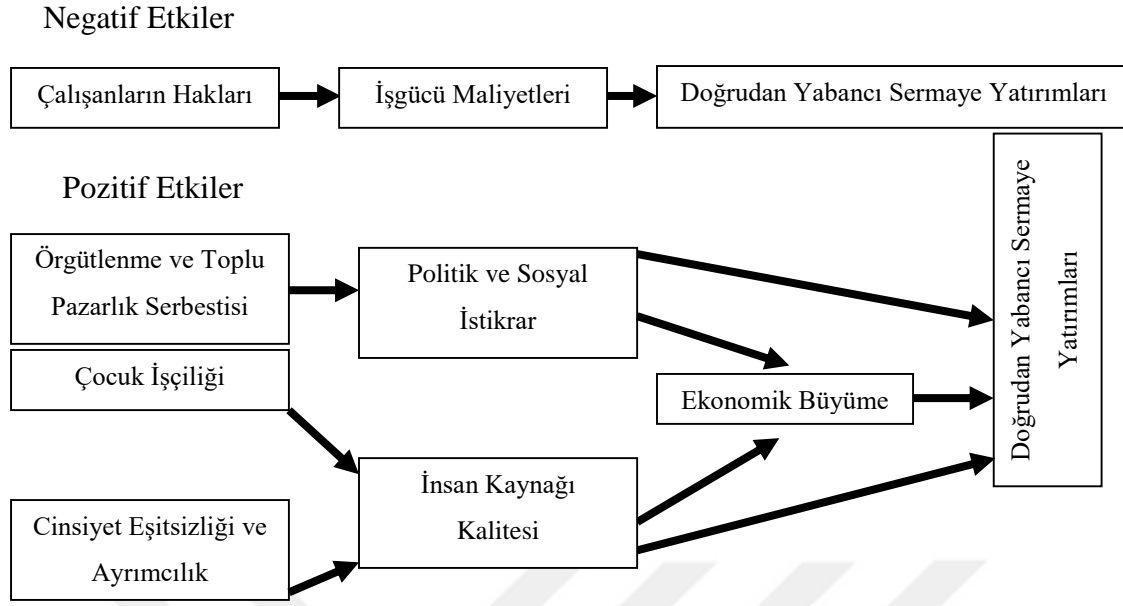
Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki nitel etkileri, nicel etkilerine göre daha zor ölçülebilen fakat daha uzun süreli etkilerdir. Çok uluslu şirketler genel olarak ev sahibi ülke şirketlerine göre aynı işler için daha yüksek ücretler ödemektedirler. Diğer yandan çok uluslu şirketler daha çok yüksek beceri seviyesine ihtiyaç duymakta ve ithalat odaklı bir üretim için ekstra beceriler talep etmektedirler. Bunun bir sonucu olarak yatırımlar, sektörler ve bireyler arası ücret farklılığı yaratmakta veya bu farklılığı geliştirmektedir. Çok uluslu şirketler, ev sahibi ülke şirketlerine göre daha yüksek bir istihdam güvencesi de sunmaktadırlar. Bu durum şirketlerin büyüklükleri, rekabet içerisindeki konumları ve insan kaynaklarına yaptıkları yatırımların bir sonucudur. Çok uluslu şirketler insan kaynağının eğitime ve beceri gelişimine yüksek katkılar sunmaktadırlar. Nitel etkilerden bir diğeri de, teknolojinin taşma (spill over) etkisidir. Taşma etkisi, yatırımın geliş biçimi ile yakından ilgilidir (Golejewska, 2001).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkeye gelmeden önce de bazı etkiler doğurmaktadır. Örneğin, yatırımları kendi ülkelerine çekmek için mücadele içerisindeki iki ülkenin, sosyal güvenlik harcamalarını azaltması söz konusu olabilmektedir. Sosyal

korumayı belli ölçüde esnetmek ve bu sayede işverenlerin sosyal güvenlik harcamalarını düşürerek, yatırımlar için cazip bir ortam yaratmak isteyen bazı ülkelerin bu tip yöntemler izledikleri görülmektedir. Bu durum, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve “dibe doğru yarış” ilişkisini kuvvetlendirmektedir (Jensen, 2008: 62).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki nitel etkisinin başka bir boyutu, çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkenin hukuki mevzuatının öngördüğünün üzerinde bir çalışma biçimi benimsemesidir. Bu şekilde yatırımlar, çalışma koşulları açısından da olumlu etki yaratabilmektedir. Daha çok hukuki yapının güçlü olmadığı gelişmekte olan ülkelerde görülen bu etki, çok uluslu şirketin köken ülkedeki saygınlığını koruma içgüdüsü ve tüketici baskısından kaynaklanmaktadır. Saygınlığı koruma içgüdüsü ve tüketicilerinin duyarlılıkları nedeniyle şirketler, çalışma koşullarında ev sahibi ülkenin hukuki mevzuatının çok ötesinde yaklaşımlar benimseyebilmektedir. Bu durumda ev sahibi ülkenin çalışma koşulları açısından da olumlu bir etki söz konusu olmaktadır (OECD – ILO, 2008).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdamı etkisi yanında çalışanların hakları üzerinde de bazı etkiler doğurmaktadır. Literatürde daha çok “dibe doğru yarış” kavramı üzerinden incelenen yatırımlar ile çalışanların hakları arasındaki ilişki, iki yönlü gerçekleşmektedir. Çalışanların haklarının mevcut durumu ve seviyesi yatırımların ülke tercihini etkilerken, yatırımlar da ev sahibi ülkedeki çalışanların hakları ve hukuki mevzuat üzerinde farklı etkiler doğurabilmektedir. Bu ilişki yatırımların ülke tercihlerini de etkilemektedir.

Şekil 3.1. Çalışanların Haklarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkileri

Kaynak: David Kucera, “Core Labour Standards and Foreign Direct Investment”, International Labour Review, Vol. 141 (2002), No. 1-2, ss. 31 – 69, s. 37.

Çalışanların hakları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkinin olumlu yönde işleminin gerisinde, cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığın engellenmesi, çocuk işçiliğinin azaltılması ve ülkenin insan kaynağı üzerindeki olumlu etkiler yatmaktadır. Diğer yandan örgütlenme ve toplu pazarlık haklarının geniş olması siyasi ve toplumsal istikrarı sağlayarak yatırımların çekilmesi için önemli kriterler oluşturmaktadır. Örgütlenme ve toplu pazarlık haklarının genişliği çok uluslu şirket açısından hem toplumsal istikrar, hem de yüksek becerili bir insan kaynağı anlamına geleceği için bu unsurlar yatırımların ülke tercihlerini etkileyecektir. Ancak olumsuz yönde etkileşim de söz konusudur. Çalışanların haklarının geniş olduğu ülkelerde işgücü maliyetleri de yüksektir. Bu iki veri arasında sürekli bir pozitif ilişki söz konusu değildir. Ancak genellikle çalışanların haklarının korunmasının yüksek vergiler ve sigorta primleri ile sağlandığı refah modellerinde işgücü maliyetleri yüksektir. Bu tarz ülkelere dikey yatırımlar başta olmak üzere bütün yatırımların yönlenme ihtimali düşüktür (Kucera, 2002).

OECD'nin çalışanların haklarının seviyesi ve örgütlenme – toplu pazarlık hakkı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi sorguladığı çalışmasında ortaya önemli sonuçlar çıkmıştır. 1995 ve 1998 yılları arasında dünyada gelişmiş ve az gelişmiş on yedi ülkeye doğru gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının incelendiği çalışmada,

yatırımların karar vericilerine yönelik anket uygulanmış ve karar vericilerden yatırımları gerçekleştirdikleri ülkeleri birden dörde kadar puanlanması istenmiştir. Puanlamada “bir” en düşük, “dört” ise en güçlü sendikal hakları ifade etmektedir. Çalışma sonunda yatırımların daha güçlü çalışan, sendikal ve toplu pazarlık haklarının bulunduğu ülkelere eğimli olduğu tespit edilmiştir (Kucera, 2001). Bu nedenle yatırımların sürekli bir şekilde çalışanların haklarının seviyesinin düşük olduğu ülkelere yönlendiğini söylemek mümkün değildir. Literatürdeki çalışmaların pek çoğunda, özellikle yatırımın gerektirdiği insan kaynağının beceri seviyesinin yükseldiğinde, ülke tercihinin çalışanların haklarının seviyesinden bağımsız tercihlerde bulunduğu görülmektedir.

Çok uluslu şirketlerin endüstri ilişkilerine ve çalışanların haklarına etki yapmasının arkasında, bu şirketlerin standart belirleyici olarak görülmesi yatmaktadır. Çok uluslu şirketlerin bu nitelikte algılanması ve değerlendirilmesi sonucunda bugün üç bine yakın şirket sosyal ve çevreye yönelik standartlarını konu eden raporlar yayımlamaktadır (Mosley, 2011). Şirketler bu algının bir ürünü olarak rekabet içerisinde kendilerini konumlandırmak ve mevcut algının olumsuz etkilerini hissetmemek amacıyla bu yöntemi izlemektedirler.

Çok uluslu şirketlerin önemli bir bölümü yatırım yaptıkları ülkedeki tedarik zincirini şirket temelli kodlamak yöntemine gitmektedir. Bu sayede hem ev sahibi ülkedeki sorumluluğunu kısmen denetlemiş olmakta, hem de güvenilir bir ağ oluşturmaktadır. Örneğin Nike şirketi, 1997 yılından itibaren alt işverenlerini bu sistemle kodlamaktadır (Mosley, 2011). Listelenen şirketler belirli standartları sağlamak koşuluyla daha üst sıralara yükselebilmekte ve Nike ile çalışmaya hak kazanabilmektedir. Bu sayede Nike yatırım gerçekleştirdiği ülkede çalışma standartlarını belirli bir seviyede tutmayı başardığı gibi olumlu bir intiba yaratmaya da çalışmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkede çalışanların haklarını etkileme olasılıkları, çok uluslu şirketin karakterine ve yapılanma biçimine bağlıdır. Çalışanların haklarının etkilenmesi birkaç biçimde gerçekleşmektedir. Çok uluslu şirketin köken ülkede örgütlenmesi hiyerarşik bir yapıdaysa, yönetim biçimi ve uygulamalar ev sahibi ülkeye güçlü bir şekilde transfer edilmektedir. Hiyerarşik yapılanmadaki şirketlerin dikey biçimde gerçekleştirdikleri yatırımlar, ev sahibi ülkedeki şirketin uzantısının ve tedarik zincirinin de aynı standartlara sahip olması gerekliliğini doğuracağı için ev sahibi ülkedeki çalışan haklarına olumlu etkiler yapacaktır.

Çizelge 3.3. Çalışanların Haklarının Etkilenme Olasılıkları

Çok Uluslu Şirketin Çalışan Haklarının Karakteristiği Çok Uluslu Şirketin	Yüksek Standart Ve Kalıcı Etki	Düşük Standart ve Maliyet Odaklı Etki
Yönetim Karakteristiği		
Hiyerarşik ve Doğrudan Etkili	Çalışan haklarını olumlu olarak genişletici etki	Çalışan haklarının gerilemesi ve köken ve ev sahibi ülke özelinde yakınlaşması
Paralel ve Yatay Etkili	Çalışan haklarının aynen ev sahibi ülkeye de geliştirilmesi	Çalışan haklarının aynen ev sahibi ülkeye de geliştirilmesi
Ev Sahibi Ülkeden Köken Ülkeye Doğru Etkili	Çalışan haklarının köken ülkenin geçmiş dönemlerine doğru gerilemesi	Çalışan haklarının asgari düzeyde köken ülke ve ev sahibi ülke özelinde eşitlenmesi

Kaynak: Layna Mosley, "Taking Workers' Rights on the Road? Multinational Firms and the Transmission of Labor Practices", European University Institute, Transnational Integration Regimes and Domestic Institutional Change Workshop

Çalışanların haklarının ev sahibi ülkedeki etkilenme düzeyi çok uluslu şirketin yatay bir yatırım gerçekleştirmesi halinde daha az şiddetli gerçekleşmekte, fakat etki düzeyi daha geniş olmaktadır. Yatay bir yatırım gerçekleştiren şirket kendisine üretim sağlayan dış merkezli bir şirketin çalışan haklarını düşük düzeyde denetleyebilecek ve bu nedenle de çalışan haklarının olumlu etkilenme seviyesi düşük olacaktır (Mosley, 2011).

Çok uluslu şirketin ev sahibi ülkede hızlı ve güçlü bir şekilde yatırım gerçekleştirmesi ve birden çok şubesinin olması durumunda, şubelerin alt işveren gibi davranmaya başlaması söz konusu olmaktadır. Bu gibi durumlarda çalışanların hakları açısından belirleyici olan köken ülkedeki şirketin uygulamaları değil, ev sahibi ülkedeki şubelerin uygulamaları olmaktadır. Bu nedenle köken ülkedeki çalışan haklarının henüz gelişmemiş olduğu döneme doğru bir gerileme söz konusu olabilmektedir (Mosley, 2011). Diğer yandan çok uluslu şirket ev sahibi ülkede greenfield yatırım gerçekleştirmişse, rekabet içerisinde yapılanma ve kurulum maliyetleri ile karşılaşmakta ve bu nedenle işgücü üzerindeki tedbirlerinden ziyade bu konulara odaklanmaktadır. Fakat birleşme veya satın alma yolu ile gerçekleşmiş yatay bir yatırımda, çok uluslu şirket için insan kaynağı bulma sorunu yaşanabilmektedir. Ev sahibi ülkedeki çalışan haklarının altında teklifler sunan, ücret düzeyini düşüren şirketin birleşme ve satın alma yoluyla gerçekleştirdiği yatırım sayesinde elde ettiği insan kaynağını da ev sahibi ülkenin yerel şirketlerine kaptırma riski bulunmaktadır (Flanagan ve Khor, 2012). Şirket düzeyindeki etkiler çoğu kez sınırlı etkilerdir. Ancak genellikle belirleyici

nitelikte olan etkilerin, şirket karakterli olan etkiler olduğu sonucuna literatürde sıklıkla rastlanmaktadır.

3.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Kalitesi Üzerine Etkileri

İşgücü piyasası ve işgücü piyasası politikaları açısından istihdamın niceliği kadar kalitesi de önemlidir. Yatırımların yarattığı yeni istihdamın kalitesi, ev sahibi ülkenin işgücü piyasası açısından farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı istihdamı azaltıcı etki yaratsa bile, istihdamın kalitesini yükseltebilmektedir. Diğer yandan yatırım ile yaratılan yeni istihdamın kalitesinin düşük olması da, istihdam yaratılmış olmasına rağmen istihdamın kalitesinin düşmesi sonucunu doğurabilmektedir. Dolayısıyla yaratılan yeni istihdamın miktarı önemli olmakla birlikte, ürettiği çalışma koşulları ve çalışanların haklarını etkileme düzeyi de önemlidir. Bu nedenle yatırımların nicel ve nitel olarak etkileri değerlendirilirken istihdamın kalitesi de sorgulanmalıdır. İstihdamın kalitesinin ölçülmesi ve bu açıdan yatırımlar hakkında değerlendirmelerde bulunulması noktasında sorun, istihdamın kalitesinin tanımlanmasıdır.

3.2.3.1. İstihdamın Kalitesi Kavramı

İstihdamın kalitesi konusunda pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Tanımın multi disiplinler olması ve farklı bilim dallarının unsurlarından beslenmesi nedeniyle, farklı şekilde ifade edilmesi söz konusudur (European Parliament, 2009). İstihdamın kalitesini genel olarak, istihdam ilişkilerini ve işin bizzatı kendisini etkileyen unsurlar olarak tanımlamak mümkündür. Tanımın içerisinde birkaç unsurun bulunması istihdamın kalitesinin ölçümünü de zorlaştırmaktadır.

İstihdamın kalitesi kavramına yönelik yaklaşımlar, sosyal bilimler içerisindeki disiplinler açısından farklı olabilmektedir. Ortodoks iktisat yaklaşımı istihdamın kalitesini ücrete indirgerken, iş ve hayat dengesi yaklaşımı çalışma süreleri ve denge üzerinden konuya yaklaşmaktadır. Diğer yandan klasik sosyolojik yaklaşım, istihdamın kalitesine birey üzerinden yaklaşmakta ve buna ilişkin unsurlar belirleyerek kavramı somutlaştırmaktadır. Sosyal bilimler içerisindeki farklı yaklaşımlar kavrama zenginlik getirmekle birlikte farklı değerlendirmeler de içermektedir.

Çizelge 3.4. Sosyal Bilimlerin Farklı Disiplinlerinin İstihdamın Kalitesine Yaklaşımları

Ortodoks İktisat Yaklaşımı	Emeğin Bedeli: Ücret	Kurumsal Yaklaşım	İstihdamın sözleşmesel unsurları ve güvence Beceri geliştirme ve kariyer olanakları
Radikal İktisat Yaklaşımı	Güç İlişkileri: Gücü dengeleyen bir unsur olarak endüstriyel demokrasi	Mesleki Sağlık Yaklaşımı	Fiziksel Riskler Psiko – Sosyal Riskler Hissedilen Sağlık Etkileri İşe Devamsızlık
Davranışsal İktisat Yaklaşımı	Katılım	Geleneksel Sosyoloji Yaklaşımı	Objektif Unsurlar: Beceriler-Özerklik Subjektif Unsurlar: Güçsüzleştirme-İtibarsızlaştırma-Sosyal izolasyon-Bireysel Ayrımcılık
İş Hayat Dengesi Yaklaşımı	Çalışma Süresi Çalışma Takvimi-Esneklik-İşin düzgünlüğü-Keskin Sınırlar Yoğunluk İşin hızını ayarlayabilmek ve işyükü İş stresi ve bıkkınlık		

Kaynak: Muñoz de Bustillo, R. and De Pedraza, P. (2010). Determinants of Job Insecurity in 5 European Countries. European Journal of Industrial Relations, vol 16, n.1, March 2010, 5-20.

İstihdamın kalitesi üzerinden gerçekleştirilen değerlendirmeler farklı kavramlar üzerinden ilerlemektedir. Kronolojik gelişim sürecinde kullanılan ifadelerden bir tanesi çalışma yaşamı kalitesidir. Çalışma yaşamı kalitesi, işin insancılaştırması olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışma yaşamının kalitesi, işin yalnızca bedensel olarak değil, zihinsel, psikolojik ve sosyal gereksinimleri de gözetmesi gerektiği üzerinden düşünülmektedir (Schulze, 1998). Diğer yandan çalışma yaşamının kalitesini, işgöreni yapmış olduğu iş ile bütünleştirmek amaçlı çalışmalar olarak değerlendirmek de mümkündür (Tınar, 1996: 127). Görüldüğü gibi çalışma yaşamı kalitesi kavramı, yapılan işin işgöreni yalnızca fiziksel koşullar bakımından değil, sosyal ve psikolojik yönden de tatmin etmesi ve bu anlamda işin insancıl bir şekilde sürdürülmesine yöneliktir. Dolayısıyla kavramı, istihdamın kalitesinden farklı olarak yaşamsal kalitenin bir boyutu olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan çalışma yaşamı kalitesi kavramının bu boyuta ulaşması için bir evrim geçirmesi gerekmiştir. Kavram erkek merkezli çalışma hayatının ve refah rejimlerinin bir unsuru olarak istihdam koşulları, çalışma ve aile hayatındaki denge gibi kavramları göz ardı etmiştir (Davoine, Erhel ve Guergoat-Lariviere, 2008).

Çalışma yaşamı kalitesi kavramının sınırlı yaklaşımı üzerine işgücü piyasası segmentasyonu teorilerinin ışığında “iyi işler – kötü işler” kavramı ortaya atılmıştır. İşgücü piyasasında üretilen bütün işlerin bireyleri tatmin etme düzeyinin farklı olması, istihdam koşullarının çalışanlar açısından farklı cereyan etmesi gibi nedenlerle işlerin sınıflandırılması ve bunun üzerinden bazı politikaların üretilmesi hedeflenmiştir.

Bu kavramlar üzerinden değerlendirmelerde bulunan ILO, 1990'lı yılların sonu 2000'li yılların başından itibaren düzgün iş “decent work” kavramını ortaya atmıştır (Gündoğan, 2010). Düzgün işin gereklerini ve göstergelerini ifade eden ILO, düzgün iş kavramını kullanmaktayken, AB'nin “iş kalitesi”, “iş ve yaşam dengesi” gibi kavramları kullandığı görülmektedir. Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını Geliştirme Vakfı (EUROFOUND) ise “iş ve istihdam kalitesi” kavramını benimsemektedir.

ILO, AB ve EUROFOUND her üç kavramın boyutlarını ortaya koyarak gerekli analizlerin yapılabilmesine olanak tanımaktadırlar. Kavramlar arasındaki farklılık, kavramların unsurları üzerinden şekillenmektedir.

Çizelge 3.5. ILO, AB ve EUROFOUND'un Kavramlarının Boyutları

ILO'nun İnsana Yakışır İş Kavramı	AB'nin İş Kalitesi Kavramı	EUROFOUND'un İş ve İstihdam Kalitesi Kavramı
İstihdam Fırsatları	Doğal iş kalitesi İçerme ve işgücü piyasasına geçiş Farklılık ve ayrımcılığın önlenmesi Esneklik ve güvence	Kariyer ve İstihdam Güvencesi
Kabul Edilemez İş		
Yeterli Gelir ve Verimli İş	Beceriler Yaşam boyu öğrenme ve kariyer geliştirme	Kariyer ve İstihdam Güvencesi Beceri Geliştirme
Kabul Edilebilir Çalışma Süreleri		İş ve özel hayatın uzlaştırılması Sağlık ve refah
İşte İstikrar ve Güvence	İşte esneklik ve güvence	Sağlık ve Refah
Çalışma ve Aile Yaşamı Arasındaki Denge	İş örgütlenmesi ve çalışma-yaşam dengesi	İş ve özel hayatın uzlaştırılması
İstihdamda Adil Muamele	Cinsiyet eşitliği	Kariyer ve İstihdam Güvencesi
Güvenli İş	İş sağlığı ve güvenliği	Sağlık ve Refah
Sosyal Koruma		Kariyer ve İstihdam Güvencesi
Sosyal Diyalog ve İşyeri İlişkileri	Sosyal diyalog ve çalışanların bağlılığı	Kariyer ve İstihdam Güvencesi
Sosyal ve Ekonomik Koşullar	Genel Ekonomik Performans	İçermiyor

Kaynak: Chernyshev Igor (2007), Towards an International Quality of Employment Framework: Conceptual Paper of the Task Force on the Measurement of Quality of Work, Joint UNECE/EUROSTAT/ILO Seminar on the Quality of Work (18-20 April 2007, Geneva, Switzerland).

Üç kavramın ortak unsurları bulunduğu gibi kavramların aynı boyutları farklı göstergeler üzerinden değerlendirmesi de söz konusudur. Bu nedenle uluslararası kuruluşların istihdamın kalitesi ölçümü de farklılık göstermektedir.

ILO'nun yaklaşımı genel olarak, temel insan haklarının çalışma üzerinden kısıtlanmamasından hareket etmektedir. AB kavramı daha çok istihdamın unsurları

üzerinden ele almaktadır. EUROFOUND ise kariyer gelişimi ve istihdam güvencesi çerçevesinde değerlendirme yapmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM) de istihdamın kalitesini ortaya koyan unsurlar üzerinden ülkelerin profillerini oluşturmaktadır. Bu konuda bir endeks hazırlayan BM, ülkelerin istihdamın kalitesini ortaya koyan değerlerinden hareketle bir sıralama gerçekleştirmektedir. Pek çok farklı unsura ilişkin ölçümlenebilir standartlar oluşturularak hazırlanmış bu endeks, çalışma kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarattığı veya dönüştürdüğü istihdamın hem nicel, hem nitel boyutunun değerlendirilmesinde ortak bir terminoloji üzerinden hareket etmeyi sağlayacağı için tercih edilmiştir. BM'nin seçtiği unsurların çerçevesinin çalışma kapsamında çimento fabrikaları hakkında toplanabilecek verilerle uyuyor olması da bu metodolojinin seçilmesinde önemli bir etkidir.

3.2.3.2. İstihdamın Kalitesinin Ölçümü

İstihdamın kalitesinin ölçülmesi, istihdamın kalitesinin farklı boyutlarını ortaya koyan göstergeler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ölçüm noktasındaki temel problem, hangi göstergelerin kullanılacağıdır. Bu nedenle hangi perspektiften konuya yaklaşılacağı çok önemlidir (Gündoğan, 2010).

İstihdamın kalitesinin ölçülmesi konusunda genel olarak üç perspektiften değerlendirme yapıldığı görülmektedir. İlk perspektif, sübjektif bir değerlendirmeye dayanan bireyin iş tatminidir. İstihdamın kalitesinin somut bir çıktı olarak bireyin iş tatmini üzerinden değerlendirilmesini önemseyen yaklaşımın eksik yönü, bireyin iş tatmininin sübjektif bir olgu olmasıdır. Aynı işi yapan iki bireyin iş ve kariyer beklentileri farklı olabileceği için iş tatminleri de farklılık gösterecektir. Bir kişinin geceleri çalışmak konusundaki tutumu olumluysa, vardiyalı sistemde yaptığı gece işlerinden dolayı daha yüksek bir iş tatmini sağlayacakken, başka bir kişi için bu durum farklı olacaktır (European Parliament, 2009). Diğer yandan kültürel değerler ve tutumlar da aynı işi farklı coğrafyalarda yapan kişiler için, iş tatmin düzeyini farklılaştırabilecektir. Bu nedenle iş tatmini üzerinden istihdamın kalitesinin ölçümü evrensel ve objektif veriler sunmak konusunda yetersizdir.

İstihdamın kalitesinin ölçülmesi konusunda ikinci perspektif, çalışanların kendilerinin seçtikleri kriterler üzerinden istihdamın kalitesinin ölçülmesidir. Bu perspektifte çalışanların

kendi görüşleri üzerinden hareket ederek bir çıktı üretilmeye çalışılmaktadır. İlk olarak çalışanlar tarafından hangi unsurların bir işi “iyi iş” sınıfına soktuğu tespit edilmektedir. Bu tespit üzerinden bireylerin kendi işlerini, bu unsurlar çerçevesinde değerlendirmeleri ve işlerini sınıflandırmaları beklenmektedir (European Parliament, 2009). Bu şekilde gerçekleştirilen ölçümün en büyük sorunu, bireylerin kendilerini iyi hissetme hallerinin neden ve şiddetlerinin farklı olmasıdır. Bir birey, işin “iyi iş” olması için iş güvencesi unsurunu önemserken, bir başka birey ücret düzeyini önemseyebilmektedir. Aynı şekilde gençlerin kariyer olanaklarını dikkate aldığı, orta ve üzeri yaş grubunun sosyal unsurları ve ücret düzeyini daha fazla önemseydiği bilinmektedir. Diğer yandan bireylerin yaşadıkları ülkelerin sosyo – kültürel değerleri, refah rejimleri ve işgücü piyasasının yapısı gibi nedenlerle de “iyi iş” algısı farklılaşabilmektedir. Örneğin Portekiz’de “iyi iş” algısı içerisinde en yüksek oranda zikredilen unsur %62,4 ile iş güvencesidir. Buna karşılık Danimarka’da iş güvencesinin önemli olduğunu düşünenlerin oranı %31,9’dur. Danimarka’da işin iyi bir gelir sunması gerektiğini düşünenlerin oranı %9,6 iken, bu oran Bulgaristan, İspanya ve Letonya’da %62,9’dur (European Parliament, 2009). Danimarka gibi esnekliğin işgücü piyasası politikası olarak benimsendiği, bunun yanında sosyal güvencenin çok geniş olduğu ülkelerde iş güvencesi unsuru “iyi iş” tanımının içerisinde çok büyük bir önem taşımamaktadır. Fakat Portekiz ve İspanya gibi Güney Avrupa refah rejimlerinde hem iş güvencesi, hem de iyi bir gelir “iyi iş” kavramı içerisinde güçlü unsurlardır. Sosyal korumanın çalışma odaklı olduğu refah rejimlerinde bu durum son derece normaldir. Bütün bu nedenlerle subjektif değerlendirme yöntemlerinin bu tarz ölçüm sorunları bulunmaktadır.

İstihdamın kalitesinin ölçümünde üçüncü perspektif istihdamın kalitesi için önemli unsurların değerlendirici tarafından belirlenmesi ve bunun üzerinden oluşturulan anket veya yarı yapılandırılmış mülakat formları ile ölçümleme yapılmasıdır. Eğer nitel araştırma teknikleri kullanılıyorsa değerlendirici tarafından belirlenen sözcükler, tanımlamalar ve değerlendirme yöntemleri istihdamın kalitesinin ölçümünde rol oynayacaktır. Bu ölçümleme yönteminde de çalışanların belirlediği kriterler istihdamın kalitesinin ölçümünde kullanılabilir. Fakat asıl olan değerlendiricinin belirlediği kriterler olmalıdır. Bu nedenle değerlendiricinin istihdamın kalitesini ne yönde ölçmek istediği ve bunu yaparken hangi kriterleri benimsediği, ortaya çıkacak sonucu belirleyecektir.

Üçüncü perspektifin benimsenmesi halinde değerlendiricinin benimsediği yaklaşım önemli olacaktır. Değerlendiricinin sosyal bilimlerin hangi disiplininin geldiği, istihdamın kalitesine yönelik bakış açısını belirleyecektir. Ekonomik bakış açısı ücretleri ve ücret farklılıklarını, davranışsal bakış açısı güç dengelerini ön plana çıkaracaktır. Bu nedenle istihdamın kalitesinin ölçümünde hangi bakış açısıyla, hangi unsurlar üzerinden hareket edildiği çok önemlidir.

İstihdamın kalitesi ölçülürken hangi perspektif benimsenirse benimsensin, ölçümün taşınması gereken bazı özellikler söz konusudur. İstihdamın kalitesi ölçümleri mutlaka karşılaştırmalı bir açıdan gerçekleştirilmelidir. Geniş kapsamlı ve karşılaştırmalı bir ölçüm için pek çok unsur yansıtabilecek değerlendirme kriterleri seçilmelidir. Diğer yandan bazı kriterler bütün ülkeler için kullanılamayabilir. Bu nedenle istihdamın kalitesi ölçülürken ülke özelinde sonuç doğurabilecek kriterlerin seçilmesi, şeffaf ve anlaşılır ölçütler üzerinden değerlendirilme yapılması gerekmektedir. Kriterler belirlenirken evrensellik ve küresel anlamlılık boyutunun da dikkate alınması önemlidir.

Özellikle uluslararası kuruluşların yaptığı değerlendirmelerde uluslararası istatistiksel anlamlılık ve karşılaştırılabilirlik çok önemlidir. Diğer yandan seçilen kriterlerin bütün sektörler, cinsiyetler ve meslekler için geçerlilik taşıması gerekmektedir. Bu şekilde işgücü piyasasının bütünü için bir değerlendirme yapılması sağlanabilir. Bu açıdan istihdamın kalitesinin ölçümünde uluslararası geçerlilik taşıyan bir metodoloji ve karşılaştırılabilir ölçütlerin benimsenmesi gerekmektedir (BM Ekonomik Komisyonu, 2010).

Bu çalışma kapsamında, Birleşmiş Milletler'in benimsediği kriterler üzerinden, çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi üzerindeki etkileri analiz edilecektir. BM'nin istihdamın kalitesi için benimsediği kriterlerin hangi unsuru açıklamak için kullanıldığı ve bunlardan hangilerinin çimento sektörü özelinde daha farklı anlamları bulunduğu kriterler açıklanırken ifade edilecektir. İşgücü piyasasının bütününe yönelik bir değerlendirme yapılmayacağı için, sektör özelinde daha anlamlı olan bazı kriterler ön plana çıkartılacaktır.

3.2.3.2.1. Birleşmiş Milletlerin İstihdamın Kalitesinin Ölçümünde Kullandığı Metodoloji

Birleşmiş Milletler'in istihdamın kalitesi ölçüm metodolojisi, istihdamın kalitesinin unsurlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu unsurlar, kavramın bütün yönlerini farklı noktalardan ele alan ve kaliteyi yalnızca iş tatmini üzerinden değil, işgücünü geliştirici etkileri de göz önünde bulunduran unsurlardır. Bireyin iş tatmininin ön plana çıkartıldığı istihdamın kalitesi ölçümleri, sübjektif değerlendirmelere yer verebildiği gibi, işgücü piyasasının istihdamın kalitesinin artırılmasından sağlayacağı katkıları da ikinci plana itebilmektedir. Bu nedenle çimento sektörü özelinde istihdamın kalitesinin ölçümü gerçekleştirilirken, işgücü piyasasının sağladığı katkıyı da ortaya koyabilecek bir ölçüm yönteminin seçilmesi hedeflenmiştir.

3.2.3.2.2. Birleşmiş Milletler'in İstihdamın Kalitesinin Ölçümünde Kullandığı Unsurlar

Birleşmiş Milletler'in istihdamın kalitesinin ölçümünde yedi boyut bulunmaktadır. Ölçümleme için belirlenen boyutlara ilişkin açıklayıcı göstergeler seçilerek toplam bir endeks değerine ulaşılması söz konusudur. BM'nin ölçümde kullandığı yedi boyut ve unsurlar şu şekildedir.

İstihdamın Güvenliği ve Etik Unsurlar

İstihdamın kalitesinin ilk boyutu istihdamın güvenliği ve etik unsurlardır. İstihdamın güvenliği ve etik unsurlar üç farklı çerçeveden belirlenen göstergeler ile ölçülmeye çalışılmaktadır. Bunlar iş sağlığı ve güvenliği, çocuk işçiliği ve zorla çalıştırma ve çalışanlara işyerinde ve istihdam kapsamındaki fırsatlar konusunda adil ve eşit davranmaktır.

Ücret ve İstihdamdan Sağlanan Fayda

İstihdamın kalitesinin en belirgin göstergesi ücrettir. Ücret unsurunu tamamlayıcı diğer noktalar, istihdam dolayısıyla sağlanan diğer parasal karşılıklar ile ücret dışı faydalardır. Sağlık sigortası, bireysel emeklilik sistemi, yıllık izin ve buna benzer faydalar ile ücret dışında çalışanın işi dolayısıyla elde ettiği diğer faydalar olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca çalışanlar ücret dışında sosyal yardımlar, yemek ve servis hizmeti gibi faydalar da sağlayabilmektedirler.

Çalışma Süreleri ve İş ve Çalışma Hayatı Uyumu

Çalışma süresinin uzunluğu ve bu sürelerle ilişkin planlamanın mümkün olup olmaması, istihdamın kalitesinin önemli belirleyicilerindedir. Haftanın önemli bir bölümünde çalışılması ve yine kendisine sosyal ihtiyaçlar için vakit ayıramayacak kadar çalışmak, işgücünün hem verimini, hem de iş tatminini düşürücü etki yaratmaktadır. Uzun sürelerle ve gönülsüz olarak daha kısa sürelerle çalışmak, refah ve esenlik üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır. Aynı şekilde çocuklarına, ailesine ve sosyal ihtiyaçlarına vakit ayıramayacak sürelerle çalışma da olumsuz etkileri perçinleyici sonuçlar doğurmaktadır (BM Ekonomik Komisyonu, 2010).

İstihdamın Güvencesi ve Sosyal Koruma

Çalışanlar, çalıştıkları işte kendilerini güvende hissetmek istemektedirler. Sabit, düzenli ve uzun süreli bir şekilde, her an işlerini kaybetme korkusu olmadan çalışmak, istihdamın kalitesi açısından son derece önemlidir. Bu açıdan istihdamın güvencesi, işin devamlılığı ve sürekliliği, istihdamdaki statü ve istihdamın kayıtlılığı yönlerinden değerlendirilmektedir. İstihdamın kalitesinin güvence ve sosyal koruma boyutu bu açıdan prekarizasyon ve flexicurity kavramları ile yakından ilgilidir.

İstihdamın kalitesinin önemli bir yönü de, kalitenin ölçüldüğü ülke veya sektördeki sosyal koruma mekanizmalarının kapsam ve yaygınlığıdır. İşsizlik sigortasının kapsamı, kıdem ve ihbar tazminatı uygulamasının yaygınlığı ve hak kazanma koşullarının kolaylığı, doğum ve analık nedenleri ile ilgili sağlanan haklar sosyal korumanın genişliğine işaret eden göstergelerdir (BM Ekonomik Komisyonu, 2010).

Sosyal Diyalog

İşverenin yönetim fonksiyonunu paylaşması anlamına gelen sosyal diyalog mekanizmasının etkinliği istihdamın kalitesini belirleyen önemli bir unsurdur (BM Ekonomik Komisyonu, 2010). Sosyal diyalog toplu görüşmelerin belirleyiciliğini, işyerindeki bilgi akışının şeffaflığını ve çalışanların temsil kabiliyetini göstermesi açısından sosyal politikanın ilgi

alanlarındandır. Çalışanların işyerindeki planlamalarda söz sahibi olmaları, toplu pazarlık ve grev haklarının bulunması istihdamın kalitesi konusunda olumlu göstergelerdir.

Beceri Gelişimi ve Eğitim

Beceri gelişimi ve staj, istihdamın eğitim düzeyi hakkında önemli göstergeler sunmaktadır. Çalışanların hangi oranda yaptıkları iş ile ilgili bir eğitim aldıkları, yaptıkları işe göre eğitim düzeylerinin yeterliliği veya fazlalığı, istihdamın kalitesini etkileyen önemli bir unsurdur. İstihdamdakilerin önemli bir bölümü yaptıkları işi, gelişim fırsatı ve kariyer basamaklarında yükselebilecekleri bir sıçrama tahtası olarak görmektedirler. Bu açıdan mesleki becerileri geliştirebilecek bir istihdam fırsatı, çalışanların tercihlerini değiştirebilmektedir. Beceri gelişimine katkı sağlayacak bir istihdam biçimi, bireyin yalnızca bulunduğu şirkette değil, bütün sektörde ve işgücü piyasasında istihdam edilebilirliğini yükseltecektir (BM Ekonomik Komisyonu, 2010).

Diğer yandan eğitim – istihdam ilişkisi her zaman uyum göstermeyebilmektedir. Çalışanların yaptığı iş için aşırı eğitilmiş olması, bulunduğu konumda mesleki becerilerini geliştirme fırsatlarına sahip olmaması anlamına gelmektedir. Bu açıdan istihdamdakilerin mesleki kompozisyonu bir yandan bireylerin eğitim düzeylerini, diğer yandan istihdamın doğal gereksinimlerini ifade etmektedir. Yapılacak değerlendirmelerin yalnızca istihdamdaki bireylerin genel eğitim düzeyleri üzerinden değil, işverenlerin o pozisyon için tanımladıkları minimum eğitim düzeyi de göz önünde bulundurularak yapılması gerekmektedir.

İşyeri İçi İlişkiler ve Çalışma Motivasyonu

İş tatminini ve istihdamın kalitesini etkileyen en önemli unsurlardan birisi, işyeri içi ilişkiler ve çalışma motivasyonudur. İşyeri içi ilişkilerin gelişmişliği yalnızca iş tatmini açısından değil, işyerindeki işçi devir (turn – over) oranı, performans kayıpları ve devamsızlık açısından da önemlidir. İşyeri içi iletişim kaynaklarının gelişmiş olması, insan kaynağının becerilerinin ortaya çıkmasını sağlamakta ve yaratıcılığı olumlu etkilemektedir. Bu şekilde hem bireysel refah seviyesi yükselmekte, hem de verimlilik artmaktadır (Love ve Schlenberg, 2001).

İşyeri içi iletişimin gelişmişlik seviyesi ve çalışanlar arası iletişim kanallarının etkinliği, çalışma motivasyonunu da olumlu etkilemektedir. Çalışma motivasyonunun yüksekliği, çalışanların fiziksel ve psikolojik durumunu ve genel anlamda istihdamın kalitesini de artırmaktadır. İşyeri içi iletişimin yetersizliği devamsızlık sorununa neden olmakta ve bu da hem işyeri içerisinde, hem de sektör ve ülke genelinde verimsizlik yaratmaktadır.

3.2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sosyo – Ekonomik Etkileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki nicel, nitel ve istihdamın kalitesi üzerine etkileri yanında ev sahibi ülkede ve konumlandığı bölgelerde sosyo – ekonomik etkilere neden olması da söz konusudur. Bu etkilerin, farklı kriterler üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Godfrey Yeung'un Çin'in Dongguan bölgesindeki yatırımların sosyo – ekonomik etkilerinin incelendiği çalışmasında bu kriterler en geniş şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmada yatırımların sosyo – ekonomik etkileri bu kriterler üzerinden değerlendirilecektir. İlk olarak yatırımların ekonomik yapı üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Buna göre, yatırımların ekonomik yapı üzerinde etkiler yaratırken ilk etapta üretim yapılan endüstrileri çeşitlendirdiği, endüstrilerin bölgesel yoğunlaşmasına katkı yaptığı, tarım arazilerinin kullanımında azalmalara neden olduğu ve tarımın ticarileşmesine katkı sağladığı görülmektedir (Yeung, 2001: 141).

Yatırımların ekonomik büyüme sağlaması, ekonomik büyümenin bölgeye yeni ortaklıklar getirmesi, bölge içerisinde yeni ekonomik hareketlenmelerin yaşanması, lokasyon temelli avantajların diğer şirketlerce de görünür hale gelmesi gibi etkileri de bulunmaktadır (Yeung, 2001: 162).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik yapıya bir diğer etkisi, devletin ekonomideki rolünün daralmasıdır. Yatırımların ekonomi içerisindeki payının artması, devletin ekonomideki rolünün aktif ve koruyucu konumdan, özel sektöre yatırımlar için daha iyi ortamlar hazırlar konuma dönüşmesini sağlamaktadır. Düzenleyici ve koruyucu konumu, rehberlik eden ve ekonomik yatırımların artması için gerekli ortamı yaratmaya sağlamaya dönüşen devlet, ekonomideki amacını da makroekonomik denge politikaları yürütmek ve finansal liberalizasyonu sağlamak üzerine kurgulamaya başlamaktadır (Ernst, 2005).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkilerinden belki de en önemlisi beceri ve bilgi transferinin sağlanmasıdır. Yatırımlar işgücünün mesleki becerilerini zenginleştirdiği gibi işçilerin verimliliğinin de yükselmesine neden olmaktadır. Bu şekilde, yatırımların körüklediği bir küçük ve orta ölçekli işletme popülasyonunun ortaya çıkması söz konusu olmaktadır (Yeung, 2001: 165).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının know – how bilgisi getirme ve ev sahibi ülkede bu tip bilgilerin üretilmesine katkı sağlaması da söz konusudur. Yatırımlarda yalnızca sermaye transfer edilmemekte, teknik bilgi ve yönetim bilgisi de ev sahibi ülkeye gelmektedir. Yatırımlarda transfer edilen teknik ve yönetim bilgisinin etkilerini ve boyutunu ölçmek çok güçtür. Fakat İngiliz tren yolu işletmelerinin Latin Amerika’da, Amerikan şeker öğütme yatırımlarının Küba’da, İspanyol maden işletmelerinin Peru’da, Hollandalı petrol arama ve çıkarma yatırımlarının Doğu Hindistan’da gerçekleştirdikleri yatırımlar, ev sahibi ülkelerde teknik bilginin oluşmasına ve gelişmesine çok açık bir şekilde neden olmuştur. Ev sahibi ülkelerde bu tarz yatırımlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının getirdiği ve gelişmesine neden olduğu teknik bilgiler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca yatırımlar ile köken ülkeden ev sahibi ülkeye yüksek nitelikli teknik personel de gitmektedir. Madencilik, petrol çıkarımı gibi işler için anahtar nitelikteki teknik personelin ev sahibi ülkeye gitmesi ve burada ev sahibi ülke insan kaynağına bilgiler aktarması, zaman içerisinde ev sahibi ülke insan kaynağının da bu konuda kendini geliştirmesi ve kritik önemdeki bilgilere sahip olmasını sağlamaktadır (Hunter, 1953).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının köken ülke açısından da mesleki becerileri değiştirme ve dönüştürme etkisi de söz konusudur. Köken ülke, ev sahibi ülkeye transfer ettiği üretimde eğer yüksek beceri seviyesine sahip kişileri kullanıyorsa, bu durum köken ülke işgücü piyasasında bu nitelikteki işgücüne olan talebin düşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla köken ülkenin mesleki kompozisyonunda da yatırımlar nedeniyle önemli değişimler yaşanabilmektedir (Frank ve Freeman, 1978: 66).

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkenin insan kaynağının beceri seviyesini de yükseltmektedir. Eğitime yatırım yapan çok uluslu şirketler, bu sayede ev sahibi ülke işgücünün bu yatırımlardan fayda sağlamasını ve beceri seviyesini yükseltmesine neden olmaktadır. Fakat çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye eğitim yatırımı yapması, bu yatırımdan elde edilecek kazanıma bağlıdır. Yani kısa süreli ve kaynak

arayan yatırımlar, ev sahibi ülkede işgücünün eğitim düzeyini yükseltecek yatırımlar değildirler. Ancak greenfield şeklinde gerçekleşen uzun vadeli bir yatırım, yatırımın geleceği için ev sahibi ülkede ihtiyaç duyacağı işgücünün eğitimi için yatırımlar gerçekleştirmektedir (Golejewska, 2001: 99). Diğer yandan kaynak arayan ve işgücü maliyetleri üzerinden etkinlik arayan yatırımlar, ucuz emeğe yöneldikleri için ev sahibi ülkede istihdam artışı sağlamadıkları gibi esnek istihdam modellerini daha fazla kullanıp prekarizasyonu güçlendirici ve hatta çocuk istihdamını artırıcı etkiler yaratmaktadırlar.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkilerinin dördüncü boyutu çalışma ilişkilerindeki dönüşümdür. Yatırımların personel seçme işlevini ve çalışanlar arasındaki iletişim düzeyini değiştirme etkisi söz konusudur. Personel seçiminde liyakatin ön plana çıkması, çalışanlar arasındaki ilişkilerde yatırım sonrası oluşturulan performans değerlendirme sistemi nedeniyle karmaşık bir yapının oluşması gibi bazı etkiler gerçekleşebilmektedir (Yeung, 2001: 168).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin endüstri ilişkilerine etkileri de söz konusudur. Özellikle ev sahibi ülkenin işçi sendikaları için çok uluslu bir şirket ile toplu pazarlık süreci yürütmek çok önemli bir deneyimdir. Ancak geçmiş deneyimler yatırımların köken ülkedeki çalışma ilişkilerini doğrudan ev sahibi ülkeye transfer etmediğini, gelişim ve değişim sürecinin ev sahibi ülke sendikalarının tavrına bağlı olduğunu göstermektedir. Çok uluslu şirketler ev sahibi ülkeye yatırım yaptıklarında beceri seviyesi yüksek işgücüne ihtiyaç duydukları için genellikle ortalama ücret seviyesini yükseltici etki yaratmaktadırlar. Bunun nedeni yatırımlarının insan kaynağı dolayısıyla sekteye uğramamasını sağlamaktır. Yüksek ücret politikası nedeniyle çok uluslu şirketlerde endüstri ilişkileri boyutu daha durağan ve sakinidir. Çatışmacı bir ilişki biçimi söz konusu değildir. Fakat ampirik araştırmaların sonuçları, çok uluslu şirketlerin endüstri ilişkilerinde ve işgücü konusunda ev sahibi ülkede ciddi sorunlar yaşamadığını ve maliyet açısından bu ilişkide karlı olan taraf olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan gerekli politikaların ve uygulamaların hayata geçmemesi halinde çok uluslu şirketlerin deneyimlerini doğrudan ev sahibi ülkeye taşımadığı ve bu konuda çekimser davranarak ev sahibi ülkenin çalışma koşullarını gözetmediği görülmektedir (Caves, 1982: 159).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin endüstri ilişkilerine etkisinin, yatırım yapan şirket A.B.D. kökenli ise daha düşük seviyede kaldığı ampirik çalışmalar

sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli nedeninin, çalışma pratiklerinin toplumsal normlar ve ülkenin hukuki mevzuatıyla yakından ilişkili olması olduğu düşünülmektedir. Özellikle Avrupa'daki güçlü sendikalar ve toplumsal normların yerleşik yapısı nedeniyle A.B.D. kökenli çok uluslu şirketler çalışma pratiklerini transfer etme noktasında yetersiz kalmaktadır (OECD – ILO, 2008). Türkiye çimento sektörüne yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketlerden hiçbirinin köken ülkesi A.B.D. olmadığı için bu konuda bir değerlendirme yapılmayacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları rekabetçi anlayışı etkin hale getirdiği için insan kaynakları yönetimi anlayışında da değişime neden olmaktadır. Verimlilik ve kaliteyi öne çıkaran teknolojik üretim biçimi nedeniyle, çok uluslu şirketlerde geleneksel insan kaynakları yönetimi anlayışı yerini modern insan kaynakları yönetimi anlayışına bırakmaktadır. Bu değişim süreci de hem uluslararası kalite değerlendirme sistemlerinin devreye girmesini, hem de kurumsallaşmanın önünün açılmasını sağlamaktadır. Yatırım sonrası, işçilerin ücretlerinin belirli bir düzeyde toplanması durumu yaşanabilmektedir. Çok düşük ücretlerle çalışanların sayısının azaldığı ve yukarı ile aşağısının ilişkisinin kurulduğu bir ücret yapısı ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında eşit işe, eşit ücret gibi kriterler çok uluslu şirketler tarafından daha yüksek hassasiyetle uygulandığı için bu konuda geliştirici etkiler söz konusu olmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ev sahibi ülkelerde taşeronlaşmayı hızlandırıcı etkiler doğurabilmektedir. Yatırımların gerçekleşme nedenlerinden birisi de, ölçek ekonomilerinin avantajlarından yararlanarak yeni pazarlara erişmek ve bunun yanında ürün çeşitliliğini sağlamaktır. Bu amaçlarla gerçekleştirilen bir yatırımın taşeronlaşmaya neden olma ihtimali yüksektir. Aynı şekilde pazarda yer bulmak için agresif bir strateji ile yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketin, taşeronlaşmaya neden olabileceği düşünülmektedir (Yeung, 2001: 172).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının rekabetçi anlayışı egemen hale getiren yapısı, Ar-Ge faaliyetleri ve üretim süreçlerini revize eden anlayışı nedeniyle niş pazarlar* ortaya çıkarmaktadır. Niş pazarların ortaya çıkması bazen yerel üreticileri olumsuz etkilemekte,

* Niş Pazar: Bir pazarın içinde belli bir konuya odaklanmış bir pazar anlamında kullanılmıştır.

fakat genel anlamda bütün üreticiler için daha spesifikleşmiş bir üretim yapısı oluşmaktadır (Yeung, 2001: 173).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bazı durumlarda ülkedeki girişimcileri harekete geçirerek, üretilen ürünlerin “korsan” veya benzerlerini üretmek için motive etmektedir. Bu konuda özellikle Uzakdoğu’da çok ilginç örneklerle rastlanmaktadır. Hindistan’ın bilişim teknolojilerinde gelişimini kopyalamak üzerine oluşturması, yine Hong – Kong’da “tamagotchi” benzeri “virtual pet” ile yeni bir marka yaratan girişimcinin hikâyesi bu etkiye açık örneklerdir. Yatırımların lisanslanması ve çok uluslu şirketlerin insan kaynağı ihtiyacının özellikle üst düzey yönetici konumundaki pozisyonların köken ülkeden temin edilmesinin önemli nedenleri arasında bu gibi durumlar bulunmaktadır (Yeung, 2001: 174).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir diğer etkisi de altyapı yatırımlarını hızlandırmaktır. Yatırımlar gerçekleştikleri bölgelerde, kendileri maliyetlere katlanarak ve iş yükünü üstlenerek veya yatırımın gerçekleştirilme şartı olarak bunu yerel yönetim veya hükümetlerden talep ederek altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini sağlayabilmektedirler.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir diğer sosyo – ekonomik etkisi ise çevre üzerinedir. Çevre kirliliğine yol açma, temiz su kaynaklarını kirletme ve endüstriyel atıkları herhangi bir filtreleme veya geri dönüşüm işlemine tabi tutmaksızın doğaya salma gibi çevre açısından olumsuz etkiler yaratması söz konusu olabilmektedir. Bu etkilerin ortaya çıkması aslında önlenilebilir bir durumdur. Ancak çok uluslu şirketler çevre kirliliği konusunda katı düzenlemeleri olan ülkelere, bu düzenlemelerin olmadığı ülkelere doğru yatırımlarını kaydırmaktadırlar. Bunun sonucunda, dünyada kapitalistleşen bölgeler çoğaldıkça çevresel sorunlar da artış göstermektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çalışma ortamı ve endüstriyel güvenlik açısından da etkileri söz konusudur. Yatırımlar ilk etapta çalışanların çalışma ortamının iyileşmesi yönünde etkiler doğurabilmektedir. Örneğin çalışanlarına iş kıyafeti dağıtan ve bu kıyafetlerin giyilmesini zorunlu tutan bir çok uluslu şirket, çalışma ortamını iyileştirici etki yaratmaktadır. Diğer yandan şirketler üretim biçimlerinde ileri teknoloji kullanmakla birlikte, çalışma ortamlarında da güvenli ve temiz ekipmanlar ve tesisler kullanmaktadır.

Dolayısıyla şirkette çalışan bir işçi temiz tuvalet ve daha güvenli iş ekipmanları imkanına kavuşmaktadır (Yeung, 2001: 184).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çalışma ortamı üzerindeki bir diğer etkisi ise çalışanların güvenlik bilincini yükseltmektir. Çok uluslu şirketler çalışma prosedür ve prensiplerini de ev sahibi ülkeye transfer ettikleri için, ev sahibi ülkenin çalışanlarının güvenlik bilinci de yükselmektedir. Şirketlerin köken ülkede elde ettiği deneyimler sonucu “sıfır hata” ve “sıfır kaza” prensibine dayanan üretim süreçlerini tasarlama imkanları söz konusu olmaktadır. Bu deneyimlerin ev sahibi ülkeye transferi, üretim süreçleri konusunda önemli kazanımlar getirmektedir. Ancak süreçler ne kadar gelişmiş olursa olsun, önemli olan üretim içerisindeki en büyük kaza unsuru olan insanın, yani çalışanların güvenlik bilincinin yükselmesidir. Yatırımlar güvenlik bilinci şeklinde ifade edilebilecek endüstriyel ve iş sağlığı ve güvenliği bilincinin yükselmesine doğrudan katkı yapmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çalışma süreleri üzerinde de etkileri söz konusudur. Yatırımların önemli maliyetlerinden bir tanesi işgücü ve işgücü maliyetlerini belirleyen çok önemli bir unsur da çalışma süreleri olduğu için, çok uluslu şirketlerin bu konuda ev sahibi ülkenin hukuki mevzuatını esnetmeye yönelik olarak ciddi lobi faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir. Pek çok şirket ev sahibi ülke mevzuatındaki çalışma süreleri, koşulları ve ücrete ilişkin hükümleri yatırım yapmadan önce ciddi bir şekilde incelemekte ve hukuki boşluklardan yararlanmak, gerektiğinde mevzuatın değişmesi konusunda baskı grubu oluşturmak için çalışmalar yapmaktadır. Türkiye özelinde Almanya kökenli çok uluslu şirketlerin gece çalışmaları, geçici iş ilişkisi ve kiralık işçilik konularında ciddi anlamda bir lobi faaliyeti yürüttüğü görülmektedir. Özellikle köken ülkede uygulanan bazı yöntemler konusunda bilgilendirici faaliyetler yürütülmesine kadar varan çalışmaların yapılması söz konusu olmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir sosyo – ekonomik etkisi de, ev sahibi ülkeye gelen göçmenlerin temel mantığını değiştirmesidir. Doğdukları yerden daha iyi bir ekonomik getiri için başka bir ülkeye göç eden göçmenler, bu ülkede daha yüksek getiri getiren işlerde çalışmak istemektedirler. Bu istek, yatırımların gerçekleşme amaçları ile birleştiğinde ortaya tam bir zihniyet uyumu çıkmaktadır. Dolayısıyla, yatırımların gerçekleştiği bölgelerdeki göçmenlerde temel mantık değişmekte ve bu da bu bölgedeki

“paranın ve piyasa değerlerinin belirleyici olduğu bir kültürü” egemen hale getirmektedir (Yeung, 2001: 188).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir diğer sosyo – ekonomik etkisi ise yatırımın gerçekleştiği bölgede yaşayan insanların zihniyeti üzerinde gerçekleşmektedir. Yatırımlarının gerçekleştiği bölgede yaşayan insanların yaşam koşullarında bir değişiklik olduğu görülmektedir. Yatırım gerçekleştikten sonra bölgedeki emlak fiyatlarının ve kiraların yükselmesi, bölge insanının kişi başına düşen gelirin artması gibi etkilerle yaşam koşulları üzerinde ciddi etkiler söz konusu olmaktadır. Yatırımın gerçekleştiği bölgelerde kentleşmenin hızlanması, sağlık ve barınma imkanlarının iyileşmesi, ulaşım ve haberleşme ağının genişlemesi ve yaşam standartlarının bu doğrultuda daha ileri seviyelere yükselmesi söz konusu olmaktadır.

Yatırımın gerçekleştiği bölgede, yatırım dolayısıyla bir gelir farklılaşması ortaya çıkmaktadır. Gelir farklılaşması neticesinde bölgede düşük gelir, orta gelir ve yüksek gelir grubunda üç kesim ortaya çıkmaktadır. Gelir gruplarının farklılaşması ile birlikte harcamalar da çeşitlenmekte ve bölgede bir ekonomik hareketlilik söz konusu olmaya başlamaktadır. Yüksek gelir gruplarının konut sektörüne, orta gelir gruplarının beyaz eşya ve ev aksesuarları sektörüne, düşük gelir gruplarının ise yiyecek ve giyecek sektörlerine yönelik harcamalarda bulunmaları bölgelerin ekonomik çeşitliliğe kavuşmasına da neden olmaktadır (Yeung, 2001: 193).

Bölgedeki gelir farklılaşmasının neden olduğu bir diğer etki ise, bir an önce sınıf atlama düşüncesinin toplumsal yapıda ve tahayyülde karşılık bulmasıdır. Gelir ve harcama farklılaşması sonucunda kendisini düşük veya orta gelir grubunda algılayan bireyler, bir an önce üst gelir grubuna tırmanmak amacıyla davranışsal kalıplarını değiştirmektedirler. Diğer yandan toplumsal yapıdaki bu sınıf atlama çabasına rağmen, yatırımların gelir farklılaşmasını derinleştirici etki yarattığı görülmektedir (Yeung, 2001: 195).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının toplumsal tahayyüldeki bir diğer etkisi de, yolsuzlukların artış göstermesi ve yolsuzluklara karşı geliştirilen tepkinin farklılaşmasıdır. Bu durumun en önemli etkisi, gelir farklılaşmasının yol açtığı sınıf farklılığının giderilmesinde hızlı ve etkili yöntemlerin aranması mantığıdır. Yatırımlar toplumun piyasalaşmasına, her şeyin metalaşmasına neden olmakta ve toplumsal davranış kalıpları da

bu yönde değişmektedir. Ayrıca yatırımların neden olduğu gelir artışı hem hanelere giren ürünlerin niteliğini değiştirmekte, hem de bölgedeki bakış açısını yerel düzeyden çıkartıcı etki yaratmaktadır. Örneğin yatırımlar nedeniyle zenginleşen hane halklarının evlerine televizyon ve uydu antenlerinin girmesi, bölgede ulusal kanallar dışında uluslararası kanalların da izlenmesini ve bu şekilde toplumsal algının değişmesine neden olabilmektedir. Bu değişim zihniyet ve düşünce yapısında da farklılaşmaya ve materyalist anlayışın egemen hale gelmesine neden olmaktadır (Yeung, 2001: 197).

3.3. Çok Uluslu Şirketlerde İstihdamın Genel Görünümü

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışı ile birlikte çok uluslu şirketler önemli bir istihdam deposu haline gelmiştir. Küreselleşme ile birlikte sermayenin mobilitesinin artması, ekonomik hayattaki sınırların kalkması ile çok uluslu şirketler, ekonominin en önemli unsurlarından birisi olmuş ve bu şirketlerde çalışanların sayısı da hızla artmıştır. Çok uluslu şirketlerde istihdam edilenlerin toplam istihdam edilenlere oranı her geçen gün artmaktadır. Bu şirketlerde çalışmak, çok uluslu şirketlerin kültürel değerlerini taşımak anlamına gelmeye başladığı için ev sahibi ülkenin işgücünün çok uluslu şirketleri tercih etmesi söz konusudur. Çok uluslu şirketlerin istihdam kapasitesinin değerlendirilmesi, yatırımların işgücü piyasasındaki belirleyici gücünün anlaşılması açısından önemlidir.

Çok uluslu şirketlerin istihdamı pek çok kuruluş tarafından küreselleşmenin göstergesi olarak ele alınmaktadır. OECD, şirketlerin şubelerinde istihdam edilenlerin ev sahibi ülkede toplam istihdam edilenler içerisindeki oranı göstergesine küreselleşme istatistikleri kapsamında yer vermektedir. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) yine aynı kapsamdaki istatistiği küreselleşmenin bir göstergesi olarak işgücü piyasası veri seti kapsamında yayımlamaktadır.

Çok uluslu şirketlerdeki istihdam, ev sahibi ülke içerisinde istihdam edilenlere oranı şeklinde verilmektedir. Dolayısıyla OECD ve EUROSTAT verileri içerisinde, doğrudan çok uluslu şirketlerde istihdam edilen kişi sayısına ulaşılmamaktadır. EUROSTAT, şirketlerdeki istihdamın gelişim trendlerini de istatistiklerde yansıtarak, küreselleşmenin geldiği düzeye ilişkin değerlendirmelerde bulunmaya fırsat tanımaktadır. Bu sayede toplam istihdam içerisinde çok uluslu şirketlerde istihdam edilen kişi sayısının artması, küreselleşmenin etkilerinin hızlandığına işaret etmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma

Konferansı'nın (UNCTAD) her yıl yayımladığı “Küresel Yatırım Raporu”, en fazla istihdam yaratan çok uluslu şirketlerin istihdam kapasitelerine dönük veriler içermektedir. Ancak bu veri düzenli olarak yayımlanmamaktadır.

3.3.1. Dünya’da Çok Uluslu Şirketlerde İstihdamın Genel Görünümü

Dünya’da çok uluslu şirketlerdeki istihdamın genel görünümü ile ilgili istatistikî veriler EUROSTAT, OECD ve UNCTAD tarafından yayımlanmaktadır. EUROSTAT ve OECD’nin bu konuda yayımladığı veriler süreklilik arz etmemektedir. OECD Factbook kapsamında yayımladığı bu istatistiğe en son 2010 yılında yer vermiştir. 2010 yılında yayımlanan istatistik, 2007 yılında, bazı OECD ülkelerinde hizmetler ve imalat sektöründe çok uluslu şirketlerdeki istihdamın toplam istihdam içerisindeki payını ifade etmektedir. Çizelge 2.5’teki veriler imalat ve hizmetler sektöründe çok uluslu şirketlerdeki istihdamın o ülke içerisindeki toplam istihdama oranını ifade etmektedir. Bazı ülkeler için 1990 yılından bu yana verinin toplanıyor olması gelişim trendini ortaya koyması açısından önemlidir.

OECD’nin istatistikleri bazı ülkelerde çok uluslu şirketlerin şubelerinde gerçekleşen istihdamın o ülkedeki istihdamın neredeyse yarısını oluşturduğunu göstermektedir. İrlanda’da imalat sektöründe istihdam edilenlerin %46’sı çok uluslu şirketlerin şubelerinde istihdam edilmektedir. İrlanda’nın özellikle A.B.D kökenli çok uluslu şirketlere ev sahipliği yapması ve sermaye hareketlerine yönelik serbestliğe dayanan bir ekonomi politikası izlemesi bu sonucun en önemli nedenidir. Diğer yandan ülke örneklerinin bütününe bakıldığında 1990 – 2000 döneminde neredeyse bütün ülkelerde çok uluslu şirketlerin şubelerinde istihdam edilenlerin, toplam istihdam içerisindeki oranının yükseldiği görülmektedir. 2000 – 2007 dönemi içerisinde ise Fransa, Macaristan ve Hollanda’da oranın düştüğü görülmektedir. Macaristan geçiş ekonomisi özelliği gösterdiği için 2000 yılından sonraki trendinin düşüş eğiliminde olması normal karşılanmaktadır. Fransa ve Hollanda’da ise Euro bölgesindeki genel krizin etkisiyle şirketlerin yatırım miktarlarında azalmalar yaşanmış ve bu azalışlar da istihdamı azaltıcı etkiler doğurmuştur.

Hizmetler sektöründe, çok uluslu şirketlerin şubelerinde istihdam edilenlerin toplam istihdam edilenlere oranının imalat sektörüne oranla daha düşük olduğu görülmektedir. Hizmetler sektörünün ev sahibi ülkeler tarafından çoğu kez stratejik olarak değerlendirilen ve çok uluslu şirketlere kapalı olan yapısı nedeniyle böyle bir durum söz konusudur.

Çizelge 3.6. OECD Ülkelerinde Çok Uluslu Şirketlerdeki İstihdamın Toplam İstihdama Oranı

Çok Uluslu Şirketlerin Şubelerindeki İstihdamın Ev Sahibi Ülke İstihdamı İçerisindeki Oranı				
Ülke	Yıllar	İmalat	Yıllar	Hizmetler
Avusturya	1995	17,9	2000	8,1
	2000	19,6	2003	10,3
	2007	29,1		
Belçika	2002	32,3	2002	17,2
	2006	34,8	2006	10,8
Çek Cumhuriyeti	1997	10,7	1995	4,8
	2000	25,3	2003	21,1
	2007	45,5	2006	18,7
Danimarka	2000	15,1	1999	6,1
	2007	22,6		
Fransa	1993	24,3	1995	5,8
	2000	30,1	2000	6,1
	2007	26,1	2006	11,3
Almanya	1990	7,2	2000	3,2
	2000	6	2006	6,4
	2006	16,5		
Macaristan	1993	30,6	1998	14,6
	2000	44,5	2005	10,7
	2006	36,9		
İrlanda	1990	45,4	1997	15,2
	2000	48,1	2006	26,7
	2007	46		
Hollanda	1990	27,3	1997	8,8
	2000	18,3	2005	14,3
	2005	24,3		
Norveç	1990	7,7	2000	15,7
	2000	21,3	2006	18,4
	2007	22,4		
İsveç	1990	14,8	1997	11
	2000	29,1	2005	20,3
	2007	33,4		
Polonya	1997	12,5	1998	7,4
	2007	32,5	2006	19,9
Türkiye	1990	3,2	-	-
	1995	5,6	-	-
	2000	7	-	-
İngiltere	1990	16,2	1997	9,7
	2000	19,6	2003	11,6
	2007	30,4	2006	12,6
A.B.D.	1990	10,8	1997	3,6
	2000	11,5	2002	4,5
	2006	11,3		
Estonya	2003	38,4	-	-
	2006	45	-	-

Kaynak: OECD Factbook 2010: Economic, Environmental and Social Statistics - ISBN 92-64-08356-1, OECD 2010.

Çok uluslu şirketlerin şubelerindeki istihdamın, ev sahibi ülkedeki toplam istihdam içerisindeki payını ifade eden istatistiğin EUROSTAT tarafından ölçümünde, en az %50 payı çok uluslu bir şirkete ait olan ve şube olarak ifade edilen şirketlerdeki istihdamın ev sahibi ülkedeki toplam istihdama oranı kullanılmaktadır. OECD'nin istatistiğinden farklı olarak, sektör fark etmeksizin bütün istihdam içerisindeki oranı ifade eden bu istatistik göz önüne alındığında, Avrupa Birliği (AB) 27 ülke ortalamasının 2010 yılı itibarıyla %5,21 olduğu görülmektedir. AB ülkeleri içerisinde toplam istihdamın %5'inin çok uluslu şirketlerin şubelerinde gerçekleşmiş olması küreselleşmenin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan AB ekonomi politikasının bütünleşme ve entegrasyona dayalı olması bu oranın daha da yükselmesinin söz konusu olabileceğini göstermektedir.

Çok uluslu şirketlerin şubelerinde gerçekleşen istihdamın toplam istihdama oranının en yüksek olduğu ülke %38,34 ile Lüksemburg'tur. Estonya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Letonya, Slovakya gibi geçiş ekonomilerinde de oranın yüksek olduğu görülmektedir. Diğer yandan çok uluslu şirketlere yaklaşımı pozitif olan İrlanda gibi ülkelerde de oran yüksektir.

Çok uluslu şirketlerin şubelerinde gerçekleşen istihdam değişimlerine bakıldığında 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkileri net bir şekilde görülmektedir. AB üyesi bütün ülkelerde düşüş eğilimin yaşandığı 2009 yılında en sert düşüş Almanya'da gözlenmiştir. 2010 yılında da bu eğiliminin sürdüğü görülmekte, ancak 2011 yılından itibaren bir toparlanma gerçekleşmektedir.

Çok uluslu şirketlerin yatırım ve istihdam kararlarının ekonomik konjonktür ile yakından alakalı olması, ev sahibi ülkeleri tedirgin eden önemli bir unsurdur. Ekonominin daralma dönemlerinde şirketlerin vereceği ani kararlar nedeniyle konjonktürel etkilerin daha da keskinleşmesi söz konusu olabilmektedir. Ev sahibi ülkenin üzerinde söz sahibi olmadığı bir mekanizmadan gelebilecek böyle bir karar neticesinde ülke ekonomisinin krizden daha fazla etkilenmesi söz konusu olabileceği için çok uluslu şirketlere yönelik algılar farklılaşabilmektedir. Bu nedenle şirketlerin karar mekanizmalarına müdahale edilecek politikaların geliştirildiği görülmektedir.

Çizelge 3.7. Avrupa Birliği Ülkelerinde Çok Uluslu Şirketlerin Şubelerindeki İstihdamın Toplam İstihdama Oranı

Ülkeler / Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012
AB 27 Ülke Ortalaması	-	5,52	5,21	-	-
Belçika	15,13	-	-	17,62	17,06
Bulgaristan	13,17	12,91	13,69	14,34	14,41
Çek Cumhuriyeti	27,35	26,99	26,87	27,27	26,68
Danimarka	15,31	18,91	19,21	20,51	20,30
Almanya	12,03	9,13	9,92	10,29	11,59
Estonya	35,25	35,84	37,41	37,97	38,02
İrlanda	21,32	22,36	23,52	22,73	23,29
İspanya	9,13	9,26	10,6	11,08	11,53
Fransa	12,61	11,3	11,16	10,85	10,53
Hırvatistan	-	-	9,75	11,52	12,60
İtalya	7,44	7,33	7,3	7,46	7,48
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	4,65	4,44	5,24	5,28	4,85
Letonya	15,62	17,2	17,29	18,21	14,73
Litvanya	12,45	13,92	14,21	14,68	18,10
Lüksemburg	-	39,45	41,13	39,96	38,34
Macaristan	23,78	24,24	24,71	25,79	26,02
Malta	15,44	-	-	-	14,35
Hollanda	14,02	14,99	15,38	15,91	16,02
Avusturya	18,67	18,69	18,78	19,45	19,26
Polonya	22,36	22,84	24,27	25,38	25,47
Portekiz	-	-	9,18	10,72	11,24
Romanya	22,22	24,35	25,4	22,01	25,81
Slovenya	12,04	11,89	12,48	14,25	15,19
Slovakya	32,65	33,61	22,43	25,02	26,81
Finlandiya	15,69	15,7	15,25	15,11	15,49
İsveç	22,49	22,13	21,42	22,29	21,84
İngiltere	18,15	18,17	18,4	18,67	19,54
Norveç	19,9	19,3	20	20,27	20,25

Kaynak: http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/International_trade,_investment_and_employment_as_indicators_of_economic_globalisation, Erişim Tarihi: 10.06.2016

Çok uluslu şirketlerdeki istihdam ile ilgili istatistikleri yayımlayan bir diğer kuruluş UNCTAD'tır. Yıllık olarak yayımladığı Dünya Yatırım Raporu'nda bu yöndeki istatistikleri paylaşan kuruma göre; 2016 yılı itibarıyla 82.140.000 kişi çok uluslu şirketlerin şubelerinde istihdam edilmektedir (UNCTAD, 2017). 1990 yılında aynı rakam 20.625.000'tir. Yirmi altı yıl içerisinde %298'lik bir artış yaşanmıştır. Diğer yandan 2016 yılında yatırımlar bir önceki yıla göre ortalama %1,5 azalırken, istihdamın %2,9 artması yatırımların azalmasına rağmen istihdamın arttığını ortaya koymaktadır. Yatırımların azalmasına rağmen istihdamın artması, çok uluslu şirketlerin emek yoğun sektörlere yönelmesi ile açıklanabilmektedir.

UNCTAD perakende sektöründe en büyük beş çok uluslu şirketin istihdam verilerini 2014 yılı raporunda paylaşmıştır. Buna göre yalnızca Walmart 2012 yılında köken ülke dışında sekiz yüz bin kişiye istihdam imkanı sağlamıştır. Toplamda iki milyon kişiye, şubelerinde yani köken ülke dışında sekiz yüz bin kişiye istihdam sağlayan A.B.D. kökenli şirket, bu anlamda AB üyesi ülkeler Estonya, İrlanda, Hırvatistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Slovenya olmak üzere dokuz ülkeden daha fazla istihdam kapasitesine sahiptir.

Çizelge 3.8. Perakende Sektöründe Dünya'da En Büyük Beş Çok Uluslu Şirketin İstihdam Rakamları

Çok Uluslu Şirket	Köken Ülke	İstihdam		Yatırımı Bulunan Ülke Sayısı
		Şubeler	Köken Ülke	
Walmart	A.B.D.	800.000	2.200.000	28
Tesco PLC	İngiltere	219.298	519.671	33
Carrefour SA	Fransa	267.718	364.969	13
Metro AG	Almanya	159.344	248.637	33
Schwarz Group	Almanya	-	-	26

Kaynak: World Investment Report 2014, Investing the SDG's: An Action Plan, United Nations Newyork & Geneva, 2014, s. 17.

Otuz üç ülkede faaliyet gösteren Metro AG ve Tesco PLC, yirmi sekiz ülkede faaliyet gösteren Walmart, yirmi altı ülkede faaliyet gösteren Schwarz Group ve on üç ülkede faaliyet gösteren Carrefour SA toplamda 3.333.277 kişiye istihdam sağlamaktadır. Dört şirket toplamda 1.446.360 kişiye köken ülke dışında istihdam imkânı yaratmaktadır.

UNCTAD perakende sektöründe gerçekleşen çok uluslu şirket istihdamı verisinin yanında, finansal olmayan ve hükümet ortaklı on beş en büyük şirketin köken ülke ve şubelerindeki istihdama ilişkin veriler de yayımlanmaktadır. Buna göre finansal olmayan en büyük on beş

şirket toplamda 2.269.768 kişiye istihdam yaratırken, yaratılan istihdamın 989.794'ü köken ülke dışındaki şubelerde gerçekleşmektedir.

Hükümet ortaklı ve finansal olmayan on beş en büyük çok uluslu şirket listesinde gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkeler kökenli şirketlerin de yer alması küreselleşmenin hızla yayıldığını göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan hükümet ortaklı finansal olmayan şirketlerin yatırım yaptığı sektörlerin genellikle sermaye odaklı sektörler olmasına rağmen toplamda 2.269.768 kişiye istihdam sağlaması, yatırımların istihdam açısından stratejik sektörlerle yönlendirilmesinin sağlanması halinde istihdam potansiyellerinin çok daha yüksek olabileceğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 3.9. Finansal Olmayan Hükümet Ortaklı En Büyük On Beş Çok Uluslu Şirketin Şube ve Toplam İstihdam Rakamları

Çok Uluslu Şirket	Köken Ülke	Endüstri	İstihdam	
			Şubeler	Toplam
GDF Suez	Fransa	Kamu Hizmetleri	110.338	219.330
Volkswagen Group	Almanya	Otomobil	296.000	533.469
Eni SpA	İtalya	Akaryakıt ve Gaz	51.034	77.838
Enel SpA	İtalya	Kamu Hizmetleri	37.588	73.702
EDF SA	Fransa	Kamu Hizmetleri	30.412	154.730
Deutsche Telekom AG	Almanya	Telekomünikasyon	113.502	232.342
CITIC Group	Çin	Farklı İş Kolları	30.806	140.028
Statoil ASA	Norveç	Akaryakıt ve Gaz	2.842	23.028
General Motors CO	A.B.D.	Otomobil	108.000	213.000
Vattenfall AB	İsveç	Kamu Hizmetleri	23.864	32.794
Orange S.A.	Fransa	Telekomünikasyon	65.492	170.531
Airbus Group	Fransa	Havacılık	88.258	140.405
Vale SA	Brezilya	Metal Madencilik	15.680	85.305
COSCO	Çin	Ulaşım ve Depoloma	7.355	130.000
Petronas	Malezya	Akaryakıt ve Gaz	8.653	43.266

Kaynak: World Investment Report 2014, Investing the SDG's: An Action Plan, United Nations Newyork & Geneva, 2014, s. 21.

UNCTAD'ın finansal olmayan en büyük yüz çok uluslu şirketin istihdamı konusundaki istatistikleri ise çok çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre 2013 yılı itibarıyla 17.292.000 kişi çok uluslu şirketlerde istihdam edilmektedir. 9.810.000 kişi şirketlerin köken ülkesinde, 7.482.000 kişi ise şubelerinde yani ev sahibi ülkelerde istihdam edilmektedir. 17.292.000 kişilik istihdamının 10.596.000'i gelişmekte olan ülke kökenli şirketlerde gerçekleşmektedir. Bu anlamda dünya ekonomisinde söz sahibi olmaya başlayan şirketlerin coğrafik dağılımının değişme eğiliminde olduğu görülmektedir. 2013 yılı itibarıyla dünyada çok uluslu şirketlerde istihdam edilen kişilerin %57'si şirketlerin

şubelerinde istihdam edilmektedir. Çok uluslu şirketler köken ülkede istihdam ettiği kişiden fazlasını ev sahibi ülkelerde istihdam etmektedir.

3.3.2. Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerde İstihdamın Genel Görünümü

Türkiye’de yatırım yapmış çok uluslu şirketlerin şubelerindeki istihdama ilişkin istatistiki veriler düzenli olarak toplanmamaktadır. Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED), İstanbul Sanayi Odası tarafından 1968 yılından itibaren yayımlanmakta olan ve toplam büyüklükleri Türkiye’nin sanayisinin %50’sinden fazlasını temsil eden şirketlerden oluşan İSO 500 listesinde yer alan çok uluslu şirketlerin verilerinden bu yönde bir istatistik üretmektedir. Bu istatistiğe göre 2015 yılında en az %50’si uluslararası sermaye özelliği gösteren yüz yirmi beş şirket bu listede yer almaktadır (YASED, 2016).

İlk beş yüz sanayi kuruluşu listesinde yer alan çok uluslu şirketler, listede yer alan şirketlerin toplam istihdamı içerisinde 2015 yılı itibarıyla %29,4’lük paya sahiptir. Bu oran 1995 yılında yalnızca %15 iken 19 yılda önemli bir artış yaşanmıştır.

Çizelge 3.10. İlk Beş Yüz Sanayi Kuruluşu Listesindeki Çok Uluslu Şirketlerin İstihdam Sayısının İlk Beş Yüz Listesindeki Sanayi Kuruluşlarının Toplam İstihdamına Oranı

	1995	2000	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
İstihdam	15	19	29,8	30	31,1	31,1	28,7	28,3	29,4

Kaynak: YASED, 2016 Yılı Faaliyet Raporu, s. 19.

YASED’in “Türkiye’nin Sürdürülebilir Kalkınmasında Uluslararası Doğrudan Yatırımların Katma Değeri” adlı raporunda 2004 – 2013 döneminde Türkiye’de yaratılan istihdamın %36’sının greenfield yatırımlar sonucunda gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Bu yatırımlar sayesinde ilgili dönemde 1,9 Milyon kişiye istihdam imkanı sağlanmıştır. Bu dönemde gerçekleşen istihdam artışının %36’sı çok uluslu şirketlerin şubelerindeki istihdam artışından kaynaklanmaktadır.

2013 yılında Türkiye’deki toplam istihdamın %7,9’unun çok uluslu şirketlerin şubelerinde gerçekleştiği de raporun tespitleri içerisinde yer almaktadır. İstihdam edilen yaklaşık on kişiden birisinin çok uluslu şirketlerde istihdam edilmesi anlamına gelen bu oran, Türkiye’yi AB üyesi yirmi yedi ülke ortalamasının üzerine çıkartmakla birlikte yatırımları çekmek konusunda

Türkiye'nin rakibi konumundaki Polonya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerin çok gerisinde kaldığı anlamına gelmektedir.

Çizelge 3.11. Üretimden Satışlara Göre İlk On Uluslararası Sermayeli Şirkette İstihdam

Sıralama	Şirket	İstihdam (200)
1	Oyak – Renault	5.947
2	TOFAŞ Türk	6.939
3	Ford Otomotiv	7.729
4	Vestel	4.358
5	Toyota Otomotiv	-
6	Unilever	-
7	BSH Ev Aletleri	3.586
8	İpragaz	666
9	PHILSA Philip Morris Sabancı	731
10	Mercedes – Benz Türk	3.975

Kaynak: Sanayi Sektöründe Uluslararası Sermaye, YASED, Temmuz 2010, s. 1.

İlk beş yüz sanayi kuruluşunda yer alan uluslararası sermayeli şirketlerin istihdam rakamları önemli büyüklükleri ifade etmektedir. Sanayi sektöründe gerçekleşen yatırımların otomotiv sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye'nin bu konuda teknoloji transferi sağlamasına da neden olmuş yatırımlar know – how bilgisi üretilmesine de katkı sağlamıştır.

Türkiye'de yatırım gerçekleştirmiş çok uluslu şirket sayısı 31.12.2015 tarihi itibarıyla 46.756'dır (Ekonomi Bakanlığı, 2016). Bu rakam Türkiye'de yatırım gerçekleştiren şirketlerin sayısının önemli bir büyüklüğe ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan TÜİK'in üretim değerine göre 2013 yıllık sanayi ve hizmet istatistikleri kapsamında açıkladığı yabancı kontrol oranı %13,4'tür (TÜİK, 2013). Çok uluslu şirketlerin sanayi ve hizmetler sektöründeki belirleyiciliğini gösteren bu oran, daha kararlı adımlar atılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Kayıt dışı istihdamın çok önemli bir sorun, ILO'nun tanımladığı şekliyle düzgün işler yaratmanın çok zor olduğu Türkiye gibi ülkelerde çok uluslu şirketlerin yarattığı istihdam imkanlarının önemi büyüktür. Bu anlamda çok uluslu şirketlerdeki istihdam imkanlarının artırılması ve greenfield yatırımların ülkemize çekilmesi işgücü piyasası açısından çok önemlidir.

Türkiye kökenli çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımlar sonrasında yarattıkları istihdam rakamları ise Türkiye'nin çok uluslu şirketler ligindeki yerini göstermesi açısından önemlidir. 2012 yılı verilerine göre 501.740 kişiye istihdam imkanı sağlayan Türkiye kökenli çok uluslu şirketler bu istihdamın 115.539'unu şubelerde sağlamaktadır (DEİK, 2014).

4. TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜ VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapısal özellikleri, tarihi gelişimi, gerçekleşme amaçları bakımından incelenecek ve yatırımların istihdam etkisine ilişkin analizin alt yapısının oluşturulması açısından literatür taraması ve araştırma yöntemleri ile daha önceki çalışmaların ampirik bulguları ve bulguların farklılaşma nedenleri değerlendirilecektir.

4.1. Türkiye Çimento Sektörünün Yapısal Özellikleri ve Tarihi Gelişimi

Çalışma çerçevesinde Türkiye çimento sektörünün tarihi gelişimi ve yapısal özellikleri 2000 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır. Çimento sektörü, konut ve inşaat sektörüne ara mal üreten bir sektör olduğu için, ekonomik büyüme ve konut sektöründeki gelişmenin sektör açısından önemi büyüktür. Diğer yandan sektör özelleştirme konusunda hedef sektör olarak seçildiği için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile diğer sektörlerle oranla çok daha erken tanışmıştır. Dolayısıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uzun dönemli etkilerinin görülebilmesi açısından çimento sektörü iyi bir örnektir ve uygun bir yapıya sahiptir. Çalışmanın örnekleme bu unsurlardan hareketle çimento sektörü olarak belirlenmiştir.

4.1.1. Türkiye Çimento Sektörünün Yapısal Özellikleri

Türkiye çimento sektörünün yapısal özellikleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Genel yapının ortaya konulması, sektördeki ekonomik kararların ve yatırımların genel karakteristiği açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca sektörün piyasa yapısı ve üretilen ürünün niteliği, yatırım kararlarını ve yatırımların etkilerini farklılaştırabilecek sonuçlar doğurmaktadır.

Çimento, üretim ve satış açısından homojen bir maddedir (Saygılı ve Taymaz, 2001). Ayrıca çimento ikamesi olmayan bir ürün durumundadır. Bu nedenle çimento için, talebinin fiyat esnekliği ve ikame edilebilirliği düşük olan, homojen bir ürün değerlendirmesi yapmak mümkündür (Lagro, 2002). Atmış altı çimento fabrikasında yapılmış bir ankette sorulan “piyasada çimentoya karşı ikame ürünler vardır” önermesine ankete katılanların %93,5’lik

kısmı katılmamıştır (Bağrıaçık, Budak ve Oral, 2013). Bu veri çimentonun ikamesinin düşük olduğu argümanını desteklemektedir. Ürünün niteliği ve standartlar gereği çeşitlilik açısından bir rekabetten bahsetmek mümkün değildir. Bunun yanında ulaşım ve lojistik unsurları bir kenara bırakıldığında, çimento talebinin fiyat esnekliği çok düşüktür. Standartlar üreticiler tarafından garanti edildiği için fabrika temelli bir farklılık bulunmamaktadır (Joao, Oshikiri ve Brunhara, 2009).

Çimentonun üretimi için yüksek maliyetli büyük ölçekli yatırımlar gerekmektedir. Taşıma maliyetleri ile birlikte düşünüldüğünde çimento fabrikası kurmanın maliyeti yükselmektedir. Bu düzeydeki bir maliyeti karşılayabilecek sermaye birikiminin sayıca az olması nedeniyle çimento sektöründe üretici konumundaki şirket sayısı azdır. Ara mal niteliğinde ürün üreten sektörde, ürün çeşitliliğinin düşük, talebin mevsimselliğinin yüksek olması nedeniyle talebin fiyat esnekliği düşüktür. Bu nedenle taşıma maliyetleri dışında çimento, talep cephesi açısından talebi karşılayacak şirketin ikamesi kolaydır. Çimentoya ilişkin kalite standartlarının söz konusu olması ve bütün fabrikaların bu standardı garanti etmesi talebi karşılayacak şirketin ikame edilebilirliği artırmaktadır. Çimento talebi bölgesellik ve taşıma maliyetleri dışında fabrika seçimini çok rahatlıkla değiştirebilmektedir. Bütün bu nedenlerle ölçek ekonomisine göre üretimi sürdürmenin sektörde çok önemli bir belirleyici olduğu görülmektedir.

Çimentonun ürün çeşitliliği yüksek değildir. Türkiye’de standardı olan beş tip çimento bulunmaktadır. Portland çimento, portland kompoze çimento, yüksek fırın cürufllu çimento, puzolanik çimento ve kompoze çimento ülkemizde üretilen beş tip çimentodur. Bunların yanında klinker üretimi sırasında veya sonrasında ilave edilen mineral katkıları ile elde edilen ve özel amaçlı kullanım için üretilmiş TS EN 197 – 1 standardının kapsadığı beş çeşit daha çimento bulunmaktadır (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı [BSTB], 2016). Bu çimentolara ilişkin üretim verisi bulunmadığı için çalışma kapsamında yukarıda ifade edilen beş çeşit çimento üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Diğer yandan sektördeki ürün çeşitliliği sınırlı olduğu için markalaşmadan bahsetmek mümkün değildir (Ekiz, 2008). Standardizasyon ülkelere göre değişmediği için ticaret engeli de söz konusu değildir. Çimentonun yapısal özelliklerinin sektöre bir diğer yansıması ise çimentonun değerine göre ağır bir ürün olması nedeniyle yüksek taşıma maliyetinin söz konusu olmasıdır. Sektör, üretim maliyetlerine göre nakliye maliyetlerinin yüksek olduğu bir sektördür (Ariöz ve Yıldırım, 2012). Bu nedenle çimento fabrikalarının bölgesel bir yoğunlaşma içerisinde

olduklarını, yerel farklılaşmanın önemli bir unsur olarak ortaya çıktığını ve hatta piyasanın bölgelere göre ayrıştığını söylemek mümkündür (Ekiz, 2008). Bu tespit yalnızca Türkiye çimento sektörü için değil, küresel anlamda da geçerlidir (Ghemavat ve Thomas, 2008). Bölgesel pazarları olan sektörde taşıma maliyetleri yüksektir. Ayrıca ideal bir piyasaya uzaklık mesafesinden bahsedilmesi söz konusu olduğu için bölgesel anlamda oligopol çok daha yüksektir.

Çimento talebinin alt yapı yatırımlarına bağlılığı ve mevsimsel özellikler göstermesi nedeniyle sektör ekonomik şoklardan en yüksek oranda ve ilk etkilenen sektörlerdendir (Lagro, 2002). Bu özellikleri nedeniyle sektörün ekonomik krizlere duyarlılığı yüksektir. Çimentonun stoklanabilirliğinin düşük olması üretilen ürünün bir an önce satılması gerekliliğini doğurmaktadır. Klinker, çimentoya göre stoklanması daha mümkün bir maddedir. Ancak bütün fabrikalarda klinker üretilmesi söz konusu değildir. Bazı fabrikalar yalnızca öğütme fabrikasıdır ve klinker üretmemektedir.

Çimentonun stoklanabilirliğinin düşüklüğü, fabrikaların satış rakamlarına duyarlılığını artırmaktadır. Satışlar düştüğünde üretimin hızlı bir şekilde azalması beklenmektedir (Lagro, 2002). Bu durum klinker için geçerli değildir. Klinker, çimentoya göre daha dayanıklı bir üründür. Çimentonun stoklanabilirliği düşükken, klinker stoklanabilir bir maddedir. Klinker üretiminde de bulunan fabrikalar için değerlendirmelerin bu iki unsur birlikte düşünülerek yapılması gerekmektedir.

Çimento sektörünün oligopol piyasaların tipik bir örneği olduğunu söylemek mümkündür (Lagro, 2002). Sektöre giriş maliyetlerinin yüksek ve ölçek ekonomisi teorisinin geçerli olması nedeniyle, üreticilerin sayısı düşüktür. Diğer yandan sektörde yatırım gerçekleştirmek için büyük sermaye gerekmesi nedeniyle rekabet karşıtı bir yapı söz konusudur (Ekiz, 2008). Sektörde üretimde bulunan fabrika sayısı 2015 yılı itibarıyla altmış olmakla beraber, bu fabrikaların bağlı olduğu sermaye gruplarının sayısı çok daha azdır. Çalışma kapsamında kullanılan verilerin fabrika temelli olması ve fabrika ismi ve sermaye bağlılığı bilgilerini içermemesi nedeniyle bu yönde bir değerlendirme yapılamamaktadır. Diğer yandan Rekabet Kurulu kararlarına bakıldığında sektörün oligopol piyasası özellikleri gösterdiği açıkça ortadadır (Polat, 2007).

2015 yılı verilerine göre üretimde bulunan toplam fabrika sayısı altmıştır. Üretimde bulunan altmış fabrikanın üretim verilerine bakıldığında yalnızca otuz üç fabrikanın yıllık bir milyon tonun altında üretim yaptığı görülmektedir (TÇMBb, 2017). Bu rakamın içerisinde öğütme tesislerinin de bulunduğunu düşündüğümüzde sektörde büyük kapasiteli üretimin gerekli olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çimento sektöründe ölçek açısından büyük fabrika tanımı, üretim kapasitesinin bir milyon tonun üzerinde olması üzerinden yapılmaktadır (DPT, 2008). Kapasite verilerine bakıldığında yalnızca on dokuz fabrikanın çimento kapasitesinin bir milyon tonun altında olduğu görülmektedir. 2015 yılında üretimin bir milyon tonun altında kalmış olduğu on dört fabrikada çimento kapasitesinin bir milyon tonun üzerinde olması sektörde ölçek ekonomilerinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçek ekonomileri, bir üretimin veya hizmetin daha fazla ya da geniş çapta gerçekleştirilmesi durumunda birim maliyetinin düşmesi ve maliyet avantajı yaratılması durumudur (Dinler, 2004: 182, 183). Bu nedenle üretim ölçeğindeki artış nedeniyle firmanın sağladığı tasarruf ve maliyet avantajları ölçek ekonomisi kavramı ile ifade edilmektedir (Anadolu Üniversitesi (AÖF), 2004: 1996). Çimento üretim ve üretim kapasitesi verileri çimento sektöründe ölçek ekonomisinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. 2015 yılında çimento fabrikalarının kapasite verilerine bakıldığında, otuz sekiz fabrikanın yıllık üretim kapasitesinin iki milyon tonun altında olduğu görülmektedir. Bir milyon tonun altında üretim kapasitesi olan fabrika sayısı ise yalnızca on dokuzdur. 2015 yılında sektörün çimento üretim kapasitesi 121.841.000 tondur. Kapasitenin %32,6'sı ise kapasitesi dört milyon tonun üzerinde olan yedi fabrika tarafından karşılanmaktadır (TÇMBb, 2017).

Çimento sektöründe ölçek ekonomilerinin geçerli olması ve bunun yanında üretimin ağır bir yatırım gerektirmesi, sektöre girişleri ve yeni yatırımları zorlaştırıcı bir etkidir (Polat, 2007; Lagro, 2002; Ekiz, 2008). Sermaye yoğun bir sektör olan çimento sektöründe, spesifik bir yatırım biçimi gerekli olduğu için sektöre girişlerin düzeyi düşüktür (Ekiz, 2008). Diğer yandan yüksek üretim düzeyine sahip fabrikaların ve geniş üretim hacimlerinin söz konusu olduğu sektörde belirli bir kapasitenin üzerinde yıllık üretim yapılması gerekmektedir (Joao ve diğerleri, 2009). Bu nedenle sektörde greenfield olarak ifade edilen yeni yatırım şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sayısı çok azdır. Bunun yanında büyük sermaye grupları dışında, özel sektörün yatırım yapması çok fazla mümkün olamamaktadır. Sektörün özelleştirilmesi sürecinde gerçekleşen yatırımlara bakıldığında bu durum net bir şekilde görülmektedir. Diğer yandan yabancı sermaye, özelleştirmenin bu anlamdaki avantajlarından yararlanmışır. Kuruluş maliyeti yüksek olan ve uzun bir süreç

gerektiren çimento sektörüne Türkiye ile rekabet içerisindeki diğer pazarlara göre daha düşük maliyetle girme imkânı sunan özelleştirme dönemi, yabancı sermaye tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir. Diğer yandan sektöre yeni giren ve daha önce sektörde yatırımları bulunmayan sermaye gruplarının başarılı olma ihtimalleri düşüktür. Sektörde gerçekleştirilen bir çalışmada “sektöre yeni giren firmalar, sektördeki mevcut firmalara karşı piyasada tutunabiliyorlar” önermesine katılımcıların %52,2’sinin katılmaması bu bilgiyi doğrular niteliktedir (Bağrıaçık ve diğerleri, 2013). Buna ek olarak sektördeki köklü şirketlerin devlet tarafından tercih edilmesi ve yatırımda bulunacak yeni şirketlerin çeşitli politik engellerle karşılaşacak olması da hem rekabeti engelleyici, hem de sektöre yeni girişleri etkileyecek bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Çimento sektörüne giriş ve çıkışlar görece zordur. Yeni yatırımlar için geçerli olan bu durum, satın almalar için aynı şekilde değildir.

Çimento sektöründe üretimin teknoloji düzeyi çok yüksek değildir. Çimento, standart bir teknolojiyle üretilen homojen bir ürün olduğu için üretimin teknoloji seviyesi düşük olduğu gibi, Ar – Ge faaliyetleri ve yatırım seviyesi de düşüktür (Ghemavat ve Thomas, 2008). 1980 yılına kadar çimento üretiminin teknoloji seviyesinde anlamlı bir yükseliş görülmekle beraber, 1980 sonrasında bu konuda önemli bir gelişme yaşanmamıştır (Joao ve diğerleri, 2009). EUROSTAT sınıflandırmasına göre çimento üretimi, “medium – low” yani orta alt teknoloji seviyesindedir (EUROSTAT, 2016). OECD’nin sınıflandırmasına esas olan değerlendirmeye göre de, metal olmayan madensel üretim üst grubunun altında yer alan çimento sektörü, “medium – low” teknoloji seviyesinde gruplandırılmıştır (Hatzichronoglou, 1997). Bu anlamda sektörde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, özellikle greenfield yatırımların ev sahibi ülke açısından üretim düzeyini geliştirme, teknoloji transferi sağlama ve know – how katkısı sağlama etkisi düşük kalmaktadır. Bu etkiler çimento üretimi teknolojisi noktasında değil, iş sağlığı ve güvenliği stratejileri ve uygulamaları, insan kaynakları politikaları, çevresel düzenlemeler ve tecrübe aktarımı konusunda gerçekleşmektedir.

Çimento üretiminde ürün farklılaştırmasına yönelik teknolojik gelişim sınırlı olsa bile Meksikalı bir çok uluslu şirket olan CEMEX’in bu konuda göstermiş olduğu ilerleme, çimento sektöründe bile bu konuda bir gelişim için yeterli alanın olduğunu ortaya koymaktadır (OECD, 2016). Dolayısıyla çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye

yatırımlarının teknolojik gelişim yelpazesinin sınırlı olduğu sektörlerde dahi bu yöndeki çabaları motive edici bir etki doğurduğu söylenebilmektedir.

Üretimin yüksek bir teknoloji gerektirmemesi nedeniyle, maliyet bileşenleri farklılaşmamakta ve teknolojik değişimin sektörü etkileme seviyesi düşük kalmaktadır. Sektörün maliyet bileşenleri teknoloji seviyesi konusunda önemli bilgiler ortaya koymaktadır. Sektörün en önemli maliyet kalemi enerjidir. Yakıt ve elektrik toplam maliyetlerin %59,1'ini oluşturmaktadır. Hammadde ve yanıcı maddeler %9,6, işçilik ise %9,4'lük bir oran teşkil etmektedir (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2016).

Türkiye çimento sektörünün yapısal özellikleri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki açısından kritik bir nokta, Türkiye'nin kireçtaşı konusunda geniş bir potansiyele sahip olmasıdır. Dünya'da çimento üretiminin üçte biri katkı maddeleriyle yapılmaktadır. Türkiye çimento üretiminde kullanılan katkı maddeleri açısından yüksek potansiyele sahiptir. Doğal katkı maddelerinden pozolon, Türkiye'de bol miktarda bulunmaktadır (DPT, 2000). Çimentonun %50 ila %60 oranında hammaddesi kireç taşıdır. Kireçtaşı rezervi açısından çok zengin olan Türkiye'de özellikle 2000 sonrası çimento sektöründeki birleşme ve satın almaların önemli nedeni bu zenginlik ve hammaddeye kolay ulaşımıdır. Üretim maliyetlerini düşürücü bir etki yaratan bu unsur nedeniyle çok uluslu şirketlerin Türkiye çimento sektörüne olan ilgisi artmıştır. Sektördeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yoğunlaşması bu unsur üzerinden gerçekleşmektedir (Joao ve diğerleri, 2009). Ancak bu durumun etkilerinin sektördeki maliyetler içerisinde hammaddenin çok yüksek oran tutmaması nedeniyle esas neden olarak görülmemesi gerekmektedir. Bunun yanında çimentonun kolay bozulabilir ve nakliyesi pahalı bir ürün olması nedeniyle dünyadaki genel trend, yerel piyasalara yakın bir üretime yönelme olduğu için sektörde doğrudan yabancı sermaye yatırımları Türkiye ve çevresindeki altyapı yatırımları ve şehirleşme ile paralel şekilde artış göstermiştir. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de çimento satışı gerçekleştirmek isteyen çok uluslu şirketlerin Türkiye'de konumlanmayı tercih etmeleri beklenmektedir.

Çimentonun ve çimento sektörünün genel yapısı ekonomik anlamda değerlendirildiğinde ortaya şu ana başlıklar çıkmaktadır.

Arz açısından;

- Çimento ara mal niteliğinde, standartları belirlenmiş ve ikamesi bulunmayan bir üründür.
- Çimento üretimi yüksek bir sermaye birikimi gerektirmektedir.
- Üretimde ölçek ekonomileri geçerlidir.
- Sektördeki üretici sayısı azdır.
- Uzun dönemli stok yapmak ekonomik açıdan uygulanabilir ve karlı değildir.
- Çimento sektörü oligopol piyasası özellikleri taşımaktadır.
- Sektöre giriş maliyetleri yüksektir.
- Değerine göre ağırlığı yüksek bir ürün olduğu için lojistik maliyetleri yüksektir ve çimentoyu iki yüz kilometreden daha uzak yerlere taşımak ekonomik değildir.

Talep açısından;

- Çimento homojen bir maddedir.
- Talebin fiyat esnekliği çimentonun ikamesi olmadığı için düşüktür.
- Talep bölgesel olarak dağılmıştır ve nüfus yoğunluğuna duyarlıdır.
- Talep mevsimseldir ve inşaat sektöründeki gelişmelere duyarlıdır (Kulaksızoğlu, 2006).

Çimentoyu aynı türdeki ürün sınıfı içerisinde homojen ancak mekan ve müşteri bazında fiyat farklılaşmasına tabi bir ürün olarak tanımlamak mümkündür (Rekabet Kurumu, 2016). Alıcıların türlerine ve lokasyonlarına göre çimentonun fiyatı farklılaşabilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından bölgesellik ve oligopolistik piyasa yapısı çok önemli bir faktördür.

4.1.2. Türkiye Çimento Sektörünün Tarihi Gelişimi

Çalışma çerçevesinde çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi 2000 yılı sonrası dönem için analiz edilmiştir. Bu çerçevede sektörün tarihi gelişimi de 2000 yılı öncesi ve sonrası olarak iki ayrı başlıkta incelenmiştir.

4.1.2.1. 2000 Yılı Öncesi Türkiye Çimento Sektörünün Tarihi Gelişimi

Latince “Caementum” kelimesinden türetilen ve yontulmuş taş kalıntısı anlamındaki çimento, sonraları “bağlayıcı” anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Çelenk ve Peker, 1999). Çimento, on sekizinci yüzyıldaki teknolojik gelişmelerle çağdaş niteliğini bulan ve sanayileşme sonrası kentleşme dinamiklerinin hammaddesi konumuna gelmiş bir maddedir. Bu açıdan çimentonun modernleşmenin malzemesi olarak isimlendirildiği görülmektedir (Sey, 2004:4). Diğer yandan üretim teknolojisi açısından alternatifi bulunmadığı için özellikle gelişmekte olan ülkelerde kentleşmenin ve inşaat sektörünün kaynağını çimento oluşturmaktadır (Şardan, 2012:7). Bu açıdan çimento ekonomik hayatın da merkezinde yer alan bir maddedir.

Yapı malzemelerinin tarihi gelişimi içinde çimentonun izlerini insanoğlunun gelişimi ile paralel bir şekilde takip etmek mümkündür. İnsanoğlunun yerleşik düzene geçmesi ile birlikte yapı işleri ve malzemeleri ile olan ilişkisi başlamıştır. Önceleri konut yapımı ile başlayan bu ilişki, daha sonra baraj, yol, köprü gibi altyapı ve saray, amfi tiyatro gibi kamusal yatırımlarla devam etmiştir (Dölen ve Koraltürk, 2013:8).

Dünyadaki ilk çimento üretimi 1824 yılında İngiltere'nin Portland kasabasında gerçekleştirilmiştir (Başaran ve Turunç, 1995). Sanayileşmenin merkezindeki İngiltere, sınırsız enerjiye kavuşan üretim ile birlikte hızlı bir göç hareketine maruz kalmış ve özellikle Liverpool, Manchester gibi şehirlerde konut ihtiyacı artış göstermiştir. Bu artışı karşılamak için çimento üretimine ihtiyaç duyulmuş ve tarihsel akış içerisinde İngiltere çimento üretimini ilk gerçekleştiren ülke olmuştur. Batıdaki modernleşme ve kentleşme sürecinde çimento üretimine ve kullanımına ağırlık verilmesi, Osmanlı Devletinin ise sanayileşmede geç kalması ve daha çok tarım ağırlıklı bir ekonomi olması nedeniyle çimento sektörünün gelişimi açısından Batı ile Türkiye arasında farklı bir süreç yaşanması söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çimento ile tanışması, Tanzimat sonrası burjuva sınıfının ortaya çıkması, bu sınıfın Batı'nın tüketim değerlerini benimseme çabası ile barınma ihtiyacında bina ve apartmanlara yönelmesi ile başlamıştır. Osmanlı Devletindeki yenileşme hareketleri ile birlikte yaşam biçimleri değişmiş, bu değişim yeni bina tiplerine olan ihtiyacı ve geleneksel yapı materyallerinden farklı olarak betonarme binalar için çimento talebini doğurmuştur (Yurtoğlu, 2016). Bina, apartman ve iş merkezi gibi yapıların oluşumunda geleneksel malzemelerin yerine çimento ve betonun kullanılması ile Osmanlı Devletinde

çimento talebi söz konusu olmuştur (Sey, 2004: 6). Osmanlı Devletinde özel sektör eliyle kurulan çimento sanayinin gelişimi on dokuzuncu yüzyılda batılılaşma ve toplumsal yapıdaki geç çözülme sonrası, sanayileşmenin ilk adımları ile birlikte başlamıştır. Bu başlangıcı yine aynı yüzyılda Osmanlı Devletinde artan merkeziyetçi eğilimlere bağlı olarak imar ve iskan faaliyetlerindeki gelişim izlemiştir (Dölen ve Koraltürk, 2013: 19, 21).

Türkiye’de çimento üretimi dünyadaki ilk üretimden seksen yedi yıl sonra 1911 yılında Kocaeli’nin Darıca ilçesinde kurulan fabrika ile başlamıştır. Daha önce 1906 yılında İstanbul’da Linardos isimli bir çimento şirketi kurulmuştur. Ancak bu ve bunun gibi şirketler çimento üretimi değil, ithalat ve ticari etkinlikler gerçekleştirmişlerdir (Sey, 2004: 11). Darıca’da gerçekleştirilen ilk üretimin İstanbul’da Osmanlı Devleti yurttaşı olan Rum asıllı girişimciler Andre(a) Hacıkiryako, Konstantin Galisos, Marko Langas, Kiryakos Singros, Dimitri Yankopulo ve Nikola Zarkali(s) tarafından 1910 yılında kurulan “Memalik – i Osmaniyye’de Suni Çimento ve Hidrolik Kireç İmaline Mahsus Arslan Osmanlı Anonim Şirketi” tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir (Dölen ve Koraltürk, 2013: 26).

1911 – 1923 yılları arasında çimento üretimi sınırlı bir seviyede ve 1913 yılı baz alındığında %50 azalarak devam etmiştir. Bu azalmanın arkasında yatan en önemli neden, ülkenin yaşadığı savaştır. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte çimento talebi artmış ve genç cumhuriyetin yapım planlarında inşaat sektörü önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde de çimento üretimi, 1911 yılında Darıca’da kurulan ve daha sonra Eskişehir’de açılan fabrika ile birleşen tek bir çimento fabrikası ile devam etmiştir. 1926 yılında bu fabrikaya İstanbul Bakırköy’deki Kurt Çimento Fabrikası ile Ankara’daki Ankara Çimento Fabrikası eklenmiştir. Ankara’da Ankara Belediyesi tarafından kurulan fabrika daha sonra ortakları arasında Societe Industrielle Des Ciments Orientaux isimli Fransız şirketinin de bulunduğu Ankara Çimentoları T.A.Ş.’ye kiralanmıştır. Bu kiralama işlemi ile çimento sektörünün doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile tanıştığı söylenebilmektedir. Sermayesinin %48,3’ü yabancılara ait olan bu şirket fabrikayı 1943 yılında tasfiye etmiştir (Dölen ve Koraltürk, 2013: 74). 1929 yılında İstanbul’da Yunus ve Zeytinburnu fabrikaları hayata geçmiş ve Türkiye beş fabrika ile çimento üretimini sürdürmüştür (Sey, 2004: 28). Bu fabrikalardan Yunus’un en büyük hissedarı Belçikalı bir şirketken, Zeytinburnu fabrikasının yarı hissesi yine Ankara’daki fabrikanın da hissedarı olan Fransız Societe Industrielle Des Ciments Orientaux şirkettir. Dolayısıyla ilk çimento fabrikasından sonraki dört fabrika, yabancı sermaye yatırımları ile kurulmuştur. Bu dönemde küçük üretim ve

manifaktür aşamalarında üretim yapılan Anadolu’da yerli burjuvazi, çimento sanayine yatırım yapacak seviyede bulunmamaktadır. Beş çimento fabrikasının dördünde yabancılar kurucu, hissedar ve idare meclisi üyesi olarak bulunmuşlardır. Türkiye’de çimento fabrikalarının kurulmasına yerli sermayeden daha fazla yabancı sermaye ilgi göstermiştir (Yurtoğlu, 2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu dönemde Türkiye’ye olan ilgisinin arkasında yeni kurulan Cumhuriyetin imar ve bayındırlık hareketleri açısından hızlı bir süreç yaşaması yatmaktadır (Dölen ve Koraltürk, 2013: 80).

1930’lı yıllarla birlikte ekonomideki devletçilik politikasının bir sonucu olarak çimento sektöründe de devlet yatırımları başlamıştır. Diğer yandan devlet yatırımlarının zorunlu tüketim alanlarına öncelik vermesi ile çimento gibi ara mallarda yatırımların sınırlandırılması söz konusu olmuştur. Bu süreçte 1932 yılında tam rekabeti önleyici bir adım atılmış ve çimento fabrikalarının her biri için satış bölgesi tanımlanmıştır. Bu uygulama 1935 yılına kadar sürmüştür. Dolayısıyla bu dönem için tam rekabet koşullarının söz konusu olmadığını söylemek mümkündür (Sey, 2004: 37).

1938 yılında çimento sektöründe devletleştirme politikasının bir ürünü olarak iki önemli gelişme yaşanmıştır. İlk olarak 1937 yılında “Türk Portland Çimento ve Yüksek Fırın Portland Çimento Normlarına Dair Kararname” ile “Türk Çimento Normları Hakkında Nizamname” yayımlanmış ve üretime standart getirilmiştir. Bu süreçte getirilen standartlara uygun çimento üretiminin teknoloji yatırımı gerektirmesi nedeniyle Ankara ve Bakırköy fabrikaları kapanmak durumunda kalmıştır (Dölen ve Koraltürk, 2013: 89). Daha sonra yine bir kararname ile özel fabrikalarının devletleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu kararnamenin çimento fiyatları konusunda bir uyarı niteliğinde olduğu 1939 yılında çıkartılan bir başka kararname ile devletleştirmeye ilişkin kararnamenin iptal edilmesi sonrası anlaşılmıştır (Dölen ve Koraltürk, 2013: 90). 1933 yılında kuruluş kararı alınan ve 1943 yılında üretime başlayan Sivas Çimento Fabrikası Sümerbank tarafından açılmıştır. Bu fabrika sektördeki ilk devlet yatırımı olmuştur (Yurtoğlu, 2016). Fabrika sektör için bir okul görevi üstlenmiş ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınması açısından önemli bir fonksiyon üstlenmiştir (Sey, 2004: 46). 1950’li yıllara kadar çimento sektöründe önemli bir gelişme yaşanmamış ve kapasite artışı söz konusu olmamıştır. 1930 – 1950 dönemi özel sektörün belirleyici olduğu, devletin sıkı kontrol ve düzenlemeleri altında üretim yapılan bir dönem olmuştur (Dölen ve Koraltürk, 2013: 91).

1950'li dönemde devletin Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş.'yi (ÇİSAN) kurmasıyla çimento açısından hareketli bir dönemin açılması söz konusu olmuştur. Bu dönemde çimento sektörü çok önemli bir kapasite artışı yaşamıştır (Saygılı ve Taymaz, 2001). 23 Ekim 1953 tarihinde sektörün düzenlenmesi ve yeni çimento fabrikalarının kurulması amacıyla faaliyete geçen ve 1983 yılında adı Türkiye Çimento ve Toprak Sanayii T.A.Ş. (ÇİTOSAN) olarak değişecek olan ÇİSAN, ilk olarak Ankara'da yeni bir fabrika kurmuştur (Başaran ve Turunç, 1995). Bu dönemde Adana, Afyon, Çorum, Balıkesir, Pınarhisar, Elazığ ve İzmir çimento fabrikaları açılmış, Zeytinburnu, Darıca ve Kartal fabrikalarında ise genişleme ve yeni fırın kurma işlemleri gerçekleştirilmiştir (Sey, 2004: 70).

1960 dönemi ile birlikte özel sektörün çimento yatırımlarının başlaması söz konusu olmuştur. İlk etapta yirmi yeni çimento fabrikasının kurulması işi ihale edilmiştir. Bu fabrikaların inşasının on ikisini Alman, yedisini Fransız, birini de İtalyan şirketleri taahhüt etmiştir (Dölen ve Koraltürk, 2013: 159). Bu ihale ile Türkiye'de bölgesel çimento fabrikası politikasının temelleri de atılmıştır. Yirmi fabrika için belirlenen lokasyonlar, rasyonel ekonomik kararlar dışında politik tercihler barındırdığı bu değerlendirme yapılmıştır.

1960 dönemi ile birlikte Türkiye'nin ekonomi politikalarında değişim yaşanmış ve yaşanan bu değişim çimento sektöründeki hareketlenmeyi hızlandırmıştır. A.B.D tarafından yapılan Marshall Yardımları ile birlikte tarımda makineleşme artmış ve köyden şehre göç hareketi başlamıştır. Bu hareket kentlerin çeperlerinde gecekondulaşmayı başlattığı gibi, çok katlı yapılaşma ve dolayısıyla çimento talebinde artış söz konusu olmuştur. Çimento sektörünün tarihi gelişimi, hem Türkiye ekonomisinin neo – liberal politikalara eklenmesi, ekonomide piyasanın hâkimiyetinin gerçekleştirilmesi ve özel sektörün etkin hale getirilmesi amaçlarıyla ekonomi politikalarının yansımalarının, hem de Türkiye'deki sanayileşme sürecinin aşamalarının ve yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin görülebildiği bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçle birlikte sektördeki dışa açılma ve yabancı sermaye yatırımları için uygun ortamın oluşması Türkiye'deki ekonomi politikalarının etkisi ile yaşanmışken, çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve ihracata yönelik büyüme politikalarının karşılıklı etkileşim içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

1963 – 1980 döneminde çimento sektöründe açılan fabrika sayısı hızla artmıştır (Saygılı ve Taymaz, 2001). 1969 yılında İstanbul'da, Hereke'de, İzmir'de ve Bursa'da çimento

fabrikaları kurulmuştur. ÇİSAN ise bu dönemde Gaziantep, Bartın, Söke, Konya, Niğde, Trabzon ve Van'da yeni çimento fabrikaları açmıştır. Çimentoya artan talep nedeniyle çimento fabrikası sayısında artış yaşanmıştır. Diğer yandan sektörün politik kaygılarla özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine doğru genişlemesi söz konusu olmuştur. 1972 – 1978 yıllarında Isparta, Bolu, Ünye, Mersin, Aşkale, Mardin, Kars ve Yozgat'ta çimento fabrikaları açılmıştır. 1980 – 1990 yılları arasında da Adıyaman, Ladik, Ergani, Kurtalan, Şanlıurfa ve Denizli çimento fabrikaları hizmete geçmiştir. Özellikle lojistik maliyetlerinin yüksek olduğu bölgelere yapılan yeni yatırımlar, plan yapılmadan hayata geçirilen politik kararlar olarak eleştirilmiştir. Bu dönemin sonuna doğru, 1985 yılında çimento fiyatlarının tamamen fabrikalar tarafından belirlenmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemde ÇİTOSAN ve Çimento Müstahsilleri Birliği tarafından fiyat belirleme yapılmış daha sonra serbest fiyat belirleme yöntemine gidilmiştir (Dölen ve Koraltürk, 2013: 221).

1986 yılında Morgan Guaranty Bank'a hazırlatılan “Özelleştirme Ana Planı”nda ÇİTOSAN'ın birinci derecede özelleştirilecek ve “çoğunluğu satılabilir KİT'leri içinde bulunması ile çimento sektöründe özelleştirme süreci başlamıştır (Kepenek, 2016: 163). Sekiz yıl içerisinde çimento sektöründeki yirmi dokuz fabrikanın özelleştirilmesi tamamlanmıştır. Özelleştirme sürecinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin arkasında fabrikaların ayrı ayrı özelleştirmesine imkan tanıyan bir yapının söz konusu olması ve özelleştirme bedellerinin yatırımcılar tarafından ulaşılabilir boyutta olması yatmaktadır (Altın, Mintemur ve Kayış, 1995: 54). Diğer yandan 1989 – 1992 yılları arasında dünyanın diğer birçok ülkesindeki gibi Türkiye'de de özelleştirme konusunda sosyo – politik konsensüs sağlanamadığı için özelleştirmeler yavaş bir seyir göstermiştir (İğnebekçili, 1995). Bu süreçte yalnızca sekiz fabrika özelleştirilebilmiştir. Diğer yandan sektör açısından önemli bir diğer gelişme ise 1989 yılında Türkiye'nin ilk çimento fabrikası olan Aslan Çimento'nun Fransa merkezli bir çok uluslu şirket olan Lafarge Coppee tarafından satın alınması olmuştur (Dölen ve Koraltürk, 2013: 222, 232). Bu satın alma sektördeki ilk ve belki de en önemli etkileri doğuran doğrudan yabancı sermaye yatırımı olacaktır. Fabrika 2009 yılında Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) Çimento Grubu tarafından satın alınmış ve yerli sermaye niteliğine geçmiştir. Ancak Türkiye'nin ilk çimento fabrikası olması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından ilk olması nedeniyle fabrikanın sektördeki önemi çok büyüktür.

1992 – 1998 döneminde ise yirmi bir fabrika özelleştirilmiştir. Özelleştirme süreci öncesinde Türkiye çimento sektöründe toplam yirmi yedi kamu ve karma sermayeli fabrika bulunmaktadır. Bu fabrikalardan yirmi ikisi kamu yatırımlarıyla, beş tanesi OYAK – karma sermaye yapısındadır. Bunun yanında kırk bir özel sektör fabrikası bulunmaktadır (İpek ve Aydın, 2009). Kamu yatırımları üretimin %39'unu, OYAK – karma sermayeli fabrikalar %16'sını ve özel sektör fabrikaları ise %45'ini gerçekleştirmektedir.

1989 yılıyla birlikte çimento sektöründe özelleştirme süreci başlamıştır. 8 Eylül 1989 tarihinde ilk etapta Ankara, Balıkesir, Pınarhisar, Söke çimento fabrikaları özelleştirilmiştir. 1990 – 1998 yılları içerisinde toplam yirmi dokuz fabrika özelleştirilmiş ve kamunun çimento sektöründen çekilmesi söz konusu olmuştur. 1998 yılı sonunda sektördeki özelleştirmelerin tamamlanmasıyla sektörün %71,3'ü yerli, %28,7'si yabancı sermaye halini almıştır (Çelenk, 1997). Özelleştirme sonrası üretim kapasitesi açısından yabancı sermayeli şirketlerin kontrolü %30 seviyesine çıkmıştır (Saygılı ve Taymaz, 2001). Sektörün özelleştirilmesi 1998 yılı başında tamamlanmış olmasına rağmen Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından Rumeli Holding'e el konulmasıyla, sektörde yeniden kamu varlığı söz konusu olmuştur. TMSF'nin 2005 yılında Rumeli Holdinge ait fabrikaları satışa çıkarması ile kamu varlığı tekrar son bulmuştur. Şubat 2004 ile Ekim 2005 arasındaki bu kısa dönem hariç 2000 yılı sonrasında sektörde tamamen özel sektör yer almaktadır.

Çizelge 4.1. Çimento Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları

Fabrika Adı		Özelleştirme Yöntemi	Satın Alan Kuruluş	Sermaye Yapısı	Satış Tarihi
1	Ankara	Blok Satış Blok Satış	Cement Francais	Yabancı	08.09.1989 08.09.1989
2	Afyon	Halka Arz İMKB	Cement Francais	Yabancı	21 – 26.03.1991 1991 – 1994
3	Balıkesir	Blok Satış	Cement Francais	Yabancı	08.09.1989
4	Pınarhisar	Blok Satış	Cement Francais	Yabancı	08.09.1989
5	Söke	Blok Satış	Cement Francais	Yabancı	08.09.1989
6	Bolu	Halka Arz İMKB	-		30.04. – 01.05.1990 1990 – 1994
7	Konya	Halka Arz İMKB	-		24 – 25.10.1990 1991 – 1993
8	Ünye	Halka Arz İMKB	-		01 – 02.11.1990 1991 – 1993
9	Mardin	Halka Arz İMKB	-		22 – 23.11.1990 1991 – 1993
10	Adana	Halka Arz Halka Arz İMKB	-		18 – 20.02.1991 18 – 22.02.1991 1991 – 1993
11	Niğde	Blok Satış	Sabancı – OYAK	Yerli	23.03.1992

Çizelge 4.1. (devam) Çimento Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları

12	Gaziantep	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	03.12.1992
13	İskenderun	Blok Satış	OYAK – Sabancı	Yerli	02.12.1992
14	Trabzon	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	03.12.1992
15	Denizli	Blok Satış	Modern Holding	Yerli	04.12.1992
16	Çorum	Blok Satış	Yibitaş Holding	Yerli	25.12.1992
17	Sivas	Blok Satış	Yibitaş Holding	Yerli	25.12.1992
18	Ladik	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	21.04.1993
19	Şanlıurfa	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	21.04.1993
20	Bartın	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	06.05.1993
21	Aşkale	Blok Satış	Erçimsan	Yerli	17.06.1993
22	Adıyaman	Blok Satış	Tesko Giyim	Yerli	16.08.1995
23	Elazığ	Blok Satış	Oyak Gama A.Ş.	Yerli	12.06.1996
24	Van	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	12.06.1996
25	Lalapaşa	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	14.06.1996
26	Kars	Blok Satış	Çimentaş	Yabancı	18.06.1996
27	Gümüşhane	Blok Satış	Prekon İnşaat A.Ş.	Yerli	05.07.1996
28	Ergani	Blok Satış	Rumeli Holding	Yerli	04.04.1997
29	Kurtalan	Blok Satış	Canlar Otomotiv	Yerli	09.01.1998

Kaynak: Ayduk Çelenk – Sevda Peker, Çimentonun Tarihçesi ve Türkiye Çimento Sektörü, 1912 – 1999, Sabancı Holding Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33.

Çalışma özelinde çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin sektörün bütün oyuncularının özel sektör şirketleri olduğu, bölgesel oligopollüğe rağmen tam rekabet koşullarının sağlandığı 2000 ve sonrası dönemin seçilmesinin amacı, özelleştirme sonrası etkilerin çalışmanın sonuçlarına yansımalarının engellenmesidir. Özelleştirme sonrası ilk yıllarda istihdamda ciddi bir düşüş söz konusu olduğu gibi taşeron kullanımında da artış yaşanmıştır. Bu yanılsamanın çalışmanın sonuçlarını manipüle etmemesi adına 2000 yılı sonrası dönem seçilmiştir.

4.1.2.2. 2000 Yılı Sonrası Türkiye Çimento Sektörünün Tarihi Gelişimi

2000 yılı sonrası dönem, çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızla arttığı, sermaye yapılarının sürekli değişim içinde olduğu ve özellikle stratejik yatırımların sıkça gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemde sektörün yapısal özelliklerinin incelenmesi yatırımların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel yapısal özelliklerden farklı belirleyicileri ve etkileri de bulunmaktadır.

2000 yılı sonrasında sektör, tamamen özel sektörün üretim gerçekleştirdiği (Rumeli Holding'in TMSF'ye Devredildiği Dönem Hariç) ve çimento fiyatlarının serbestçe belirlendiği bir yapıdadır. Özelleştirme sonrası yabancı sermaye ile tanışan sektörde, üretim

ve istihdam açısından önemli dalgalanmalar yaşanmış fakat 2000 yılı ile birlikte sektör, reel temellere oturmuştur. Ancak tarihsel süreç içerisinde geçerli olan bölgesel oligopolistik yapı, 2000 yılı sonrası dönemde de varlığını sürdürmüştür. Üretimin çok büyük bir kısmı altı şirket tarafından gerçekleştirilmektedir.

2015 yılı verilerine göre sektörde kırk dokuz entegre, on sekiz öğütme – paketleme tesisi olmak üzere toplam atmış yedi çimento fabrikası bulunmaktadır. Sektör on yedi bin kişiye istihdam sağlamaktadır (BSTB, 2016). Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği'nin (TÇMB) verilerine göre sektörde 2016 yılı itibarıyla elli üç entegre fabrika, on sekiz öğütme tesisi olmak üzere yetmiş bir fabrika bulunmaktadır. TÇMB'ne üye olan fabrikaların sayısı atmış altı iken, üye olmayan fabrikaların sayısı beştir. Şirket bakımından değerlendirildiğinde yalnızca iki şirketin birliğin verilerinin dışında kaldığı ve %98'lik bir teslim oranı olduğu görülmektedir. Çalışmada TÇMB'den elde edilen veriler sektör verileri olarak değerlendirilecek ve bu doğrultuda yorumlar yapılacaktır.

1997 yılında sektördeki özelleştirmeler tamamlanmış ve tamamen özel sektörün hakim olduğu bir yapı oluşmuştur. Ancak Rumeli Holdinge ait fabrikalara TMSF'nin el koyması sonucunda yeniden kamunun sahibi olduğu çimento fabrikaları söz konusu olmuştur. Bu fabrikaların satışı ile birlikte bu kısa dönem son bulmuştur. Rumeli Holdinge ait fabrikaların satışı sonrası yeni mülkiyet durumu ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Rumeli Holding'e ait fabrikaların satışı ile birlikte ilk kez Türkiye'de yatırım gerçekleştiren yabancı sermayeli şirket de söz konusu olmuştur. Orascom şirketi satın alma yoluyla Van'daki çimento fabrikasını alarak sektöre giriş yapmıştır.

Çizelge 4.2. TMSF Tarafından Satışı Yapılan Fabrikaların Mülkiyet Durumları

Fabrika Adı	Satın Alan Şirket	Sermaye Yapısı
Lalapaşa	Çimentaş - Cementir	Yabancı
Eskişehir ve Lalahan	Çimsa	Yerli
Bartın	Çimko	Yerli
Ladik	Türkerler	Yerli
Şanlıurfa	Türkerler	Yerli
Ergani	Limak	Yerli
Van	OCI (Orascom)	Yabancı
Trabzon	Aşkale	Yerli
Gaziantep	Limak	Yerli

Kaynak: Tas ve Toprağa Dayalı Ürünler Sanayi (Çimento Sanayii), 9. Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Ön Raporu, Ankara: DPT, 2008.

2000 – 2015 yılları arasında sektörde daha önceki dönemlere göre önemli değişiklikler yaşanmamıştır. Serbest piyasa ekonomisinin kurallarının kesintisiz olarak uygulandığı dönemdeki gelişmeler TÇMB'den çalışma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam perspektifinden ele alınmıştır.

Çimento sektöründe 2000 – 2015 yılları arasında toplam kapasite, istihdam, toplam satışlar ve toplam üretim verileri üzerinden yabancı sermayeli şirketler değerlendirildiğinde ortaya çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır. 2008 yılına kadar yabancı sermayeli şirketlerin bütün verilerde paylarını artırdığı görülmektedir.

Toplam kapasite açısından 2000 yılında 31,5 Milyon tonla başlayan süreç, 2008 yılında 66,5 Milyon tona çıkmıştır. Bu oran sektördeki kapasitenin 2008 yılında %49,2'sinin yabancı sermayeli şirketlerin elinde olduğunu göstermektedir. 2008 yılından sonra düzenli olarak düşen oran 2015 yılı itibarıyla %24,9 ile 2000 yılındaki oranın bile gerisine gelmiştir. On beş yıllık süreç gözlemlendiğinde kapasitelerini yaklaşık 17 Milyon ton artıran yabancı sermayeli şirketlerin, buna rağmen toplam kapasite içerisindeki payları azalmıştır. Yani sektördeki kapasite artışının gerisinde bir trend söz konusudur. 2008 yılında dünyada yaşanan ekonomik krizin sektörü yabancı payı anlamında önemli ölçüde etkilediği gözükmemektedir.

Sektördeki toplam kapasitenin düzenli olarak artması, yabancı ilgisinin azalmasına rağmen büyümenin sürdüğünü göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla 194 Milyon Tonluk kapasite söz konusudur. Artış trendi açısından da yabancı sermayeli şirketlerin yatırımlarının yoğun olduğu dönem ile yatırımların azaldığı dönem arasında belirgin bir farklılık gözükmemektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının sektöre yüksek oranda bir kapasite artışı getirmesi söz konusu değildir. Yatırımların genellikle satın alma şeklinde gerçekleşmesi bu durumun en önemli nedenidir.

Çizelge 4.3. 2000 – 2015 Döneminde Çimento Sektöründe Kapasite – Satışlar – Üretim ve İstihdam Verileri ile Yabancı Şirketlerin Payı

Yıllar	Toplam Kapasite (Ton)	Yabancı Sermayeli Şirketlerin Payı (YSSP) (%)	İstihdam	YSSP (%)	Toplam Satışlar (Ton)	YSSP (%)	Toplam Üretim (Çimento – Klinker) (Ton)	YSSP (%)
2000	98.443.176	32,06	15.479	33,20	36.000.043	33,62	64.873.674	33,56
	31.563.120		5.140		12.103.579		21.775.465	
2001	99.403.500	37,04	12.330	34,09	30.295.199	38,71	58.705.390	38,71
	36.826.720		4.204		11.729.715		22.722.919	
2002	100.985.775	37,30	11.488	35,79	32.770.798	35,61	62.256.685	35,61
	37.674.350		4.112		11.670.781		22.172.665	
2003	102.771.089	37,03	12.169	33,72	35.468.984	36,85	65.513.708	36,76
	38.059.150		4.117		13.070.639		24.084.560	
2004	104.943.028	36,71	12.969	34,60	38.876.927	36,44	71.584.548	36,08
	38.525.850		4.520		14.169.951		25.827.753	
2005	107.909.644	40,22	13.667	39,32	42.820.864	39,14	79.168.798	37,71
	42.561.050		5.412		16.757.095		29.859.715	
2006	110.141.410	38,22	12.736	33,84	47.247.935	40,24	85.597.877	38,67
	42.096.061		4.318		19.013.486		33.102.930	
2007	120.015.759	42,58	13.965	44,14	49.075.842	44,64	90.841.123	42,71
	51.107.310		6.165		21.911.078		38.805.053	
2008	135.142.388	49,26	14.553	48,01	51.158.669	46,47	96.163.414	45,60
	66.581.399		6.987		23.774.669		43.854.342	
2009	145.907.279	45,96	14.212	42,39	54.013.775	43,62	96.191.880	43,90
	67.072.481		6.025		23.561.292		42.229.081	
2010	154.957.571	42,69	14.781	38,86	62.782.999	42,53	115.569.706	43,21
	66.157.323		5.744		26.705.775		49.946.070	
2011	159.913.791	38,22	13.690	32,87	63.311.972	38,86	117.680.452	39,37
	61.121.636		4.500		24.605.846		46.331.709	
2012	165.478.662	36,73	15.203	31,19	63.632.275	37,23	118.702.029	37,71
	60.796.773		4.743		23.695.481		44.762.700	
2013	169.453.752	32,06	15.610	27,87	70.567.842	33,65	131.573.424	32,06
	54.338.744		4.351		23.746.913		54.338.744	
2014	178.969.111	25,98	17.814	22,25	70.828.487	27,92	133.752.159	27,34
	46.512.383		3.987		19.779.068		36.574.736	
2015	194.788.045	24,90	17.190	22,93	71.095.489	27,45	133.390.325	26,95
	48.518.599		3.943		19.518.619		35.956.681	

Kaynak: Çimento Müstahsilleri Birliğinden Çalışma Kapsamında Alınan Veriler

İstihdam açısından yabancı sermayeli şirketlerin payına bakıldığında da aynı trend gözlenmektedir. 2008 yılına kadar yabancı sermayeli şirketlerin istihdam miktarında ve sektördeki istihdam payında artış gözlenirken, 2008 yılından sonra yalnızca 2012 yılında bir önceki yıla göre istihdam artışı söz konusu olmuştur. 2015 yılında sektörde istihdam edilen

kişilerin %22,93'ü yabancı sermayeli şirketlerde istihdam edilmektedir. Sektörde her beş kişiden birisi yabancı sermayeli şirketlerde istihdam edilmektedir. 2000 yılında sektördeki istihdam içerisinde yabancı sermayeli şirketlerin payı %33,2 iken, 2008 yılında en yüksek seviye olan %48,01 gerçekleşmiştir. 2008 yılında yabancı sermayeli şirketler 6.987 kişi ile en yüksek istihdam rakamına ulaşmışlardır. 2000 yılında yabancı sermayeli şirketler 5.140 kişiye istihdam sağlarken 2015 yılında bu rakam 3.943 kişiye düşmüştür.

Sektörün istihdam rakamlarında on beş yıllık süreçte önemli değişiklikler yaşanmamıştır. Kapasite ve üretim miktarında yaşanan %100'ün üzerindeki artışa rağmen istihdamdaki artış %28 seviyesinde kalmıştır. Bu durum sektördeki istihdamın, kapasite ve üretime duyarlılığının düşüklüğüne işaret etmektedir. Sektör 17.814 kişiye istihdam imkanı sağlamaktadır. Sendikaların etkin olduğu, iş sağlığı ve güvenliği konusunda önemli adımlar atılmış sektörde sağlanan istihdam imkânı, yalnızca nicelik olarak değil, düzgün iş niteliklerini taşıması bakımından nitelik olarak da çok önemlidir.

Toplam üretim ve satışlar verileri de istihdam ve toplam kapasite verilerine paralel trendler göstermektedir. 2000 yılında sektördeki üretimin %33,5'i yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilmekteyken 2015 yılında bu oran %26,9'a gerilemiştir. Yabancı sermayeli şirketlerin payı azalmasına rağmen üretim miktarları artmıştır. 2000 yılında 21,7 Milyon ton üretim gerçekleştiren şirketler, 2015 yılında 35,9 Milyon ton üretim gerçekleştirmiştir. On beş yıllık süreçte yabancı sermayeli şirketler kapasitelerini 17 Milyon ton artırırken, üretimlerini 14 Milyon ton artırmışlardır.

Sektörün üretim miktarlarında on beş yıllık süreçte %100 oranında artış olmuştur. 2014 yılında en yüksek üretim miktarı olan 133,7 Milyon ton rakamına ulaşılmıştır. 2015 yılında küçük bir azalış ile 133,3 Milyon tonluk üretim gerçekleşmiştir. Üretim verisi değerlendirilirken kapasite ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Kapasite kullanım oranı olarak ifade edilen rasyo, kapasitenin ne ölçüde kullanıldığını ortaya koymaktadır. On beş yıllık süreçte sektörde kapasite kullanım oranı %70,1 olarak gerçekleşirken, yabancı sermayeli şirketlerin kapasite kullanım oranı %71,9 olmuştur. Kapasitenin artışının yanında kapasite kullanım oranının da artması o yıl içerisinde satışların arttığını ortaya koymaktadır.

Toplam satışlar içerisinde yabancı sermayeli şirketlerin payı 2000 yılında %33,62 iken 2015 yılında %27,45'e gerilemiştir. Oransal azalışa rağmen yabancı sermayeli şirketler bu süreçte

toplam satış miktarını artırmıştır. 2000 yılında 12,1 Milyon ton satış gerçekleştiren şirketler, 2015 yılında 19,5 Milyon tonluk satış gerçekleştirmiştir. Yabancı sermayeli şirketlerin en az dalgalanan verisi toplam satışlardır. Yabancı sermayeli şirketlerin sektördeki satışlar içerisindeki oranı düşmesine rağmen, üretim – satış dengesinin korunduğu görülmektedir. Yabancı sermayeli şirketler üretimlerinin yaklaşık %50'sini satarak ilerlemektedir. Bu çerçevede yabancı sermayeli şirketlerin kapasite konusundaki kararlarının satışa endeksli olduğunu ve satış artmadıkça üretimi ve kapasiteyi artırmadığı görülmektedir. Klinkerin stoklanabilir bir madde olması nedeniyle üretim kararları yalnızca aynı yıl içerisindeki satışlardan değil, bir yıl önceki satışlardan da etkilenmektedir. Satış, üretim, istihdam ve kapasite verileri arasındaki ilişki regresyon analizi ile çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sorgulanacaktır.

2008 yılından sonra sektöre olan yabancı ilgisinin azalması söz konusu olmuştur. Diğer yandan 2000 – 2015 döneminde sektördeki yabancı sermayeli şirketlerin kapasite, istihdam ve üretim verilerinin toplamda arttığı görülmektedir. Çizelge 4.4'te sektördeki yabancı sermayeli şirketlerin bu dört veri açısından gelişimi ortaya konulacak, sektörün tamamı ve yerli şirketlerdeki gelişim trendi ile karşılaştırma yapılacaktır.

Çizelge 4.4. 2000 – 2015 Döneminde Çimento Sektöründe Yerli – Yabancı Sermayeli Şirketlerin Kapasite – Satışlar – İstihdam Verileri ve Değişim Oranı

	Sermaye Yapısı	Toplam Kapasite (Ton)	Δ (%)	İstihdam	Δ (%)	Toplam Üretim (Ton)	Δ (%)	Toplam Satış (Ton)	Δ (%)
2000	Yerli	66.880.056	129%*	10.339	28%*	43.098.209	126%*	23.896.464	114%
	Yabancı	31.563.120	54%*	5.140	-23%*	21.775.465	65%*	12.103.579	63%
	Toplam	98.443.176	98%*	15.479	11%*	64.873.674	106%*	36.000.043	97%
2001	Yerli	62.576.780	-6%	8.126	-21%	35.982.471	-17%	18.565.484	-22%
	Yabancı	36.826.720	17%	4.204	-18%	22.722.919	4%	11.729.715	-3%
	Toplam	99.403.500	1%	12.330	-20%	58.705.390	-10%	30.295.199	-16%
2002	Yerli	63.311.425	1%	11.488	-7%	40.084.020	11%	21.100.017	14%
	Yabancı	37.674.350	2%	4.112	-2%	22.172.665	-2%	11.670.781	-1%
	Toplam	100.985.775	2%	7.376	-9%	62.256.685	6%	32.770.798	8%
2003	Yerli	64.711.939	2%	8.052	9%	41.429.148	3%	22.398.345	6%
	Yabancı	38.059.150	1%	4.117	0%	24.084.560	9%	13.070.639	12%
	Toplam	102.771.089	2%	12.169	6%	65.513.708	5%	35.468.984	8%

Çizelge 4.4. (devam) 2000 – 2015 Döneminde Çimento Sektöründe Yerli – Yabancı Sermayeli Şirketlerin Kapasite – Satışlar – İstihdam Verileri ve Değişim Oranı

2004	Yerli	66.417.178	3%	8.449	5%	45.756.795	10%	24.706.976	10%
	Yabancı	38.525.850	1%	4.520	10%	25.827.753	7%	14.169.951	8%
	Toplam	104.943.028	2%	12.969	7%	71.584.548	9%	38.876.927	10%
2005	Yerli	65.348.594	-2%	5.412	20%	49.309.083	8%	26.063.769	5%
	Yabancı	42.561.050	10%	8.255	-2%	29.859.715	16%	16.757.095	18%
	Toplam	107.909.644	3%	13.667	5%	79.168.798	11%	42.820.864	10%
2006	Yerli	68.045.349	4%	8.418	2%	52.494.947	6%	28.234.449	8%
	Yabancı	42.096.061	-1%	4.318	-20%	33.102.930	11%	19.013.486	13%
	Toplam	110.141.410	2%	12.736	-7%	85.597.877	8%	47.247.935	10%
2007	Yerli	68.908.449	1%	7.800	-7%	52.036.070	-1%	27.164.764	-4%
	Yabancı	51.107.310	21%	6.165	43%	38.805.053	17%	21.911.078	15%
	Toplam	120.015.759	9%	13.965	10%	90.841.123	6%	49.075.842	4%
2008	Yerli	68.560.989	-1%	7.566	-3%	52.309.072	1%	27.384.000	1%
	Yabancı	66.581.399	30%	6.987	13%	43.854.342	13%	23.774.669	9%
	Toplam	135.142.388	13%	14.553	4%	96.163.414	6%	51.158.669	4%
2009	Yerli	78.834.798	15%	8.187	8%	53.962.799	3%	30.452.483	11%
	Yabancı	67.072.481	1%	6.025	-14%	42.229.081	-4%	23.561.292	-1%
	Toplam	145.907.279	8%	14.212	-2%	96.191.880	0%	54.013.775	6%
2010	Yerli	88.800.248	13%	9.037	10%	65.623.636	22%	36.077.224	18%
	Yabancı	66.157.323	-1%	5.744	-5%	49.946.070	18%	26.705.775	13%
	Toplam	154.957.571	6%	14.781	4%	115.569.706	20%	62.782.999	16%
2011	Yerli	98.792.155	11%	9.190	2%	71.348.743	9%	38.706.126	7%
	Yabancı	61.121.636	-8%	4.500	-22%	46.331.709	-7%	24.605.846	-8%
	Toplam	159.913.791	3%	13.690	-7%	117.680.452	2%	63.311.972	1%
2012	Yerli	104.681.889	6%	10.460	14%	73.939.329	4%	39.936.794	3%
	Yabancı	60.796.773	-1%	4.743	5%	44.762.700	-3%	23.695.481	-4%
	Toplam	165.478.662	3%	15.203	11%	118.702.029	1%	63.632.275	1%
2013	Yerli	115.115.008	10%	11.259	8%	77.234.680	4%	46.820.929	17%
	Yabancı	54.338.744	-11%	4.351	-8%	54.338.744	21%	23.746.913	0%
	Toplam	169.453.752	2%	15.610	3%	131.573.424	11%	70.567.842	11%
2014	Yerli	132.456.728	15%	13.827	23%	97.177.423	26%	51.049.419	9%
	Yabancı	46.512.383	-14%	3.987	-8%	36.574.736	-33%	19.779.068	-17%
	Toplam	178.969.111	6%	17.814	14%	133.752.159	2%	70.828.487	0%
2015	Yerli	146.269.446	10%	13.247	-4%	97.433.644	0%	51.576.870	1%
	Yabancı	48.518.599	4%	3.943	-1%	35.956.681	-2%	19.518.619	-1%
	Toplam	194.788.045	9%	17.190	-4%	133.390.325	0%	71.095.489	0%

Kaynak: Çimento Müstahsilleri Birliğinden Çalışma Kapsamında Alınan Veriler

Not: “*” İşareti bulunan satırlardaki değişim (%)’si 2000 – 2015 yılları arasındaki değişimi ifade etmektedir. “Δ (%)” Bir önceki yıla göre yüzdelik değişimi ifade etmektedir. Yüzdelik değişim verisinde 0,5’in altı aşağıya, üstü yukarıya tamamlanmıştır.

Yabancı sermayeli şirketlerin çimento sektöründeki toplam kapasitesinin yıllar içindeki değişimine bakıldığında; 2001, 2005, 2007 ve 2008 yıllarında önemli artışlar görülmektedir. Artışın nedeni bu yıllarda yaşanan sermaye değişimleridir. 2001 yılında iki, 2005 yılında üç, 2007 yılında iki, 2008 yılında bir yerli şirket yabancı sermaye tarafından satın alınmış ve yine aynı yıl bir yeni yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. Sektörde yalnızca 2007 ve 2009 yıllarında greenfield yatırım gerçekleşmiştir. Bu yıllarda üç yeni yabancı sermayeli şirket kurulmuş ve üretime geçmiştir. Sektörde bunun dışında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımlarının tamamı yerli şirketlerin satın alınması şeklindedir. Bu sermaye değişiklikleri ve greenfield yatırımlar sonrası yabancı sermayeli şirketlerin kapasite miktarı artmıştır. Bu yıllarda sermaye yapısı değişikliği sonucu yerli sermayeli şirketlerin kapasitelerinde düşüş söz konusu olmuştur. Dolayısıyla sektördeki kapasite miktarındaki artış, yabancı sermayeli şirketlerin kapasite içerisindeki payındaki artıştan daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

2001, 2005, 2007 ve 2008 yıllarında yabancı sermayeli şirketlerdeki kapasite artışı, yerli sermayeli şirketlerdeki ve sektörün bütünündeki artıştan çok daha yüksek seviyededir. Kapasite miktarı doğrudan yatırımla ilgili olduğu için sermaye değişiminin etkileri kapasite miktarına direkt olarak yansımaktadır. Yabancı sermayenin sektöre satın almalarla giriş yapması kapasite artışı değil, kapasitenin el değiştirmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu anlamda sektördeki değişimin mevcut kapasitenin artırılmasıyla değil, el değiştirmesiyle gerçekleştiği söylenmelidir.

Sektörün istihdam trendindeki değişimine bakıldığında, yabancı sermayeli şirketlerin kararlarının etkili olduğu görülmektedir. 2004, 2007 ve 2008 yıllarında yabancı sermayeli şirketlerde önemli istihdam artışları söz konusu olmuştur. İstihdam rakamlarındaki değişiklikler yeni yatırımların sayısının az olması nedeniyle daha çok üretim ve satışlardaki değişime duyarlıdır. Diğer yandan on beş yıllık süreçte yabancı sermayeli şirketlerde çalışan sayısı %23 azalmıştır. Yerli sermayeli şirketlerdeki istihdamda aynı dönemde %28 artış yaşanmış olması yabancı yatırımların azalmasının sektördeki istihdamın azalmasında etkili olduğunu göstermektedir. Sektörde istihdam edilen kişi sayısı on beş yıllık süreçte %11 artmıştır. Ancak aynı dönemde kapasite miktarının %98, üretimin %106 ve toplam satışların %97 arttığı dikkate alındığında istihdamdaki artışın sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sınırlılığın nedenleri içerisinde çimento üretiminin medium – low teknoloji seviyesine sahip olması nedeniyle üretim artışının istihdamda ciddi bir artış gerektirmemesi, yeni yatırımların sayısının az olması gibi etkenler yatmaktadır.

2000 yılı sonrası dönemde sektörün üretim miktarında önemli değişiklikler olmuştur. Bu süreçte sektörde üretim %106 artmıştır. Yabancı sermayeli şirketler 2005, 2007, 2008 ve 2013 yıllarında üretim miktarlarını %10'un üzerinde artırmışlardır. Bu yıllardaki sermaye değişimleri artışın önemli nedenidir. Diğer yandan 2014 yılında yabancı sermayeli şirketlerdeki üretim %33 azalmıştır. Bu önemli azalışın arkasında bu dönemde iki yabancı sermayeli şirketin yerli sermaye tarafından satın alınması yatmaktadır. Üretim miktarını belirleyen bir unsur kapasite olmakla beraber satışların üretim miktarı üzerinde daha güçlü etkileri söz konusudur. Klinker stoklanabilir bir madde olduğu için satışlar düşük düzeyde seyretse bile üretim aynı seviyede devam edebilmektedir. Çimento için aynı durum geçerli değildir. Ancak üretim maliyetlerinin azaltılması yoluna gidilerek stokların eritilmesi tercih edildiği için satışlar azaldıkça üretim de azalmaktadır. Özellikle bir önceki yıldaki satışların, verilerin yıllık olarak sunulması nedeniyle bir sonraki yılın üretim verilerini etkilediği görülmektedir.

2000 yılı sonrası dönemde sektördeki satışların dalgalı bir trend gösterdiği görülmektedir. Bu süreçte sektördeki satışlar %97 artmıştır. Ancak yabancı sermayeli şirketlerin satışlarındaki artış %63 düzeyinde kalmıştır. 2008 yılına kadar yabancı sermayeli şirketler satışlarını artırmaktayken, bu tarihten sonra satışlarda azalmalar görülmüştür. Yerli sermayeli şirketlerin satış verileri yabancı sermayeli şirketlerin satış verilerine göre daha az dalgalanmaktadır.

4.2. Türkiye Çimento Sektöründe 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi

Türkiye çimento sektöründe 2000 yılı öncesinde de doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşmiş olmakla beraber, 2000 yılı sonrası dönemde yatırımlar sektörde belirleyici rol üstlenmiştir. Bu dönemdeki yatırımlar sektörün geleceğini etkileme kapasitesine sahip, oligopolistik yapının daha da güçlenmesini sağlayan, stratejik ve karlılık odaklı yatırımlardır. Diğer yandan şunu da ifade etmek gerekir ki, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründe yoğunlaşmasının önemli bir nedeni, sektörün yeni yatırımlara nispeten kapalı bir yapısının olmasıdır. Dünya'da yaşanan ekonomik bütünleşme süreci ve Türkiye ekonomisinin uluslararasılaşması ile birlikte, çimento sektöründeki fırsatlar çok uluslu şirketler tarafından değerlendirilmiştir. Bir çimento fabrikasının temelini atılması ile üretime başlaması arasında geçen ortalama sürenin on sekiz ila yirmi

ay arasında olduğu değerlendirilmektedir. Diğer yandan sektörde üretime geçmek için gerekli olan Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporu başvurularından elde edilen sonuçlar, ÇED raporu başvurusu yapılan fabrikalardan %80,4'ünün üretime geçmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sektörde yatırımların fiyatların bölgesel belirlenmesi ve bölgede fiyatları değiştirebilecek yeni bir yatırımın ortaya çıkmasının uzun zaman alması nedeniyle bu süre içerisindeki yüksek kar beklentisi ile yoğunlaştığı düşünülmektedir (Rekabet Kurumu, 2016).

4.2.1. 2000 Yılı Sonrası Dönemde Sektörde Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi

Türkiye çimento sektöründe özelleştirme süreci ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yoğunlaşma yaşanmıştır. Ancak sektör özelleştirmelerden önce yabancı sermaye ile tanışmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönemden önce gerçekleşmiş olmasına rağmen Lafarge'in sektöre girişinin etkileri çalışmanın kapsadığı dönemi de etkilemesi nedeniyle çalışma kapsamında değerlendirilecektir. Bu bölümde sektördeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları kronolojik bir şekilde ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Sektörde gerçekleşen ilk yabancı sermaye yatırımı Lafarge'ın 1989'da Darıca'daki Arslan Çimento'ya ait fabrikayı satın almasıdır. Lafarge'ın yatırımı ile sektöre ilk kez yabancı sermayeli bir şirket girmiştir. Lafarge bu tarihte dünyanın en büyük çimento şirketlerinden birisi konumundadır. Çimento üretimi konusunda pek çok ürünün patent sahibi konumundaki şirket, Avrupa pazarındaki yatırımlarını Türkiye'deki en köklü fabrikanın satın alınması suretiyle genişletmiştir (Lafarge İnternet Sitesi, 2017).

Lafarge Türkiye pazarındaki ilk çok uluslu şirket olmanın avantajlarından büyük ölçüde faydalanmıştır. 1992 yılında Karadeniz Ereğli ve Ankara'da fabrika olarak yatırımlarını genişleten şirket, 2007 yılında Yibitaş ile ortaklık kurarak Yozgat, Sivas ve Çorum'daki fabrikalarda da yatırımda bulunmuştur. Bu sayede Lafarge Marmara ve Karadeniz'den sonra Orta Anadolu Bölgesinde de çimento üretiminde pazar payı elde etmiştir. 2008 yılında Orascom şirketini satın alarak Türkiye'deki fabrika sayısını artıran şirket, bu sayede Van çimento fabrikasını bünyesine katmış ve pazarını genişletmiştir. 2008 yılı ile birlikte Arslan Çimento'daki payını azaltan Lafarge, 2009 yılında Türkiye çimento sektöründeki yatırımlarını sonlandırmış ve Dalsan ile ortaklık kurmak suretiyle Türkiye'deki yatırımlarını

sürdürmüştür. Şirket Türkiye’de aktif olarak çimento üretiminde bulunmamaktadır (Lafarge İnternet Sitesi b, 2017). Diğer yandan Lafarge 2017 yılı itibarıyla LafargeHolcim olarak dünyanın en büyük ikinci çimento üreticisi konumundadır (Global Cement Magazine, 2017). Yıllık 278 Milyon ton çimento üretimi ile şirketin üretim kapasitesi, Türkiye çimento sektörünün üretim kapasitesinden fazladır (Lafarge Holcim İnternet Sitesi, 2017).

Lafarge’in Türkiye’den çekilmesi elindeki fabrikaların, OYAK tarafından satın alınması ile gerçekleşmiştir. Yirmi yıllık süreç içerisinde Lafarge’ın Türkiye çimento sektörüne katkıları net istihdam etkisi ile birlikte istihdamın kalitesi boyutunda çok önemli sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye çimento sektöründe kapsamlı ilk yabancı sermaye girişi, özelleştirmeler ile söz konusu olmuştur. Ciment Français şirketinin özelleştirilen beş çimento fabrikasını satın alması ile sektörde yabancı sermaye yatırımları artmıştır. Bu yatırım o tarih için Türkiye’de tek seferde gerçekleşen en büyük yabancı sermaye yatırımı olmuştur (Italcementi İnternet Sitesi, 2017). 1989 yılında Ankara, Afyon, Balıkesir, Pınarhisar ve Söke fabrikalarını satın alan şirket, Türkiye’deki örgütlenmesini SET Beton adı altında gerçekleştirmiştir. Ciment Français’in Italcementi tarafından satın alınması ile sermaye yapısında değişiklik söz konusu olmuştur. Türkiye çimento sektörüne gerçekleşen yatırımların ilk dönemde Marmara bölgesi odaklı olduğu görülmektedir. Yatırımlar daha sonra Batı Karadeniz ve Orta Anadolu bölgesine doğru genişlemiştir. Ciment Français’in daha sonra Italcementi tarafından satın alınması ile Türkiye’ye yatırımda bulunan çok uluslu şirketlerin köken ülkesinde de ilk farklılık gerçekleşmiştir.

Italcementi’nin hisselerinin Heidelberg Grubu tarafından satın alınması ile şirketin sermaye yapısı ikinci kez değişmiştir. Diğer yandan 2011 yılında özelleştirme ile satın alınan fabrikalardan Afyon dışındakiler Limak Grubu tarafından satın alınmıştır. Afyon Çimento ise 2011 yılında Sabancı bünyesine katılmıştır. Afyon Çimento’nun sermaye yapısı süreç içerisinde değişim göstermiştir. 2017 yılı itibarıyla Afyon Çimento’daki yabancı payı %8,75’tir. Bu nedenle şirketin sermaye yapısı yerli sermaye olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye çimento sektöründe kronolojik sırayla gerçekleşen üçüncü yabancı sermaye yatırımı Vicat şirketinin özelleştirilen Konya Çimento’yu satın almasıdır. 1989 yılında özelleştirme kapsamına alınan Konya Çimento’nun %39,8’i Kamu Ortaklığı İdaresine devredilmiş daha

sonra 1991 yılında Türkiye İş Bankası blok satış ile şirketin hisselerini Vicat grubuna devretmiştir (Konya Çimento İnternet Sitesi, 2017). Fransız Vicat grubu bu şekilde Türkiye çimento sektörüne giren üçüncü çok uluslu şirket olmuştur. Vicat grubu 1994 yılında Baştaş Çimento'yu da satın alarak Türkiye'deki yatırımlarını genişletmiştir. Orta Anadolu pazarının önemli bir kısmını elinde bulunduran şirket halen Türkiye'de iki fabrika ile üretime devam etmektedir.

Heidelberg Türkiye'deki yatırımlarına 1996 yılında başlamıştır. Alman kökenli bir çok uluslu şirket olan Heidelberg Cement, 2017 yılı itibarıyla 193 Milyon ton üretim kapasitesi ile dünya çimento sektörünün üçüncü en büyük üreticisi konumundadır (Heidelberg İnternet Sitesi, 2017). CBR, SEM, Hansen PLC, Vicat gibi şirketlerin hisselerini satın alan, Italcementi'yi bünyesine katan şirket, Türkiye'de üç fabrika ile üretime devam etmektedir.

Türkiye çimento sektörüne yatırımda bulunan dördüncü sermaye grubu İtalyan Cementir şirkettir. 2001 yılında Çimentaş İzmir'i satın alarak Türkiye pazarına giren şirket, daha sonra Kars, Edirne ve Elazığ çimento fabrikalarını satın alarak pazar payını artırmıştır. Cementir 2010 yılına kadar Türkiye'deki yatırımlarını hızlandırarak sürdürmüştür. Öncelikle Ege Bölgesinde pazar payını artırmaya çalışan şirket, daha sonra Kars ve Elazığ yatırımları ile Doğu Anadolu Bölgesine açılmıştır. Sektörün temel gerçeği olan oligopolistik piyasa koşullarından yararlanmak için hamlelerde bulunan şirketin özellikle Ege Bölgesindeki satın almaları Rekabet Kurulu kararlarına konu edilmiştir. Ancak yatırımlarda rekabete aykırı bir durum saptanmamıştır (Ekiz, 2008). Türkiye çimento pazarında önemli bir kapasiteye sahip olan Cementir, halen üretime devam etmektedir.

Türkiye çimento sektörüne 2007 yılında Denizli Çimentonun %50 hissesini satın alarak giren CRH Grup, İrlanda kökenli bir çok uluslu şirkettir. Türkiye'de tek bir fabrika üzerinden yatırım gerçekleştiren ve Denizli çimento ile Ege Bölgesindeki pazardan pay almaya çalışan şirket, 2014 yılında hisselerini Oyak Grup'a satarak Türkiye pazarından çekilmiştir.

2000 sonrası dönemde sektörde hızla artan yatırımları bir adım öteye taşıyan, 2007 yılında dünya çimento sektöründe önemli bir yatırımcı olan Cimpor'un, Yibitaş – Lafarge'ı satın almasıdır. Bu yatırımla Lafarge Türkiye'deki yatırımlarını azaltmaya başlamış, Cimpor ise Orta Anadolu çimento pazarına hızlı bir giriş gerçekleştirmiştir. Cimpor'un Türkiye pazarına

girişi, 2000 yılı başlarında sektöre giren büyük çimento gruplarından sonra sermaye yapısının farklılaşması adına önemlidir.

2012 yılında Türkiye pazarından çekilen şirket, elindeki fabrikaları Brezilya kökenli çimento şirketi Votorantim'e satmıştır. Türkiye pazarında beş yıl gibi kısa bir süre yatırımda bulunan şirketin hisselerinin Votorantim tarafından satın alınması sonrası Cimpor'un farklı ülkelerdeki yatırımlarının bazıları da Votorantim'in eline geçmiştir. Votorantim yatırım sonrası daha verimli ve çevreye duyarlı üretim teknolojisini hayata geçirildiği yeni bir fabrikayı üretime geçirmiştir. Türkiye çimento sektöründe 2019 yılında beklenen yüzde 3'lük talep artışı bu hamlenin gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur (Votorantim İnternet Sitesi, 2017).

Türkiye çimento sektöründe önemli bir diğer yatırım 2008 yılında Yunan Titan şirketinin Adoçim'in yüzde 50'lik hissesini satın alması ile gerçekleşmiştir. Halen Adoçim'deki yatırımını sürdüren şirket, dünyanın önemli çimento üreticileri arasındadır. 1994 yılında üretime başlayan Adoçim'in yüzde 50 hissesini satın alarak 2017 yılı itibarıyla Antalya, İstanbul, Samsun, Sivas, Tokat illerinde üretim gerçekleştiren şirket, yabancı sermayeli yapısını sürdürmektedir. Titan Grup, Adoçim'e yatırım gerçekleştirdikten sonra Adoçim'in yatırımlarında hızlanma söz konusu olmuştur.

Sektörde gerçekleşen bir diğer yatırım 2008 yılında İtalyan Cemanterie Aldo Barbetti'nin Çimko'nun yüzde 30'luk hissesini satın almasıdır. O dönem için 400 Milyon Dolarlık çok büyük bir yatırım olan satın alma işlemi sonrasında Barbetti 2013 yılında hisselerini satarak Türkiye pazarından çekilmiştir. Doğu Anadolu pazarında önemli bir pay elde eden ve bölgesel avantajları göz önünde bulundurarak yatırım yaptığı düşünülen şirket, Türkiye'deki ekonomik kriz ve Çimko'nun hisseleri almak için gönüllü olması sonrası Türkiye'deki yatırımlarını sonlandırmıştır. İtalyan çimento şirketinin yatırımının gerçekleşmesinde sektöre yatırım gerçekleştiren İtalyan şirketlerinin bilgi ağı oluşturmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

2000 yılı sonrası dönemde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları genel olarak değerlendirildiğinde sektörün dünya çimento devlerinin ilgisini çekmeyi başardığı görülmektedir. Dünya çimento üretiminde ilk onda yer alan sermaye gruplarından Lafarge, Heidelberg, Votorantim Türkiye'ye yatırım yapmışlardır. 2000 yılından sonra sektörde

yabancı sermaye yatırımları hızlı bir gelişim göstermiş ve önemli satın almalar gerçekleşmiştir. Bu süreçte aynı fabrikanın birkaç sermaye grubu arasında el değiştirmesi söz konusu olmuştur. Diğer yandan aynı dönemde yurtdışında gerçekleşen satın almalar nedeniyle sermaye yapısının farklılaşması söz konusu olmuştur.

Sektördeki yatırımların 2000 – 2008 döneminde hızla geliştiği ve genişlediği görülmektedir. Bu süreçteki yatırımların sektördeki oligopolistik ve bölgesel yapının doğurduğu yüksek kar oranları nedeniyle gerçekleştiği düşünülmektedir (Çetinkaya, 2004). Stratejik amaçlı olarak gerçekleşen, sektörün oligopolistik yapısından avantaj elde etmeyi amaçlayan ve çimento üretiminin bölgesel karakteristiğini güçlendirici etki doğuran yatırımlar, 2008 yılından sonra düşüşe geçmiştir. Lojistik maliyetlerine duyarlılığı yüksek olan çimento sektöründe, bölgesel üstünlük kazanmak amacıyla pek çok yatırım gerçekleşmiştir. 2008 yılından sonra stratejik amaçlarla gerçekleşen yatırımların oluşturduğu yapının stabil hale gelmesi sonrası yatırımlarda azalma gerçekleşmiştir. Kişi başına çimento tüketiminin doyuma erişmemiş olması nedeniyle halen potansiyel arz eden sektörde yeni yatırım gerçekleşmemekle beraber mevcut yatırımcıların kapasite artırıcı hamleleri sürmektedir. 2008 yılında Türkiye ekonomisinin yaşadığı krizin etkisiyle hem Türkiye'ye, hem çimento sektörüne yatırım akışında azalma yaşanmıştır. 2010 yılı ile birlikte başlayan toparlanma sonrası yatırımların sektörel dağılımında iletişim ve perakende sektörünün öne çıkması söz konusu olmuştur. Diğer yandan 2016 yılında yaşanan siyasi gelişmelerin etkisiyle Türkiye'nin yatırım iklimi sorgulanmaya başlansa da, çimento sektöründe Votorantim örneğinde olduğu gibi kapasite artırıcı yeni yatırımların sürdüğü görülmektedir. Siyasi konjonktürün normale dönmesi ve Ortadoğu ve Kuzey Irak'taki hareketliliğin sona ermesi ile birlikte çimento sektöründe yeni bir dönemin yaşanması beklenmektedir. Ancak bu beklentiler özellikle Suriye'de siyasi egemenlik belirsizliğinin uzaması ve bölgede yaşanan olayların halen devam etmesi nedeniyle ertelenmektedir. Orta Doğu pazarının bu gelişmeler sonrası hareketlenecek olması beklentisinin özellikle lojistik avantajlar nedeniyle Türkiye pazarını önemli hale getireceği düşünülmektedir.

Türkiye çimento sektöründe özelleştirme süreci sonunda oluşan yapı, yerli ve yabancı sermayeli şirketlerin bir arada üretimde bulunduğu, satın alma ve birleşmelerin sık yaşandığı, oligopolistik piyasa yapısı nedeniyle bölgeselliğin çok etkili olduğu bir yapıdır. Bu yapının daha iyi anlaşılması adına sektördeki sermaye değişimlerinin ve üretimde

bulunan fabrikalara ait verilerin detaylı bir analizi yapılacaktır. Bu analiz şirket temelli değil fabrika temelli veriler üzerinden gerçekleştirilecektir.

Türkiye çimento sektöründe üretimde bulunan fabrika sayısı ve fabrikaların sermaye yapısına bakıldığında 2000 yılından buyana önemli değişimler olduğu görülmektedir. Sektörün fabrika sayısı ve fabrikaların sermaye yapısındaki değişiklikler TÇMB'den çalışma kapsamında alınan veriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Çizelge 4.5. 2000 – 2015 Yılları Arasında Çimento Sektöründeki Fabrikaların Sermaye Yapısı ve Sayısındaki Değişim

Yıllar	Yerli Sermayeli Şirket Sayısı	Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı	Toplam	Değişim (Bir Önceki Yıla Göre Sermaye Yapısı ve Fabrika Sayısındaki Değişim)
2000	36	15	51	-----
2001	34	17	51	2 Yerli Sermayeli Fabrika Yabancı Sermaye Tarafından Satın Alındı
2002	33	17	50	1 Yerli Sermayeli Fabrika Üretime Ara Verdi
2003	34	17	51	1 Yerli Sermayeli Fabrika Üretime Geçti
2004	34	17	51	Değişim Yok
2005	29	20	49	3 Yerli Sermayeli Fabrika Yabancı Sermaye Tarafından Satın Alındı 3 Yerli Sermayeli Fabrika Kapandı 1 Yerli Sermayeli Fabrika Üretime Geçti
2006	26	20	46	3 Yerli Sermayeli Fabrika Kapandı
2007	22	22	44	2 Yerli Sermayeli Fabrika Yabancı Sermaye Tarafından Satın Alındı
2008	21	24	45	1 Yerli Sermayeli Fabrika Yabancı Sermaye Tarafından Satın Alındı 1 Yeni Yabancı Sermayeli Fabrika Kuruldu (2007 Aralık Ayında Üretime Geçti)
2009	27	25	52	1 Yerli Sermayeli Fabrika Yabancı Sermaye Tarafından Satın Alındı 2 Yabancı Sermayeli Fabrika Yerli Sermaye Tarafından Satın Alındı 2 Yeni Yerli Sermaye Fabrika Kuruldu 2 Yeni Yabancı Sermayeli Fabrika Kuruldu 2 Yerli Sermayeli Fabrika Üretime Geçti
2010	29	25	54	2 Yeni Yerli Sermayeli Fabrika Kuruldu
2011	32	22	54	3 Yerli Sermayeli Fabrika Yabancı Sermaye Tarafından Satın Alındı
2012	33	22	55	1 Yeni Yerli Sermayeli Fabrika Kuruldu
2013	35	21	56	1 Yabancı Sermayeli Fabrika Yerli Sermaye Tarafından Satın Alındı 1 Yeni Yerli Sermayeli Fabrika Kuruldu
2014	39	19	58	2 Yabancı Sermayeli Fabrika Yerli Sermaye Tarafından Satın Alındı 2 Yeni Yerli Sermayeli Fabrika Kuruldu
2015	41	19	60	2 Yeni Yerli Sermayeli Fabrika Kuruldu

Kaynak: Çimento Müstahsilleri Birliğinden Çalışma Kapsamında Alınan Veriler

On beş yıllık süreçte toplam on üç çimento fabrikası üretime katılmıştır. Üretime katılan dokuz fabrikadan yalnızca üç tanesi yabancı sermaye yatırımları ile kurulan fabrikalardır. On beş yıllık süreçte üç fabrika greenfield yabancı sermaye yatırımı olarak hayata geçmiştir. Bunun dışında on fabrika yerli sermaye tarafından yeni kurulmuştur. Sektörde gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini sınırlayan belki de en önemli unsur, yatırımların greenfield yatırımlar olmamasıdır. Yerli sermaye daha uzun vadeli ve kalıcı yatırımlar gerçekleştirme bakımından yabancı sermayeye göre çok daha hevesli görünmektedir.

2000 – 2010 dönemine kadar sektöre yabancı ilgisinin artarak sürdüğü görülmektedir. 2000 yılında on beş yabancı sermayeli çimento fabrikası bulunmaktayken 2009 yılında bu sayı yirmi beşe çıkmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi yabancı sermayeli fabrika sayısındaki artış yeni fabrika açılması şeklinde değil, mevcut fabrikaların satın alınması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle bahse konu dönemde toplam fabrika sayısında bir artış gözlenmemiştir. Fabrika sayısındaki artış 2010 yılı sonrası dönemde yerli sermayenin yatırımları ile söz konusu olmuştur.

2000 – 2015 döneminde otuz üç fabrikanın sermaye yapısı değişmemiş ve yerli sermaye olarak devam etmesi söz konusu olmuştur. Yerli sermayeden yabancı sermayenin eline geçen fabrika sayısı altıdır. Yerli sermaye olarak başlayan ve kapanan fabrika sayısı ise beştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi değerlendirilirken sermaye yapısı değişimi sonrası istihdam trendindeki değişim çok önemlidir. Ancak bazı durumlarda kapanmak üzere olan şirketlerin yabancı sermaye tarafından satın alınması ve istihdamın azalarak devam etmesi bile olumlu bir istihdam etkisi olarak değerlendirilmelidir. 2000 – 2015 döneminde yerli sermayenin kapatmak durumunda kaldığı beş fabrikaya yabancı yatırım gerçekleşseydi ve bu fabrikalardaki istihdam bir miktar azalsaydı bile bu durumun olumlu olarak değerlendirilmesi gerekirdi.

Bu süreçte on üç fabrika yabancı sermaye yapısını korumuştur. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin fabrika ve sermaye grubu ismi içermemesi nedeniyle yabancı sermayeden – yabancı sermayeye el değiştirmeler analiz çerçevesinde değerlendirilememiştir. Sektörde bu şekilde gerçekleşen yatırımlar bulunmaktadır. Ankara Elmadağ'da yer alan bir çimento fabrikası farklı yabancı sermaye grupları tarafından satın alınarak iki kez el değiştirmiştir. Bu dönemde beş fabrika ise yabancı sermayeden, yerli sermayenin eline geçmiştir.

2000 – 2015 döneminde yerli sermaye başlayıp, yabancı sermayenin eline geçen ve tekrar yerli sermaye statüsüne dönen fabrika sayısı üçtür. Sektördeki bu hızlı sermaye yapısı değişiminin ekonomi – politik değerlendirilmesi mutlaka yapılmalıdır. Türkiye ekonomisinin dışa açıklığının arttığı, yabancı sermaye yatırımları ile ülkeye sıcak para girişinin sağlanmasının hedeflendiği bir dönemde, özellikle çimento gibi kritik bir sektöre ciddi anlamda yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu girişlerin tamamı sektör için olumlu sonuçlar üretecek türden yatırımlar değildir. Diğer yandan sektörün dünyadaki liderlerinin Türkiye’ye yatırım yapması söz konusu olmuştur. Küresel rekabet düzeyinde Türkiye’nin doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için çevre ülkelerle girdiği yarışın refah rejimini ve işgücü piyasasını etkileme düzeyi ise başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çimento sektöründe gerçekleşen yatırımlar bu bağlamda stratejik olarak değerlendirilebilecek yatırımlardır. Aynı fabrikaların yabancı bir sermaye grubundan başka bir yabancı sermaye grubunun eline geçmesi ise yatırımların bölgesel nitelik taşıması nedeniyle pazar garantili bir hamle olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreçte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği fabrikaların büyüklükleri, kapasite gelişimleri ve istihdamındaki değişim de yabancı sermayenin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Greenfield olarak gerçekleşmemiş olsa bile satın aldığı bir fabrikanın kapasitesini artıran bir yatırım, sektöre olumlu etki katmış demektir. Diğer yandan bu değerlendirmenin yerli sermayenin sahibi olduğu fabrikalarla karşılaştırılması yapılması da mümkündür. Bu sayede sektördeki büyümenin sermaye gruplarına mal edilmesi de engellenmiş olacaktır.

2000 – 2015 döneminde TÇMB’ye düzenli veri gönderen ve bu sürecin tamamında üretimde olan fabrikalar dikkate alındığında yerli ve yabancı sermayeli fabrikaların üretim kapasitelerindeki değişim, sektördeki gelişimi yansıtmaları açısından önemlidir.

2000 – 2015 döneminde sermaye yapıları üzerinden fabrikaların istihdam ve kapasite verileri değerlendirildiğinde ortaya çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır. Yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi değerlendirilirken yatırım sonrası yaratılan yeni istihdam imkanları ile birlikte, mevcut istihdam seviyesinin korunması da göz önünde bulundurulmaktadır. Bu sayede yabancı sermaye yatırımları ile süregelen istihdam düzeyinin sabit tutulması ve yatırım gelmeseydi üretimi sonlandırabilecek bir fabrikadaki istihdamın korunması söz konusu olmaktadır. Diğer yandan yabancı sermaye yatırımı ile ülkeye ve sektöre yeni teknolojiler getirilmesi, üretim kapasitesinin artırılması ve verimliliğin yükselmesi söz konusu olmuş ise bu durumda istihdam bakımından olumsuz değerlendirme yapılabilecek

olmakla birlikte yabancı sermayenin katkılarının olumlu olduğunu ifade etmek gerekecektir. Çimento sektörü özelinde bir fabrikanın kapasitesinin artırılması, üretim ihtiyacının karşılanamaması sonucu yapılan bir hamledir ve netice itibarıyla istihdamı artırmıyorsa teknolojik gelişmenin üretim sürecine uygulanması anlamına gelmektedir. Diğer yandan üretim sürecinde bir gelişim olmasa bile fabrikanın kapasitesinin artırılması bu fabrika ve sektörde olmasa bile çimentonun niteliği gereği, nakliyat ve lojistik sektörlerinde yeni istihdam olanakları anlamına gelecektir.

2000 – 2015 döneminde çimento sektöründe faaliyette bulunan ve TÇMB’ye düzenli veri gönderen fabrikalar içerisinde dokuz tanesi süreç boyunca yerli sermayeye aittir ve hem kapasite, hem istihdam artırmıştır. Süreç boyunca yerli sermaye yapısını koruyan dört fabrika ise hem kapasite, hem istihdam azaltmıştır. Kapasite artıran ve istihdam azaltan yerli sermayeli fabrika sayısı ise altıdır. Bir fabrika ise süreç boyunca yerli sermayeye ait kalmış kapasite ve istihdam açısından stabil görünüm sergilemiştir. Bu verilerden hareketle süreç boyunca yerli sermayede kalan toplam yirmi fabrikadan dokuzunun hem kapasite, hem istihdam artırdığı görülmektedir. İstihdamı stabil kalan fabrika ile birlikte yerli sermayeye ait fabrikaların yarısının istihdam artırdığı söylenebilmektedir. Hem kapasite, hem istihdam azaltan fabrika sayısı ise toplam fabrika sayısının yarısıdır. Kapasite artırırken istihdam azaltan altı fabrikanın bulunması yerli sermayenin üretim süreçlerine teknolojik revizyonlar yaptığını göstermektedir. Üretim süreçlerinde gerçekleşen teknolojik gelişmelerin yanında özellikle paketleme ve lojistik anlamında yeni üretim ve hizmet biçimlerinin tercih edilmesi ile kapasite artışına rağmen, istihdamda azalmalar söz konusu olmaktadır.

Süreç içerisinde yerli sermayeden yabancı sermayeye geçen kapasite ve istihdam artıran fabrika sayısı iki iken, kapasite artırıp, istihdamı sabit kalan fabrika sayısı birdir. Yerli sermayeden yabancı sermayeye geçen ve kapasite artırıp istihdam azaltan fabrika sayısı ise ikidir. Yerli sermayeden yabancı sermayeye geçen fabrikalardaki değişime genel anlamda bakıldığında sermaye değişiminin çok büyük etkiler yaratmadığı görülmektedir. Sektörün üretim biçimlerinin yerleşmiş olması, teknolojik gelişim ile üretim süreçlerinde önemli farklılıklar yaratılmayacak olması, mid – low üretim düzeyinde yer alan sektörde sermaye yapısı değişimlerinin de üretim teknolojisi anlamında büyük değişiklikler yaratmaması sonucunu doğurmaktadır.

2000 – 2015 döneminde yerli sermaye yapısına sahip iken yabancı sermaye tarafından satın alınan daha sonra tekrar yerli sermaye yapısına dönen fabrika sayısı ise üçtür. Bu üç fabrikadan ikisi hem kapasite, hem istihdam artırırken, bir tanesi kapasite artırmış ancak istihdam azaltmıştır.

Süreç içerisinde yabancı sermaye yapısını koruyan toplam on iki fabrikadan beş tanesi kapasite ve istihdam anlamında stabil bir yapı göstermiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi değerlendirilirken mevcut istihdam yapısının korunmasının da olumlu etki olarak göz önüne alınması gerekmektedir. Diğer yandan aynı süreçte yalnızca bir yerli sermayeli fabrikanın stabil yapı göstermesi, yabancı sermayenin daha muhafazakar adımlar attığı anlamına gelmektedir. Yabancı sermaye yapısını koruyan fabrikalardan yedi tanesi hem kapasite, hem istihdam artırmıştır. Diğer yandan kapasite azaltan ve istihdam artıran bir yabancı sermayeli fabrika da bulunmaktadır. Bu süreçte hem kapasite, hem istihdam azaltan fabrika sayısı bir iken, kapasite artıran ve istihdam azaltan fabrika sayısı üçtür.

Süreç içerisinde yerli ve yabancı sermaye yapısını koruyan fabrikaların kapasite ve istihdam açısından performansları değerlendirildiğinde yabancı sermayeli yapısını koruyan fabrikaların kapasite artırıp, istihdam azaltma düzeyinin daha düşük olduğu görülmektedir. Yerli sermayeli fabrikaların bu anlamda daha yüksek düzeyde kapasite artırımcı yatırım yapma eğilimi gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu yorumu destekleyen bir diğer veri ise aynı süreçte yalnızca bir yerli sermayeli fabrikanın stabil yapısını korurken, yabancı sermayeli fabrikalardan beş tanesinin bu görünümü sergilemesidir.

Süreç içerisinde sermaye yapısı değişen fabrikalardaki değişim ise stabil görünümde. Sermaye yapısındaki değişim sonrası genel anlamda çok büyük farklılıklar gözükmemekle beraber çalışmanın bir sonraki bölümünde ekonometrik model vasıtasıyla trenddeki değişimin yorumlanması söz konusu olacaktır.

Sektördeki bölgesel yoğunlaşma ve fabrika büyüklüğü dikkate alınarak sermaye yapısındaki değişim değerlendirildiğinde ortaya çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır. Üç milyon ton ve daha yüksek kapasiteli fabrikalardaki değişime bakıldığında toplam dokuz fabrikadan beş tanesinin süreç içerisinde istihdam ve kapasitesini artırdığı, beş tanesinin kapasite artırırken istihdam azalttığı görülmektedir. Sektörde gerçekleşen üç greenfield yatırımdan bir tanesi

beş milyon tonun üzerinde üretim kapasitesine sahiptir. Sektörde beş milyon ton üzerinde üretim kapasitesi bulunan dört fabrika bulunduğu göz önüne alındığında yabancı sermayeli bir şirketin bu ölçekte bir yatırımda bulunmasının çok önemli olduğu görülmektedir.

4.2.2. 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Köken Ülke Bakımından Dağılımı

Küreselleşme ile birlikte sermayenin sınır tanımaması söz konusu olmuştur. Küreselleşmenin baş döndürücü hızı sonrası, sermaye yapılarının köken ülkesinin neresi olduğunun tespiti de zorlaşmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında yatırımı gerçekleştiren şirketin köken ülkesi, şirketin merkezinin hangi ülkede olduğu üzerinden belirlenmektedir. Ancak çoğu kez ülkeler arası yönetim birimlerinin bulunması ve satın almaların şirketin yapısını değiştirmesi söz konusudur. Bu nedenle bu bölümdeki köken ülke değerlendirmeleri, çalışmanın gerçekleştiği tarihteki şirket bilgileri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Türkiye çimento sektöründe 2000 yılı sonrası dönemde gerçekleşen yatırımların genellikle Avrupa merkezli olduğu görülmektedir. Sektördeki yatırımların köken ülke dağılımı, gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisinde aldığı rolün genişlemesi ile birlikte çeşitlenmiştir. Cimpor ve Votorantim'in Türkiye'ye yatırım yapması ile sektördeki yatırımların köken ülkelerinde farklılık yaşanmıştır. Ancak özellikle Fransa, Almanya ve İtalya kökenli şirketlerin sektöre yoğun ülkesi söz konusudur.

Çizelge 4.6. 2000 Yılı Sonrası Sektörde Gerçekleşen Yatırımların Köken Ülke Dağılımı

Yatırımcı Şirket	Köken Ülke	Yatırımcı Şirket	Köken Ülke
Lafarge	Fransa	Barbetti	İtalya
Ciment Francais	Fransa	Cementir	İtalya
Vicat	Fransa	Votorantim	Brezilya
Parfocim	Fransa	CRH	İrlanda
Heidelberg	Almanya	Titan	Yunanistan
CBR	Belçika	Orascom	Mısır
İtalcementi	İtalya	Cimpor	Portekiz

Sektördeki yatırımlar genellikle Avrupa kökenlidir. Yatırımların kronolojik sıralaması da göz önüne alındığında Fransız kökenli çok uluslu şirketlerin öncül yatırımcı oldukları, daha sonra Almanya ve İtalya kökenli şirketlerin yatırımlarda bulunduğu görülmektedir. 2008 yılı sonrası yatırımda bulunan şirketlerde farklılaşma yaşanmıştır. İrlanda, Portekiz ve Brezilya

kökenli çok uluslu şirketler sektörde yatırım gerçekleştirmişlerdir. Sektördeki yatırımların köken ülke bakımından dağılımında en farklı ülke Mısır'dır. Orascom'un sektöre yatırımı ile Avrupa dışından ikinci yatırımcının yatırım gerçekleştirmesi söz konusu olmuştur.

Sektörde satın alma ve birleşmeler sonrası 2017 yılı itibarıyla yatırımda bulunan çok uluslu şirket sayısı azalmıştır. Dünyada yaşanan birleşme ve satın almalar sonrası Türkiye'deki sermaye yapısı değiştiği gibi, Türkiye'deki fabrikaların el değiştirmesiyle de yapı dönüşüme uğramıştır. 2017 yılı itibarıyla sektörde yatırımı bulunan çok uluslu şirketler, Heidelberg, Vicat, İtalcementi, Cementir, Votorantim ve Titan'dır. Bu şirketlerin sermaye yapılarında Türkiye'de halen yatırımları bulunan şirketlerin payları bulunmaktadır. Ancak resmi olarak şirketlerin unvanları belirtilen şekildedir.

4.2.3. 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Biçimleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme biçimleri iki türdür. Satın alma ve birleşmeler, yeni yatırımlar (Greenfield). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme biçimleri istihdam etkisi bakımından belirleyicidir. Yeni yatırımlar istihdam üzerinde doğrudan olumlu etkiler doğurmaktadır. Yeni bir fabrikanın kurulması doğrudan istihdam yarattığı gibi, ikincil sektörlerdeki istihdamı da artırmaktadır. Diğer yandan satın alma ve birleşmelerin istihdam üzerindeki etkileri kısıtlıdır. Sermaye yapısının değişmesi anlamına gelen satın alma ve birleşmeler sonrasında istihdamın etkilenme düzeyi düşüktür. Bunun yanında sermaye yapısının değişmesi üretim biçimini değiştirdiğinde istihdamda azalmalar da yaşanabilmektedir.

2000 yılı öncesi dönemde sektördeki yatırımlar özelleştirmeler yoluyla gerçekleştiği için istihdam üzerindeki etkileri doğrudan ve olumsuz olmuştur. Ancak bu etkinin direkt olarak yatırımlara mal edilmesi mümkün değildir. Fabrikaların karar verme mekanizmalarındaki değişiklik ve özel sektör dinamiklerinin etkin hale gelmesi sonrası, bu fabrikaları alan şirketler yerli sermayeli olsa bile etki farklılaşmayacaktır. Bu anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımları için özelleştirmenin bir fırsat doğurduğu gerçek olmakla birlikte, sektörün yatırımlar sonrası sağlam temellere oturan, dünya ile rekabet eden bir yapıya kavuşması söz konusu olmuştur.

Türkiye çimento sektörüne Cimpor ve Votorantim sermaye grupları satın alma yoluyla girmiş ve her iki sermaye grubu da daha sonra kapasite artırmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinde giriş biçimi önemli olmakla beraber, ülkeye yatırımda bulunduktan sonraki davranış biçimleri ve ekonomik kararlar da istihdam etkisi bakımından çok önemlidir.

Özelleştirmeler yatırımların satın alma şeklinde gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur. 2000 yılı sonrası dönemde gerçekleşen yatırımların önemli bir bölümü satın alma ve birleşmeler şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla istihdam etkileri sınırlıdır.

4.2.4. 2000 Yılı Sonrası Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gerçekleşme Amaçları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme amaçları çok farklı olabilmektedir. Sermayenin yatırım yaparken amacı kar elde etmektir. Yatırımla birlikte kar elde etmek ve süreç içerisinde kar maksimizasyonu sağlamak en temel hedeftir. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının amaçları yalnızca kar elde etmek olmayabilir. Özellikle çimento gibi, bölgesel ve oligopolistik bir yapının söz konusu olduğu, pazara yakınlığın gerektiği sektörlerde, piyasa hakimiyeti sağlamak, yeni yatırımlar için altyapı oluşturmak, hammaddeye yakın olmak gibi nedenlerle yatırım gerçekleştirilmektedir. Bu bölümde 2000 yılı sonrası Türkiye çimento sektörüne gerçekleşen yatırımların gerçekleşme amaçları değerlendirilmiştir. Yatırımların gerçekleşme amaçları, istihdam etkisi özelinde incelenmiştir.

Çimento sektöründeki yatırımların gerçekleşme amaçları yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketler bazında değerlendirilmiştir. Sektörün genel karakteristiğinin bilinmesi, yatırımlar özelindeki farklı amaçlar dışında genel yapının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çimento sektöründe üretim yalnızca üretimde bulunulan il veya bölge için yapılmamaktadır. Genel olarak sektörde arz fazlalığı söz konusudur. Dolayısıyla üretim merkezi seçimi yalnızca üretim yapılan il veya bölge üzerinden yapılmamaktadır. Fabrikalar üretimlerini talebe göre değil, ihracatı da düşünerek kapasiteye orantılı şekilde gerçekleştirmektedirler. Dökme çimento için lojistik maliyetleri yüksek ve 150 – 200 kilometre üzerinde taşıma yapmak mantıklı değildir. Torba çimentoda ise lojistik maliyetleri daha düşüktür. Çimento üretiminin doğrudan çimento fiyatlarına bağlılığı da bulunmamaktadır (Rekabet Kurumu, 2016). Bu

çerçevede yatırımların ve özellikle satın almaların bu genel esaslar dahilinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Yatırımın bölge seçimi yalnızca lojistik olarak değil, pazar hâkimiyeti ve lojistik kabiliyetini artırma bakımından da ele alınmıştır.

Türkiye çimento sektörüne gerçekleşen ilk doğrudan yabancı sermaye yatırımı Lafarge'ın yatırımdır. Lafarge'ın yatırımının nedenleri arasında Türkiye'nin önemli bir potansiyel arz etmesi ve yatırım yapılan fabrikanın limana sahip olmasıdır. Darıca limanına sahip olan Arslan çimentonun lojistik avantajı, sektörde taşıma maliyetleri yüksek olduğu için çok önemlidir. Diğer yandan Türkiye'de yatırımda bulunan ilk şirket olmanın avantajları da düşünülerek yatırım yapılması söz konusu olmuştur. Türkiye'nin kireçtaşı rezervi açısından zengin olması ve ülkede yatırım yapılan dönem itibarıyla beklenen potansiyel artışı, yatırımın diğer nedenleri olarak düşünülmektedir. Bu çerçevede Lafarge'ın yatırımlarının oligopolistik tepki teorisinin varsayımları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Ciment Français'in Türkiye'deki yatırımlarının gerekçeleri içerisinde Marmara Bölgesindeki pazara hakim olma anlayışı ve lideri izle teorisinin varsayımlarının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Özelleştirmeler ile Türkiye pazarına giren şirket, Lafarge'ın yatırımları sonrası Fransa'daki ilginin uzantısı olarak yatırım gerçekleştirmiştir. Küreselleşmenin hız kazanması ile şirket önce Italcementi, daha sonra Heidelberg tarafından satın alındığı için lideri izle teorisinin varsayımlarının o gün itibarıyla yatırım kararında etkili olduğunun söylenmesi mümkünken, bugün için bu değerlendirmenin yapılması güçtür. Çimento sektöründe dikey birleşmelerin yaygın olması, yatırımların gerçekleştiği dönem itibarıyla değerlendirmelerin yapılması gerekliliğini doğurmaktadır.

Vicat grubu, çimento sektörünün bölgesel yoğunlaşma prensibine uygun şekilde yatırım gerçekleştirmiştir. Lideri izle teorisinin varsayımlarından hareketle yatırım gerçekleştirdiği düşünülen şirket, çimentonun taşıma maliyetinin yüksek olması sebebiyle Orta Anadolu Bölgesinde yatırım gerçekleştirmiş ve pazarın önemli oyuncularından birisi haline gelmiştir. Sektörde çok sık karşılaşılan rekabete aykırılık iddiası doğuracak nitelikte gerçekleşen satın almalar Rekabet Kurumunun incelemelerini beraberinde getirmiştir (Ekiz, 2008). Vicat, Ankara ve Konya'daki çimento fabrikaları ile bölgenin en önemli üreticisi konumundadır. Vicat'ın Türkiye'de halen devam ettirdiği yatırımlarının lideri izle teorisinin varsayımlarına uygun olarak gerçekleştirildiği düşünülmektedir.

Heidelberg Türkiye pazarına şirket birleşmeleri ile girmiş, daha sonra Sabancı Grubu ile ortaklık kurarak Türkiye pazarında etkin bir statü kazanmıştır. Heidelberg'in yatırım gerçekleştirme amacının içselleştirme stratejisi ile pazara ve ülkeye ilişkin avantajlar elde etmek olduğu düşünülmektedir. İçselleştirme teorisinin varsayımlarının geçerli olduğu düşünülen yatırımlar sayesinde Heidelberg, güvenli bir yatırım gerçekleştirirken Sabancı Grubu da sektöre ilişkin önemli bir know – how ve yönetim stratejisi becerisi elde etmiştir. Heidelberg'in satın alma ve birleşmeler ile dünya devi bir çimento üreticisi haline gelmesiyle, Türkiye çimento sektörüne katkılarının da artması söz konusu olmuştur.

Türkiye'ye yatırım gerçekleştiren bir diğer İtalyan çimento şirketi Cementir, lideri izle teorisinin varsayımları çerçevesinde, Italcementi'nin elde ettiği avantajlar nedeniyle stratejik olarak yatırım gerçekleştirmiştir. Halen yatırımlarına devam eden şirketin, Türkiye pazarında bölgesel avantajlarını koruduğu görülmektedir.

Türkiye'ye yatırımında bulunan bir diğer çok uluslu şirket, CRH çimentodur. Denizli Çimento hisselerini satın alarak pazara giren şirket, Denizli çimento Ege Bölgesinin çimento payının yaklaşık %22'sini karşıladığı için kar payı yüksek bir fabrikayı satın alma avantajını kullanmıştır. CRH'nin bu avantaj nedeniyle yatırım gerçekleştirdiği ve oligopolistik tepki teorisinin varsayımlarının yatırım kararında etkili olduğu düşünülmektedir.

Cimpor Türkiye'ye büyük çimento gruplarından sonra yatırım gerçekleştirmiş ve Orta Anadolu pazarında önemli bir paya sahip olmuştur. Cimpor elinde bulundurduğu Hasanoğlan fabrikasına ek olarak yeni bir klinker üretim hattını devreye almış ve önemli bir kapasite artışı gerçekleştirmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme biçimleri istihdam etkisi bakımından çok önemlidir. Satın almalar istihdam üzerinde olumlu etkileri düşük olan yatırım biçimleridir. Diğer yandan yatırım sonrası yatırımında bulunan şirketin yeni üretim hatları veya fabrikaları hayata geçirmesi, istihdam üzerinde olumlu etkiler doğurmaktadır. Yatırım sonrası etkilerin değerlendirilmesi için bu noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir.

Cimpor'un yatırımının arkasındaki gerekçelerin tekelci avantajlar teorisinin varsayımları ile uyumlu olduğu düşünülmektedir. İç Anadolu bölgesi pazarının önemli bir miktarını elinde bulunduran kurulu yapıyı satın alarak Türkiye pazarına giren şirket ciddi avantajlar elde etmiştir. Dünya'daki satın alma ve birleşmeler sonucunda şirketin Votorantim'in eline

geçmesiyle yatırım ile elde edilen avantajların da Votorantim'e geçmesi söz konusu olmuştur.

Votorantim Türkiye'de yatırım gerçekleştirdikten sonra önemli kapasite artışlarına imza atmıştır. 2017 yılında elinde bulundurduğu Sivas çimento fabrikasına ek olarak 1,8 Milyon tonluk 140 Milyon Euro'luk bir yatırım gerçekleştirmiştir. Özellikle lojistik avantaj elde etmek için Samsun Liman Tesisleri hayata geçirilmiş ve hazır beton sektöründe Sivas ve Tokat'ta yatırımlar yapılmıştır. Çimento sektörünün yanı sıra hazır beton sektörü için de önemli avantajlar elde edilmiştir. Türkiye'de hazır beton sektöründeki talep artışı ile bu yatırımların ve özellikle lojistik avantajın önemi daha da artacaktır. Gerçekleşen yatırımların motivasyonlarının bu unsurlar olduğu düşünülmektedir.

Titan grubu, Türkiye'de çok büyük bir yatırım gerçekleştirerek pazara giriş yapmıştır. Dünya'nın önemli çimento şirketlerinden olan Titan, geç de olsa Heidelberg gibi büyük oyuncuların yer aldığı Türkiye piyasasına girerek lideri izle ve tekeli avantajlar teorisinin varsayımlarına uyumlu şekilde yatırım gerçekleştirmiştir.

İtalyan Barbeti grubunun Türkiye çimento sektöründeki yatırımlarının da lojistik avantajlar elde etmek olduğu düşünülmektedir. Doğu Anadolu bölgesindeki kapasitenin çok önemli bir bölümünü gerçekleştirdiği yatırımla ele geçiren şirket, bu sayede çok büyük bir pazara hakim olmuştur. Daha sonra hisselerini satarak Türkiye çimento sektöründen çekilen şirket, İtalyan şirketleri için Türkiye hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.

5. TÜRKİYE ÇİMENTO SEKTÖRÜNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ İSTİHDAM ETKİSİ

Çalışma kapsamında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektöründeki nicel istihdam etkisi 2000 – 2015 dönemi için TÇMB’den temin edilen verilerle gerçekleştirilen panel veri analiziyle tahmin edilecektir. Yatırımların istihdamın nitel boyutu üzerindeki etkileri ise yatırım gerçekleşmeden önce “dibe doğru yarış” a neden olma, refah rejiminde dönüşüm yaratma ve istihdam biçimlerindeki değişim üzerinden yorumlanacaktır. İstihdamın nitel boyutunda yatırımların istihdamın kalitesi üzerine etkileri, sektörün nabzını tutan Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin 1996 – 2017 yılları arasındaki sayıları taranarak değerlendirilecektir. Yatırımların istihdamın kalitesi üzerine etkileri ile sosyo – ekonomik etkileri, çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilen unsurlar üzerinden çok uluslu şirketlerin sektöre kattıkları değerler ve aynı dönemde bu unsurların yerli sermayeli fabrikalardaki görünümü üzerinden karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

5.1. Çimento Sektörü – Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı İlişkisi

Türkiye çimento sektörü doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile uzunca bir süredir ilişkisi olan bir sektördür. 1985 yılının sonuna kadar çimento fiyatları tamamen Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın kontrolünde belirlenmiştir. 1985 yılı sonrası çimento satış fiyatlarının serbest bırakılması ile birlikte sektörde önemli bir sermaye birikimi söz konusu olmuş ve sektörün yapısı değişmiştir (İğnebekçili, 1995). Bu değişim sonrası sektör, Türkiye’nin özelleştirme politikalarının uygulanabilirliği açısından uygun bir konuma gelmiştir. Rekabete dayalı bir piyasanın oluşturulmuş olması, satış fiyatlarının serbest belirlenebilmesi, özelleştirme açısından önemli doneler haline gelmiş ve Türkiye’nin özelleştirme politikalarının ilk hedefi çimento sektörü olmuştur (Tallant, 1993). Sektör, hem karlı olması, hem de serbest piyasaya açık hale gelmesi nedeniyle özelleştirme programında en önde gelen sektör olmuştur (Kasapoğlu, Nichols ve Suğur, 1994). Türkiye’deki bütün sivil hükümetler 1980’den beri kamu işletmelerinin etkin olmadığı yönünde görüşler ileri sürmüş ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesini savunmuştur (Saygılı ve Taymaz, 2001). Kamu bütçesinin aşınmasının sorumlusu olarak görülen kamu işletmelerinin verimsizliği nedeniyle özelleştirme politikaları izlenmiştir.

Özelleştirme politikalarının siyasi anlamda yükselişi ve sektörün yaşadığı gelişmelerin örtüşmesi ile ilk etapta Türkiye’de özelleştirmelerin önemli bir bölümü çimento sektöründe gerçekleşmiştir. Çimento sektöründeki özelleştirme süreci 1989 yılında başlamış ve hızla devam etmiştir. Çalışmanın sektör seçiminde bu kriterler üzerinden hareket edilerek çimento sektörü özelinde bir araştırma gerçekleştirilecektir. Çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile otuz yılı yakın bir süredir muhatap olan sektör, çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin ortaya konulması açısından uygunluk göstermektedir. Sektörün dönüşümünün tamamlanması on yıl kadar sürmüş ve 2000 yılı sonrasında sektörde kamu yatırımı kalmamıştır. Bu kapsamda çalışmada 2000 – 2017 yılı dönemine ilişkin analiz ve değerlendirmeler yapılacaktır.

5.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Literatür Taraması

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisine yönelik çalışmaların sektör, zaman aralığı ve çalışmanın yöntemine bağlı olarak net sonuçlar ortaya koyması beklenmektedir. Genel olarak politika yapıcılar ve özellikle gelişmekte olan ülkeler, yatırımların diğer ülkelerdeki etkilerini değerlendiren çalışmaların sonuçlarına göre tavır belirlemekte ve politika üretmektedirler. Diğer yandan, bu konuda yapılan araştırmaların özellikle seçilen yöntem, yatırımların etkilerinden hangilerinin dikkate alındığı, sektör, ülke veya bölgenin özellikleri ve araştırmanın kapsadığı zaman aralığı bakımından farklı sonuçlar ortaya koyması, politika yapıcıları hem zorlayan, hem umutlandıran bir durumdur. Yatırımların istihdam etkisine ilişkin net bir işleyiş mekanizmasının bulunmaması ve yatırımların istihdamı olumsuz etkilediği bir çalışmanın sonuçlarının araştırmanın kapsadığı dönem, sektör ve yöntemine ilişkin sınırlılıklarının bulunması dolayısıyla, yatırımların bütün durumlarda istihdamı negatif etkilemeyeceği düşünülerek, yatırımlara karşı olumlu tutum sergilenebilmektedir. Diğer yandan istihdam etkisinin olumlu olduğu çalışmalar için de aynı durum geçerlidir. Bu çalışmalar da, gerçekleştirildikleri bölge, sektör, kullanılan yöntem ve veriler açısından sınırlıdır. Dolayısıyla ampirik çalışmaların sonuçları, bilimsel çalışmanın sınırlılıkları göz ardı edilmeden, kullandıkları yöntem, kapsadığı dönem, bölge ve sektör ile birlikte düşünülerek değerlendirilmelidir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının direkt ve dolaylı etkileri söz konusudur. Yatırımların kullandıkları teknoloji seviyesi, know – how ve yönetim bilgisi nedeniyle

yüksek verimlilik düzeylerinde çalışma gerçekleştirmesi, bunun neticesinde yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları sunması, zamanla yerel şirketlere ve dolayısıyla bütün işgücü piyasasına sıçrayabilmektedir (OECD – ILO, 2008). Taşma etkisi olarak ifade edilen bu durum nedeniyle yatırımların yalnızca doğrudan değil, dolaylı etkilerinin de araştırmalarda yer alması gerekmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini değerlendiren çalışmalar genellikle nicel istihdam etkisi üzerine odaklanmıştır. Yatırımların istihdam üzerindeki nitel etkileri inceleyen çalışmalar ise sınırlıdır. Nicel istihdam etkisinin araştırılmasında kullanılacak verilerin kolay erişebilir olması, geliştirilen ekonometrik modellerin güvenilir sonuçlar üretmesi nedeniyle bu konudaki çalışmalar daha fazladır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nicel ve nitel istihdam etkilerinin birlikte değerlendirildiği çalışmalar yalnızca nicel istihdam etkisinin değerlendirildiği çalışmalara nazaran bir adım öndedir. Yatırımların ücret dışı çalışma koşullarına etkisi konusundaki çalışmalar ise hem veri elde etmekteki güçlükler, hem de yalnızca nicel araştırma yöntemlerini kullanmanın konu hakkında sonuçlara ulaşılmasını sağlayamaması açısından çok azdır (OECD – ILO, 2008). Yatırımların istihdamın nitel boyutuna dolaylı etkileri ise bu konuda veri toplamanın uzun zaman istemesi ve neticesinde etkilerin değerlendirilmesinin sübjektif unsurlar taşınması nedeniyle sınırlıdır.

5.1.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İstihdam İlişkisine Dair Araştırma Yöntemleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisine yönelik analizler genellikle panel veri analizi yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Panel veri analizi yönteminde birden çok dönemde, kesit analizinde ise tek bir dönem için istihdam trendleri incelenmektedir (Görg ve Greenaway, 2003). Yatırımların nicel istihdam etkisinin ölçülmesinde panel veri analizi yönteminin daha sık kullanılmasının nedeni, yatırımların istihdam etkisinin süregelen bir şekilde gerçekleşmesidir. Bu nedenle birden çok döneme ilişkin karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Panel veri analizinde nicel istihdam etkisinin trend değişimi, kontrol grubu vasıtasıyla yerel şirketlerle karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, yatırımların etkileri daha net ortaya konabilmektedir. Analizin bu karşılaştırmayı mümkün kılan yapısı nedeniyle daha çok kullanılması söz konusudur. Diğer yandan kesit analizinde

ise t anında şirketlerdeki istihdam trendinin sorgulanması mümkündür. Bu analizin tekrarlanır şekilde uygulanması, trend farklılaşmalarının ortaya konulmasına imkan tanımaktadır. Sürekli yenilenen çalışmalarda aynı yöntemin kullanılarak analizin daha kapsamlı hale gelmesi sağlanabilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi ve çalışma koşullarına etkileri daha çok anket, görüşme veya gözlem yolu ile analiz edilmektedir. Bu yönde hazırlanmış anket formları, yapılandırılmış – yarı yapılandırılmış görüşmeler veya odak grup görüşmelerinden elde edilen verilerle, istihdamın kalitesi ve çalışma koşullarının yatırımlardan etkilenme düzeyi araştırılmaktadır.

5.1.1.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine Dair Ampirik Bulgular

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nicel istihdam etkisine yönelik çalışmaları ikiye ayırmak mümkündür. Yatırımların ev sahibi ve köken ülkede istihdam etkisi farklı şekilde gerçekleşmektedir. Çalışma özelinde ev sahibi ülke olarak Türkiye çimento sektöründeki istihdam etkisi inceleneceği için yalnızca yatırımlarının ev sahibi ülkelerdeki istihdam etkisini analiz eden çalışmalara yer verilmiştir. Diğer yandan yatırımların gelişmekte olan, gelişmiş ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerdeki istihdam etkisi farklılaşmaktadır. Çalışmaların yöntemleri ve sonuçları değerlendirilirken bu ayrımaya yer verilmiştir. Yatırımların nicel istihdam etkisini analiz eden çalışmaların araştırma yöntemine, gerçekleştirildiği döneme, analizin kapsamına ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Türkiye özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkilerine yönelik gerçekleştirilen analizler ve yatırımların istihdam etkisinin nitel boyutu ve istihdamın kalitesini analiz eden çalışmalar ayrıca ele alınmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları küreselleşmenin en önemli enstrümanı olarak görüldüğü için küreselleşmenin istihdam üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi çerçevesinde yatırımların istihdam etkisi çok sık çalışılan bir konudur. Neo – Liberal ekonomi politikalarının egemenliğini ilan ettiği dönemde; işgücü piyasalarında yaşanan deregülasyonun, esnekleşmenin, piyasanın hâkim güç haline gelmesinin ve esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasının en önemli nedeni olarak görülen küreselleşmenin en somut

göstergesi olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdamın nicel ve nitel boyutu arasında ilişki kurmaya çalışan akademik çalışma sayısı oldukça fazladır (Gündoğan, 2002). Küreselleşmenin istihdam üzerine etkilerinin sıkça sorgulanmasının nedeni istihdam üzerindeki bu etkilerin belirginleşmesidir. Küreselleşmenin işgücü piyasaları ve istihdam üzerindeki nicel ve nitel etkilerinin belirginleşmesi sonucu bu nitelikteki çalışmaların sayısı da artmıştır.

Konuyla ilgili akademik çalışmaların sayısını etkileyen önemli bir unsur da, politika yapıcıların bu yönde politika belirlerken veriye ihtiyaç duymasıdır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına karşı bir tutum belirlemek için ülke örneklerinin sonuçları çok önemlidir. Çok uluslu şirketlerin istihdam üzerindeki etkileri yalnızca bu şirketlerde çalışanları değil, yerel şirketler ve bu doğrultuda bütün işgücü piyasasını etkilemektedir. Yatırımlar sonrası işgücü piyasasında, sosyal güvenlik sisteminde ve sosyal hayatta önemli değişimler yaşanabilmektedir. Bu açıdan politika yapıcıların başka ülkelerde etkileri bilerek, olumlu ve olumsuz noktaları tespit ettikten sonra bir politika belirlemesi açısından akademik çalışmalara gereksinim duymaları söz konusudur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini analiz eden çalışmalara bakıldığında, yatırımların istihdam etkisinin endüstriyel kompozisyona bağlı olmakla birlikte farklılık arz ettiği ve istihdamın kalitesi ve verimliliği üzerindeki etkilerinin de nicel etkiden farklı olabileceği görülmektedir (Golejewska, 2001). Literatürde gözlenen genel sonuç, her örnekte etkilerin farklı olabileceği ve bu nedenle yatırımların yalnızca nicel etkilerinin değil, nitel etkilerinin de analiz edilmesi gerektiğidir.

Literatürdeki çalışmaların sonuçlarına genel olarak bakıldığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin birkaç unsura bağlı olduğu görülmektedir. Yatırımın miktarı, ev sahibi ülkenin gelişmişlik düzeyi, gerçekleştiği sektör, motivasyon unsurları, geliş biçimi ve üretim stratejisi, ev sahibi ülkenin yatırımlara karşı tutumu gibi unsurlar istihdam etkisini farklılaştırmaktadır (Golejewska, 2001). Bütün bu unsurlar nedeniyle, yatırımların bütün ülkelerde etkileri aynı olmadığı gibi, aynı ülkede gerçekleşen iki yatırımın etkileri de benzer olmayabilmektedir. Literatürdeki çalışmaların ev sahibi ülkenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak sınıflandırıldığında etkilerin benzeştiği fakat yine de diğer unsurlar nedeniyle farklılıkların söz konusu olduğu görülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkilerini analiz eden çalışmaları ev sahibi ülkenin özelliklerine göre sınıflandırmak gerekmektedir. Formel istihdam imkanlarının sınırlı olduğu, kayıtdışı ve enformel istihdamın çok yaygın olduğu ülkelerde yatırımların istihdam etkisi çok daha önemli hale gelmektedir (OECD – ILO, 2008). Türkiye gibi ülkelerde istihdam yaratmanın zor olması, kayıtdışı istihdamın ve düzgün iş kriterlerine sahip işlerin azlığı nedeniyle yatırımların istihdam etkisinin ve yaratılan yeni işlerin kalitesinin önemi çok büyüktür. Bu açıdan yatırımlara ev sahipliği yapan ülkelerin özellikleri ve bu ülkelerin işgücü piyasası yapıları, istihdam etkisi açısından önemli farklılıklara neden olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin ev sahipliği yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkilerini araştıran çalışmaların ulaştığı genel sonuçlar, istihdam etkisinin olumlu olduğu yönündedir. Fakat bu analizlerin önemli bir bölümünde anlamlı sonuçlara ulaşamadığı da görülmektedir. Bunun en önemli nedeni bu gibi ülkelerde işgücü piyasalarının dengesinin kararlı olması ve istihdam etkilerinin yalnızca nicel anlamda gerçekleşmesidir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde yatırımların istihdam üzerinde ikame edici etkiler yaratması nedeniyle anlamlı etkiler tespit edilememektedir (OECD – ILO, 2008). Gelişmiş ülkelerde yerel firmalarda istihdam edilen çalışanların, çok uluslu şirkette çalışmaya başlamaları sonucunda istihdam etkisinin ikame edici şekilde gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır (Andersen ve Hainaut, 1998). Avrupa ülkelerinin ev sahipliği yaptığı yatırımlarda ise anlamlı olumlu etkiler tespit edilmiştir. Gelişmiş ülkelere yönelik gerçekleştirilen analizlerin ulaştığı bir diğer önemli sonuç ise bu tip ülkelere doğru gerçekleşen yatırımların motivasyon unsurunun birim işgücü maliyeti olduğudur. Gelişmiş ülkelerde gerçekleşen yatırımlar, lokasyon tercihinde birim işgücü maliyetine göre karar vermektedirler. Yatırımların özellikle yirmi birinci yüzyıldan itibaren gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerine yönelmesi neticesinde akademik çalışmalar da bu ülkelerdeki yatırımların sonuçlarına odaklanmaya başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleşen yatırımların istihdam etkilerini analiz eden çalışmaların genel sonuçları, istihdamın olumlu etkilendiği yönündedir. Meksika, Endonezya, Tayvan, Venezüella, Gana gibi ülkelerdeki analizler, yatırımların istihdam etkilerinin olumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında Lall tarafından gelişmekte olan ülkeleri kapsayan geniş kapsamlı analiz de olumlu etki tespit etmiştir (Lall, 1995).

Gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımların istihdam etkisinin genellikle spill over etkisi ile gerçekleştiği tespit edilmiştir. Yatırımlar sonrası ülkedeki rekabet düzeyinin arttığı, yerel şirketlerin de rekabet gücünü artırmak amacıyla yeni yatırımlar gerçekleştirdiği ve özellikle bu yönde politika bileşenlerinin olduğu ülkelerde yatırımların önemli ölçüde know – how ve yönetim bilgisi ihraç ettikleri görülmektedir. Diğer yandan yatırımların gelişmekte olan ülkelerde özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerdeki istihdam artışı üzerindeki etkilerinin daha yoğun olduğu görülmektedir.

Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ve yirmi birinci yüzyılın sonunda yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yaşayan ülkelere yönelik gerçekleştirilen yatırımlara yönelik analizler, genellikle negatif etkiler tespit etmekle birlikte çoğu analizin anlamlı bir sonuç elde edemediği de görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni bu ülkelerdeki veri eksiklikleridir. Diğer yandan negatif etkilerin önemli nedeni ise, geçiş ekonomilerinde yaşanan göç dalgasının istihdam üzerindeki etkiyi manipüle etmesidir. Bunun yanında geçiş ekonomilerinde piyasa ekonomisine geçişin en önemli aktörü olarak hayata geçen yatırımların, özelleştirmeler, birleşme ve satın almalar şeklinde gerçekleşmesi istihdam etkisinin negatif olması üzerinde etkilidir. Diğer yandan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yatırımlar, yalnızca sermaye transferi değil teknoloji ve know – how bilgisini de beraberinde bu ülkelere götürmüştür.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin sektör temelli ve karşılaştırmalı olarak gerçekleştirilen analizler yatırımlara yönelik politika geliştirilmesi ve tutum belirlenmesinde daha faydalıdır. Özellikle ekonometrik çalışmaların yanında anket ve derinlemesine mülakat teknikleri ile araştırma yöntemlerinin çeşitlendirilmesine olanak tanıyan karşılaştırmalı analizler, politika belirlenmesine yüksek düzeyde katkılar sağlamaktadır. Bu yönde gerçekleştirilen analizlerin daha detaylı sonuçlara ulaşması mümkündür. Agarwal'ın analizi yatırımların türlerine göre istihdam etkisinin farklılaştığını ortaya koymaktadır. Kaynak arayan yatırımların tamamlayıcı pozitif, pazar arayan yatırımların pozitif, etkinlik arayan yatırımların ise ikame edici negatif etki doğurduğunu tespit eden analiz, bu anlamda yatırımlara yönelik politika geliştirirken ev sahibi ülkelerin, yatırımın amaçlarına odaklanmasının önemine işaret etmektedir (Agarwal, 1997). Yatırımlara yönelik hükümet müdahalelerinin düzeyini analiz eden Asideu – Esfahani'nin çalışması, müdahalelerin işgücü ve istihdamın önemi arttıkça arttığını ortaya koymaktadır (Asideu ve Esfahani, 2003). Yatırımların, işgücü piyasası ve istihdam üzerindeki etkilerinin kontrol altına alınmasının

önemini ortaya koyan çalışma, hükümetlerin hangi noktalara odaklanmasını gerektiğini de göstermektedir. Karşılaştırmalı analizler bazı sektörlerle yönelen yatırımların sektör özelindeki etkileri ile genel etkilerinin farklı olabileceğini de ortaya koymaktadır. İmalat ve inşaat sektöründeki yatırımlar olumlu etkileri ile ön plana çıkmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerini mikro anlamda şirket temelli analiz eden çalışmalar, çok uluslu şirketlerin genel karakteristiğini ortaya koyması açısından değerlidir. Bu analizler köken ülke şirketlerinin konumlandığı ülke temelinde gerçekleştirilmektedir. Örneğin Altzinger ve Bellak'ın Avusturyalı çok uluslu şirketler özelinde gerçekleştirdiği analiz Avusturyalı şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımlarda istihdam etkisinin pozitif olduğunu ortaya koymaktadır (Bellak ve Altzinger, 1999). İsveç ve A.B.D. kökenli çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımların istihdam etkilerinin karşılaştırıldığı Blomström – Fors – Lipsey'in çalışmasında ise, İsveç kökenli çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımların istihdam etkilerinin göreceli olarak, A.B.D. kökenli çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımlardan daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Blomstrom, Fors ve Lipsey, 1997). Mikro ve şirket temelli analizler, derinlemesine mülakat ve anket tekniklerinin kullanılmasına ve daha farklı sonuçların ortaya konmasına izin vermesi bakımından değerlidirler.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelik makro analizler ise, büyük resmi görmeye yardımcı olmakta ve diğer ekonomik değişkenler devredeyken istihdamın nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. Makro analizlerin karşılaştırmalı olarak yapılması, ülkelerin ekonomik yapılarının, yatırımların istihdam etkisine yönelik farklılaştırıcı etkilerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Örneğin Baldwin'in OECD ülkelerine yönelik gerçekleştirdiği analizin sonuçları, yatırımların istihdam etkisinin önemli ölçüde yeni tesisler kurulmasına yani greenfield olarak gerçekleşmesi koşuluna bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Baldwin, 1995).

Karşılaştırmalı olarak makro ölçekli gerçekleştirilen analizlerin önemli bir bölümü, istihdam üzerindeki olumlu etkilerin yanında yatırımların özellikle imalat sektöründe verimlilik artışına neden olduğunu tespit etmiştir. Verimlilik artışı, istihdam etkisi açısından negatif etkiler doğurabilecek bir olgudur. Yalnızca nicel istihdam etkisi açısından değil, çalışma koşulları ve yasal mevzuatı esnekleştirmeye yönelik etkilerin de kaynağı olabilecek verimlilik artışının bu yöndeki etkileri makro analizlerde dikkate alınmamıştır. Makro

analizlerin tespit ettiği verimlilik artışı olgusunun yatırımların istihdam etkisine negatif yansımaları olacağı görüşü, istihdam etkisinin mutlaka nitel değişimler, endüstri ilişkileri ve yasal mevzuatta yarattığı değişimler de dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çalışma koşulları üzerine etkilerini analiz eden çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu tip çalışmaların anket, derinlemesine mülakat, odak grup görüşmesi gibi nitel araştırma tekniklerini gerekli kılan yapısı, şirketlerin gizli bilgi veya sır niteliği taşıdığını düşündükleri bilgileri açık etmeme tutumu ve çalışanların bu analizlere şüpheyle yaklaşmaları nedeniyle bu çalışmaların sayısı sınırlı kalmaktadır. Yatırımların çalışma koşulları üzerindeki etkilerini genel anlamda değerlendiren ve ILO'nun dibe doğru yarış "race to the bottom" kavramı ile ilişkilendirerek analiz eden çalışmaların en önemlisi, Kucera'nın analizidir. Kucera'nın analizinde yatırımların lokasyon seçiminin temel çalışma haklarının ve standardının düşük olduğu ülkelere doğru olup olmadığı sınınanmıştır. Sonuç olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiş ve yatırımlar ile ev sahibi ülkelerin temel çalışma hakları ve standardı arasında bir ilişki bulunamamıştır. Diğer yandan yüksek işgücü maliyetleri ve düşük verimlilik düzeyi ile yatırımlar arasındaki ilişkinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla temel çalışma haklarının ve standardının yüksek olduğu ve bu standartların ekonomik maliyetlerine işverenlerin katlandığı ülkelere yönelik yatırım gerçekleştirme eğiliminin düşük olduğu söylenebilmektedir (Kucera, 2002).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının temel çalışma hakları ve standartları üzerindeki etkileri "geleneksel hikmet"* dışında ampirik olarak güçlü kanıtlarla desteklenememektedir (Kucera, 2001). Ancak ampirik çalışmalarda bütün değişkenlerin kontrol edilememesi ve bu tarz çalışmaların konuyu mikrodan daha çok, makro açıdan ele almaları, bu ilişkinin net olarak tespit edilememesi sonucunu doğurmaktadır. Diğer yandan Singh ve Zammit, çalışmalarında küreselleşmenin ve serbest ticaret hareketlerinin çalışma hakları ve koşullarında kuzey – güney ayrımı yapmaksızın negatif etkiler doğurduklarını tespit etmişlerdir. Ampirik verilerle desteklenemeyen bu çalışmanın sonuçlarında değinilen nokta, ampirik olarak doğrulanamasa bile empati kurularak bu ilişkinin çok net olarak görülebileceğidir (Singh ve Zammit, 2004). Bu çalışmalara ek ve alternatif yeni analizlerin yapılması ve konunun aydınlatılmaya muhtaç olduğu Freeman tarafından ifade edilmiştir

* "Conventional Wisdom" ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

(Freeman, 1996). Fakat konu ile ilgili analizlerin sorun yaşadığı nokta, temel çalışma koşullarının ve standartlarının ölçülebilir olarak ortaya konulmasındaki zorluklardır (Martin ve Maskus, 1999). Bu gibi çalışmalarda anket veya derinlemesine mülakat tekniği ile çalışma koşullarını ifade edecek unsurlar seçilmekte ve bu unsurlar üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Seçilen unsurların temel çalışma haklarını ve standartlarını temsil kabiliyetinin düşük olması halinde anlamlı sonuçlara ulaşılamamaktadır. Bu çalışma kapsamında yatırımların istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkileri ile sosyo – ekonomik etkilerinin değerlendirilmesinde de benzer sorunlar yaşanmış, ancak sektörün kurumsal yapısının güçlü olması nedeniyle sektördeki uzun soluklu ve kapsayıcı bilgiler içeren Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin incelenmesi suretiyle bu etkilerin değerlendirilmesi mümkün olabilmiştir.

Teorik açıdan ele alındığında da, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çalışma koşulları üzerinde olumlu etki doğurmaları, verimliliği artıran yönler dışında ihtimal dahilinde değildir. Yatırımlar yalnızca beceri seviyesi yüksek kişiler için daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları sunacaktır. Bunun dışında çok uluslu şirketlerin işgücünün tamamına daha iyi çalışma koşulları önermesinin bir açıklaması bulunmamaktadır (OECD – ILO, 1998). Bu anlamda yatırımların köken ülkedeki çalışma pratiklerini çoğu kez ev sahibi ülkeye götürdükleri ancak bazı etkilerin bu pratiklerin ev sahibi ülkeye yerleşmesinde sınırlayıcı etki yarattığı görülmektedir. Örneğin güçlü sendikaların var olduğu, endüstri ilişkileri sisteminin kurumsal bir yapıya kavuştuğu ülkelerde çok uluslu şirketler ev sahibi ülkenin çalışma dinamiklerine adapte olmak durumunda kalmaktadırlar. Diğer yandan çok uluslu şirketlerin rekabet içerisinde olduğu yerel şirketlerin çalışma pratiklerinin, çok uluslu şirketi de benzer çalışma pratiklerini kullanmaya itmesi durumu yaşanabilmektedir. Bütün bu nedenlerle, çok uluslu şirketler çalışma pratiklerini doğrudan ev sahibi ülkeye aktaramayabilmektedirler (OECD – ILO, 2008).

OECD'nin Endonezya, Brezilya, Almanya, Portekiz ve İngiltere'deki yatırımların ücret dışındaki çalışma koşullarına etkisini analiz ettiği çalışmasının sonuçlarında da bu etkilerin çok şiddetli olmadığı tespit edildiği gibi, bu sınırlı etkinin kaynağının çok uluslu şirketin köken ülkedeki çalışma pratiklerini ev sahibi ülkeye transfer etmesi nedeniyle gerçekleştiğine dair bir kanıt da bulunamamıştır (OECD, 2008). Ev sahibi ülkedeki koşullar nedeniyle de gerçekleşebilecek olumlu etkinin, çok uluslu şirkete mal edilmesini gerektirecek bulgular saptanamamıştır.

OECD tarafından doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ev sahibi ülkelerin demokrasi düzeyi arasındaki ilişkiyi sorgulayan analizin sonuçları iki olgu arasında anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Hatta yatırımların miktarı ile ülkelerin demokrasi seviyeleri arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Ancak bu nitelikteki çalışmalarda karşılaşılan sorun, ülkelerin demokrasi seviyelerinin sınıflandırılmasıdır. Yalnızca Çin'in demokrasi seviyesinin farklı değerlendirmesi, analizin sonuçlarını değiştirebileceği gibi, serbest bölgelerin fazlalığı da analizin sonuçlarını manipüle etmektedir (OECD, 2000).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini Türkiye özelinde analiz eden çalışmalara bakıldığında, çalışmaların sonuçlarının yatırımların istihdam etkilerinin beklentilerin altında kaldığını tespit ettiği görülmektedir. Bu durumun en önemli nedeni olarak, yatırımların birleşme ve satın almalar şeklinde gerçekleşmesi gösterilmektedir. Diğer yandan çalışmaların önemli bir bölümünde anlamlı bir etkinin tespit edilememesi söz konusudur. Nedensellik ilişkisinin sorgulandığı Karagöz'ün ve ekonometrik analize dayanan Saray'ın çalışmasında anlamlı etkiler tespit edilememiştir. Diğer yandan Göçer ve Peker ise yatırımlardaki %10'luk artışın istihdamı %0,3 azalttığını tespit etmişlerdir (Göçer ve Peker, 2014). Bu tespitler yatırımların istihdam üzerindeki etkilerinin değerlendirilirken makro analizlerin yanında mikro ve sektör temelli analizlere de ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile çalışma koşulları ve standartları arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yatırımların örgütlenme özgürlüğü ve toplu iş sözleşmesine etkilerinin Türkiye bankacılık sektöründe toplu iş sözleşmesinin teşmil edilmesinin engellenmesi yönünde sonuçlarının bulunduğu Bülbül ve Emirmahmutoğlu'nun çalışmasında tespit edilmiştir (Bülbül ve Emirmahmutoğlu, 2010).

5.1.1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı – İstihdam İlişkisi Analizlerinde Ampirik Bulguların Farklılaşma Nedenleri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkilerini analiz eden çalışmalar genel bir sonuca ulaşamadığı gibi, tespit edilen etkilerin farklılaştığı da görülmektedir (Gülcan, 2004). Analizlerin ortaya koyduğu sonuçlar yatırımların istihdam üzerindeki etkilerinin, gerçekleşme biçiminin ve boyutlarının farklı olabileceğini göstermektedir. Bu farklılıkların nedenleri üzerinde durmak, yatırımların istihdam etkilerini yorumlamak açısından

önemlidir. Yatırımların istihdam etkisinin farklılaşmasının nedenlerinden birisi, son yirmi yılda yatırımların hızla artmasıdır. Bu konudaki analizlerin artması neticesinde sonuçların da önemli ölçüde farklılaşması söz konusu olmuştur (Agarwal, 1996).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisine yönelik gerçekleştirilen analizlerin ampirik bulgularının farklılaşmasının en önemli nedeni, yatırımın ülkeye giriş biçimi veya türüdür. Bu yöndeki farklılığı göz önünde bulunduran çalışmalar etkilerin farklılaşma düzeyini ortaya koymaktadır. Massoud'un analizinin sonuçlarına göre aynı ülkeye gerçekleşmiş iki yatırımın istihdam etkisi gerçekleşme biçimine göre önemli ölçüde farklılaşabilmektedir (Massoud, 2008).

Diğer yandan yatırımların gerçekleşme amaçları da, istihdam etkisini farklılaştırmaktadır. Kaynak arayan yatırımlara yönelik gerçekleştirilen analizlerin tespit ettiği istihdam etkisi negatif olabilmektedir. Köken ülkenin gelişmişlik düzeyi ve yatırımın gerçekleştiği sektör de istihdam etkisini farklılaştırmaktadır. Emek yoğun sektörlere yönelik olarak, gelişmekte olan ülke kökenli çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen yatırımların istihdam etkisinin pozitif olacağı düşünülmektedir. Diğer yandan gelişmiş ülke kökenli şirketlerin gerçekleştirdikleri yatırımların istihdam etkisinin nitel boyutu daha doyurucu olmakta ve bu yatırımların köken ülkedeki çalışma koşullarını ev sahibi ülkeye transfer etmek konusunda daha başarılı oldukları görülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin farklılaşmasının önemli bir diğer nedeni de, ev sahibi ülkenin işgücü piyasasını düzenleyen hukuki yapının esnekliğidir. Çok uluslu şirketlerin istihdam etkilerinin işgücü piyasası ve işgücü piyasasını düzenleyen hukuki yapının esnek olduğu ülkelerde daha yoğun olduğu ve bu etkilerin daha hızlı gerçekleştiği görülmektedir. Daha katı ve değişime dirençli hukuki yapıya sahip ülkelerde, bu etki sınırlı olmakta ve daha uzun sürelerde gerçekleşmektedir (Lipsev ve Sjöholm, 2004).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi konusunda literatürde kesin bir sonuca ulaşıldığını söylemek mümkün değildir. Diğer yandan etkilerin farklılaşma nedenleri ve belirleyicileri olarak yatırımların endüstriyel kompozisyonu, talep ettiği işgücünün beceri düzeyi, kalitesi ve verimlilik düzeyi olarak öne çıkmaktadır. Hatta bu unsurlar yatırımların istihdam etkisi üzerinde yatırımın miktarından daha fazla etkilidir. Dolayısıyla yatırımların istihdam etkisi ev sahibi ülke açısından önemliyse yatırımın miktarından daha çok bu

noktalara dikkat ederek politika belirlenmesi gerekmektedir (Kingombe, 2002). Yatırımlara yönelik gerçekleştirilen analizlerin sonuçlarının çalışmaların ölçeği ile orantılı olduğu da görülmektedir. Mikro çalışmalar ortaya daha net veriler koymaktayken makro etkilerin farklılaşması nedeniyle bu çalışmaların sınırlı sonuçlar üretmesi sorunu yaşanmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin analizlerin sonuçlarını farklılaştıran unsurlar arasında en önemlileri yatırımın miktarı, ev sahibi ve köken ülkenin gelişmişlik düzeyi, gerçekleştiği sektör, yatırımın motivasyon kaynağı, ülkeye giriş biçimi, çok uluslu şirketin üretim biçimi, ev sahibi ülkenin yatırımlara karşı tutumudur. Bu unsurlar nedeniyle analizlerin sonuçları farklılaşabilmektedir.

5.1.2. Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Literatür Taraması

Çimento sektörü Türkiye özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile diğer sektörlerle nazaran daha erken tanıştığı için, bu konuda akademik ilgiyi kendisine çekmeyi başarmıştır. Çimento sektörü özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisini analiz eden çalışmalar genellikle özelleştirme sonrası performans ve etkinlik analizi konularına odaklanmıştır. Özelleştirmenin gerekçesi olarak sunulan verimsizlik ve etkin olmayan bir yapının tasfiye edilmesi amaçlarının sonuçlarının sorgulandığı çalışmalar, özelleştirmeler sektörde ilk etapta doğrudan yabancı sermaye yatırımları şeklinde gerçekleştiği için yatırımların etkin bir yapı oluşturmaya katkı sağladığı şeklinde yorumlanabilecektir. 1989 yılında beş çimento fabrikasının özelleştirilmesi, blok satış yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve çimento fabrikaları yabancı sermayeli şirketler tarafından satın alınmıştır. Bu nedenle özellikle özelleştirme sürecinin başındaki değerlendirmeler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkinlik düzeyi ve çalışma koşulları üzerine etkileri olarak değerlendirilebilmektedir.

Çimento sektöründe özelleştirme uygulamaları sonrası etkinlik düzeyi ile ilgili en önemli çalışma, Saygılı ve Taymaz tarafından gerçekleştirilmiştir. 1980 – 1995 döneminde çimento fabrikalarının etkinlik düzeyinin panel veri analiziyle değerlendirildiği çalışmanın sonuçlarına göre çimento fabrikalarının etkinlik düzeyi ve verimlilikleri sahipliklerine duyarlı değildir. Çimento fabrikalarının etkinliği ve verimliliği fabrikanın sermaye yapısına değil, lokasyonuna bağlı olarak farklılaşmaktadır (Saygılı ve Taymaz, 2001). Dolayısıyla

özelleştirmeler sonrası etkinlik düzeyleri arasında önceki döneme göre bir farklılık söz konusu olmamıştır. Bu durum özelleştirmenin amaçlarından birisinin gerçekleşmediği sonucunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan Altın – Mintemur – Kayış'ın çalışmasının sonuçlarına göre ise özelleştirme sonrası sektörde verimlilik artışı söz konusu olmuştur (Altın ve diğerleri, 1995: 78). 1986 – 1992 dönemine ait veriler üzerinden gerçekleştirilen çalışmada, 1990 yılında özelleştirilen beş çimento fabrikasının 1989 yılından itibaren kişi başına düşen katma değerinin çimento sektörünün tümü için hesaplanan kişi başına katma değer üzerinde değerler aldığı tespit edilmiştir.

Tallant'ın 1989 – 1992 yılları arasında çimento sektöründeki özelleştirme sonrası verimlilik artışını analiz ettiği çalışmasının sonuçlarına göre özel ve karma sermayeli çimento fabrikalarının kamunun sahip olduğu çimento fabrikalarına göre daha verimli ve daha yüksek kapasite kullanım oranlarına sahip olduğu tespit edilmiştir (Tallant, 1993). Diğer yandan fabrikaların lokasyonunun verimlilik üzerine etkisinin, sermaye yapısına göre daha belirleyici olduğu da çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuçtur. Çakmak ve Zaim'in 1984 yılı verilerine göre kamu ve özel sermayeli çimento fabrikalarının verimlilik analizlerini yaptığı çalışmasının sonuçlarına göre ise, sermaye yapısı, verimlilik üzerinde anlamlı etki yaratmamaktadır (Çakmak ve Zaim, 1992). Sektörün rekabete açık hale getirilmesinin verimlilik üzerinde pozitif etkilerinin olabileceği ancak özel sermayeli fabrikaların yöneticilerinin rekabete daha duyarlı olmadıkları sürece rekabetin verimlilik artışı yaratmayacağı da çalışmanın sonuçları içerisindedir. Bu nedenle özelleştirme yerine sektörün rekabet edilebilirlik düzeyinin yükseltilmesi gerektiği düşüncesi ortaya atılmaktadır.

İğnebekçili'nin çalışmasında ise özelleştirme sonrası çimento sektöründe pek çok kapasite artırıcı düzenlemenin hayata geçtiği, klinker üretim kapasitesinin arttığı ve çevre hassasiyetinin yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır (İğnebekçili, 1995, 44). Demir – Suğur, özelleştirme sonrası çimento sanayinde taşeron işgücü kullanımı ve esnek istihdam hakkındaki analizlerinde özelleştirmenin işgücü üzerinde parçalayıcı etkileri olduğu sonucunu ulaşımlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre özelleştirme, çimento sektöründe işgücünü çevre ve merkez olmak üzere ikiye bölmüştür. Diğer yandan özelleştirme sonrası sendikalı işçi sayısında azalma yaşanmıştır. Taşeron sisteminin yaygınlaşması ile esnek bir yapının hayata geçmesi söz konusu olmuştur (Demir ve Suğur, 1999).

Arıöz ve Yıldırım çimento sektöründeki belirsizlikler üzerinden sektörün SWOT analizini gerçekleştirdikleri çalışmalarında, sektörün oligopolistik yapısının, karlılığın önündeki en büyük engel olduğunu tespit etmişlerdir (Arıöz ve Yıldırım, 2012). Bu tespit çimento sektöründeki analizler için çok kritiktir. Oligopolist firmalar piyasadaki her firmanın maliyet fonksiyonlarını, piyasa talebinin durumunu ve rakip firmaların stratejik davranışlarını tam olarak değerlendiremedikleri için pek çok faktörden etkilenebilmektedirler (Arıöz ve Yıldırım, 2012). Oligopol piyasalarda, bir firmanın davranışı bütün piyasayı etkileyecek sonuçlar üretebilmektedir. Bu nedenle oligopol piyasalarda istihdam ve çalışma koşulları birkaç şirketin ve fabrikanın kararına son derece duyarlıdır. Piyasanın yapısı iki veya üç büyük üreticinin kararlarına göre şekillenir. Bu nedenle sektöre ilişkin analizler gerçekleştirilirken piyasa yapısına ilişkin bilgiler dikkate alınmalıdır.

Çolak ve Kara'nın özelleştirme süreci tamamlanmış on altı çimento fabrikası özelinde 1991 – 2007 yılları için gerçekleştirdikleri çalışmada, toplam faktör verimliliği ve teknik etkinlikteki değişim analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre özelleştirme sonrası toplam faktör verimliliğinde çok düşük bir yükseliş söz konusu olmuştur. Diğer yandan bu değişimin yansımalarının fabrikanın ölçeği ile orantılı olduğu görülmüştür. Teknik etkinlik düzeyinde ise düşüş eğilimi tespit edilmiştir. Bu etkinin nedeninin 2001 yılındaki kriz olduğu düşünülmektedir (Çolak ve Kara, 2012).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve özelleştirmenin sonuçlarına ilişkin sektörde gerçekleştirilen çalışmaların bir diğer odak noktası, çalışanların gözünden özelleştirmenin yarattığı değişimin değerlendirilmesidir. Bu çerçevede pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışanların özelleştirme sonrası çalışma dinamikleri ve çalışma değerleri üzerindeki değişimi, kendi görüşleri doğrultusunda analiz etmeye çalışan çalışmalar önemli sonuçlara ulaşmışlardır. Kasapoğlu – Nichols – Suğur'un 1989 yılında özelleştirilmiş bir çimento fabrikasında gerçekleştirdiği analizin sonuçlarına göre, özelleştirilmiş fabrikaların yeni teknolojiler geliştirmeye çok daha istekli oldukları tespit edilmiştir (Kasapoğlu, Nichols ve Suğur, 1994). Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, çalışanların neredeyse tamamının özelleştirme sonrası fabrikanın etkinliğinin arttığını düşünmeleridir. Diğer yandan özelleştirmenin iş güvencesini azalttığı yönünde de düşünce birliği söz konusudur. Özelleştirme sonrası şirketin çalışanların performanslarını çok daha yakından takip etmeye başladığı tespit edilmiştir.

Suğur – Demir – Kasapoğlu – Nichols’un İç Anadolu Bölgesinde yer alan özelleştirilmiş iki çimento fabrikasında çalışanların görüşlerini analiz ettiği çalışmasına göre, çalışanların önemli bir bölümü özelleştirme sonrası verimlilik artışı olduğu görüşündedir. Çalışmada çalışanların özelleştirme ile ilgili genel görüşlerine de yer verilmiştir. Çalışanlar özellikle zarar eden KİT’lerin özelleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Suğur, Demir, Kasapoğlu ve Nichols, 1999).

Çimento sektörü ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların sonuçlarına genel olarak bakıldığında özelleştirme sonrası verimlilik artışı noktasında farklı değerlendirmelerin söz konusu olduğu görülmektedir. Bunun yanında sektörün özelleştirmeler sonrası doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte rasyonellik noktasında ve kapasite kullanım oranlarının geliştirilmesi açısından önemli adımlar attığı yönünde görüş birliği söz konusudur. Diğer yandan özelleştirme sonrası taşeronlaşma ve esnek istihdam koşullarının egemen hale geldiği de görülmektedir. Çalışanların özelleştirmeye ilişkin görüşleri de bu etkileri doğrular niteliktedir.

5.2. Türkiye Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Nicel İstihdam Etkisi

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nicel istihdam etkisi panel veri analiziyle tahmin edilecektir. Panel veri analizinde bağımlı değişken olarak çimento sektöründeki istihdam alınacak, bağımsız değişkenlerin tespiti için istihdamı açıklayan değişkenlerin açıklama gücü tespit edilecektir.

5.2.1. Yöntem

Çalışmada öncelikle çimento fabrikalarında istihdamı açıklayan değişkenlerin açıklama gücünün tespit edilmesi amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilecektir. Çimento fabrikasının toplam satışlar, çimento üretim miktarı, çimento kapasite kullanım oranı, klinker üretim miktarı ve klinker kapasite kullanım oranı verileri doğrudan çimento fabrikasındaki istihdamı etkileyen mikro değişkenler olarak panel veri regresyon modeline dahil edilecektir.

Toplam satışlar değişkeni bir çimento fabrikasının ürettiği farklı standartlardaki çimento miktarının o yıl içerisindeki iç ve dış satışının TL cinsinden değeridir. Çimento üretim miktarı o yıl içerisinde çimento fabrikasının ürettiği çimento miktarını (kilogram) cinsinden ifade etmektedir. Klinker üretim miktarı da o yıl içerisinde çimento fabrikasında üretilen klinkerin kilogram cinsinden miktarını ifade etmektedir. Çimento ve klinker kapasite kullanım oranı, o yıl içerisinde çimento fabrikasında üretilen çimento ve klinker miktarının fabrikanın kapasitesine oranıdır.

Çimento fabrikasının toplam satış miktarı, çimento üretimi, klinker üretimi, çimento kapasite kullanım oranı ve klinker kapasite kullanım oranı arttıkça, fabrikanın istihdamının da artması beklenmektedir. Bu yöndeki doğrusal ilişki üretim fonksiyonunun varsayımdır. Diğer yandan çimento sektöründe sürekli olarak bir arz fazlası ve pozitif stok durumunun bulunduğu görülmektedir (Rekabet Kurumu, 2016). Bu durum üretim ve satışlar arasında bir ilişki bulunduğunu ancak üretimin her zaman satışların üzerinde seyrettiğini göstermektedir. Bu sebeple üretim fonksiyonlarında direkt olarak kurulması beklenen ilişkinin sektörde daha önce yapılan analizlerde de belirtilen nedenler ve bunun yanında sektörde geçerli olan oligopolistik piyasa yapısının etkisiyle net bir şekilde ortaya çıkmadığı bilinmektedir.

İstihdamı etkileyen unsurların açıklama gücünün belirlenmesi için direkt olarak istihdamı etkilemeyen ancak üretim üzerinden istihdamı etkileyeceği düşünülen makro değişkenlerin de açıklama gücü tespit edilmeye çalışılacaktır. Çimento fabrikalarının üretim miktarını ve üretim miktarı üzerinden istihdamını etkileyen makro değişkenler olarak regresyon modeline harcama yöntemiyle gayri safi yurt içi hasıla büyüme hızı, inşaat sektörünün cari ve sabit fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla içerisindeki payı, konut kredilerinin yıllık ortalama faiz oranları, yapı izni belgesi almış daire sayısı, bankaların mevduata TL cinsinden uyguladıkları ağırlıklı ortalama faiz oranı, TR Libor olarak adlandırılan faiz oranı ve bu değişkenlerin etkileyeceği toplam satışlar dahil edilecektir. Harcama yöntemiyle gayri safi yurt içi hasıla büyüme hızı, inşaat sektörünün cari ve sabit fiyatlarla gayri safi yurt içi hasıla içerisindeki payı, yapı izni belgesi almış daire sayısı verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) internet sitesinden, konut kredilerinin yıllık ortalama faiz oranları, bankaların Türk Lirası (TL) cinsinden uyguladıkları ağırlıklı ortalama faiz oranı ve TR Libor olarak adlandırılan faiz oranı verisi ise Merkez Bankası internet sitesinden temin edilmiştir.

Modele dahil edilen değişkenlerden büyüme hızının çimento fabrikasındaki üretimi ve dolaylı olarak istihdamı pozitif etkilemesi beklenmektedir. Gayri safi yurt içi hasılanın artmasının tüketimi ve konut talebini artıracığı, konut talebindeki artışın çimento talebini ve fiyatını artıracığı öngörüsüyle bu beklenti ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde inşaat sektörünün gayrisafı yurtiçi hasıla içerisindeki payındaki artışın da çimento sektöründeki üretimi ve istihdamı artırması beklenmektedir. Konut kredisi faiz oranlarındaki azalışın konut talebini ve dolaylı olarak çimento üretim ve istihdamını artırması beklenmektedir. TR Libor faiz oranındaki azalışın da yatırımı, dolaylı olarak üretimi ve istihdamı artırması beklenmektedir. Faiz oranı azaldıkça reel sektör yatırımlarının hızlanması ve bu sayede çimento üretiminin ve istihdamının artması beklentisi ortaya çıkmaktadır. Yapı izni alınan daire sayısındaki artışın da direkt olarak çimento üretimini ve dolaylı olarak sektördeki istihdamı artırması beklentisi söz konusudur.

Bu değişkenler üzerinden çoklu regresyon modeli ile doğrudan çimento üretiminin ve dolaylı olarak üretim üzerinden çimento sektöründeki istihdamın etkilenme düzeyi analiz edilmiştir. Makro değişkenlerin çimento üretimi üzerindeki etkileri regresyon modeline dahil edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Modele dahil edilen makro değişkenler, mikro değişkenler ile birlikte ele alındığında makro değişkenlerin hem istatistiksel olarak anlamsız olduğu, hem de modelin açıklama gücünde anlamlı bir artış ortaya koymadığı görülmüştür. Bu nedenle tüm modellerde makro değişkenler analiz dışı bırakılmıştır.

Çimento ve klinker üretim miktarları, fabrikaların kapasiteleri ve kapasite kullanım oranları ile toplam satışlar üzerinden sekiz model oluşturularak tahminler gerçekleştirilmiştir. Kurulan modellerde etkilerin yerli ve yabancı sermayeli fabrikalarda farklılaşım farklılaşmadığı ve genel anlamda açıklama güçleri değerlendirilmiştir. Birden çok model kurulmasının nedeni, verilerin birbirlerini etkileme olasılığının bulunmasıdır. Modellerin sonuçlarının ayrı ayrı alınarak farklı modeller kurulmuş ve bu olasılık ortadan kaldırılmıştır.

Ekonometrik analizde panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Panel veri analizi zaman serileri ve yatay kesit verilerinin bir arada kullanıldığı bir yöntemdir (Baltagi, 1997). Panel veri analizi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi, kontrol grup olarak yerli sermayeli çimento fabrikaları temel alınarak 2000 – 2015 dönemi için sorgulanmıştır. Diğer yandan yabancı sermaye yatırımının gerçekleşmesi sonrası istihdamdaki değişim

trendi de model çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmadaki ekonometrik analizler STATA 13 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Modellerdeki [i] alt indisi ilgili çimento fabrikasını, [t] ise zaman periyodunu ifade etmektedir. Bu çerçevede $\log(\text{istihdam})_{it}$ i_inci çimento fabrikasında [t] anındaki toplam istihdamdaki değişim oranını ifade etmektedir. Modellerdeki α_i parametresi örneklemlerdeki çimento fabrikalarına ait gözlemlenemeyen etkileri göstermektedir. Panel veri analizinde Driscoll ve Kraay tahmin edicisi seçilerek tahminler gerçekleştirilmiştir. Driscoll ve Kraay yöntemi, parametrik olmayan kovaryans matris tahmin edicisidir ve otomatik korelasyon sağlamayan ve standart hata terimi üretmektedir (Hoechle, 2007). Bu yöntem ile standart hata tahminleri, kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığı garantilenmiştir (Tunalı ve Ulubaş, 2017). Standart bir hata terimi elde edilmiş ve sapmalar ortadan kaldırılmıştır.

Ekonometrik modellerin tamamına toplam satış değişkeni bir yıl gecikmeli olarak dahil edilmiştir. Bir önceki yılın satışları, çimento fabrikasının bir sonraki yıldaki üretim miktarını ve istihdamını etkilemektedir. Yıl içinde üretilen çimentonun tamamı satılmış ise bir sonraki yıl üretimin ve istihdamın artması beklenmektedir. Diğer yandan fabrikanın kapasitesinin kısa dönemde artırılması mümkün olmadığı için toplam satışlardaki artışın istihdam üzerindeki etkisinin çok yüksek olması da söz konusu değildir. Bu durum toplam satışlardaki artışa üretim ve istihdamın tepki vermemesi anlamına gelmektedir. Fabrikadaki çalışma sürelerinin uzaması sonucu üretim miktarının artırılmasına rağmen istihdamdaki artışın sınırlı olması da söz konusu olabilmektedir. İşgücü piyasası katılıkları ile ilgili olan bu durum, yeni istihdam yerine mevcut istihdamın daha uzun sürelerle çalıştırılması sonucunu doğurmaktadır. Çimento fabrikalarına ilişkin ücret verileri analize dahil edilemediği için fazla mesai ücretleri üzerinden bu durumun açıklanması ve etkinin derecesinin sorgulanması mümkün değildir.

5.2.2. Veri

Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliğinden temin edilmiştir. TÇMB üyesi şirketlere ait fabrikalardan yıllık olarak toplanan veriler; istihdam, istihdam biçimleri, çimento ve klinker kapasitesi, üretim, stok ve satışlara ilişkindir. TÇMB tarafından sağlanan veriler gizlilik esaslarına uygun olarak fabrika ismi belirtilmeden

yalnızca sermaye yapısı ifade edilerek ve fabrikaların numaralandırılması suretiyle paylaşılmıştır. TÇMB'nin gizlilik esasları dahilinde paylaştığı veriler çalışma çerçevesinde fabrikaların ismi değil, sermaye yapısı önemli olduğu için bu şekilde kullanılabilmiştir. Nicel istihdam etkisinin değerlendirileceği bölümlerdeki değerlendirmeler bu nedenle fabrika temelli ve sermaye yapısı farklılığında yapılacaktır. İstihdamın nitel boyutuna ve kalitesine yönelik etkiler ile sosyo – ekonomik etkilerinin değerlendirileceği bölümdeki yorumlar ise Çimento ve Beton Dünyası Dergisi taranması ve yarı yapılandırılmış görüşmeler çerçevesinde elde edilen bilgiler üzerinden gerçekleştirileceği için şirket ve fabrika ismi belirtilerek yapılacaktır. TÇMB'nin paylaştığı verilerin tarama sonrası eşleştirilmesine gidilmemiş, ekonometrik modelin sonuçları yerli sermaye – yabancı sermaye ayırımında yorumlanmıştır. Bu durum nicel ve nitel istihdam etkilerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

5.2.3. Bulgular

Panel veri analizi ile çimento sektöründeki istihdamın çimento kapasite kullanım oranı, klinker kapasite kullanım oranı, bir yıl önceki toplam satışlar, çimento üretim miktarı ve klinker üretim miktarı üzerinden, gecikmeli etkiler de dikkate alınarak ve kontrol grubu karşılaştırması yapılarak tahminlerde bulunulmuştur. Bu amaçla sekiz model kurulmuş ve kurulan modeller üzerinden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründeki istihdam etkisi araştırılmıştır.

Model 1'de bir önceki yılın toplam satışların, çimento kapasite kullanım oranının ve klinker kapasite kullanım oranının istihdamı açıklama oranı test edilmiştir.

$$\log(\text{istihdam})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 \text{ckko}_{it} + \beta_3 \text{kkko}_{it} + \beta_4 \text{dum}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{ şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{ Diğer} \end{cases}$$

Model 1'in sonuçlarına göre, çimento fabrikalarındaki istihdam bir önceki yılın satışlarına duyarlıdır. Bir önceki yılın satışlarındaki %1'lik bir artış, istihdamda %0,134 oranında bir artışa neden olmaktadır. Aynı şekilde satışlardaki %10'luk bir artışın istihdamda %1,3'lük bir artışa neden olması söz konusudur. Çimento kapasite kullanım oranı ile istihdam arasında

ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Klinker kapasite kullanım oranındaki %1’lik bir artış ise istihdamda %0,004’lük bir artışa neden olmaktadır.

Model 1’in ortaya koyduğu sonuçlara göre, çimento fabrikalarındaki bir yıl önceki satışlar istihdam üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bir yıl önceki satışlar artınca, çimento fabrikalarındaki istihdam da artmaktadır. Bu durum, çimento fabrikalarının üretiminin satışa dönüşmesinin istihdam açısından önemli olduğunu göstermektedir. Bir yıl önceki satışların istihdama olumlu etkisi tespit edilmiş olmakla beraber, etki düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Satışlardaki artışın istihdamı etkileme düzeyinin sınırlı olmasının nedenleri arasında, çimento fabrikalarında bir yıl önceki satışlar artsa bile fabrikanın üretim kapasitesi belli olduğu için satışların artması nedeniyle istihdamı artışının aynı hızda gerçekleşmemesidir. Diğer yandan satışlardaki artış sonrası çimento talebinin süreklilik kazanması söz konusu olmuş ise, fabrikanın daha uzun sürelerle çalışması mümkün olabilmektedir. Yeni pazarlar elde edilmesi, ihracat miktarının artması gibi durumlarda üretim kapasitesi artırılmaya çalışılmaktadır. Ancak bir çimento fabrikasının üretim kapasitesinin artırılması uzun bir yatırım süreci gerektirdiği için bu etkinin hemen gerçekleşmesi mümkün değildir. Satışların artması ve yeni pazarlar bulunması çimento üretimini artıracak olmakla beraber istihdamı etkileme düzeyi sınırlı kalacak ve uzun vadede fabrikanın kapasitesinin artırılması suretiyle istihdamın artması sonucunu doğuracaktır. Kapasite artışı kararının verilmesi için satışlarda sistematik bir artışın ve yeni pazarların bulunmasının gerekliliği söz konusudur. Ancak bu sayede fabrikanın kapasite artırımı kararları alınabilmektedir. Dolayısıyla bir yıl önceki toplam satışlardaki artış istihdamı olumlu etkilemekte, ancak etki düzeyi düşük kalmaktadır.

Satış verilerinin bir yıl gecikmeli olarak modele dahil edilmesinin nedeni, hem TÇMB tarafından yıllık veri toplanıyor olması nedeniyle istihdam üzerindeki etkinin gecikmeli doğacak olması, hem de çimento fabrikalarındaki planlamaların o yılki satışlar üzerinden değil, bir önceki yılki satışlar üzerinden gerçekleştiriliyor olmasıdır. Dolayısıyla satışların istihdamı etkilemesi gecikmeli olarak gerçekleşmektedir.

Model 1’in ortaya koyduğu bir diğer sonuç klinker üretimindeki artışın, istihdam üzerinde sınırlı bir artışa neden olduğudur. Bu etkinin sınırlı olması ve aynı şekilde çimento kapasite kullanım oranı ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki bulunamamasının en önemli nedeni, kapasite kullanım oranındaki artışın yeni istihdamdan değil, mevcut işgücünün fazla

çalıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu yorumu güçlendirici bir diğer bilgi, sektörde 2000 – 2017 dönemi için imzalanan toplu iş sözleşmelerinde fazla mesai ücretleri konusunda değişimler yaşanmasıdır. İmzalanan toplu iş sözleşmelerinde fazla mesai ücretleri o dönemki İş Kanunlarının belirlediği oranın üzerinde belirlenmiştir. Ancak süreç içerisinde bu konuda bazı hak kayıpları yaşandığı ve işveren tarafının bu noktayı önemli bir pazarlık aşaması olarak gördüğü tespit edilmiştir. Fazla mesai olgusu nedeniyle klinker kapasite kullanım oranındaki artışın istihdamı çok düşük düzeyde artırdığı, çimento kapasite kullanım oranındaki artışın ise istihdamı etkilemediği düşünülmektedir.

Panel veri modeline değişkenler logaritmik olarak dahil edildiği için etkiler yorumlanırken $=(\frac{ÜS(A1)-1}{A1}) \cdot 100$ formülü üzerinden hesaplama yapılarak oransal etkiler belirlenmiştir. Model 1'in sonuçlarına göre yabancı sermaye yatırımları sonrasında çimento sektöründe ortalama istihdam %10,4 azalmaktadır. Ancak bu verinin istatistiksel olarak anlamlılık derecesi 0,10 anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğu için bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla bu veri üzerinden doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkinin yorumlanması doğru olmayacaktır.

Model 2'de çimento sektöründeki istihdam bir yıl önceki toplam satışlar, çimento üretim miktarı ve klinker üretim miktarı üzerinden tahmin edilmeye çalışılmıştır.

$$\log(\text{istihdam})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 \text{curetim}_{it} + \beta_3 \text{kuretim}_{it} + \beta_4 \text{dum}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{ şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{ Diğer} \end{cases}$$

Model 2'nin sonuçlarına göre bir yıl önceki toplam satışlardaki %1'lik bir artış, bir sonraki yıl istihdamı %0,035 artırmaktadır. Ancak istatistiksel olarak bu ilişki anlamlı değildir. Diğer yandan çimento üretimindeki %1'lik bir artış istihdamda %0,136'lık bir artışa neden olmaktadır. Klinker üretimindeki %1'lik bir artış ise istihdamda %0,093'lük bir artış yaratmaktadır. Üretimdeki artışların istihdamı etkileme düzeyi, kapasite kullanım oranındaki etkiden daha yüksektir. Ancak Model 2'nin sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı yatırım anında %8,9 azaltmaktadır. Ancak bu sonuç Model 1'de olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla bu sonuç üzerinden

doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkinin yorumlanması da doğru olmayacaktır.

Model 2'nin ortaya koyduğu sonuçlara göre bir yıl önceki satışların istihdam üzerindeki etkileri Model 1 ile aynı yöndedir. Bunun yanında çimento ve klinker üretimindeki artışların da istihdamı olumlu etkilediği görülmektedir. Ancak hem çimento, hem klinker üretimindeki artışın istihdamı etkileme düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Çimento ve klinker kapasite kullanım oranlarındaki artışın istihdamı etkileme düzeyinin düşüklüğü ile çimento ve klinker üretimindeki artışın düşüklüğünün nedenlerinin benzer olduğu düşünülmektedir. Ancak üretim artışlarının istihdam üzerindeki etkilerinin kapasite kullanım oranındaki artıştan daha yüksek olması, kapasite ile birlikte üretim de artınca istihdamdaki artışın sınırlı kaldığı, yalnızca üretim arttığında ise kapasite artışı gerçekleşinceye kadar istihdamda bir miktar artışın olabildiğini göstermektedir. Bu nedenle üretim artışının istihdamı etkileme düzeyi, kapasite kullanım oranındaki artışın istihdamı etkileme düzeyinden yüksektir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasındaki ilişkinin sorgulanması noktasında gecikmeli etkilerin de dikkate alınması gerekmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkileri yatırım gerçekleşir gerçekleşmez ortaya çıkmamakta, etkilerin ortaya çıkması zaman almaktadır. İstihdam etkisinin gecikmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Çalışma çerçevesinde çimento fabrikalarının verilerinin yıllık olarak kullanılması nedeniyle, doğrudan yabancı sermaye yatırımının gerçekleştiği an ile yıllık veri arasındaki süre her fabrika için aynı olmamaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı Ocak ayında gerçekleşmiş ise yıllık veriye bu durumun yansımaları on bir aylık bir süre için geçerli olmaktadır, Ekim ayında gerçekleşmiş bir yatırımın veriye yansımaları yalnızca iki aylık süre için söz konusu olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin gecikmeli gerçekleşmesinin bir diğer nedeni ise hukuki unsurlardır. Türkiye açısından bu unsurlardan bir tanesi bildirimli fesih uygulamasıdır. Yatırım sonrası istihdamdaki azalış bildirimli fesih uygulaması, toplu işçi çıkartmaya ilişkin bildirim zorunluluğu ve fabrikada toplu iş sözleşmesinin bulunması halinde istihdamdaki feshi kısıtlayıcı düzenlemeler nedeniyle gecikmeli olarak gerçekleşebilecektir. Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının organizasyonel değişiklikler içermesi ve bu değişikliklerin zaman gerektirmesi de etkinin gecikmesine neden olmaktadır (Huttunen, 2007). Bütün bu nedenlerle kurulan modellerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının fabrikanın istihdam düzeyindeki etkisi bir yıl gecikmeli olarak da değerlendirilecektir.

Model 3'te doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi belirtilen nedenlerle hem anlık, hem de bir yıl gecikmeli olarak sorgulanmıştır. Modele bir yıl önceki toplam satışlar, çimento kapasite kullanım oranı, klinker kapasite kullanım oranı dahil edilmiştir. Sonuçlar hem anlık, hem de yatırım sonrasındaki ilk yıl üzerinden tahmin edilmiştir.

$$\log(\text{istihdam})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 \text{ckko}_{it} + \beta_3 \text{kkko}_{it} + \beta_4 \text{dum}_{it} + \beta_5 \text{dum}_{i,t-1} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{Diğer} \end{cases}$$

Modelin sonuçlarına göre yatırım gerçekleştikten sonraki bir yıl içerisinde istihdam %12,6 azalmaktadır. Dolayısıyla Model 1 ve 2'den istatistiksel olarak anlamlı olmasa da elde edilmiş olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki anlık negatif etkisi, Model 3'de bir yıl gecikmeli olarak değerlendirildiğinde doğrulanmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştikten sonraki bir yıl içerisinde istihdam azalışı %12,6 düzeyindedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdam etkisini gecikmeli olarak göstermekte ve istihdamı önemli ölçüde azaltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Analizin gerçekleştirildiği 2000 – 2015 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin negatif olması, özelleştirme sürecinin etkilerinin döneme yansımadağı ve aynı dönemde çimento üretim miktarı ve kapasitesindeki artış da göz önünde bulundurulduğunda, üretim süreçlerindeki teknolojik yenileme süreçlerinin verimlilik artışı üzerinden istihdamı azaltıcı etki doğurduğunu ortaya koymaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkileri bölümünde detaylı olarak üzerinde durulacağı üzere 2000 – 2017 döneminde çimento fabrikalarının üretim süreçlerinde önemli iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Buna ilave olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası taşeron istihdamında azalma söz konusu olmuştur. Bu nedenle yatırımların hem çimento fabrikası içerisinde, hem de çimento fabrikalarının üretim dışındaki süreçlerindeki taşeron istihdamını azaltması söz konusudur. Taşeron istihdamındaki azalmanın artan çimento fabrikası sayısı nedeniyle lojistik destek departmanlarındaki istihdam azalışından ve çimentonun paketlenmesi ile ilgili süreçlerde yaşanan süreç iyileştirmeleri nedeniyle gerçekleşen istihdam azalışından kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer yandan 2002 yılında toplu iş sözleşmesi hükmü ile taşeron istihdamının sınırlandırılması da azalışın

nedenleri arasındadır. Bunun dışında yatırımlar sonrasında üretim süreçlerinde yaşanan gelişim yayılma etkisi gösterdiği için, yatırımla gerçekleşen istihdam azaltıcı bir teknolojik değişim, sektördeki yerli sermayeli fabrikalara da yansımakta ve bu nedenle çarpan etkisi doğurmaktadır.

Model 1 ile Model 3 arasında çimento fabrikalarındaki istihdamı açıklayan değişkenlerin istihdama etkisi açısından herhangi bir farklılık söz konusu değildir. İstihdam üzerinde açıklayıcı gücü en yüksek olan değişken, bir yıl önceki satışlardır. Model 3'ün sonuçlarına göre çimento kapasite kullanım oranındaki %1'lik bir artış, istihdamda %0,001'lik bir azalışa neden olmaktadır. Klinker kapasite kullanım oranındaki %1'lik bir artış ise istihdamı %0,004 oranında artırmaktadır. Çimento kapasite kullanım oranının istihdam üzerindeki düşük de olsa negatif etkisi, çimento üretiminin artması ile istihdam arasındaki ilişkinin zayıf, bu etkinin zayıf olmasında dışsal faktörlerin etkili ve Model 1 çerçevesinde yapılan yorumların geçerli olduğunu göstermektedir.

Model 4'te doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki anlık etkisi göz ardı edilip, yalnızca bir yıl gecikmeli etki dikkate alınarak analiz gerçekleştirilmiştir. Modele bir yıl önceki toplam satışlar, çimento kapasite kullanım oranı, klinker kapasite kullanım oranı dahil edilmiştir.

$$\log(\text{istihdam})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 \text{ckko}_{it} + \beta_3 \text{kkko}_{it} + \beta_5 \text{dum}_{i,t-1} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{ şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{ Diğer} \end{cases}$$

Modelin sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten sonraki ilk yıl içerisinde istihdam azalışı %13,2'dir. Gerçekleşme anındaki etki modele dahil edilmediğinde istihdamdaki azalışın oransal olarak arttığı görülmektedir. Hem verinin yıllık olarak alınmış olması, hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamı etkilemesinin gecikmeli olması nedeniyle yeni bir model kurulmuş ve anlık etki göz ardı edilerek sonuçların güvenilir olması adına Model 4'te yalnızca bir yıl sonraki etki analiz edilmiştir. Bu durum, yatırımların istihdamdaki olumsuz etkisinin gerçekleşme anında düşük, bir yıl sonra ise artan oranda negatif olduğunu göstermektedir. Yatırımların istihdam üzerindeki olumsuz etkisinin üretim süreçlerindeki değişim ve verimlilik artışı, çok uluslu

şirketin yönetim anlayışının hayata geçmesi sonrası istihdam biçimlerindeki dönüşüm nedeniyle yatırım anında düşük, bir yıl sonra ise artan oranda olumsuz olduğu düşünülmektedir.

Model 4'ün sonuçları istihdamı açıklayan değişkenler ve değişkenlerin etki düzeyi açısından Model 1 ve 3'ten farklılık arz etmemektedir. Bir yıl önceki satışlar çimento sektöründeki istihdamı artırırken, çimento ve klinker kapasite kullanım oranındaki artış istihdamı çok düşük düzeyde azaltmakta veya artırmaktadır. Bu değişimin çok düşük seviyede olması, kapasite kullanım oranının istihdam üzerinde etkili olmadığı yönündeki yorumların geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Model 5'te çimento fabrikalarındaki istihdamı açıklayan değişkenler etkileşimli olarak analize dahil edilmiştir. Bir yıl önceki toplam satışlar, çimento kapasite kullanım oranı ve klinker kapasite kullanım oranı etkileşimleri ile birlikte modele dahil edilmiştir.

$$\log(\text{istihdam})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 (\log(\text{topsatis})_{i,t-1} \times \text{dum}_{it}) + \beta_3 \text{ckko}_{it} + \beta_4 (\text{ckko}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_5 \text{kkko}_{it} + \beta_6 (\text{kkko}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_7 \text{dum}_{i,t-1} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{ şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{ Diğer} \end{cases}$$

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştikten sonra değişkenin açıklama gücündeki değişimin de sorgulanabildiği model, yatırım gerçekleştikten sonra istihdamın aynı değişkene duyarlılık düzeyinin analiz edilmesine imkan tanımaktadır. Bu çerçevede yatırımın sektörde yarattığı değişim ve istihdam kararlarındaki farklılık da yorumlanabilmektedir.

Model 5'in sonuçlarına göre, bir yıl önceki toplam satışlardaki %1'lik bir artış bir yıl sonraki istihdamda %0,127'lik bir artışa neden olmaktadır. Bu oran, önceki modellerdeki sonuçların etkileme yönü ve düzeyi açısından farklılaşmadığını ortaya koymaktadır. Bir yıl önceki toplam satışlardaki artış, bir yıl sonraki istihdamı olumlu yönde ve benzer düzeyde artırmaktadır.

Diğer yandan yatırım gerçekleştikten sonra toplam satışlardaki %1'lik bir artışın bir yıl sonraki istihdamı artırma düzeyinde %0,023'lük bir artış gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla

yatırım sonrası istihdamın toplam satışa duyarlılığının arttığı görülmektedir. Toplam satışlara duyarlılıktaki artışın düzeyi çok yüksek değildir. Ancak yabancı sermayenin karlılık odaklı yaklaşımının istihdam kararlarına yansımaları göstermesi açısından önemlidir. Yabancı sermayenin bir sektöre yönelmesi, o sektördeki şirketlerin kararlarının rasyonelleşmesini sağlamakta, sektörün ve piyasanın liberalleşme düzeyini artırmaktadır. Bu çerçevede yatırım sonrasında istihdamın toplam satışlara duyarlılığının artması önemlidir. Diğer yandan çimento sektörü özelinde yatırımların lokasyon avantajı nedeniyle gerçekleştiği düşünüldüğünde, dönemsel olarak daha yüksek üretim ve satış miktarlarının gerçekleşmesi söz konusu olmaktadır. Sektörde yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirket, Türkiye'ye yakın pazarlarda çimento satışı gerçekleştirerek hem satışlarını, hem de üretimini artırarak istihdamı artırma eğilimi göstermektedir. Analize konu süreç içerisinde yatırımlar ile birlikte toplam satış üzerinden istihdamı etkileme düzeyi artan fabrika sayısı nedeniyle bu yöndeki etki gerçekleşmektedir.

Çimento sektöründeki istihdamın çimento ve klinker kapasite kullanım oranına duyarlılıkları yatırımlar sonrasında azalmıştır. Yatırımlar toplam satışlara duyarlılığı artırırken, kapasite kullanım oranına duyarlılığı azaltmaktadır. Model 2 ve 3'ün sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde bu durum, çok uluslu şirketlerin köken ülkedeki üretim ve yönetim dinamikleri yerine ev sahibi ülkenin şartlarına uyum sağlayarak hareket ettiklerini ortaya koyması açısından önemlidir. Model 1 ve Model 3'teki sonuçlar kapasite kullanım oranlarındaki artışın istihdama yansımadağını göstermektedir. Yatırım sonrasında bu yapının değişmiyor hatta etkinin artıyor olması, çalışma standartlarına ve işgücü piyasasının koşullarına çok uluslu şirketlerin de uyum sağladığı anlamına gelmektedir. Türkiye çalışma süreleri açısından OECD ülkeleri içerisinde en uzun sürelerle çalışılan ülke konumundadır. 2016 yılı verilerine göre Türkiye, haftalık ortalama 46,8 saatlik çalışma ile ilk sıradadır (OECD İnternet Sitesi, 2017). Bu durumun en önemli nedeni, işgücü piyasası katılıklarıdır. Çimento sektöründe kapasite kullanım oranlarının artmasının istihdam artışına dönüşmemesi ve bu durumun yatırımlar sonrasında da değişmemesi, çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkenin dinamiklerine uyum sağlama yönündeki tavrının geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Çimento sektörü özelinde yatırımların ev sahibi ülkenin işgücü piyasasında geçerli olan yeni istihdam yerine fazla mesai prensibine uyum sağladığı ortaya çıkmaktadır.

Model 5'in sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten sonraki bir yıl içinde istihdamdaki azalış %12,45'tir. Hem toplam satışlar, hem de kapasite kullanım

oranlarındaki etkileşim modele dahil edildiğinde istihdamdaki azalış oranı azalmaktadır. Ancak bu azalışın oranı çok düşüktür. Dolayısıyla yatırımların sektördeki istihdamı azaltması sonucu modele dahil edilen değişkenlere göre farklılaşmamaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinin kapasite kullanım oranları yerine üretim üzerinden etkisinin tahmin edildiği Model 6'nın sonuçlarına göre de yatırımlar sonrası istihdam olumsuz etkilenmektedir. Model 6'daki tahminler, bir yıl önceki toplam satışlar, çimento üretimi, klinker üretimi ve bu değişkenlerin etkileşimleri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

$$\log(\text{istihdam})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 (\log(\text{topsatis})_{i,t-1} \times \text{dum}_{it}) + \beta_3 \text{curetim}_{it} + \beta_4 (\text{curetim}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_5 \text{kuretim}_{it} + \beta_6 (\text{kuretim}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_7 \text{dum}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{Diğer} \end{cases}$$

Model 6'nın sonuçlarına göre bir yıl önceki toplam satışlardaki %1'lik bir artış bir sonraki yılın istihdamını %0,103 artırmaktadır. Ancak bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Diğer yandan yatırım sonrasında toplam satışlardaki %1'lik bir artışın bir sonraki yıldaki istihdamı etkileme düzeyinde %0,304 oranında azalma olmaktadır. Model 5'ten farklı olarak yatırımların satışlar üzerinden istihdamı artırma etkisini azalttığı görülmektedir. Ancak modelden elde edilen bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için toplam satışların istihdamı etkileme düzeyi hakkında yorumda bulunmak doğru olmayacaktır.

Üretim verilerinin etkileşimli olarak dahil edildiği modele göre, çimento üretimindeki %1'lik bir artış istihdamı %0,086 artırmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı sonrası üretimdeki %1'lik bir artışın istihdamı etkileme düzeyi %0,292 daha fazla olmaktadır. Diğer yandan klinker üretimindeki %1'lik bir artış istihdamı 0,088 oranında artırmaktadır. Klinker üretiminde yatırımlar sonrasındaki istihdamı etki düzeyindeki değişim ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Çimento ve klinker üretimindeki artışın istihdamı etkileme düzeyinin Model 2 ile benzer yönde ve düzeyde olduğu görülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının üretim üzerinden istihdamı etkileme düzeyini artırdığı görülmektedir. Çok uluslu şirketlerin karlılık odaklı yapısı ve yatırım

gerçekleştirmenin amaçları ile uyumlu olan bu sonuç, çimento sektöründe yatırımların istihdamın üretime duyarlılığını artırdığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda model 5'teki yorumların bu modelin sonuçları ile doğrulandığı görülmektedir.

Model 6'ya göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten bir yıl sonra ortalama istihdam %13,7 oranında azalmaktadır. Yatırımlar istihdamı azaltıcı etki yaratmakta ve bu etki bir yılın sonunda net olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim veya kapasite kullanım oranı değişkeninin modele dahil edilmesi yatırımlar sonrası istihdamın etki düzeyini değiştirmemektedir. Bütün modellerin sonuçlarına göre yatırımlar sonrasında istihdam azalmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini toplam istihdam üzerinden tahmin eden modellere ek olarak, istihdamın eğitim durumuna göre etkilenme düzeyi de tahmin edilmiştir. İstihdam eğitim düzeyine göre iki ayrı gruba ayrılmış ve bu gruplar üzerinden değerlendirme yapılmıştır. İstihdam eğitim düzeyine göre gruplandırılırken yönetici, mühendis, tekniker, teknisyen ve memurlar AH1 kategorisinde, düz işçi, kalifiye işçi ve taşeron işçiler AL1 kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu şekilde gruplandırılmadaki kriter, ortalama eğitim düzeyidir. Daha fazla gruplandırma yapılması mümkün olmakla beraber analizden çıkan sonuçların anlamlılık düzeyi düştüğü için iki grup üzerinden tahminler gerçekleştirilmiştir.

Model 7'de AL1 olarak gruplandırılmış istihdamın, bir önceki yılın toplam satışlar, çimento üretimi ve klinker üretimi ile bunların etkileşiminden nasıl etkilendiği tahmin edilmiştir.

$$\log(\text{istihdam}_{AL1})_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1} + \beta_2 (\log(\text{topsatis})_{i,t-1} \times \text{dum}_{it}) + \beta_3 \text{curetim}_{it} + \beta_4 (\text{curetim}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_5 \text{kuretim}_{it} + \beta_6 (\text{kuretim}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_7 \text{dum}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{ şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{ Diğer} \end{cases}$$

Model 7'nin sonuçlarına göre bir yıl önceki satışlardaki %1'lik bir artış AL1 olarak gruplandırılmış istihdamı %0,181 oranında artırmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası istihdamın bir yıl önceki satışlardan pozitif etkilenme düzeyi %0,365 oranında azalmaktadır. Bir önceki yıldaki satışların toplam istihdamı etkileme düzeyinin

çimento ve klinker üretimi ile birlikte tahmin edildiği Model 2’de istihdamın %0,035 oranında arttığı göz önünde bulundurulduğunda, toplam satışların üretim bandında istihdam edilen kişi sayısını daha yüksek oranda artırdığı görülmektedir. Bu durum AL_1 olarak ifade edilen grubun, bir yıl önceki satışlardaki artıştan olumlu yönde ve daha yüksek oranda etkilendiği göstermektedir. Yatırımlar sonrası bu etkinin düzeyinin azalması ise yabancı sermayeli fabrikalarda üretimin teknoloji seviyesinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak satışların artışı sonrası yabancı sermayeli fabrikaların üretim bandındaki istihdamı artırma eğiliminin düştüğü ve bu durumun yabancı sermayenin bu grubun istihdamı konusunda olumsuz etkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır.

Çimento üretimindeki %1’lik bir artış AL_1 olarak gruplandırılmış istihdamda %0,110’lık bir artışa neden olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası bu etki düzeyi %0,301 oranında artmaktadır. Klinker üretimindeki %1’lik bir artış AL_1 olarak gruplandırılmış istihdamı %0,080 oranında artırmaktadır. Yatırımlar sonrası bu düzey %0,062 artmaktadır. Model 2’nin sonuçları ile karşılaştırmalı olarak yorumlandığında, AL_1 grubundaki istihdamın toplam istihdamdaki artıştan daha düşük düzeyde etkilenmesi söz konusudur. Bu durum üretim bandındaki istihdamın miktarının artırılmasının ancak çimento fabrikasının kapasitesinin artırılması ile mümkün olması ile açıklanabilmektedir. Üretim bandında bir genişleme veya çimento fabrikasının kapasitesinde bir artış olmadan üretim artışı söz konusu olamayacağı için üretim artışı fazla mesai sonrası elde edilebilmekte ve bu durum da AL_1 grubunun istihdamını artırıcı bir etki doğuramamaktadır.

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam kararlarında satıştan ziyade üretim miktarlarını dikkate aldığı ve yabancı sermayeli fabrikalarda istihdamın üretime daha duyarlı olduğu görülmektedir. Bu durum daha önce de ifade edilen çimento sektöründeki oligopolistik yapı ve çimentonun stoklanabilmesine yönelik klinker üretiminin söz konusu olması ile açıklanabilmektedir. Çimento stoklanabilir bir madde değildir. Ancak klinker, çimentoya göre daha uzun süre stoklanabilir bir madde olduğu ve çimento fabrikalarında çimento ile birlikte klinker üretimi de söz konusu ise üretim ve istihdam satıştan çok üretime endekslidir. Bu nedenle satışlara göre üretimin istihdamı etkileme düzeyi daha yüksektir.

Model 7’ye göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten bir yıl sonra AL_1 olarak gruplandırılmış istihdam ortalama %10,15 oranında azalmaktadır. Bu durum yatırımların istihdamdaki olumsuz etkisinin AL_1 grubunda toplam istihdamdan daha düşük

seviyede olduğunu göstermektedir. Yatırımlar AL_1 grubundaki istihdamı da azaltmaktadır. Ancak azalış oranı toplam istihdamdaki azaltma oranından daha düşüktür.

Model 8’de AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamın bir önceki yılın toplam satışlar, çimento üretimi ve klinker üretimi ile bunların etkileşiminden nasıl etkilendiği tahmin edilmiştir.

$$\log(\text{istihdam}AH_1)_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log(\text{topsatis})_{i,t-1}; + \beta_2 (\log(\text{topsatis})_{i,t-1} \times \text{dum}_{it}) + \beta_3 \text{curetim}_{it} + \beta_4 (\text{curetim}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_5 \text{kuretim}_{it} + \beta_6 (\text{kuretim}_{it} \times \text{dum}_{it}) + \beta_7 \text{dum}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{dum}_{it} = \begin{cases} 1, i. \text{ şirket için } t \text{ anında yabancı sermaye geldiyse} \\ 0, \text{ Diğer} \end{cases}$$

Model 8’in sonuçlarına göre bir yıl önceki satışlardaki %1’lik bir artış AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamı %0,081 oranında artırmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası istihdamın bir yıl önceki satışlardan pozitif etkilenme düzeyi %0,338 oranında azalmaktadır. Bir önceki yıldaki satışların AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamı etkileme düzeyi, toplam istihdamı etkileme düzeyinden yüksektir. Bu durum AH_1 olarak gruplandırılmış istihdam içerisinde teknik personelin yanında yönetici ve memurlarında yer almasıdır. Satış faaliyetlerinin artması bu gruptaki istihdamı artırdığı gibi, bu gruptaki personeli sayıca artması da satışları artırmaktadır. Karşılıklı etkileşimin söz konusu olduğu bu ilişki nedeniyle satışların bu gruptaki istihdamı etkileme düzeyi toplam istihdamı etkileme düzeyinden yüksektir. Diğer yandan yatırımlar sonrasında etki düzeyinin azaldığı görülmektedir. Bu durum yatırımların istihdam kararlarını satış üzerinden vermediği yönündeki yorumu güçlendirmektedir.

Çimento üretimindeki %1’lik bir artış AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamda %0,166’lık bir artışa neden olmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası bu etki düzeyi %0,679 oranında artmaktadır. Klinker üretimindeki %1’lik bir artış AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamı %0,241 oranında artırmaktadır. Yatırımlar sonrası bu düzey %0,336 azalmaktadır. Çimento ve klinker üretimindeki artışın AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamı artırma düzeyi, toplam istihdamı artırma düzeyinden yüksektir. Bu durum üretimdeki artışın yönetici ve teknik eleman istihdamını daha yüksek düzeyde artırdığını göstermektedir. Bunun yanında yatırımlar sonrası çimento üretimindeki artışın AH_1

grubundaki istihdamı artırma düzeyinin yükselmesi, yatırımların araştırma geliştirme faaliyetlerini artırdığının bir göstergesidir. Aynı artışın klinker üretiminde geçerli olmaması bu yorumu güçlendirmektedir.

Model 8'e göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten bir yıl sonra AH_1 olarak gruplandırılmış istihdam ortalama %27,8 oranında azalmaktadır. Bu durum yatırımların özellikle memur ve yönetici kadrosundaki istihdamı önemli ölçüde azalttığını ve köken ülkedeki yönetim süreçlerinin ev sahibi ülkeye aktarıldığını göstermektedir. Üretim bandında çalışan personel sayısı ve toplam istihdamdaki azalıştan çok daha yüksek oranda bir azalma etkisi, AH_1 olarak gruplandırılmış istihdamın yatırımlardan en yüksek düzeyde olumsuz etkilenen grup olduğunu da göstermektedir.

5.2.4. Sonuç ve Değerlendirme

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründeki net istihdam etkisinin ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen panel veri analizi çerçevesinde kurulan sekiz modelde de, yatırımlar sonrası istihdamın azaldığı görülmektedir. Bu durum yatırımların istihdam yaratmadığını, buna ek olarak gerçekleştirilen kapasite artışları ve sayısı az da olsa yeni yatırımlara rağmen istihdamın azaldığını ortaya koymaktadır. Sektördeki toplam istihdam rakamlarının da analize konu 2000 – 2015 döneminde azaldığı düşünüldüğünde bu etkinin tamamen yatırımlara mal edilemeyeceği görülmektedir. Ancak bu eğilimin yatırımlar sonrası hızlanması ve yatırımların bu durumu güçlendirici etkiler doğurması söz konusudur.

Elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründe istihdam üzerinde olumsuz etkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır. Etkilerin yatırım gerçekleştikten bir yıl sonra çok daha yüksek düzeyde gerçekleştiği de görülmektedir. Buna ilave olarak çimento sektöründeki istihdamın toplam satışlara değil, üretim miktarlarına duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Bu duyarlılık yatırımlar sonrası artmıştır. Bu durum yatırımların sektördeki üretim kararlarını değiştirici etki doğurduğunu da ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede yalnızca net istihdam etkisi bakımından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörde olumsuz etkiler doğurduğu söylenebilmektedir. Ancak yatırımlara karşı tutum geliştirilirken çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere yalnızca net istihdam etkisine göre karar verilmemelidir. İstihdamın nitel boyutu ve kalitesi

üzerine etkileri ile sosyo – ekonomik etkiler birlikte değerlendirilmeli ve bu etkilerin bütünü üzerinden bir tutum belirlenmelidir. Bu gereklilik göz önünde bulundurularak çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutu ve kalitesi üzerine etkileri ve sosyo – ekonomik etkileri de değerlendirilecektir.

5.3. Türkiye Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Nitel Boyutu ve Kalitesi Üzerine Etkileri ve Sosyo – Ekonomik Etkileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkedeki istihdam etkisi çok boyutlu gerçekleşmektedir. Doğrudan istihdam etkisi, nicel anlamda ölçülebilir olmakla birlikte, istihdamın nitel boyutuna etkiler ve yatırım gerçekleştirilen bölgedeki sosyo – ekonomik değişim, kısa vadede ortaya çıkmadığı gibi tek bir yatırıma veya çok uluslu şirkete mal edilebilecek etkiler de değildir. Yatırımlar bir çarpan etkisi doğurarak yalnızca gerçekleştiği şirket veya fabrikada sınırlı kalmamakta sektörde, yatırım yapılan bölgede ve hatta ülke çapında sonuçlar doğurabilmektedir. Diğer yandan çalışmanın teorik çerçeve bölümünde belirtildiği gibi çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkede birkaç lokasyonda yatırımda bulunması halinde lokasyonların hepsinde aynı tutum ve davranışı göstermesi de söz konusu olmayabilmektedir. Bu çerçevede çalışmada çimento sektöründe fabrika bazlı farklı etkiler olup olmadığı da değerlendirilmiştir.

Türkiye çimento sektörü Türkiye'nin kalkınmasında başat sektör olarak belirlenen ve özelleştirme süreci öncesinde yatırım bölgelerinin seçimi yapılırken ekonomik değil siyasi kararların alındığı bir sektördür. Çimentonun değerine göre ağır ve taşıma maliyeti yüksek bir madde olması nedeniyle, rasyonel olarak alınmayan ve kalkınmanın yaygınlaşması amacıyla gerçekleştirilen kamu yatırımlarının verimsizlik sonucu başarısız olması ve zaman içerisinde teknolojik olarak eskimesi sonucu doğmuştur. Sektörde yatırım gerçekleştirilmenin yüksek maliyet gerektirmesi ve ölçek ekonomilerinin geçerli olması nedeniyle optimum üretim büyüklüğüne ulaşmak için yüksek sermaye birikim ihtiyacı, sektördeki oligopolistik yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Sektörün belirtilen özellikleri, Türkiye ekonomisinin gelişimindeki rolü, kalkınma sürecinde üstlendiği rol, devletin sektörde uzunca bir süredir üretici olarak yer alması gibi nedenlerle, mesleki birliklerin mevcudiyeti ve etkinliği söz konusu olduğu gibi mesleksel ve sektörel bağlılık yüksek, iletişim kanalları güçlü ve etkindir. Bu nedenle sektördeki yatırımların etkilerinin yaygınlaşması ve çok uluslu

şirketlerin davranış biçimlerinin ev sahibi ülkeye hızlı bir şekilde transfer edilebilmesi mümkün olmuştur. Türkiye çimento sektöründe kurumsal yapılar güçlü ve etkindir. Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, Türkiye Çimento İşverenleri Sendikası ve Türkiye Çimse – İş sendikasının sektörde önemli faaliyetleri bulunmaktadır. Sektördeki sendikaların ve Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliğinin faaliyetlerinin bu anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkilerin yaygınlaşmasında önemli rolü bulunmaktadır.

Türkiye çimento sektöründe çok uluslu şirketlerin yatırımlarının yalnızca net istihdam etkisi değerlendirilirse konunun eksik kalacağı düşünülerek yatırımların istihdamın nitel boyutu ve kalitesi üzerine etkileri ile sosyo – ekonomik yansımalarının da çalışma çerçevesinde değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir. Bu değerlendirmenin yapılmasının nedeni bu etkilerin sektörde gözlenmiş olmasının yanında, bu etkileri ortaya koyabilecek somut verilerin bulunmasıdır. Sektördeki kurumsal yapının güçlü olması ve geçmişi uzun yayınların varlığı bu değerlendirmenin yapılabilmesini sağlamıştır.

5.3.1. Yöntem

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründeki istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkileri ile sosyo – ekonomik etkileri; sektörde 2000 – 2017 döneminde imzalanmış toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi, TÇMB'den çalışma kapsamında elde edilen verilen istihdamın nitel boyutundaki kriterler üzerinden yorumlanması, Çimento ve Beton Dünyası dergisinin tüm sayılarının taranması suretiyle elde edilen verilerin istihdamın kalitesini belirleyen kriterler üzerinden değerlendirilmesi ve sektörün sosyal tarafları olan Çimse – İş, ÇEİS, TÇMB ve Cam Keramik – İş ile yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilmiş görüşmelerden elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Çalışma doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yalnızca net istihdam etkisini değil, bütüncül bir bakış açısıyla yatırımların istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkilerini ve sosyo – ekonomik sonuçlarını da değerlendirmek için planlanmıştır. Bu çerçevede istihdamın nitel boyutu ve kalitesine olan etkilerin değerlendirilmesi için en önemli kaynağın sektörde imzalanan toplu iş sözleşmeleri olduğundan hareketle, sektörde 2000 – 2017 döneminde imzalanmış toplu iş sözleşmeleri Çimse – İş Sendikası'ndan temin edilerek incelenmiş ve bu çerçevede yorumlarda bulunulmuştur. Diğer yandan istihdamın nitel

boyutunun çerçevesinin çizilmesi ve bu çerçevede yorumlarda bulunulması için TÇMB'den çalışma çerçevesinde gizlilik esasına dayalı olarak elde edilen veriler kullanılmıştır. İstihdamın kalitesine olan etkilerin değerlendirilmesi için sektörün en uzun soluklu yayını olan ve sektördeki şirket ve özel olarak fabrikalardaki süreçlere odaklanmış Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin 2000 – 2017 dönemindeki bütün sayıları incelenmiş ve istihdamın kalitesinin göstergeleri olarak belirlenmiş ve detaylı olarak çalışmanın önceki bölümlerinde açıklanmış unsurlara yönelik haberler derlenmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesine etkileri değerlendirilirken, çalışmanın önceki bölümlerinde detaylı olarak açıklanan istihdamın kalitesi kavramı ve istihdamın kalitesini değerlendirebilecek metodoloji üzerinden hareket edilmesi gerekliliği söz konusudur. İş tatmini veya çalışanların kendilerinin yaptığı bir değerlendirme üzerinden hareket edilmesi çalışma çerçevesinde kullanılabilecek yöntemler değildir. Başlı başına başka bir çalışmanın konusu olabilecek bu yöndeki değerlendirmeler, çalışmanın amacı ile uyum göstermemektedir. İstihdamın kalitesi açısından önemli noktaların belirlenmesi ve bu çerçevedeki göstergeler üzerinden istihdamın kalitesinin değerlendirilmesi yöntemi çalışma açısından uygundur. Bu yöntem çerçevesinde Birleşmiş Milletler'in belirlediği temel kriterler üzerinden istihdamın kalitesinin değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir. Birleşmiş Milletler'in kriterlerinin seçilmesinin nedeni, EUROSTAT ve ILO'nun kriterlerinin iş tatmini üzerinden şekillenmesi ve çalışanların kendi değerlendirmelerine dayanmasıdır. Birleşmiş Milletler'in istihdamın kalitesinin göstergeleri olarak belirlediği değişkenler, doküman incelemesi ve görüşmelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi için öncelikle sosyo – ekonomik etkilerin neler olduğunun belirlenmesi gerekliliği söz konusudur. Sosyo – ekonomik etkilerinin sınıflandırılmasında pek çok farklı yaklaşım söz konusudur. Çalışmanın önceki bölümlerinde konuyla ilgili çalışmaların araştırılması sonucu bu konuda gerçekleştirilmiş en kapsamlı çalışma olan Yeung'ın çalışmasındaki kriterler üzerinden hareket edilecektir. Çin'in Dongguan bölgesindeki yatırımların sosyo – ekonomik etkilerini değerlendirdiği çalışmada Yeung, en geniş şekilde sosyo – ekonomik etkileri belirlemiştir. Belirlenen bu etkiler, gerçekleştirilen doküman incelemesi ve görüşmeler sonrası etkinin tespit edilmesine göre değerlendirmede yer almıştır. Çimento sektöründe

gerçekleştirilen yatırımların sosyo – ekonomik anlamda doğurduğu etkiler bu çerçevede çalışmada yer almıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkileri ile sosyo – ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi için, doküman incelemesi ve görüşme teknikleri birlikte kullanılmıştır. Doküman incelemesi nitel araştırma yöntemleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 141). Görüşme gibi diğer nitel araştırma yöntemleri ile birlikte kullanıldığında verinin çeşitlendirilmesine ve araştırmanın geçerliliğinin artmasına neden olacak bir yöntem olan doküman incelemesi, çalışma kapsamında görüşme öncesi kapsamlı bilgiler elde etmek ve yatırımların etkilerinin somut çıktılara ulaşmak anlamında faydalar sağlamıştır. Kapsamlı bir tarama ve derleme sonrası elde edilen bilgiler, ilgili başlıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi ve Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin taranmasına ilave olarak, yatırımların net istihdam etkisi bölümünden elde edilen sonuçların değerlendirilmesi, istihdamın nitel boyutu ve kalitesine etkiler bakımından yapılan taramaların sonuçlarının yorumlanmasına katkı sağlanması, sektörün sosyal taraflarının sektördeki yatırımlar hakkındaki görüşlerinin elde edilmesi ve çalışmada elde edilen sonuçların yorumlanmasına katkı sağlanması amacıyla, sektörün sosyal tarafları olan Çimse – İş, ÇEİS, TÇMB ve Cam Keramik – İş ile yarı yapılandırılmış görüşme formları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma yöntemleri, nicel araştırma yöntemlerine ek olarak kullanılabildiği gibi, konuyla ilgili derinlemesine bilgi edinilmesi amacıyla kullanılan yöntemlerdir. Bu çerçevede nicel analizden elde edilen sonuçların nedenlerini de ortaya koyabilecek şekilde, sosyal tarafların görüşlerinin derinlemesine incelenmesi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi konusunda değerlendirilmesi amacıyla görüşme tekniğiyle bilgi toplanılmıştır. Çalışma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme formları ile sosyal tarafların görüşleri edinilmiş ve belirtilen kapsamda yorumlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formları, görüşmecilere aynı soruların fakat aynı sırayla sorulmayabildiği, önceden belirlenmiş soruların yöneltildiği ancak görüşme çerçevesinde yeni bazı sorulara da cevap alınabildiği bir yöntemdir (Merriam, 2013: 87). Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni, görüşmede çalışmanın net istihdam etkisinin incelendiği

bölümünden elde edilen sonuçların yorumlanmasının katılımcılar açısından farklı yönde olabileceğidir. Yarı yapılandırılmış bir görüşme formuyla katılımcının sonuçları daha özgür bir şekilde değerlendirmesine imkan tanınmıştır. Diğer yandan sektörün sosyal taraflarının konuya ilişkin görüşlerini geniş ölçüde elde etmek üzere, açık uçlu sorulara yer verilmiş ve cevaplayıcıların ilave görüş ifade etmeleri sağlanmıştır. Bu şekilde açık uçlu soruların tercih edilme nedenlerinden olan cevaplayıcıların daha ayrıntılı yanıtlar vermesini teşvik etmek (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 104) yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca sondalar kullanılarak cevaplayıcıların açıklamalarının ayrıntılanmasına ve cevaplayıcıya ilave bilgiler verilerek konunun derinleştirilmesine çalışılmıştır.

Nitel araştırma yönteminin çalışmada kullanılma nedeni, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründe istihdamın kalitesi ve nitel boyutuna etkilerini doğrudan sektörün sosyal taraflarından elde edilen bilgiler çerçevesinde yorumlayabilmektedir. Bu sayede nicel veri analizinden elde edilen sonuçlar, doküman taraması ve toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi ile elde edilen bilgiler sosyal tarafların görüşleri çerçevesinde genişletilmiş, bir anlamda yeniden yorumlanmış ve testten geçirilmiştir. Sosyal tarafların konuya ilişkin yorumları ile elde edilen bilgilerin önemli bir sektör tecrübesi ve bilgisi olan kişilerin ağzından çıkmış olması, çalışmayı bu anlamda farklı ve önemli hale getirmektedir.

Nitel araştırma çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmelerde görüşmecilerin rızası ile ses kaydı alınmıştır. Bunun yanında tutulan notlar ile görüşmelere ilişkin detaylı değerlendirmelerin yapılması sağlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde görüşme sorularının önceden hazırlanması söz konusudur (Ünlüer, 2010: 83). Diğer yandan görüşme aşamasında soruların yerlerinin değiştirilmesi söz konusu olabildiği gibi başka bir soru içerisinde ileride sorulacak herhangi bir soruya cevap verilmiş ise bu soru sorulmayabilmektedir. Çalışma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanırken öncelikle cevaplayıcılara; çalışmanın amacı, nasıl gerçekleştirildiği ve niçin bu görüşmenin yapıldığı yönünde bilgiler verilmiş, bu bilgilendirme sonrası hazırlanan sorular cevaplayıcılara yöneltilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile; çalışma çerçevesinde cevap aranan temel sorulara ve sektörün genel görünümüne ilişkin cevaplayıcıların görüşlerinin toplanması, nicel analizin sonuçlarının cevaplayıcılar tarafından değerlendirilmesi ve sonuçlara ilişkin tutum

ve algılarının toplanması, yatırımların istihdam etkisi ve sosyo – ekonomik etkilerine ilişkin belirlenen parametreler çerçevesinde görüş, tecrübe, tutum ve algılarının çalışmaya aktarılmasının sağlanması, toplu iş sözleşmesi sürecinde çok uluslu şirketlerin tutumlarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede nicel araştırmanın sonuçlarının sektörün sosyal tarafları tarafından değerlendirilmesi söz konusu olmuş ve sektöre ilişkin daha kapsamlı bilgiler elde edilerek, doküman taraması ve toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi suretiyle elde edilen verilerin cevaplayıcılardan elde edilen görüşlerle karşılaştırılması mümkün hale gelmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde cevaplayıcılara on sekiz soru sorulmuş ve bu çerçevede görüşler toplanmıştır. Görüşme formunda ilk olarak cevaplayıcıların çok uluslu şirketlere ilişkin algısının ölçülmesine yönelik olarak şirketlerin yatırım gerçekleştirme amaçları sorulmuştur. Daha sonra çok uluslu şirketlerin istihdamın kalitesine yönelik etki süreçleri ve dibe doğru yarıya neden olup olmadığına ilişkin alt sorulara yer verilmiş ve yatırım gerçekleşme aşamasından, yatırım sürecine kadarki etkilere yönelik görüşler elde edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra nicel analizin sonuçlarının yorumlanmasına yönelik olarak bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Nicel veri analizinin sonuçlarının nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin bilgi, algı ve tutumların toplanmasına yönelik sorular cevaplayıcılara yöneltilerek cevaplayıcıların sunacağı ilave bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Bu sayede nicel analiz, doküman taraması ve toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi suretiyle elde edilen bilgilerin derinlemesine ve kapsamlı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi imkanı elde edilmek istenmiştir. Görüşme formunda istihdamın kalitesi, sosyo – ekonomik etkiler ve nicel veri analizinden elde edilen sonuçların tamamına ilişkin katılımcılardan görüş elde edilmesine yönelik sorulara yer verilmiştir. Görüşmeler sırasında elde edilen bilgiler çerçevesinde görüşme formu değiştirilmeden, ilgili soruda bir önceki görüşmeden elde edilen bilgiye yönelik bir vurgu olursa, bu konuda elde edilen bir önceki görüşle aynı yönde bir değerlendirme olup olmadığı yönünde cevaplayıcıya yeni sorular yönlendirilmiştir. Bu şekilde görüşmecilerin ortak ve farklı görüş bildirdiği noktalar belirlenebilmiştir. Çalışma çerçevesinde kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu çalışmanın ekinde sunulmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerin gerçekleştirilmesi öncesi katılımcılarla hazırlanan görüşme formları paylaşılmış ve görüşme hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan ön bilgilendirme sonrası cevaplayıcılardan randevu alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Cam Keramik – İş ile görüşme formunun paylaşılması sonrası mail yoluyla dönüş alınmıştır.

Diğer görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler cevaplayıcıların çalışma ofislerinde gerçekleştirilmiş ve rahat oldukları ortamlarda görüşlerinin alınması söz konusu olmuştur. Buna ilave olarak yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler sayesinde soruların anlaşılabilmesi, önemsenmemesi gibi sorunlar ortadan kaldırılmıştır. Görüşmeler katılımcıların katılım düzeyine göre farklılaşmakla birlikte en çok kırkbeş dakika, en az otuz beş dakika sürmüştür. Görüşmelerin tamamı farklı günlerde gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelere katılan kişilerin profillerine ilişkin bilgiler, görüşlerin alındığı kişilere ilişkin bilgi sahibi olunması adına faydalı olacağı düşüncesiyle Çizelge 5.1.'de verilmiştir. Katılımcıların görüş ve değerlendirmelerini etkileyebileceği düşünülen bu özelliklerin bilinmesi görüşlerin değerlendirilmesi açısından da önemlidir.

Çizelge 5.1. Cevaplayıcıların Profiline İlişkin Bilgiler

Cevaplayıcılar	Görevi	Sektörde Deneyim	Eğitim Düzeyi	Eğitim Görülen Alan	Görüşme Tarihi, Biçimi ve Süresi
Cevaplayıcı 1 İşçi Sendikası Temsilcisi	Toplu İş Sözleşmesi Müdürü	10 Yıl	Lisans	İşletme	Yüz yüze, 30 dakika
Cevaplayıcı 2 İşçi Sendikası Temsilcisi	Genel Sekreter	4 Yıl	Yüksek Okul	Dış Ticaret	Mail yoluyla
Cevaplayıcı 3 İşveren Sendikası Temsilcisi	Genel Sekreter	16 Yıl	Doktora	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	Yüz yüze, 45 dakika
Cevaplayıcı 4 Üretici Temsilcisi	Ekonomik Değerlendirmeler Müdürü	20 Yıl	Lisans	Matematik	Yüz yüze, 35 dakika
Cevaplayıcı 5 Üretici Temsilcisi	Eğitim Müdürü	38 Yıl	Lisans	Eğitim	Yüz yüze, 20 dakika

Görüşmeler için katılımcılar belirlenirken, sektörün sosyal taraflarının temsiliyetine dikkat edilmiştir. Sektörde örgütlü bulunan işveren sendikası olan Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası'ndan bir kişinin görüşmede yer alması hedeflenmiş ve sendikanın genel sekreteri ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Sektörde örgütlü işçi sendikalarının tamamının görüşmeye katılması hedeflenmiştir. Sektörde yer alan ancak örgütlülük düzeyi çok düşük olan bir

sendika vereceği görüşlerin yeterli olmayacağı gerekçesiyle kendi isteği ile görüşmeye katılmamıştır. Diğer iki işçi sendikasıdan görüşmeye katılacak kişilerin sektörü yakından bilen ve süreçlerde yer alan kişiler olmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye Çimse – İş Sendikası'ndan toplu iş sözleşmeleri sürecinin bütününün içerisinde yer alan toplu iş sözleşmesi müdürü ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Cam Keramik – İş sendikasının ise genel sekreteri ile görüşme sağlanmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkilerinin değerlendirilmesi açısından çok önemli olan nokta, bu dönüşüm sürecinde sektörde yer alan şirketlerin değişimini görmüş kişilerden görüş alınmasıdır. Bu çerçevede çalışmanın nicel etkilerinin değerlendirilmesi için gerekli verilerin temin edildiği Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği'nden ekonomik değerlendirmeler ve eğitim müdürleri ile de görüşme gerçekleştirilmiştir. Sektördeki tecrübeleri yirmi ve otuz sekiz yıl olan ekonomik değerlendirmeler müdürü ve eğitim müdürü ile yapılan görüşmelerde çok uluslu şirketlerin işgücünün eğitimine, üretim ve verimlilik konusundaki etkilerine ilişkin önemli bilgiler edinilmiştir. Bu noktadaki diğer amaç ise görüşmelerin üç işveren, üç işçi temsilcisi ile yapılmasının sağlanmasıdır. Ancak sektörde örgütlü üçüncü sendikanın görüşmeye katılmaması nedeniyle görüşmelerde üç işveren, iki işçi temsilcisi yer almıştır.

Gerçekleştirilen beş görüşmeden dördü yüz yüze yapılmıştır. Bir görüşme cevaplayıcının yoğunluğu nedeniyle mail üzerinden yapılmıştır. Cevaplayıcıların dördü erkek, biri kadındır. Yüz yüze yapılan görüşmeler ortalama otuz iki buçuk dakika sürmüştür. Cevaplayıcıların görüşleri toplanırken ses kaydı cevaplayıcıların onayıyla alınmış, diğer yandan elle not tutma yöntemi de kullanılmıştır. Elle not tutulurken cevaplayıcıların değerlendirmeleri herhangi bir düzeltmeye yer verilmeden kayıt altına alınmıştır. Cevaplayıcıların değerlendirmelerini derinleştirmek adına bazı sorularda “biraz daha konuyu açabilir misiniz?”, “ne şekilde” gibi sorular yöneltilmiştir.

Cevaplayıcıların sektörde en az dört, en fazla otuz sekiz yıl tecrübesi olduğu görülmektedir. Cevaplayıcıların sektördeki tecrübe düzeyi arttıkça, tarihsel gelişimin görülmesi nedeniyle daha kapsamlı cevapların alınması söz konusu olmuştur.

Cevaplayıcıların ön lisans ve doktora arasında eğitim düzeyleri olduğu görülmektedir. Cevaplayıcıların yalnızca bir tanesi çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri alanından

mezundur. Diğerlerinin işletme, dış ticaret gibi alanlardan mezun olduğu görülmektedir. Görüşmelerde katılımcıların sektörde önemli bir tecrübeye sahip olması, görevleri nedeniyle sektördeki şirketler ile yakın ilişkide bulunmaları, toplu iş sözleşmesi süreçlerinin içerisinde farklı taraflar olarak yer almaları, sektördeki değişimi yorumlayacak kadar görev yapmış olmaları nedeniyle önemli katkılar sağlanmıştır. Görüşmelerde elde edilen bilgiler ile nicel veri analizinde elde edilen bazı sonuçların yorumlarının şiddeti farklılaştırılmış, elde edilen sonuçların nedenlerini değerlendirilme imkanı elde edilmiştir. Bu çerçevede çalışmanın yalnızca nicel veri analizi ile sınırlı tutulmaması çalışmanın sonuçlarını daha kıymetli hale getirmiştir.

5.3.2. Veri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkileri, TCMB'den çalışma kapsamında elde edilen fabrika temelli veriler, Çimse – İş'ten elde edilen sektörde 2000 – 2017 döneminde imzalanmış toplu iş sözleşmeleri ve Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin yayımlanmış yüz yirmi dokuz sayısının taranması ile elde edilen bilgiler üzerinden analiz edilmiştir. Doküman taraması yoluyla elde edilen bu veriler yorumlanarak değerlendirmeler yapılmıştır.

5.3.3. Bulgular

Çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutuna ve kalitesine etkileri ile sosyo – ekonomik etkilerine ilişkin bulgular, çalışmanın önceki bölümlerinde istihdamın nitel boyutu, istihdamın kalitesinin unsurları ve sosyo – ekonomik etkiler olarak ifade edilmiş çerçevede ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

5.3.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Nitel Boyutuna Etkileri

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleşmeden önce özellikle greenfield yatırımlarda çok uluslu şirketlerin, ev sahibi ülkenin kamu otoriteleri ile uzun süren görüşmelerde bulunduğu ve bu görüşmelerin bazı durumlarda “dibe doğru yarışa” neden olabilen etkilere yol açtığı bilinmektedir. Bu çerçevede yatırımların gerçekleşme amaçları, Türkiye pazarında yatırım sonrası davranış biçimleri ve bu çerçevedeki örgüt kültürünü yansıtmaya veya benzeşme eğilimlerinin değerlendirmesinin yapılması gerektiği tespit

edilmiştir. Bu değerlendirme yatırımların gerçekleşmeden önceki etkilerinin ortaya konulması açısından önemlidir.

Türkiye çimento sektörüne kapsamlı doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişi özelleştirme süreci ile birlikte gerçekleşmiştir. 1989 yılında başlayan özelleştirme süreci ile birlikte sektör yeniden yapılanmaya başlamıştır. Sektördeki yatırımlar teorik çerçeve bölümünde ifade edilen şekilde genellikle greenfield yatırımlar ve kamu otoritesi ile gerçekleşen müzakereler sonucu gerçekleşmediği için, yatırımların Türkiye'nin refah rejimini değiştirici etki doğurması söz konusu değildir. Bunun yanında “dibe doğru yarış” neden olduğunu da söylemek mümkün değildir. Diğer yandan yatırım sonrası istihdamdaki azalmalar, verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar sonrası istihdam düzeyinin azalması nedeniyle çok uluslu şirketlere karşı bir tutum oluştuğu görülmektedir. Oluşan bu tutumun yatırımlar ile olan ilişkisinin sorgulanması için özelleştirme sonrası yerli sermaye tarafından satın alınan fabrikalardaki değişim de değerlendirilmesi gerekmektedir. Özelleştirme sürecinde yerli sermayenin satın aldığı fabrikalarda da üretim süreçlerinin yenilendiği ve istihdam düzeyinin azaldığı görülmektedir. Bu benzeşme, istihdam düzeyindeki azalmanın yalnızca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ve çok uluslu şirketlere mal edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Ancak 1989'da başlayan sektörün özelleştirilmesi süreci sonrasında gerçekleşen yatırımların farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. Çimento sektöründe özelleştirme süreci sonunda gerçekleşen yatırımlar “dibe doğru yarış” etkisini tek başına gerçekleştirilmemekle birlikte, çok uluslu şirketin kökenine göre çimento dışındaki sektörlerde planlanan yatırımlarla birlikte bu etkinin doğması söz konusu olabilmektedir. Özellikle Almanya kökenli çok uluslu şirketlerin Türkiye işgücü piyasasında esnekleşmenin yaygınlaşması ve çalışma sürelerinin esnetilmesine yönelik önemli faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Bu faaliyetler köken ülkenin hukuki çerçevesinin altında bir yapının istendiği ve buna ilişkin lobi faaliyetlerinin yürütüldüğünü düşündürmektedir. Çimento sektöründe tek başına gerçekleşmeyen bu etki, sektörde yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin Türkiye'deki başka yatırımları ile birlikte hareket ederek önemli bir güç haline gelmesi ile doğabilmektedir. Diğer yandan lobi faaliyetleri genel anlamda yatırım gerçekleşmeden önce yürütülebildiği gibi yatırım sonrasında da yürütülebilmektedir. Çimento üretiminde pazara yakınlık önemli bir husus olduğu için, yatırım gerçekleştikten sonra Türkiye'ye komşu ülkelerdeki yatırım alternatifleri üzerinden lobi faaliyetlerinin genişletilmesi veya köken ülkenin Türkiye'deki diğer çok uluslu şirketleri ile birlikte ekonomik veya siyasi bir tehdit algıladığı tutumu üzerinden bu etkinin gerçekleşmesi mümkündür. 2017 yılında Türkiye ile

Almanya arasında yaşanan siyasi gerginlik, Türkiye çimento sektöründe üretimde bulunan ve Türkiye'nin en yüksek kapasiteli çimento fabrikasının ortağı konumunda olan Heidelberger'in Türkiye pazarındaki geleceğini tartışma konusu yapmıştır. Heidelberger Çimentonun CEO'su Bernd Scheifele, bir açıklama yaparak, "Türkiye ile Almanya arasındaki gerilimin ardından Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlediklerini, iki ülkedeki seçimler nedeniyle artan gerilim yüzünden fırsatlar olmasına rağmen şu anda Türkiye'ye yatırım düşünmediklerini" belirtmiştir (Businessht İnternet Sitesi, 2017). Bu somut örnek çok uluslu şirketlerin yatırım kararlarının önemli ölçüde ekonomik rasyonellik temelinde şekillendiğini ancak bazı durumlarda, yatırımın gerçekleştiği sektör veya bölgedeki koşullardan bağımsız olarak sermayenin güvenliğini tehdit eden veya etmeyen siyasi koşulların da göz önüne alınarak karar verilebildiğini göstermektedir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilen görüşmelerde cevaplayıcılara sektördeki çok uluslu şirketlerin Türkiye'de çalışma hayatına ilişkin mevzuatı değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunup bulunmadıkları veya lobicilik faaliyetlerini ne ölçüde gerçekleştirdikleri sorulmuştur. Bu konuda verilen cevaplar, çok uluslu şirketlerin bu yönde bir baskısının olmadığı, köken ülke eğer AB üyesi ise AB mevzuatının uygulanması yönünde talepler olduğu ancak bu taleplerin de sınırlı şekilde dile getirildiği ifade edilmiştir. Diğer yandan çalışma hayatı ile ilgili kamu otoritesine baskı noktası açıkça ifade edilebilecek bir husus olmadığı için bu yönde bir girişim olsa bile bunun ancak kişisel görüşlere göre değerlendirilebileceği bilinerek bu konuda sonda soruları ile cevaplayıcıların kişisel tecrübeleri ve bu konudaki görüşleri sorgulanmıştır. Sonda soruları ile açılmaya çalışılan konuda cevaplayıcıların çalışma hayatı noktasında baskı oluşturulduğu yönünde bir deneyimlerinin olmadığı anlaşılmıştır. Yalnızca çevre konusunda köken ülkedeki uygulamaların Türkiye'ye transfer edilmesi konusunda bazı çalışmaların olduğu yönünde yorumlarda bulunulmuştur (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Bu yöndeki etkinin de çevresel anlamda olumlu katkıları olduğu göz önüne alındığında, çimento sektöründeki çok uluslu şirketlerin çalışma hayatına ilişkin mevzuatı değiştirmeye yönelik olarak bir çalışmasının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının "dibe doğru yarış" etkisi doğurduğunu somut olarak ortaya koymak güçtür. "Dibe doğru yarış"ın teorik çerçevesinde çok uluslu şirket ve ev sahibi ülkeler arasındaki pazarlık yer aldığı için bu değerlendirmenin ancak belirli bir periyot seçilerek kapsamlı bir analiz ile değerlendirmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme

bu çalışmanın ana konusunu oluşturmamaktadır. Ancak belirtilen somut örnekler, çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının direkt olarak böyle bir etki yaratmadıkları ancak bütünsel anlamda bu etkinin ortaya çıkmasına kaynak oluşturabilecek büyüklükte ve uzunlukta yatırımların sektörde var olduğunu göstermektedir.

Çimento sektörünün yapılanmasının devlet eliyle gerçekleşmesi, yatırım kararlarının kalkınma planlarının bir unsuru olarak rasyonellikten uzak bir şekilde alınması, kamu yatırımlarının Türkiye'nin yaşadığı siyasi ve ekonomik süreçler nedeniyle azalması ve fabrikalardaki üretim süreçlerinin eskimesi nedeniyle, özelleştirme ile satın alınan fabrikalarda satın alan sermayenin yapısından bağımsız olarak yenilenme süreci başlamıştır. Özelleştirme ile çimento sektörüne giren çok uluslu şirketlerin köken ülkelerindeki benzeşme veya özelleştirme miktarı üzerinden yapılan değerlendirmeler bu çalışmanın konusunu oluşturmamaktadır. Diğer yandan özelleştirme ile piyasa mekanizmasının belirleyici hale gelmesi, rasyonel kararların alınmaya başlanması, devletin refahın dağıtımında istihdam yaratabilme kapasitesinin azalması gibi hususların değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu hususlar yalnızca sektördeki yatırımlar ile gerçekleşen gelişmeler değildir. Ancak özelleştirme için ilk etapta tercih edilen ve özelleştirme süreci sonrasında da Türkiye'ye gerçekleşen önemli yatırımlara sahne olan sektörde, bu anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu nedenle refah rejiminde dönüşüm sağlama, liberal ekonomik sisteme eklenme, piyasa dinamiklerinin etkin hale gelmesi, politika ve paradigma bileşenlerinde değişim gibi etkilerin sektördeki yatırımlar üzerinden değerlendirilmesi mümkündür.

Özelleştirme süreci sonunda devletin elindeki önemli istihdam kaynaklarının özel sektörün eline geçmesi söz konusu olmuştur. Buna bağlı olarak, devletin istihdam vasıtasıyla refahın dağıtımını sağlama rolü kısıtlanmıştır. Özelleştirme süreci ile birlikte devletin ekonomideki rolünün azalması, piyasanın belirleyiciliğinin artması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özelleştirme süreci ile aynı anda gerçekleşmesi nedeniyle bu etkinin çok uluslu şirketler kanalıyla hayata geçtiğini söylemek mümkündür. Ancak özelleştirme kararlarının devlet tarafından alınması, sektörün ilk etapta özelleştirilebilecek sektörler içerisinde yer alması ve satışa çıkarılan fabrikalara talip olan şirketlerin sermaye yapısının yabancı olması nedeniyle bu etkilerin tamamen yatırımlara mal edilmesi söz konusu olamayacaktır. Özelleştirme süreci öncesinde fabrikaların özelleştirilebilmesi için gerekli süreçlerin tasarlanması, fabrikaların verimsiz olduklarının

kabulü olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla özelleştirme kararı yalnızca o dönemde oluşmakta olan küresel ekonomik ağın bir parçası olmak ve neo – liberal ekonomi politikalarına eklenme çabası olarak değil, mevcut fabrikaların üretime devam edebilmesini sağlamak amacıyla da alınmış bir karardır. Diğer yandan özelleştirmelerin biçimi, özelleştirme sürecinde çok uluslu şirketlere üretimde yerli malı kullanılması ve insan kaynağının geliştirilmesi gerekliliği gibi kuralların koyulmamış olması ekonomi politikaları ve ekonomi yönetimi açısından olumsuz notlar olarak değerlendirilmelidir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutuna yatırım gerçekleşmeden önce etki etmesi çimento sektörü için geçerli olmamakla birlikte, yatırım sonrasındaki etkilerin özelleştirmeden bağımsız değerlendirilmesi mümkün değildir. Özelleştirme sürecinin ekonomik etkilerinin yansımaları olarak çok uluslu şirketlerin etkilerinin yerli sermayenin sahibi olduğu fabrikalarda da görülmesi söz konusudur. Bu nedenle özelleştirmenin genel etkilerinin, çok uluslu şirketlerin de içinde olduğu bir şekilde gerçekleştiğinin, kamunun istihdam kaynaklarının azaldığının, piyasanın refaha erişim kanalı olarak güçlendiğinin ve piyasanın belirleyicilerinden olan verimliliğin ön planda tutulduğu bir sürecin yaşandığının söylenmesi mümkündür. Diğer yandan özelleştirme biçimleri nedeniyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerinin ve genel anlamda sürecin farklılaştığına dair önemli bulgular bulunmaktadır. Bu görüşün en önemli kanıtı Aşkale Çimento fabrikasıdır. Fabrika özelleştirme sürecinde Erzurum ve bölge insanı tarafından kurulan Erçimsan tarafından satın alınmış ve yerli sermayeli bir kuruluş olarak üretime devam etmiştir. Halen üretime devam eden fabrikada da özelleştirme ile birlikte verimlilik temelli uygulamalar izlenmiş ve istihdam azalışları yaşanmıştır. Ancak 2017 yılı itibarıyla üretime devam eden fabrikanın sektörde rekabet edebilirliğinde bir gerileme olduğu, istihdamın kalitesine olumsuz etkilerin gerçekleştiği veya çevresel etkilerin olumsuz olduğuna dair bir bulgu olmadığı sürece, özelleştirme ile yabancı sermaye girişi sağlanmasına rağmen ekonomik varlıkların mülkiyetinin değişmesinin ekonomik anlamda olumsuz sonuçlar ürettiğini ve bu sonucun sermaye yapısından bağımsız olarak gerçekleştiğini söylemek gerekmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Aşkale Çimento örneğinin sınırlı olmasının nedeni, özelleştirme sürecinde çimento fabrikalarını özelleştirme ile satın alabilecek büyüklükteki yerli sermaye gruplarının bulunmamasıdır. Bu nedenle bu değerlendirme yapılırken Türkiye ekonomisinin o günkü koşulları ve sermaye gruplarının yeterlilikleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Özelleştirme sürecindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme amaçlarının en önemlisi, özelleştirme bedellerinin düşük olmasıdır. Gelişmekte olan bir pazara düşük maliyetlerle girmek, çok uluslu şirketler için önemli bir avantajdır. Bu noktada özelleştirme planını hazırlayan Fransız şirketinin, ilk yatırımların Fransız şirketler tarafından gerçekleşmesine bilgi sağlama yönünde katkı sağlamasının önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Sektör hakkında bilgileri elde eden ve Fransız şirketlerine sağlayan şirket, bu anlamda Fransa kökenli çok uluslu şirketlerinin sektör hakkında bilgi sahibi olmasını ve bir anlamda rekabet avantajı elde etmesini sağlamıştır. Bu şekilde düşük bedelle yeni ve gelişmekte olan bir pazara giriş yapma avantajı sağlayan şirketler, sektörde ilk olmanın avantajlarından yararlanmışlardır. Sektöre gerçekleşen yatırımların önemli bir amacı da, Türkiye'nin kireçtaşı açısından önemli bir rezerve sahip olmasıdır. Hammaddeye yakınlık sağlanması amacıyla gerçekleşen yatırımlar yatırım aşamasında lokasyon tercihini bu nedenle belirlemektedirler. Özelleştirme ile gerçekleşen yatırımlar için hammadde sahaları da fabrikayla birlikte satın alındığı için bu etkinin çok güçlü olduğunu söylemek mümkün değildir. Sektöre gerçekleşen yatırımların önemli bir nedeninin rekabet avantajı sağlamak ve bölgesel liderlik kurmak olduğu düşünülmektedir. Çimento sektörünün oligopolistik yapısı ve bölgesel rekabetin satın alma ve birleşmeler ile sağlanabilir olması bu tip yatırımların çok sayıda gerçekleşmesine neden olmaktadır. Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Rekabet Kurumu'nun kararları ile birlikte düşünüldüğünde bu amaçlarla gerçekleştirildiği düşünülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gerçekleşme amaçları ile birlikte düşünüldüğünde kaynak arayan yatırımlar olmadıkları ve sektördeki maliyetler içerisinde işçilik maliyetlerinin yüksek bir oran tutmaması nedeniyle, doğrudan “dibe doğru yarışa” neden olmadıklarını söylemek mümkündür. Refah rejimini dönüştürme etkilerinin ise yine bu çerçevede çok sınırlı olarak gerçekleşebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte sektörde gerçekleşen yatırımlar ile birlikte Türkiye ekonomisinin neo – liberal ekonomi politikalarına ve küresel ekonomik sisteme eklemlenme sürecinin hızlandığı, piyasanın ekonomik belirleyiciliğinin arttığı, refaha erişim noktasında istihdam odaklı bir yapısı bulunan Türkiye’de devletin istihdam kapasitesinin azaldığı ve devletin ekonomik sistemdeki rolünün daraldığı, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi adına alınan yatırım kararlarının sayıca azaldığı ve bu kararları alabilecek ortamların sınırlandığı ve genel olarak devletin ekonomik ve sosyal politika bileşenlerinde değişim yaşandığı görülmektedir. Çimento sektöründe gerçekleşen yatırımların istihdamın nitel boyutunda en önemli

etkilerinin bu paradigma değişimi olduğu düşünölmektedir. Bu etkilerin yaşanmasında Türkiye imento sektöründeki yatırımların özelleştirme süreci sonrasında da devam etmesi, yatırım yapan çok uluslu şirketlerin köken ölkelerinin farklılaşması, sektörün yüksek kar hedefi sunan yapısı, sektördeki üretim ve ihracat rakamlarındaki olumlu gelişimi, Avrupa ve Dünya pazarındaki önemli pozisyonunu koruması ve geliştirmesi ile kişi başına imento tüketiminin doyuma ulaşmış olmasına rağmen Türkiye'nin büyüme stratejisinde inşaat sektörünün üstlendiği rolün ve hayata geçirilen inşaat temelli büyük projelerin, Ortadoğudaki siyasi çalkantılar sonrası istikrarın sağlanması ile birlikte inşaat sektöründe beklenen büyümeye dahil olmayı sunan Türkiye'nin coğrafik konumunun önemi büyüktür. Sektörde gerçekleşen yatırımların yerli sermayeye önemli bir bilgi birikimi ve sektörel beceri kazandırması ve bu sayede yerli sermayenin imento sektöründe başta Türkiye'ye yakın bölgelerde olmak üzere Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapar hale gelmesi ve çok uluslu şirket olması söz konusu olmuştur. Limak ve Sabancı Gruplarının, Sanko ve Eren Holdingin imento sektöründe Türkiye dışında imento fabrikalarının bulunmasında sektörde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı olduğu düşünölmektedir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilen görüşmelerde, cevaplayıcılara çok uluslu şirketlerin Türkiye imento sektörüne yatırım yapma gereğçleri sorulmuştur. Alınan cevapların önemli bir bölümü, gelişmekte olan bir piyasaya, düşük maliyetle yatırım gerçekleştirme fırsatının çok uluslu şirketler tarafından değerlendirildiği yönünde olmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin coğrafik konumunun avantajı nedeniyle ihracat imkanı ve lojistik avantajı sağlıyor olması nedeniyle yatırımların gerçekleştiği ve Çin'den sonra en ucuz imentonun Türkiye'de olmasının çok uluslu şirketleri Türkiye'ye çeken etkenler olduğu ifade edilmiştir (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). Bu değerlendirmeler özellikle 2008 sonrası sektörde azalan yatırımları da açıklıyor olması bakımından önemlidir. 2008 sonrasında yatırımların enerjinin daha ucuz olduğu İran, Irak gibi ölkelere ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi bölgelere kayması, sermayenin yatırım kararında ürün maliyetini etkileyen değişkenlerin önemli olduğunu ve Türkiye imento sektörüne gerçekleşen yatırımların büyük ölçüde satın alma maliyeti avantajı ve ürün maliyetlerinin düşük olmasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan cevaplayıcılardan yalnızca bir tanesinden ucuz işgücü ve teşvikler nedeniyle yatırımların Türkiye'ye yönlendiği cevabı alınmış olsa da (Genel Sekreter, 4 Yıl, İşçi Sendikası), yapılan analizlerde bu yönde bir sonuca rastlanmamıştır.

Çimento sektöründe gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutundaki diğer önemli etkisi istihdamın yapısı, eğitim ve beceri düzeyindeki değişimdir. Sektördeki istihdam yapısındaki değişim, 2000 – 2015 yılları içerisinde yerli ve yabancı sermayeli şirketlerdeki yönetici, mühendis, teknisyen, tekniker, memur, düz işçi, kalifiye işçi ve taşeron işçi istihdamın oranındaki değişim üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değişim yatırımlar ile istihdamın eğitim ve beceri seviyesinin artacağı ve taşeron kullanımının yaygınlaşacağı varsayımlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamak amacıyla yapılmıştır. TÇMB'den çalışma kapsamında alınan verilerden hareketle hazırlanan çizelge ile gerçekleştirilen bu analiz, istihdam verilerindeki sınıflandırma esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle istihdamın yapısındaki değişimin direkt olarak, yatırımların istihdamın eğitim ve beceri seviyesini artırma boyutunun yansıması olarak yorumlanması mümkün değildir. Ancak istihdamın yapısında mühendislerin, teknisyen ve teknikerlerin oranının artması, düz ve kalifiye işçiye nazaran daha çok sayıda teknik elemanın ve vasıf düzeyi yüksek çalışanın istihdam edilmesi veya düz işçilerin kalifiye işçilere dönüşümünün sağlanması olarak değerlendirilecektir. Yatırımların taşeronlaşmayı yaygınlaştırdığı varsayımı ise verilerde müteahhit olarak ifade edilen, ancak fabrikanın bordrosunda çalışmayan ve fabrikada üretilen çimentonun paketlenmesi ve nakledilmesinde çalışan taşeron işçileri ifade eden veri üzerinden sorgulanacaktır. Ekonometrik analiz üzerinden yatırımların toplam istihdam ve istihdam biçimleri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bu bölümdeki analiz, sermaye yapısının sektördeki değişimi etkileme düzeyini ve biçimini değil, genel değişimi ve bu değişimin yerli ve yabancı sermayeli fabrikaların istihdam biçimindeki yansımasını ifade etmektedir.

Sektörde 2000 – 2015 yılında istihdam yapısındaki değişim değerlendirilmeden önce istihdam miktarındaki genel değişimin ortaya konulması gerekmektedir. Bu değişim direkt olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisi olarak ifade edilemeyecektir. Ancak sektörün istihdam profilindeki değişimin ortaya konulması ile istihdam yapısındaki değişim daha net değerlendirilebilecektir.

2000 – 2015 döneminde çimento sektöründeki istihdam %9,95 artmıştır. Aynı dönemde yerli sermayeli fabrikalardaki toplam istihdam artış oranı %9 iken yabancı sermayeli fabrikalarda bu oran %13 olarak gerçekleşmiştir. Fabrika sayılarındaki değişim, yeni yatırımlar ve el değiştirmeler düşünüldüğünde bu artışın yatırımların istihdam etkisi olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Ancak istihdam içerisindeki pay üzerinden istihdam

yapısındaki değişim değerlendirileceği için istihdam yapısındaki değişimin yerli ve yabancı sermaye özelindeki farklılaşmasının yatırımların etkisi ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Genel istihdam düzeyindeki değişim, istihdam biçimlerindeki değişim oranı için bir baz noktası oluşturulması açısından dikkate alınmıştır.

Çimento fabrikalarında 2000 yılı itibarıyla istihdam yapısına bakıldığında, istihdam edilen kişilerin %5,72'sinin yönetici, %12,17'sinin ise memur olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplamda %18'lik bir kesim beyaz yaka olarak ifade edilen ve doğrudan çimento üretiminde çalışmayan, fabrikanın idari işlerini yürüten kişilerdir.

Yöneticilerin, yabancı sermayeli fabrikalarda toplam istihdam içerisindeki payının daha yüksek olduğu görülmektedir. 2000 yılı itibarıyla yerli sermayeli fabrikalarda toplam istihdam içerisinde yöneticilerin oranı %5,53 iken, yabancı sermayeli fabrikalarda bu oran %6,36'dır. Bu küçük farklılığın sermaye yapısının istihdam yapısındaki etkisi olarak yorumlanması mümkün olmamakla birlikte, 2015 yılı verileri itibarıyla oransal farklılığın yüzdesinin artarak sürüyor olması nedeniyle yabancı sermayeli fabrikaların ev sahibi ülkenin dinamiklerine hakim olmak, hukuki ve teknik altyapıya uyumu daha güçlü bir şekilde sağlamak, yerel ve ulusal otoritelerle kuvvetli ilişkiler yürütmek adına yönetici istihdamını daha yüksek oranda gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Diğer yandan yabancı sermayeli fabrikalardaki memur istihdamı, yerli sermayeli fabrikalardaki memur istihdamından oransal olarak daha azdır. 2000 yılında yerli ve yabancı sermayeli fabrikalarda memur istihdam oranı neredeyse aynı iken (%12,21 - %12,05), 2015 yılında yerli sermayeli fabrikalarda toplam istihdam içerisinde memurların oranı %9,15 iken yabancı sermayeli fabrikalarda bu oran %7,23'tür. Hem yerli, hem yabancı sermayeli fabrikalarda 15 yıllık süreçte memur istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı azalmıştır. Yabancı sermayeli fabrikalarda memur istihdamı %44 azalırken, yerli sermayeli fabrikalarda azalış oranı %21 olmuştur. Memur istihdamındaki azalmanın sermaye yapısı ile ilişkisinin iki şekilde yorumlanması mümkündür. Çok uluslu şirketlerde görev dağılımlarının farklı yapıyor olmasının, orta ve alt düzey yöneticilerin memur olarak nitelendirilmemesinin, memur ve yönetici pozisyonlarının yerli ve yabancı sermayeli fabrikalarda farklı değerlendirilmesinin bu farkın oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan yabancı sermayeli fabrikalarda, çok uluslu şirketlerin köken ülkede yürüttüğü insan kaynakları yönetimi politikalarının bir sonucu olarak orta ve alt düzeydeki çalışanların kariyer planlamaları ile yükselmelerinin sağlandığı ve memur olarak

ifade edilen gruptaki kişilerin beceri gelişimi sağlanarak bir üst seviyeye geçtiklerini söylemek de mümkündür. Buna ek olarak çok uluslu şirketlerin yönetim süreçlerinde teknolojik altyapı yatırımları ile memur seviyesinde yapılan işleri azaltarak bu pozisyonun istihdamdaki ağırlığını azaltmaları da söz konusu olmuş olabilir. Bu üç değerlendirmeyi kanıtlayacak bir verinin bulunmaması nedeniyle bu ihtimallerin ortaya konulması ile yetinilecektir. Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın eğitim seviyesine yaptığı katkılar ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmış olması, bu yorumların üçünün de doğruluk payının bulunduğu ancak etki düzeyinin farklı olabileceğini düşündürmektedir (Bülbül ve Emirmahmutoğlu, 2010).

Sektörde üretim aşamasında teknik personelin önemi büyüktür. Mühendis, teknisyen ve teknikerlerin toplam istihdam içerisindeki payının yüksek olması, fabrikanın araştırma ve geliştirme faaliyetlerine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Çimento orta alt teknoloji seviyesinde üretilen bir ürün olduğu ve üretim süreci kurulduktan sonra üretimin kalifiye işçiler vasıtasıyla da yürütülebildiği göz önünde bulundurulduğunda, özellikle mühendis istihdamının toplam istihdam içerisindeki payının yüksek olmasının, fabrikadaki üretim sürecinin ve çıktılarının daha iyi analiz edildiğini, üretim süreçlerinin iyileştirilmesi ve araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha fazla önem verildiğini göstermektedir.

2000 yılı itibarıyla yerli sermayeli fabrikalarda mühendis istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı %2,76 iken, bu oran yabancı sermayeli fabrikalarda %1,69'tur. 2015 yılında yerli sermayeli fabrikalardaki oran %3,55'e, yabancı sermayeli fabrikalardaki oran ise %2,33'e yükselmiştir. Mühendis, teknisyen ve teknikerlerin tamamı üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, 2000 yılı itibarıyla yerli sermayeli fabrikalarda teknik personelin toplam istihdam içerisindeki oranı %6,95 iken, yabancı sermayeli fabrikalarda ise bu oran %4,4'tür. 2015 yılında yerli sermayeli fabrikalardaki oran %6,59'a gerilerken, yabancı sermayeli fabrikalarda oran %6,39'a yükselmiştir. Bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörde araştırma geliştirme çalışmalarının yürütülmesi ve sektördeki insan kaynağının beceri gelişiminin sağlanması anlamında önemli etkiler doğurduğunu söylemek mümkündür. 2000 – 2015 döneminde mühendis istihdamı %30 artarken bu artışın kaynağı yabancı sermayeli fabrikalardır. Teknisyen ve tekniker istihdamının toplam istihdamdaki payındaki azalmanın ise bu statüdeki çalışanların mühendis statüsüne geçmesinden ve çok uluslu şirketlerin istihdam yapısında eğitim düzeyi kararlarının etkili olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer yandan doğrudan

yabancı sermaye yatırımlarının sektördeki istihdam yapısındaki en önemli etkisinin araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin kapsamının genişlemesi ve bu yönde istihdam edilen personelin sayısının artması olduğu görülmektedir. Bu nedenle mühendis istihdamının artmasındaki en önemli nedenin bu etki ile birlikte eğitim sisteminde 2000 – 2015 döneminde yaşanan değişimin bir sonucu olarak teknik eleman sayısındaki azalmanın yattığı düşünülmektedir. Elde edilen bu sonuçların doğrulanması adına görüşmelerde cevaplayıcılara bir fabrikadaki mühendis sayısının fazla olmasının bu fabrikada Ar – Ge faaliyetlerinin daha yüksek düzeyde yürütüldüğü anlamına gelip gelmediği sorulmuştur. Bu sorunun görüşme formunda yer almasının sebebi, nicel analizde çok uluslu şirketlerdeki teknik personel istihdamının daha yüksek oranda olmasıdır.

Cevaplayıcılardan alınan cevaplar, teknik personel istihdamının fazla olmasının direkt olarak bu yorumun yapılmasını sağlamayacağı yönünde olmuştur. Fabrika büyüklüğünün ve entegre – öğütme fabrika farklılığının bu yorumun yapılmasını engellediği vurgulanmıştır. Bu çerçevede nicel veri analizinden elde edilen bu veri, tek başına çok uluslu şirketlerin daha fazla Ar – Ge faaliyeti yürüttüğü şeklinde yorumlanmasını engellemektedir.

Çimento sektöründe düz ve kalifiye işçi istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı, üretim sürecinin teknoloji seviyesi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Düz ve kalifiye işçiler çimento üretim sürecinde üretim aşamasından sorumludurlar. Diğer yandan üretilen ürünün kalitesinin denetlenmesi de genellikle düz ve kalifiye işçiler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle düz ve kalifiye işçilerin toplam istihdam içerisindeki payının teknolojik yatırımlar ve üretim süreçlerinde teknolojik unsurların kullanılması ile azaltılması mümkündür. Ayrıca düz ve kalifiye işçilerin toplam istihdamdaki payı üzerinden üretim süreçlerinin teknoloji seviyesi hakkında bir değerlendirme de yapılabilmektedir.

2000 yılı itibarıyla düz işçilerin sektördeki toplam istihdam içerisindeki payı %13,6'dır. Yerli sermayeli fabrikalarda bu oran %15,1 iken, yabancı sermayeli fabrikalarda oran %8,05'tir. İstihdam içerisinde düz işçi oranının yüksek olması, üretim süreçlerinin basit ve işgücü yoğun olduğunu göstermektedir. Kalifiye işçilerin oranına bakıldığında ise sektördeki toplam istihdamın %24,8'inin kalifiye işçilerden oluştuğu görülürken, yerli sermayeli fabrikalarda kalifiye işçi istihdam oranı %22,2, yabancı sermayeli fabrikalarda %33,8'tir. Bu farklılığın yabancı ve yerli sermayeli fabrikalardaki görev ve statü tanımlamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle düz ve kalifiye işçilerin

toplamı üzerinden bir değerlendirme yapılması daha doğru olacaktır. 2000 yılı itibarıyla düz ve kalifiye işçilerin sektördeki toplam istihdam içerisindeki payı %38,4'tür. Yerli sermayeli fabrikalarda oran %37,45 iken, yabancı sermayeli fabrikalarda %41,9'dur. 2015 yılında ise düz ve kalifiye işçilerin toplam istihdam içerisindeki oranı %46,6'ya, yerli sermayeli fabrikalardaki oran %46,5'e, yabancı sermayeli fabrikalarda %47'ye yükselmiştir. Sektördeki istihdam artışının bir uzantısı olarak üretimle doğrudan ilgili çalışan istihdamının seviyesinin arttığı görülmektedir. Diğer yandan istihdam içerisinde görece daha düşük beceri seviyeli çalışan istihdam oranının artması, 2000 – 2015 döneminde üretimin teknolojik boyutunda önemli bir gelişmenin yaşanmadığına işaret etmektedir. Diğer yandan düz ve kalifiye işçi istihdamı 2000 – 2015 döneminde yerli sermayeli fabrikalarda %37,5'ten %46,5'e, yabancı sermayeli fabrikalarda oran %41,9'dan %47'ye yükselmiştir. Yerli sermayeli fabrikalarda düz ve kalifiye işçilerin toplam istihdam içerisindeki payının daha yüksek oranda arttığı görülmektedir.

Bu sonucun daha geniş çerçevede yorumlanması adına gerçekleştirilen görüşmelerde cevaplayıcılara “kalifiye işçi”lerin payının toplam istihdam içerisinde yüksek olmasının nedeni sorulmuştur. Alınan cevaplar sektördeki istihdamın genç yaşta başlayıp emekliliğe kadar sürdüğü için kalifiye işçilerin toplam istihdamdaki oranının yüksek olduğu yönündedir (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Ayrıca sektördeki üretimin emek – yoğun olmasının ve toplu iş sözleşmelerinin bir sonucu olarak kalifiye işçilerin payının arttığı yönünde değerlendirmeler alınmıştır (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). Torbalı çimento satışındaki azalma nedeniyle paketleme işindeki istihdamın azalmasının da sektördeki düz işçi sayısını azalttığı ve oransal farklılığın bu nedenle kaynaklandığı ifade edilmiştir (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Bu çerçevede kalifiye işçilerin sektördeki toplam istihdam içerisindeki payının üretim seviyesi ve çok uluslu şirketler ile ilişkilendirilmesinin doğru olmayacağı kanaatine varılmıştır. Bu nedenle bu doğrultuda elde edilen sonuçların yorumlanması bu yönde yapılmamıştır.

Çalışma kapsamında TÇMB'den alınan verilerde müteahhit olarak ifade edilen ve çimento fabrikalarında üretim dışındaki faaliyetlerdeki istihdamı açıklayan veri, çimentonun nakliye ve paketlenmesinde çalışanları ifade etmektedir. Müteahhit olarak ifade edilen bu çalışan grubu fabrikanın taşeron çalışanlarıdır.

Taşeron istihdamının sektördeki toplam istihdam içerisindeki payı 2000 yılı itibarıyla %37,2'dir. Yerli sermayeli fabrikalarda taşeron çalışanlar toplam istihdam içerisinde %37,8'lik paya sahipken, yabancı sermayeli fabrikalardaki pay %35,2'dir. 2015 yılına gelindiğinde taşeron istihdamının sektördeki toplam istihdam içerisindeki payı %32,7'ye gerilemiştir. Yerli sermayeli fabrikalarda 2015 yılı itibarıyla taşeron istihdamının payı %32,8 iken, yabancı sermayeli fabrikalarda %32,2'dir. Sektördeki taşeron istihdam payı on beş yıllık süreçte %3 azalmıştır. Bu durum doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının taşeronlaşmayı artırıcı etki doğurmadığını göstermektedir. Belirtilen dönemde yabancı sermayeli fabrikalardaki taşeron istihdamının toplam istihdam içerisindeki payı %3 azalmıştır. Yerli sermayeli fabrikalardaki azalış ise %5 oranında gerçekleşmiştir. Diğer yandan taşeron istihdamının azalması sektöründeki paketleme ve lojistik alanında yaşanan teknolojik gelişmeler ile söz konusu olmuştur. Çimento fabrikalarında üretim anlamında istihdam azaltıcı etkiler sınırlı olurken, paketleme ve lojistik anlamında etkiler daha belirgindir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilen görüşmelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının taşeron istihdamı üzerindeki etkileri de sorgulanmıştır. Bu noktada edinilen en önemli bilgi, sektörde imzalanmış toplu iş sözleşmesinde üretim hattı boyunca nerelerde taşeron işçi çalıştırılabileceğinin hüküm altına alındığı olmuştur (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Kırıktan, paketleme aşamasına kadar taşeron çalıştıramayacağı yönündeki düzenlemenin sektördeki taşeron istihdamını bakım ve paketleme aşaması ile sınırlandırıldığı ifade edilmiştir. 2004 yılında bu konudaki düzenlemenin toplu iş sözleşmesine eklenmesi ile sektörde üretim hattında taşeron işçi çalıştırmanın büyük ölçüde sınırlandırıldığı belirtilmiştir. Bu nedenle 2003 yılı sonrasında taşeron istihdamında azalma yaşandığı ve bu tarihten sonra sektörde taşeron istihdamının belirli alanlarla sınırlandırıldığı vurgulanmıştır (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Dolayısıyla yatırımlar ile bu konuda mevcut yapıyı değiştirecek bir etkinin gerçekleştirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu noktada yabancı sermaye açısından headcount'un (çalışan sayısı) önemli bir veri olduğu ve yatırım sonrası planlamaların bu çerçevede gerçekleştirildiği ancak taşeron konusundaki bu hüküm dolayısıyla bu yaklaşımın taşeron istihdamını artırıcı şekilde gerçekleşmediği ifade edilmiştir (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Bu ifade yabancı sermaye yatırımlarının istihdam konusunda köken ülkeden verilen hedefler doğrultusunda bazı hamleler yaptığının vurgulanması açısından önemlidir. Ancak taşeron istihdamı konusunda sektördeki mevcut yapı nedeniyle bu etkinin gerçekleşmediği ifade edilmiştir. Buna ilave

olarak torbalı çimento satışının toplam çimento satışları içerisindeki payının azalması ile taşeron istihdamının azaldığı ve bu azalmanın direkt olarak yatırımlarla ilişkisinin kurulmasının doğru olmayacağı ifade edilmiştir (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). Dolayısıyla yatırımların toplam istihdam üzerindeki etkilerinin taşeron istihdamı çerçevesinde farklılaştırılmasının anlamlı olmadığı görüşmelerden elde edilen önemli bir sonuç olmuştur.

Ekonometrik modelin kapsadığı 2000 – 2016 döneminde yaşanmış bir gelişme olarak toplu iş sözleşmesinde taşeron işçi çalıştırılacak alanların belirlenmesi, analizin sonuçlarını manipüle edebilecek bir durumdur. Bu nedenle ekonometrik modelden elde edilen sonucun yatırımlar ile ilişkisinin kurulması güçleşmektedir. Bu çerçevede yatırımların taşeron istihdamını azalttığına dair ekonometrik modelden elde edilen bulgu, çalışmanın önemli sonucu olarak vurgulanmamış ve görüşmelerde bahsedilen toplu iş sözleşmesindeki düzenlemenin ve torbalı çimento satışının azalmasının bu etkide daha büyük pay sahibi olduğu görüşü benimsenmiştir.

2000 – 2015 döneminde sektördeki istihdam yapısına bakıldığında, sektördeki istihdamın toplamda %9,9 arttığı görülmektedir. Sektördeki büyümenin yansıması olarak yaşanan artışın direkt olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilişkisinin kurulması mümkün değildir. Sektördeki büyümenin, fabrika sayısının artması ve buna karşıt şekilde teknolojik gelişmelerin istihdama etkisinin sonucu bu değişim gerçekleşmiştir.

İstihdamdaki trende genel olarak bakıldığında 2001 yılındaki krizin önemli bir istihdam azalışına neden olduğu, daralmanın 2002 yılında da sürdüğü, 2003 – 2008 yılları arasında 2006 yılı hariç olmak üzere artış trendinin söz konusu olduğu görülmektedir. 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinin 2009 yılında istihdam anlamında belirginleştiği, 2012 yılı ile birlikte toparlanmanın başladığı ve 2014 yılında önemli bir büyüme görülürken 2015 yılında sektörün istihdam anlamında daraldığı görülmektedir. Diğer yandan sektördeki istihdamın yapısındaki değişime bakıldığında yönetici, mühendis, düz ve kalifiye işçi istihdamında artış, teknisyen, tekniker, memur ve taşeron istihdamında azalış yaşandığı görülmektedir.

5.3.3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdamın Kalitesi Üzerine Etkileri

Türkiye çimento sektöründe 2000 yılı sonrasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektördeki istihdamın kalitesine etkileri, çalışmanın önceki bölümlerinde Birleşmiş Milletlerin istihdamın kalitesini tanımladığı unsurlar üzerinden değerlendirilecektir. Değerlendirme doğrudan çimento fabrikalarının ve şirketlerinin faaliyetlerine ve fabrikaların üretim süreçlerine odaklanan, sektörün uzun soluklu dergisi olan Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin 1996 – 2017 yılları arasındaki yüz yirmi dokuz sayısının taranması ve sektörde 2000 – 2017 döneminde imzalanmış toplu iş sözleşmelerinin incelenmesi suretiyle yapılacaktır. Bu çerçevede dergide gerçekleştirilen fabrika tanıtımları ve sektörel haberler incelenerek istihdamın kalitesini belirleyen unsurları etkilediği görülen gelişmeler üzerinden bir değerlendirme gerçekleştirilecektir. Sektördeki gelişmelerin yalnızca bu haberlerden ibaret olmadığı bilinmekle birlikte en geniş kapsamlı bilgilerin yer aldığı ve fabrika temelli bilgilere erişim imkanı sunduğu için inceleme bu çerçevede gerçekleştirilecektir. İncelenen haberler ve fabrika tanıtımları istihdamın kalitesini belirleyen unsurlar ayırımında ve çimento fabrikasının ve/veya şirketinin ismi de kullanılarak verilmiş, daha sonra haberlerdeki gelişmeler üzerinden istihdamın kalitesine etkiler yorumlanacaktır. Etkiler yorumlanırken şirket bazında değerlendirme yapılacak olmakla beraber genel çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketlerin etkisi değerlendirilecektir.

Bu noktada karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla aynı unsurlar çerçevesinde yerli sermayeli fabrikalar ve şirketlerde yaşanan gelişmelere de yer verilecektir. Bu sayede etkinin öncüllüğü ve değerinin daha iyi anlaşılması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına karşı belirlenecek tutumun objektif olarak ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten sonra, ev sahibi ülkenin işgücü piyasasında farklı etkiler doğurmaktadır. İşgücü piyasasında istihdamın kalitesi olarak ifade edilen unsurlar üzerindeki etkiler, bazı durumlarda nicel istihdam etkisinden bile daha önemli olabilmektedir. Yatırımlar sonrası istihdamda daralma yaşanması elbette ki, olumsuz bir gelişmedir. Ancak istihdam azalmış olsa bile istihdamın kalitesinin artması, işgücü piyasası ve endüstri ilişkilerinde yaratılacak olumlu etkiler, yatırıma yönelik tutumun

belirlenmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda yatırımlara veya çok uluslu şirketlere karşı tutum oluşturulurken bütüncül bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

5.3.3.2.1. Çalışma Süreleri, İş ve Çalışma Hayatına Uyum

Çalışma süreleri, iş ve çalışma hayatına uyum, istihdam üzerinden elde edilen faydaların artması ve iş – yaşam dengesinin kurulması bakımından çok önemlidir. Bu çerçevede çimento sektöründe çalışma süreleri ve iş – çalışma hayatına uyumu sağlayabilecek gelişmeler değerlendirilerek doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi anlamında önemli bir gösterge olan bu husus üzerinden değerlendirmesi yapılmıştır.

Adana Çimento Fabrikası OYAK Grubu bünyesinde hizmet veren bir fabrikadır. Fabrika içerisinde çalışan personelin çocuklarına eğitim ve bakım hizmeti veren bir kreş bulunmaktadır (Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, [ÇBDD], 2001). Kreş imkanının bulunması iş – çalışma hayatı uyumunun sağlanması açısından çok önemlidir. Çocuklu ailelerin mutlu bir aile yaşantısı sürmesinin sağlanması, işteki verimliliğinin artması sonucunu doğurmaktadır. Diğer yandan kreş imkanının sağlanması eğer ücretsiz olarak gerçekleşirse doğrudan gelir artışı etkisi doğurmaktadır.

Sektörde çalışma sürelerine ilişkin fabrika bazında bilgilere erişim sağlanması mümkün olmadığı gibi, bu konuda toplu iş sözleşmeleri dışında bilgi edinilmesi de mümkün değildir. Bu nedenle yalnızca iş ve çalışma hayatına uyum anlamında bir kriter olarak değerlendirilebilecek fabrika içerisinde kreş hizmetinin sunulması bu unsur çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. OYAK Grubu bünyesindeki Adana çimento fabrikasında 2001 yılında bu tarihte yasal yükümlülük olarak tanımlanmamış ve zorunlu bir düzenleme olmamasına rağmen kurulu bir kreşin bulunması önemlidir. 2017 yılı itibarıyla kreş kurma zorunluluğu yalnızca 150 ve daha fazla kadın çalışanı bulunan işyerleri için geçerlidir. Bu nedenle 2001 yılındaki bu uygulamanın yasal mevzuatın önünde, sanayi işyeri olmasına rağmen yalnızca çalışanın değil, çalışanın ailesinin de refahını göz önünde bulunduran bir uygulama olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. İncelenen haberler içerisinde içerisinde kreş bulunan başka bir fabrikaya rastlanmamıştır. Çimento fabrikalarının birçoğunun içerisinde çalışanların barınması için lojmanlar ve sosyal alanlar bulunmaktadır. Ancak kreş hizmetinin verildiğine dair fabrika tanıtımlarında veya diğer haberlerde bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile bu konuda bir

gelişim sağlanmadığı ve yerli sermaye ait bir fabrikada bu konuda yasal zorunluluktan önce adım atıldığı görülmektedir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formları ile gerçekleştirilen görüşmelerde 2017 yılı itibarıyla sektördeki fabrikalar içerisinde kreş bulunan fabrika olup olmadığı sorusu cevaplayıcılara yöneltilmiştir. 2017 yılı itibarıyla fabrika yerleşkesi içerisinde kreş bulunan bir fabrikanın bulunmadığı cevabı alınmıştır (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Diğer yandan kreş dışındaki sosyal imkanlar konusunda da sektörde bir geriye gidiş yaşandığı yönünde değerlendirme yapılması söz konusu olmuştur. “Sosyal imkanlar da azalış var, artık çalışanlara fabrika bünyesinde sosyal imkan sağlamak bir hedef değil” (Eğitim Müdürü, 38 Yıl, Üretici Birliği) şeklindeki ifade, bu yöndeki değerlendirme için temel noktayı oluşturmuştur. Bu çerçevede her ne kadar çok uluslu şirketlerin sosyal imkanlar konusunda önemli faaliyetleri söz konusu olsa da, piyasa dinamiklerinin etkin hale getirilmesi etkisinin daha güçlü olduğu ve rekabet artışının sosyal imkanların azalmasına neden olduğu görülmektedir.

Sektörde 2000 – 2017 yılları arasında imzalanmış toplu iş sözleşmeleri incelendiğinde çalışma sürelerinin net bir şekilde belirlendiği ve özellikle fazla mesai konusunda kanunun öngördüğünden çok yukarıda bir ücretin belirlendiği görülmektedir. 2000 – 2017 yılları arasında dönem dönem oransal değişiklikler olmakla birlikte fazla mesai ücreti her dönemde kanunun belirlediğinden yukarıda olmuştur. 2017 yılı itibarıyla 06:00 – 20:00 saatleri arasında yapılacak fazla mesailerde her bir saat için %75, 20:00 – 06:00 saatleri arasında yapılacak fazla mesailerde her bir saat için %100 zamlı ücret olarak ödenmesi hüküm altına alınmıştır (TÇMB – Çimse – İş Toplu İş Sözleşmeleri). Bu düzenleme çalışma sürelerini belirleyen maddelerle birlikte düşünüldüğünde toplu iş sözleşmesi ile çalışanların fazla mesai yapmaları halinde elde edecekleri ücretlerin net bir şekilde ortalama seviyenin üzerinde belirlendiği görülmektedir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formlarında sektördeki fazla mesai sıklığı ve toplu iş sözleşmelerindeki fazla mesai ücret oranı hakkında görüşmecilerden görüş alınmıştır. İşveren taraflı elde edilen görüşler, sektörde fazla mesainin sık yapılmadığı yönündedir. İşçi tarafı da fazla mesainin sık yapılmadığını ancak çimento fabrikalarının şehir merkezine uzaklığı nedeniyle çalışma süresi uzun olduğunu ve toplu iş sözleşmesinde fazla mesaiye ilişkin net hükmün bulunduğunu ifade etmiştir. “ÇİTOSAN’dan gelen kazanılmış hak olarak

görülen fazla mesai ödemesinin devam ettiği” belirtilmiştir (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Diğer yandan işveren tarafının fazla mesai oranı konusunda toplu iş sözleşmesi sürecinde taleplerinin olduğu ve sektördeki fazla mesai ücretinin oranının örgütlü diğer sektörler ile benzer seviyede olduğu da ifade edilmiştir. Benzer yöndeki görüş, kamudan özel sektöre geçen sektörlerdeki fazla mesai ücreti oranlarının çimento sektöründeki oran ile aynı olduğu yönünde işveren sendikasıdan gelmiştir (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası).

Toplu iş sözleşmelerinde çalışma süreleri ile ilgili bir diğer hüküm, gece vardiya zammıdır. Gece vardiyasında belirlenen saatler içerisinde çalışan personele toplu iş sözleşmesinde belirlenen miktar kadar zamlı ücret ödenmesi hüküm altına alınmıştır. Bu husus çalışma süreleri konusunda toplu iş sözleşmesine taraf işçi sendikasının elde ettiği bir diğer kazanım olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak çalışma süreleri çerçevesinde toplu iş sözleşmesinde elde edilen bir diğer kazanım, İş Kanunundan daha uzun sürelerle ücretli izin hakkıdır. Toplu iş sözleşmesi ile üye işyerlerinde İş Kanununda belirtilen sürelerden kıdeme göre, dört, beş ve altı gün daha fazla ücretli izin hakkı elde edilmiştir. Diğer yandan ulusal bayram ve genel tatil günlerinde işçinin çalıştırılması halinde üç günlük ücretinin ödenmesi hüküm altına alınarak işçinin bu günlerde çalıştırılmasının işverene maliyeti İş Kanununda belirtilenden daha yüksek tutulmuştur (TÇMB – Çimse – İş Toplu İş Sözleşmeleri). Bu sayede ulusal bayram ve genel tatil günlerinde çalıştırılmanın önüne geçilmek istenmiş ve çalışma süreleri ile ilgili hak genişletici bir hüküm toplu iş sözleşmesine dahil edilmiştir. Toplu iş sözleşmelerinde 2000 yılından 2017 yılına kadar ücretli mazeret izinleri ile ilgili hüküm yer almıştır. İş Kanununa 2015 yılında eklenen bir hükümlerle tanıyan evlilik, ölüm ve evlat edinme halinde ücretli mazeret izni hakkı çimento sektöründe üye işyerlerinde çalışan işçiler için 2000 yılından beri ve İş Kanununda tanımlanandan daha uzun sürelerle bulunmaktadır. Bütün bu düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, sektörde çalışma süreleri açısından toplu iş sözleşmeleri ile birlikte işçi lehine önemli kazanımlar elde edildiği ve sektörde Türkiye işgücü piyasasının tersine çok uzun ve uzun sürelerle çalışma durumunun yaşanmadığı görülmektedir. Türkiye OECD verilerine göre %39,2 ile istihdam içerisinde haftada 50 ve daha fazla saat çalışanların oranının en yüksek olduğu ülkedir. OECD haftada 50 ve daha uzun saat çalışmayı çok uzun sürelerle çalışma olarak ifade etmektedir (OECD, 2016). Diğer yandan sektörde bütün bunlara ek olarak fazla mesai, ücretli yıllık izin ve ücretli mazeret izinleri gibi haklarda da Kanunun önünde kazanımlar hüküm altına alınmıştır.

2000 – 2017 döneminde genel olarak Türkiye işgücü piyasasında çalışma süreleri açısından yaşanan esnekleşme süreci, aynı dönemde çimento sektöründe imzalanan toplu iş sözleşmelerine de yansımıştır. 2000 – 2001 dönemi için imzalanan toplu iş sözleşmesinin çalışma süreleri ile ilgili hükümleri ile 2016 – 2017 dönemi için imzalanan toplu iş sözleşmesinin hükümleri karşılaştırıldığında bu konudaki esnekleşme süreci açıkça görülmektedir (TÇMB – Çimse – İş Toplu İş Sözleşmeleri). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketler ev sahibi ülkede çalışma sürelerinde esneklik yanlısıdır. Ancak Türkiye işgücü piyasasında yaşanan sürecin doğrudan çimento sektöründe gerçekleşen yatırımlara mal edilmesi mümkün olmamakla birlikte sektördeki yatırımların toplamda yaratılan etkiye destek verdiğini söylemek mümkündür.

5.3.3.2.2. İstihdamın Güvenliği ve Etik Unsurlar

İstihdamın güvenliği ve etik unsurlar kapsamında iş sağlığı ve güvenliği kültürünün geliştirilmesi noktası önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının köken ülkeden ev sahibi ülkeye önemli bilgi, uygulama ve davranış kalıpları transfer ettiği görülmektedir. Bunun dışında etik unsurlar ve iş güvencesinin geliştirilmesine ilişkin toplu iş sözleşmeleri dışında bir kaynağa erişilememiştir.

Lafarge'ın iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşması anlamında sektöre önemli katkıları bulunmaktadır. Aslan Çimento fabrikasında OHSAS belgelendirmesi ve sistem çalışmaları yürütülerek sektörde örnek uygulamalara imza atılmıştır (ÇBDD, 2013). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu yürürlükte değilken, uluslararası anlamda bir güvenlik sisteminin hayata geçirilmesi, çok uluslu şirketlerin istihdamın kalitesi anlamında önemli katkılar sunduğunun göstergesidir. Sektörde en erken OHSAS belgelendirmesi alan ve bu sistemin sektörde bir kriter haline gelmesini sağlayan Lafarge, iş sağlığı ve güvenliği bilincinin gelişmesinde çok önemli rol üstlenmiştir.

2008 yılında Yunanistan kökenli çok uluslu şirket Titan'ın %50 ortak olduğu Adoçim Çimento'nun Tokat Çimento Fabrikasında 2013 yılında kazasız 1000. Gün etkinlikleri düzenlenmiştir (ÇBDD, 2013b). Bunun yanında aynı fabrikada iş sağlığı ve güvenliği kültürünü geliştirmek amacıyla 2011 – 2013 döneminde 1,4 Milyon TL harcanmış ve 12.200 adam saat eğitim gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2013c). İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun hayata geçmediği bir dönemde öncelikle işyerindeki güvenlik kültürünü geliştiren daha

sonra bu konudaki farkındalığı artırmak için bu yönde bir etkinlik düzenleyen şirketin iş sağlığı ve güvenliği noktasında önemli katkılar sunduğu görülmektedir.

1982 yılında Cement Francais tarafından özelleştirme sonucu satın alınan ve 1992 yılında Italcementi'nin Cement Francais'i satın alması ile yabancı sermaye yapısını sürdüren Balıkesir çimento fabrikası, 2003 yılında henüz Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği alanı müstakil bir mevzuat ile düzenlenmeden OHSAS 18001:1999 yönetim belgesi sistemini hayata geçirmiştir (ÇBDD, 2014). İş sağlığı ve güvenliği alanında uluslararası geçerliliği bulunan bir yönetim sistemi olan OHSAS 18001 yönetim sistemi, fabrikanın iş sağlığı ve güvenliği konusuna verdiği önemi ortaya koymaktadır. Fabrikada 2007 yılında kazasız bir yıl tamamlanmış ve Italcementi tarafından bir yılı kazasız tamamlayan fabrikalara verilen plaketin takdimi için bir etkinlik düzenlenmiştir (ÇBDD, 2007). Bu tip etkinlikler çok uluslu şirketlerin konuya olan hassasiyetinin direkt olarak ev sahibi ülkede gerçekleştirilen organizasyonlarla gösterilmesi anlamına gelmektedir ve bu açıdan çok önemlidir.

Sektördeki iş sağlığı ve güvenliği hassasiyetinin yabancı sermayeli fabrikalar ve şirketler ile sınırlı kalmamasında Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikasının etkisi bulunmaktadır. Üye fabrikalarda başlatılan OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Projesi çerçevesinde fabrikaların bu sistemi kurması için destek sağlanmıştır. 2005 yılında o tarihte yerli sermayeli bir fabrika olan Çimko Adıyaman Çimento Fabrikası da OHSAS 18001 yönetim sistemini hayata geçirmiştir (ÇBDD, 2013d). Bu çerçevede iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürünün geliştirilmesindeki etkinin doğuşu yabancı sermaye yatırımlarına ve çok uluslu şirketlere mal edilebilecekken, bu etkinin yaygınlaşmasının arkasında Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikasının faaliyetleri yatmaktadır.

1978 yılında üretime başlayan, 1994 yılında Lafarge'ın %70 hissesini satın aldığı daha sonra 2007 yılında Cimpor'un %86 hissesine sahip olduğu Yozgat Çimento fabrikasındaki iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin faaliyetlerin yatırımlar sonrası hızlandığı görülmektedir. 2012 yılında iş sağlığı ve güvenliği konulu tiyatro gösterisi, 2011 yılında iş sağlığı ve güvenliği bilgi yarışması, 2012 yılında dünya iş sağlığı ve güvenliği günü etkinliği ve ilk yardımcı eğitimleri ile hem iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürünün, hem de insan kaynağının gelişimine önemli katkılar sunulmuştur. Fabrika 2004 yılında OHSAS 18001 yönetim sistemi belgelendirmesini de gerçekleştirmiştir (ÇBDD, 2012). Cimpor benzer faaliyetleri Çorum fabrikasında da gerçekleştirmiş ve sosyal hayata da katkılar sağlamıştır.

OYAK Grubu, sahibi olduğu çimento fabrikalarında iş sağlığı ve güvenliği yönünden tehlikeli sayılabilecek durumların yerinde belirlenmesi ve giderilmesini sağlamak amacıyla, 2010 yılından itibaren “Ödöl ve Yaptırımlar Sistemi” uygulamaktadır. Bu sistemle, yıl bazında en fazla ramak kala olay bildiriminde bulunan personele ve kazasız günler için sisteme katkıda bulunan personele çeşitli ödölleler verilmektedir (ÇBDD, 2012b). İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun henüz hayata geçmediği bir dönemde, daha sonra bir zorunluluk haline gelecek ramak kala olaylarının kaydının tutulmasına yönelik bir çerçeve oluşturan ve bu sisteme çalışanları da dahil eden bir uygulamanın hayata geçmesi, iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşturulması bakımından önemli bir uygulamadır.

Akçansa 2014 yılı itibarıyla Çanakkale fabrikasında iş sağlığı ve güvenliği akademisini hayata geçirmiştir. Mayıs ayında Büyükçekmece fabrikasında hayata geçen ilk iş sağlığı ve güvenliği akademisinin ardından Ladik fabrikasında da akademinin hayata geçirilmesi planlanmıştır (ÇBDD, 2014b). İş sağlığı ve güvenliği konusunda farkındalığın, bilinç seviyesinin ve bilgi düzeyinin artırılmasına yönelik gerçekleştirilen ve sektörde ilk olan akademi, yabancı sermayeli şirketlerin konuya verdiği önemi ve bu önemin hayata geçtiğini gösteren önemli bir örnektir. Heidelberg – Sabancı ortaklığı, Büyükçekmece ve Çanakkale fabrikalarında iş sağlığı ve güvenliği akademilerinin kurulmasını sağlayarak anlayışın somut olarak davranışa dönüşmesini de sağlayacak şekilde örgütlenme gerçekleştirmiştir (Heidelberg İnternet Sitesi, 2017).

Sektöre en geç giriş yapan çok uluslu şirketlerden biri olan Votorantim de iş sağlığı ve güvenliği anlamında yeniliklere imza atmıştır. Dört adım kart uygulaması ile (Dur – Bak – Değerlendir – Yönet) çalışanların işe başlamadan önce çok kısa bir süre de olsa riskleri değerlendiren ve tedbir alabilen davranış kalıpları geliştirmesi sağlanmaktadır (ÇBDD, 2016).

Sektörün iş kazaları ve meslek hastalıkları bakımından karşılaştırılabilir diğer sektörlere göre iyi durumda olduğu, SGK’nın iş kazası ve meslek hastalıkları istatistiklerinden de görölmektedir. 2015 yılı verilerine göre sektörde 490 sigortalı iş kazası geçirmiştir (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2015). Bu rakam imalat sektörü içerisindeki en düşük rakamlardandır. Sektörde alınan önlemler ve oluşturulan bilinç düzeyi kendisini iş kazası istatistiklerinde göstermektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektörüne istihdamın kalitesi anlamında en önemli katkısı, iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürünün oluşturulması ile bu yöndeki öncü uygulamaların hayata geçirilmesi yönünde olmuştur. Sektörde öncelikle yabancı sermayeli fabrikalarda iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemleri hayata geçirilmiş daha sonra TÇMB'nin faaliyetleri ile iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerinin yaygınlaşması söz konusu olmuştur. Bu anlamda yabancı sermayeli şirketlerin öncül faaliyetleri bulunmaktadır. Buna ek olarak yabancı sermayeli şirketlerin iş sağlığı ve güvenliği konusunda sektörde çalışanların bilgilendirilmesi ve eğitime tabi tutulması noktasında önemli bir bütçe ayırdığı ve bu sayede daha verimli bir çalışma düzeni kurduğu görülmektedir. Bu durumun sektöre genel olarak yayıldığını da söylemek mümkündür.

2006 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulunca, Çimento Fabrikalarında İş Sağlığı ve Güvenliği Denetim Projesi gerçekleştirilmiş ve projenin sonuçları o dönemki adıyla Çimento Müstahsilleri İşverenleri Sendikasının desteği ile rapor olarak basılmıştır. Kırk dört ildeki elli beş fabrikanın denetlenmesi suretiyle hazırlanan raporda önemli tespitler yer almaktadır.

Raporda çimento fabrikalarında işçi sağlığı ve iş güvenliğini tehdit eden unsurlar sıralanmıştır. Toz, gürültü, patlama ve yangın, yüksekte çalışma, sıcak yüzeyler, dönen aksamlar başlıca tehdit unsurları olarak belirlenmiştir. Tehdit unsurlarına karşı izlenmesi gereken süreçler belirlenmiş ve bu süreçler üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Raporda toza karşı elektrofiltre sayısının artırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede çok uluslu şirketlerin bu konudaki faaliyetlerinin öneminin altının çizildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca raporda kömür sahalarının zeminlerinin beton olması gerekliliği ifade edilmiştir. Çok uluslu şirketlerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi ve kömür sahalarında gerçekleştirdikleri faaliyetlerin işçi sağlığı ve güvenliği açısından taşıdığı önem rapordaki tespitlerde kendisini göstermektedir. Emisyon ölçümlerinin düzenli olarak yapılmasının işçi sağlığı açısından önemli olduğu yine raporda yer alan tespitler içerisinde yer almaktadır. Emisyon ölçümleri konusunda çok uluslu şirketlerin sektördeki öncü rolünün önemi bu tespitle bir kez daha ortaya konulmaktadır. Raporda yer alan bir diğer tespit, çimento tesislerinde atık ısı geri kazanım projelerinin önemine işaret etmektedir. Atıkların ısıya çevrilmeleri ve üretim sürecinde kullanılmalarının çevresel zararları ortadan kaldırdığı ve sağlıklı bir iş ortamının oluşmasını sağladığı vurgulanmaktadır. Çok uluslu şirketlerin bu konuda üstlendiği öncü rolün, sektöre olan etkilerinin altının çizilmesi söz konusudur.

Raporun sonuç bölümünde yer alan tespitler, sektörün iş sağlığı ve güvenliği anlamında bir kültüre sahip, sağlık ve güvenlik düzeyi yüksek tesislerden oluştuğunu ortaya koymaktadır (İş Teftiş Kurulu, 2006). Bu yüksek seviyenin oluşumunda sektördeki insan kaynağı hareketliliğinin, bilgi paylaşımlı iş ziyaretlerinin, sosyal tarafların iş sağlığı ve güvenliği konusunda etkin rol oynamasının, Türkiye ve dünyadaki çimento sektörüne özgü iş kazalarının kaydının tutulduğu bilgi bankasına sahip olmanın ve bu bankadaki bilgilere sektörün tamamının erişiminin olmasının önemli rolü olduğu vurgulanmaktadır. Bu tespitler aynı zamanda çalışmanın önceki bölümlerinde yer alan çok uluslu şirketlerin etkilerinin yaygınlaşmasının sektörde hızlı ve geniş kapsamlı şekilde gerçekleştiğinin de ispatı niteliğindedir. Bu açıdan hem iş sağlığı ve güvenliği konusunda, hem de istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkiler açısından sektördeki sosyal tarafların olumlu etkileri yaygınlaştırmak konusunda çok önemli roller üstlendiğini ve bu rollerin sektörün gelişiminde büyük katkısı olduğunu söylemek gerekmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği konusunda sektörün bulunduğu konum ve bu konuma ulaşma sürecinde geçirilen evreler, 2000 – 2017 döneminde imzalanmış toplu iş sözleşmelerinde de açıkça görülmektedir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun hayata geçmesinden çok uzun süre önce 2000 yılında toplu iş sözleşmesinin bir bölümü işçi sağlığı ve iş güvenliğine ayrılmıştır (TÇMB – Çimse – İş Toplu İş Sözleşmeleri). Bu bölümde koruyucu önlemlere, iş kazalarının bildirimine ve iş güvenliği bakımından uygulanacak kurallara yer verilmiştir. Bu hükümlerin bu tarihte varlığı sektörde iş sağlığı ve güvenliğine verilen önemi göstermektedir. Bu önemin büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin yatırımları ile oluştuğu düşünüldüğünde iş sağlığı ve güvenliği konusunda toplu iş sözleşmelerinin bu etkinin yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür.

Dökümantasyon taramasından elde edilen ve iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürünün oluşumunda sektörde yatırımlarda bulunan çok uluslu şirketlerin öncü ve etkin bir rol oynadığı tespiti, görüşmelerde cevaplayıcılara sorulmuş ve bu konudaki tespit ile ilgili değerlendirmelerde bulunulması sağlanmıştır. Bu noktadaki soruya ilişkin cevapların geneli, sektördeki iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşumunda çok uluslu şirketlerin büyük pay sahibi olduğu yönündedir. Özellikle Lafarge ve Italcementi'nin 1990'lı yıllarda köken ülkedeki iş sağlığı ve güvenliği yaklaşımlarını Türkiye'ye getirerek bu konuda önemli adımlar attıkları vurgulanmıştır (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Çok uluslu şirketlerin bu konudaki olumlu katkısını en net ifade eden cümle, "Çok uluslu şirketler yüzde

yüz iş sağlığı ve güvenliği bilincini geliştirici etki yarattı. Bugün halen Lafarge'ın sektöre getirdiği iş sağlığı ve güvenliği yönetim anlayışı ve formların kullanıldığı bilinir” ifadesi olmuştur (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası).

Gerçekleştirilen görüşmelerde bu konudaki etkilerin nasıl gerçekleştiğine ilişkin sonda soruları ile konunun detaylandırılmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede sektöre hakim olan anlayışın çok uluslu şirketler tarafından oluşturulduğu, “aile”nin çok uluslu şirketler tarafından işin içine dahil edildiği ve iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerini almayan işçilerin evlerine mektuplar gönderilerek bu konudaki farkındalığın sağlandığı ve geliştirildiği ifade edilmiştir. Buna ilave olarak insan odaklı yaklaşımın sektöre çok uluslu şirketler tarafından dahil edilen bir olgu olduğunun altı çizilmiştir (Eğitim Müdürü, 38 Yıl, Üretici Birliği).

Dökümantasyon taramasından elde edilen bilgilerin görüşmelerden elde edilen bilgilerle doğrulandığı ve güçlendirildiğini söylemek mümkündür. Sektörün iş sağlığı ve güvenliği noktasında bugün bulunduğu noktaya erişmesinde çok uluslu şirketlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Bilinç ve kültür düzeyinin oluşumu ve gelişiminde bu etkinin öncü olduğu, daha sonra sektöre egemen hale geldiği ve işveren sendikasının da bu konuda önemli faaliyetler yürüttüğü tespit edilmiştir.

İstihdamın güvenliği ve etik unsurlar çerçevesinde toplu iş sözleşmelerinde iş güvencesinin sağlanmasına ilişkin hükümler de değerlendirilmiştir. Toplu iş sözleşmelerinde ilk olarak sendika yöneticilerinin ve işyeri sendika temsilcilerinin güvencesi kanundaki haliyle hüküm altına alınmıştır (TÇMB – Çimse – İş Toplu İş Sözleşmeleri). Buna ilave olarak bildirim süreleri toplu iş sözleşmesi ile İş Kanununda belirtilen sürelerin üzerinde belirlenmiştir. Bu sayede işverenin veya işçinin ihbar süresine uymaması halinde karşılaşacağı yaptırımın artması sonucu doğmuştur. Bu madde özellikle işçiyi koruyucu nitelikte düzenlenmiş bir hükümdür. Bu hükümlere ilave olarak işyerinde işten çıkarmalarla ilgili kararların alınması için işyeri disiplin kurulunun kurulması gerekliliği toplu iş sözleşmesinde hüküm altına alınmıştır. Kurulun çalışma ve karar alma esasları toplu iş sözleşmesinde belirlendiği gibi işçilere verilebilecek cezalar ve bu cezaların verilebileceği durumlar da hüküm altına alınmıştır. Bu şekilde toplu iş sözleşmesi ile işçilerin iş güvencesi sağlanmakta ve keyfi işten çıkarmaların önüne geçilmektedir. Buna ek olarak iş değerlendirme sisteminin kriterleri, işin niteliğinin değişmesi ve iş değişikliklerinin hangi koşullarda yapılabileceği hüküm altına alınarak işçinin keyfi uygulamalara maruz bırakılması engellenmiştir.

Sektörde 2000 yılından beri imzalanmış toplu iş sözleşmeleri incelendiğinde iş güvencesine yönelik hükümlerin kapsamlı ve sonuç doğuracak nitelikte olduğu görülmektedir. Bu hükümlerin uygulanmasında ve toplu iş sözleşmelerinde yer almasında direkt olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve çok uluslu şirketlerin etkisinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak sektörde grup toplu iş sözleşmelerinin imzalanıyor olması ve bu şekilde çalışma koşullarının belirlenmesine rağmen çok uluslu şirketlerin de toplu iş sözleşmesine taraf olması, bu süreçte çok uluslu şirketlerin de rol üstlendiğini göstermektedir.

5.3.3.2.3. Sosyal Diyalog

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile çok uluslu şirketlerin köken ülkesindeki yönetim yaklaşımı ve diyalog kültürünü de ev sahibi ülkeye transfer ettiği görülmektedir. Bu durum çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkede geliştirdiği ve kurduğu yeni sosyal diyalog platformları üzerinden değerlendirilebilmektedir. Çimento sektöründe istihdamın kalitesini artıran bir unsur olarak sosyal diyalogu geliştirici etkileri ortaya koyan gelişmeler değerlendirilmiştir.

Akçansa hayata geçirdiği “Önce Diyalog” projesi çerçevesinde, iş sağlığı ve güvenliği, iklim değişikliği ve korunması, atıkların kaynak olarak kullanımı, yapı ürünlerinde yeniden kazanım gibi konulara yönelik politika ve uygulamalarını anlatarak paydaşların fikirlerini dinlediği toplantılar organize etmektedir (ÇBDD, 2014). Yabancı sermayeli bir çimento şirketi olan Akçansa, diyalog ortamlarını hazırlayıcı ve geliştirici tutum sergileyerek, sektörün önemli konularından olan atıkların kaynak olarak kullanımı ve çevresel etkiler konusunda önemli geri bildirimler almayı sağlayıcı ortamları hayata geçirmiştir.

2013 yılında artan genç işsizliğine karşı çözüm olarak Uluslararası İşverenler Teşkilatı ve OECD nezdinde Ticaret ve Sanayi İstişare Komitesi tarafından Uluslararası Çalışma Örgütü'nün desteğiyle kurulan Küresel İşbaşında Eğitim Ağı (GAN), şirketleri genç istihdamı için işbaşında eğitim fırsatlarının geliştirilmesi konusunda teşvik etmektedir. GAN'ın Türkiye ayağında kurucu üye olarak imza atan yirmi bir şirket içerisinde Akçansa ve Çimsa yer almaktadır (ÇBDD, 2015). Çimento sektörünün genç işsizliğinin engellenmesi konusunda rol üstlenmesi çok önemliyken, yabancı sermayeli Akçansa ile yerli sermayeli Çimsa'nın birlikte bu ağın kurucu üyesi olması da, bu iki şirketin birlikte hareket

edebildiğinin ve sermaye yapısındaki benzerliklerin üretim çeşitliliği, çevresel hassasiyet gibi konularda ortak hareket etmek suretiyle kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda Heidelberg grubunun etkilerinin doğrudan Çimsa'ya oradan da bütün sektöre yansımaları söz konusu olabilmektedir. Çimsa buna ilave olarak Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi tarafından yayımlanan “Kadının Güçlendirilmesi İlkelerini” de imzalayarak, Türkiye işgücü piyasasının en büyük sorunlarından bir tanesi olan kadınların işgücü piyasasına katılımının düşük olmasına karşı da tavır belirtmiştir (ÇBDD, 2016b).

Çimento sektöründe sosyal diyalog ortamının geliştiğinin belki de en önemli göstergesi, sektörde grup toplu iş sözleşmesi imzalanıyor olmasıdır. Çimento sektöründe işveren sendikasına üye işyerlerinde grup toplu iş sözleşmesi imzalanmakta, çalışma koşulları ve ücretler anlamında üye şirket ve fabrikalarda benzer koşullar sağlanmaktadır. Bu durum sektörde sosyal diyalog anlamındaki ileri düzeyin en önemli göstergesidir. Çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu konuda herhangi bir rol üstlenip üstlenmediği, işveren sendikasının kurulmasında ve grup toplu iş sözleşmesinin uygulanmasında öncü konumda olup olmadığını ortaya koyacak somut deliller bulunmamaktadır. Ancak diğer sektörlerden çok daha önce doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile tanışan ve çok uluslu şirketlerin endüstri ilişkilerine etkisinin görülebileceği çimento sektöründe böyle bir yapının söz konusu olmasında küçük de olsa çok uluslu şirketlerin bir rolünün bulunduğunu söylemek mümkündür. Toplu iş sözleşmeleri ile uygulanan işyeri disiplin kurulları, yıllık ücretli izin kurulları, bireysel şikayetlerin çözümü ile ilgili oluşturulan çözüm mekanizması gibi sosyal diyalog mekanizmaları, sektörde bu konudaki tutumun olumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Çok uluslu şirketlerin sosyal diyalog mekanizmalarının oluşturulması ve geliştirilmesi ile uzlaşma kültürünün gelişimine olan katkılarını direkt olarak ortaya koyacak bir veri bulunmamasıyla beraber yabancı sermayeli fabrikalarda uygulanan süreçler ve yatırımların köken ülkelerinin sanayi devrimi ve sonrasındaki gelişmeleri çok yakından deneyimleyen ve birinci kuşak sanayileşen ülkeler olmaları bu konuda önemli katkılar sunma kapasitesine sahip olduklarını göstermektedir. Diğer yandan 2000 – 2017 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmelerinin kapsamına bakıldığında yatırım gerçekleştiren şirketlerin toplu iş sözleşmesinin kapsamına yatırım gerçekleştikten çok kısa süre sonra dahil olmaları, bu yönde olumsuz bir etki doğurmadıklarını aksine katkılar sunduklarını ve endüstri ilişkileri ortamını destekleyici ve sosyal diyalog mekanizmalarının devamını sağlayıcı ve geliştirici

roller üstlendiklerini göstermektedir. Orascom şirketi 2006 yılında yatırım gerçekleştirmiş ve 2006 – 2008 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmesinin kapsamına dahil olmuştur, Cimpor 2007 yılında yatırım gerçekleştirmiş ve 2008 – 2010 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmesinin kapsamına dahil olmuştur. Kars çimento fabrikası yabancı sermaye yatırımından sonra 2004 – 2005 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmesinin kapsamına, Votorantim şirketi de 2012 yılında Türkiye’ye yatırım gerçekleştirerek 2016 – 2017 yıllarını kapsayan toplu iş sözleşmesinin kapsamına girmiştir. Bu noktadaki tek olumsuz durum, 2007 yılında Cementerie Aldo Barbetti tarafından hisseleri satın alınan Çimko’nun 2011 yılında Türkiye’nin en büyük klinker üretimine sahip fabrikasını kurduktan sonra 2011 – 2012 toplu iş sözleşmesinin kapsamında yer almamasıdır. Daha önce kapsamda yer alan şirket bu tarihten sonra toplu iş sözleşmesinin kapsamından çıkmıştır. Bunun dışında genel olarak çok uluslu şirketlerin sosyal diyalogun geliştirilmesi anlamında olumlu etkiler gerçekleştirdiği ve sektöre bu anlamda yüksek düzeyde katkılar sağladığı görülmektedir.

Endüstri ilişkileri ve sosyal diyalog mekanizmalarına çok uluslu şirketlerin etkilerini tespit etmek amacıyla yapılandırılmış görüşme formlarında cevaplayıcılara bu yönde sorular da sorulmuştur. Bu yöndeki sorulara alınan cevaplar çok uluslu şirketlerin endüstri ilişkileri iklimini geliştirici etki doğurduğu yönündedir. Çok uluslu şirketlerin sosyal diyalog konusunda daha hassas olduğu, insan kaynakları departmanlarının sosyal diyalog günleri vasıtasıyla bu organizasyonları yürüttüğü ifade edilmiştir (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Diğer yandan çok uluslu şirketlerin sosyal diyalog sürecine olumlu bir katkısının olmadığı yönünde de değerlendirme yapılması söz konusu olmuştur (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). Ancak işçi sendikasıdan gelen görüşün çok uluslu şirketlerin bu konudaki olumlu etkisine işaret ediyor olması konuya yakınlık açısından daha tutarlı gözükmektedir. Çok uluslu şirketlerin köken ülkedeki dinamiklerini ev sahibi ülkeye taşıyarak bu konudaki hassasiyetlerini transfer ettikleri görülmektedir. Ancak yalnızca bu nedenle sektördeki toplu iş sözleşmesi sürecinin geliştiğini söylemek mümkün değildir. Sektörde grup toplu iş sözleşmesi imzalanıyor olması nedeniyle çok uluslu şirketlerin doğrudan sendikalar ile teması söz konusu olmamakta ve bu etkinin gerçekleşebileceği kanallar kısıtlı kalmaktadır.

5.3.3.2.4. Beceri Gelişimi ve Eğitim

Beceri gelişiminin sağlanması, insan kaynağının yalnızca eğitim aldığı işyerinde değil, işgücü piyasasında genel olarak istihdam edilebilirliğini artırmaktadır. Alınan eğitimler

insan kaynağını geliştirdiği gibi işe bağlılığı ve motivasyonu da artırmaktadır. Bu nedenle beceri gelişimi sağlayan her türlü uygulama ve eğitim, istihdamın kalitesini artırıcı faaliyetlerdir. Bu anlamda yabancı sermayenin istihdamın beceri seviyesini artırıcı ve insan kaynağının eğitim seviyesini yükseltici çalışmaları istihdamın kalitesini artıran uygulamalar olarak değerlendirilmektedir.

İnsan kaynağının beceri gelişiminin sağlanması, çok uluslu şirketler için yapılan yatırımı güvence altına alan bir unsurdur. Bu nedenle çok uluslu şirketlerin bu konuda istekli olduğu ve bu sayede yalnızca ev sahibi ülkenin insan kaynağının gelişimini değil, yatırımın korunmasını da hedeflediği görülmektedir.

Yozgat Çimento Fabrikasında “uygun işe, uygun insan” politikası 2012 yılından beri uygulanmakta olup 2011 yılı içerisinde çalışanlara toplam 4.340 kişi/saat eğitim verilmiştir. Bu eğitimlerin 2.065 saatini iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri oluşturmuştur (ÇBDD, 2012).

Sektöre 2007 yılında giriş yapan Cimpor, insan kaynağının gelişiminin sağlanması ve yetkinlik konusunda özel uygulamaları bulunan bir çok uluslu şirkettir. Yetkinlik bazlı insan kaynakları uygulamaları izleyen şirket, her çalışana yılda beş adam/günlük eğitim hedefi koymaktadır. Yetkinlik ölçümleri ve gelişimi projeleri ile kişisel gelişime önem veren şirket, insan kaynağının gelişimine özel önem vermektedir (ÇBDD, 2011). Yetkinlik bazlı insan kaynakları uygulamaları, insan kaynağının beceri seviyesini geliştiren ve kariyer adımlarının planlı atılmasını sağlayan uygulamalardır. Bu anlamda çok uluslu şirketin köken ülkedeki insan kaynakları uygulamalarının ev sahibi ülkeye transfer edildiğini ve insan kaynağının bu transferden katkı sağladığını göstermektedir.

Bursa çimento fabrikasında 2007 yılında kişi başı eğitim saati yirmi altı saattir. Bu süre eğitime verilen önemi göstermekte ve yerli sermayeli şirketlerin de insan kaynağının gelişiminin noktasında hassasiyetlerini bulunduğunu ortaya koymaktadır (ÇBDD, 2008).

Konya çimento fabrikasında mesleki eğitimin desteklenmesi için mesleki eğitim stajları ve yükseköğretim öğrencilerine staj imkanı sağlanması söz konusudur (ÇBDD, 2010). Bu şekilde beceri gelişimi ve eğitim faaliyetleri yalnızca şirket içi çalışanlar için değil, bölgedeki öğrenciler için de söz konusu olabilmektedir. Batı Anadolu Grubu da, lise ve

üniversite öğrencileri için kış ve yaz aylarında yılda iki kez olmak üzere staj programları düzenlemektedir (ÇBDD, 2016b).

Batı Anadolu Grubu, üniversite – sanayi işbirliğinin sağlanması ve mühendis adaylarının sektörü yakından tanınması amacıyla, “Sanayi Ortak Eğitim Dersi” uygulaması ile Batıçim fabrikasını genç mühendislere açmaktadır. Bu sayede öğrenciler sahaya, çalışanlar da akademi ile tanışmaktadır (ÇBDD, 2016c). Bu tip uygulamalar sektörün bulunduğu bölgedeki üniversite – sanayi işbirliğinin gelişmesine öncü olma ve geliştirme etkisini de doğurması bakımından çok önemlidir.

Çimento sektöründe insan kaynağının gelişimi noktasında lider konumda olan yabancı sermayeli şirketlerdeki insan kaynağının bilgi aktarımı çok önemli bir rol üstlenmektedir. Çok uluslu şirketlerin eğitim politikalarının bir yansıması olarak insan kaynağını sürekli gelişim içinde tuttuğu gözlenmektedir. Bu gelişimin sektöre yayılmasında ise Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği'nin faaliyetlerinin önemli etkisi bulunmaktadır. TÇMB'nin her yıl gerçekleştirdiği İnsan Kaynakları Grubu Meslektaşlar Toplantılarında, insan kaynakları bölümünde çalışanlar güncel sorunları tartışmakta, bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Bu buluşmalarda aktarılan bilgiler ile sektörde insan kaynakları uygulamaları ve yönetim süreçleri hakkında bilgi aktarımı gerçekleşmekte ve çok uluslu şirketlerden yerli sermayeli şirketlere ve tersi yönde bilgi paylaşımı söz konusu olmaktadır.

Beceri gelişimi ve eğitim çerçevesinde sektörde imzalanan toplu iş sözleşmelerinde 2001 yılından beri bir düzenlemeye yer verilmiştir. Bu hüküm, işverenin vereceği eğitimlere işçinin katılımını öngördüğü gibi, sendikanın işyeri dışında düzenleyeceği eğitimlerde belirli bir sınır dahilinde işçilere ücretsiz izin verileceği yönündedir. Sendikaların eğitimlerinde işçilerin bütün masraflarının sendika tarafından karşılandığı göz önünde bulundurulduğunda sektörde beceri gelişimi ve eğitim konusunda duyarlılık bulunduğu görülmektedir. Bu duyarlılığın çok uluslu şirketlerin yatırımları ile ilişkisinin kurulması için 2000 yılı öncesi dönemin değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak genel olarak çok uluslu şirketlerin beceri gelişimi ve eğitime önem verdikleri ve bu sayede hem beceri seviyesi yüksek personelleri istihdam etme imkanına kavuştukları, hem de kendi yatırımlarını daha nitelikli personele emanet ettikleri görülmektedir.

Doküman taraması yoluyla elde edilen ve çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkenin insan kaynağının eğitim seviyesini ve becerilerini geliştirme yönünde faaliyetler gerçekleştirdiği ve bu konuda yerli sermayeli şirketlere oranla daha yüksek düzeyde farkındalık sahibi olduğu tespiti, sosyal taraflara da sorulmuştur. Bu soruya ilişkin cevaplar çimento sektöründe yatırımda bulunan çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkenin insan kaynağının eğitim ve becerilerinin geliştirilmesi konusunda yüksek düzeyde olumlu katkılarının bulunduğu ve özellikle Lafarge'ın sektörde bir okul görevi üstlendiği yönündedir. Bu konuda alınan en net cevap, “Bugün çimento sektöründe en üst seviyede kim varsa %50 - %60 yabancı sermayeli şirketlerde çalışmıştır” olmuştur (Eğitim Müdürü, 38 Yıl, Üretici Birliği). Lafarge'ın bu konudaki öncü rolü, birden çok cevaplayıcı tarafından vurgulanmıştır. Lafarge'ın çimento sektöründeki çok önemli laboratuvarlarının kapısını Türkiye'deki mühendis ve teknik elemanlarına çalışma ziyaretleri düzenleyerek açtığı ve bu ziyaretlerin ve faaliyetlerin ufuk açıcı nitelikte olduğu vurgulanmıştır (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Buna ilave olarak, çok uluslu şirketin sektörün insan kaynağı yetiştirme sürecine olumlu katkılar yaptığı ifade edilmiştir. Buna ilişkin en net vurgu, “nsan kaynakları yönetimi anlamında Lafarge'ın sektöre üst düzey yönetici yetiştirmek konusunda büyük katkıları olmuştur” şeklinde yapılmıştır (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Ayrıca görüşmelerde çalışana yatırım yapılmasının sektörde çok uluslu şirketler ile başladığı da açıkça vurgulanmıştır (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). İşveren sendikası ve üretici birliği ile gerçekleştirilen görüşmelerde alınan bu cevapların, işçi sendikası tarafından da “Çok uluslu şirketler okul görevi üstlendi” (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası) ifadesi ile desteklenmiş olması, sektörde bu konuda görüş birliği bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifadelerin tamamı, Lafarge başta olmak üzere çok uluslu şirketlerin sektördeki beceri gelişimi ve insan kaynaklarının eğitimi konusunda büyük faydaları olduğunu ortaya koymaktadır.

Çok uluslu şirketlerin bu noktadaki faaliyetlerinin teknik bilgiler, iş sağlığı ve güvenliği ve çevre bilinci ve insan kaynakları yönetimi noktasında yoğunlaştığı da ifade edilmiştir. Dolayısıyla doküman taramasında tespit edilen çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkenin insan kaynağının eğitim düzeyini ve beceri seviyesini geliştirici yöndeki olumlu etkileri, yapılan görüşmelerden de teyit edilmiştir.

5.3.3.2.5. İşyeri İçi İlişkiler

İşyeri içi ilişkilerin geliştirilmesi işyerinde verimliliğin artmasına, insan kaynağının motivasyonunun sağlanmasına ve bu sayede işyerinde mutlu bir ortamın oluşmasına hizmet etmektedir. Bu yönde yapılan her faaliyet istihdamın kalitesini artırmaktadır. Çok uluslu şirketler işyeri içi ilişkilerin geliştirilmesi ile verimliliğin artırılacağı düşüncesinden hareketle bu tip faaliyetlere önem vermektedirler.

Yozgat çimento fabrikasında 2012 yılında piknik düzenlenmesi ve 23 Nisan kutlamalarının fabrika lojmanlarında oturan çalışanların çocukları ile birlikte yapılması, tavla ve futbol turnuvalarının düzenlenmesi bu anlamda işyeri içi ilişkileri geliştirici faaliyetler olmuştur (ÇBDD, 2012).

Adana çimento fabrikasında sürekli iyileştirme ve geliştirme faaliyetleri çerçevesinde yeni fikirlerin ortaya çıkması ve bu fikirlerle yeni uygulamaların hayata geçirilmesi amacıyla yaratıcılık ve verimlilik öneri sistemi uygulanmaktadır. Bu sistem doğrultusunda şirkete katma değer sağlayan uygulamaların öneri sahipleri çeşitli şekilde ödüllendirilmektedir (ÇBDD, 2012c). Bu tip uygulamalar işyerinde çalışanların kendilerini şirketin bir parçası olarak hissetmesini sağlamakta ve fikirlerinin değerli olduğunu hissettirmektedir. Bu nedenle işyeri içi motivasyonu artırıcı etkileri de söz konusudur.

Cimpor, Sivas fabrikasında her yıl geleneksel olarak çalışanlar için iş sağlığı ve güvenliği temalı piknikler düzenlemektedir (ÇBDD, 2011). Bu sayede hem işyeri içi ilişkiler geliştirilmekte, hem de iş sağlığı ve güvenliği bilinci artırılmaktadır.

Özelleştirme sonrası Cement Francais'in satın aldığı ve 2011 yılına kadar da bu şekilde üretime devam eden Ankara çimento fabrikasında, yabancı sermayeli dönem içerisinde işyeri içi ilişkileri geliştirmek amacıyla bahar pikniği, sucuk partisi, Beypazarı gezisi gibi sosyal etkinlikler düzenlenmiştir (ÇBDD, 2006). Bu etkinlikler çalışanların motivasyonunu artırdığı gibi işyeri içi ilişkilerin işyeri dışına da taşınmasına ve sosyal hayatın gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Mardin çimento fabrikasında her yıl çalışanların eş ve çocuklarının katılımıyla geleneksel müzikli piknik günü düzenlenmektedir (ÇBDD, 2005). Bunun yanında bölgenin sosyal

hayatına katkı sağlaması açısından çeşitli etkinlikler düzenlenerek işyeri içi ilişkilerin gelişimi sağlanmaktadır.

İşyeri içi ilişkilerin geliştirilmesi yönündeki faaliyetlerin hem yabancı, hem de yerli sermayeli fabrikalarda yürütüldüğü görülmektedir. Ancak özellikle özelleştirmeler yoluyla sektöre giriş yapan yatırımların bölge insanı ile ilişkilerin geliştirilmesi ve özelleştirmeye yönelik tutumun kırılmasına yönelik olarak bu tip faaliyetlere ağırlık verdiği görülmektedir. Diğer yandan özellikle sosyo – ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu bölgelerdeki fabrikalarda gerçekleştirilen bu tip faaliyetlerin etkisi fabrika ve çalışanlar ile sınırlı kalmamakta, bölge özelinde sonuçlar doğurmaktadır. Bu anlamda bu bölgelerde yürütülen ve işyeri içi ilişkileri geliştirici faaliyetler çok daha değerlidir. Yatırımların bu bölgelerde gerçekleşmiş olması ile bu tip etkilerin artması söz konusu olmuştur.

5.3.3.2.6. Ücret ve İstihdamdan Sağlanan Fayda

İstihdamın kalitesinin belki de en önemli göstergesi ücret ve istihdamdan sağlanan faydadır. Emeğin üretim sürecine katılmasının en önemli gerekçesi ücret geliri elde etmektir. Ancak istihdamdan sağlanan fayda ücret ile sınırlı değildir. Ücret yanında istihdamdan sağlanan ikramiye, sosyal yardım niteliğindeki ödemeler gibi pek çok maddi fayda bulunmaktadır. Bu faydaların tamamı doğrudan istihdamın kalitesini ve çalışanın refahını etkileyen unsurlardır.

Türkiye çimento sektöründe fabrika temelli ücret bilgilerine erişilmesi ve bu bilgiler üzerinden bir analiz yapılması ücret gizliliği kriteri nedeniyle mümkün değildir. Özellikle çok uluslu şirketlerde ücret gizliliği ön planda tutulan bir uygulamadır. Bu sayede şirket içerisindeki çalışanların ücretler üzerinden bir rekabet içerisine girmeleri ve birbirlerine karşı algı ve tutum belirlemelerinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Ücret gizliliği nedeniyle bu konudaki analiz, sektörde imzalanan toplu iş sözleşmelerindeki ücret ve istihdamdan sağlanan faydaya ilişkin hükümlerin, Türkiye işgücü piyasasında özel sektör işçilerine göre refah düzeyleri daha yüksek olan kamu işçilerinin aynı dönemdeki toplu iş sözleşmelerindeki hakları ile karşılaştırılarak gerçekleştirilecektir.

Sektörde 2000 yılında imzalanan toplu iş sözleşmesinde işçilere sağlanan faydalar şu şekilde sıralanabilir. Gece vardiya zammı, görev seyahati yolluğu, yılda yüz yirmi günlük ikramiye, kıdemli işçiliği teşvik primi, yemek, giyim eşyası yardımı, sosyal yardım ödemesi, çimento

yardımları, geçici iş göremezlik ödeneklerinin tama iblağ edilmesi, servis hakkı sağlanması, evlenme, ölüm – cenaze, doğum ve doğal felaket yardımı yapılması, sosyal tesislerden faydalanma hakkı (TÇMB – Çimse – İş Toplu İş Sözleşmeleri). Ücret ve ücret dışında sağlanan faydaların genişliği, çalışanların refah seviyesini göstermektedir. Bu anlamda sektörde toplu iş sözleşmesi kapsamındaki çalışanların geniş haklara sahip olduğu ve işgücü piyasasının ortalama ücret seviyesinin üzerinde oldukları görülmektedir.

2000 – 2017 döneminde bu haklardaki gelişim incelendiğinde giyim eşyası yardımı dışında herhangi bir hak kaybının söz konusu olmadığı görülmektedir. Hakların içeriği bakımından bir karşılaştırma yapıldığında ise fazla mesai ücreti yüzdesinde, belirlenen yıllık ikramiye gününde (yüz yirmi gün), kıdemli işçiliği teşvik primi hesabına esas gün sayısında, servis ve sosyal tesislerden yararlanma hakkında herhangi bir kayıp yaşanmamıştır. Gece vardiya zammında, geçici iş göremezlik ödeneklerinin tama iblağ edilmesinde, görev seyahati yolluklarının belirlenmesinde ve tazminatların ödeme tarihleri konusunda ise hak kayıpları olduğu görülmektedir. Bunun dışında sosyal yardım niteliğindeki ödemeler yüzdesel olarak değil, rakam olarak belirlendiği için bu kalemlerdeki artış veya azalışlar reel olarak ortaya konulamamakta ve değerlendirme yapılamamaktadır. Sosyal yardım kalemlerinde giyim eşyası yardımı dışında bir kayıp bulunmamakla birlikte, yardımların miktarı konusunda bir değerlendirme yapılması ne yazık ki mümkün değildir.

Toplu iş sözleşmelerindeki zam oranlarının değerlendirilmesi için karşılaştırma yapılması gerekliliği söz konusudur. Karşılaştırmada temel alınacak kriterin seçimi çok önemlidir. İstihdamın kalitesi üzerindeki etkilerin değerlendirildiği dönem aralığı olan 2000 – 2017 yılları arasında asgari ücretteki artış oranının sektördeki artışları yüksek göstereceği düşünülmüş ve asgari ücretteki artış oranı baz alınmamıştır. Bunun yanında aynı dönemde gerçekleşen reel ücret artışları verisinin de, sektörde toplu iş sözleşmesi ile ücret artışlarının sağlanıyor olması ve sendikaların pazarlık gücünün ücretleri yükseltici etkisini ortaya koyma gücü olmakla beraber, bu gücün şiddetini değerlendirme imkanı sağlamayacak olması nedeniyle, aynı dönemde kamu işçilerinin ücretlerindeki artış ile üçlü bir karşılaştırma yapılmasına karar verilmiştir. Bu sayede kamu işçilerinin ücret belirleme sürecinde etkisini gösteren örgütlülük unsuru bakımından benzerlik sağlanmış olacaktır. Bunun yanında reel ücretler ile kamu işçilerinin ücretlerindeki artış oranı ile birlikte değerlendirilerek sektördeki sendikaların ücretleri etkileme gücü ve şiddeti ile reel ücretlerdeki değişimin sektördeki ücretlerin seviyesini ifade etme gücü yorumlanabilecektir.

Çizelge 5.2. 2000 – 2017 Dönemi Çimento Sektörü Ücret Artış Oranları Karşılaştırma

Yıllar	TİS Artış Oranı		Kamu İşçileri TİS Artış Oranı		Reel Ücret Artış arı
	İlk 6 Ay	İkinci 6 Ay	İlk 6 Ay	İkinci 6 Ay	(% Değiş im)
2000	%30	Enflasyon Oranında	Bir Önceki Yıldan Artış Yapıldığı İçin Artış Yapılmamıştır		
2001	Enflasyon Oranına İlave %3	Enflasyon Oranında	1. Dilim : % 15 2. Dilim : % 15 3. Dilim : % 10 + 2.Dilimdeki enflasyonun % 15'i aşan kısmının %80'i. 4. Dilim : % 10 + 3.Dilimdeki enflasyonun % 10'u aşan kısmının %80'i.		
2002	*%10	*%10	Bütün sözleşmeler 2001 yılında yenilediği için 2002 yılında toplu iş sözleşmeleri (istisnalar dışında) yapılmamıştır.		
2003	*%10	*%10	1. Dilim : %5'in altına düşmemek kaydıyla 55.000.000 TL/Ay 2. Dilim : % 9 3. Dilim : % 5 4. Dilim : % 5 + 3. Dilimdeki enflasyonun % 5'i aşan kısmının % 80'i.		
2004	*%9	*%6	Bütün sözleşmeler 2003 yılında yenilediği için 2004 yılında toplu iş sözleşmeleri (istisnalar dışında) yapılmamıştır.		
2005	*%5	*%4	%10'un altına düşmemek kaydıyla 120,00.-YTL/Ay,		
2006	*%12		%3	%3+enflasyonun%3'ü aşan kısmının % 80'i,	%3,3
2007	*Enflasyon Oranında		%10'un altına düşmemek kaydıyla 140,00.-YTL/Ay,		%5,5
2008	%12		%3	%3 + enflasyonun %3'ü aşan kısmının % 80'i, enflasyonun % 3'ü aşan kısmının tamamı, TİS'nin son günündeki ücretlere ilave edilecektir.	%0,1
2009	Enflasyon Oranında		%3	%5,5	%-7,7
2010	Enflasyon Oranına İlave %3		%2,5	%2,5 + enflasyonun %2,5'i aşan kısmı	%6,7
2011	%7 + 25 TL		1.000,00.TL/Ay'ın altındaki ücretlere 1.120,00 TL/Ay'ı geçmemek üzere 150,00 TL/Ay, 1.001,00-1.200,00.TL/Ay arasında olanların ücretlerine 1.290,00 TL/Ay'ı geçmemek üzere 130,00 TL/Ay, 1.201,00-1.425,00.TL/Ay arasında olanların ücretlerine 1.425,00 TL/Ay'ı geçmemek üzere 100,00 TL/Ay, İyileştirme, Takiben % 4	%4	%8,7

Çizelge 5.2. (devam) 2000 – 2017 Dönemi Çimento Sektörü Ücret Artış Oranları Karşılaştırma

2012	Enflasyon Oranında	% 3	%3 + enflasyonun %3'ü aşan kısmı	%6,1
2013	%10	1.100,00.TL/Ay'ın altındaki ücretler 1.100,00 TL/Ay'a yükseltilecektir. 1.850,00.TL/Ayın altındaki ücretlere 1.850,00.TL/Ay'ı geçmemek üzere 200,00 TL/Ay, İyileştirme, Takiben %4	%4	%6,4
2014	Enflasyon Oranında	%3 + enflasyonun % 4'ü aşan kısmı	%3+enflasyonun %3'ü aşan kısmı	%6,1
2015	Enflasyon Oranına İlave 1 Puan	2.150,00.TL/Ay'ın altındaki ücretlere 2.150,00 TL/Ayı geçmemek üzere 100TL/Ay, 2.151,00.TL/Ay'ın altındaki ücretlere 2.250,00 TL/Ayı geçmemek üzere 75TL/Ay, 2.251,00.TL/Ay'ın altındaki ücretlere 2.350,00 TL/Ayı geçmemek üzere 50TL/Ay, İyileştirme, Takiben %6	%5	%5,6
2016	%10,5	%3+enflasyonun %5'i aşan kısmı	%3+enflasyonun %3'ü aşan kısmı	%7,6
2017	*Enflasyon Oranında	3.000 TL'nin altında olan işçilerin aylık brüt çıplak ücretlerine 3.000 TL'yi geçmemek üzere 90 TL/Ay iyileştirme, Takiben %7,5	%5+enflasyonun %5'i aşan kısmı	%0,3 *

*(%4,5'ar Puan Azaltılarak veya %3 Puan Artırılarak Çalışan Grubuna Göre Değişen Oranda)

*Birinci ve İkinci Çeyrek Verisi Ortalaması Alınmıştır

Yıllar itibarıyla çimento sektöründeki ücret artış oranlarına bakıldığında en yüksek artışın 2000 yılında %30 ile sağlandığı görülmektedir. 2000 yılındaki artış oranı dışında ortalama artış oranı %10'dur. Bunun yanında enflasyon artışlarından ücretlerin etkilenmemesi için gerekli artışların sağlanması söz konusudur. 2005 ve 2010 yıllarında ücretlerdeki artış oranında düşüş görülmektedir. 2005 yılındaki düşüşün nedeninin sektörün üretim ve satışlarında görülen daralmanın ücretlerdeki artış oranına yansımaları olduğu düşünülmektedir. 2010 yılındaki düşüşün nedeni ise 2008 yılında Türkiye'de yaşanan krizin etkilerinin iki yılda bir yapılan toplu iş sözleşmelerine gecikmeli etkilemesidir. Bu nedenle bu dönemde ortalamanın altında ücret artışları yaşanmıştır.

Çimento sektöründeki ücret artış oranları yalnızca 2011 yılında yüzdesel olarak sanayi sektöründeki reel ücretlerdeki artıştan düşük kalmıştır. 2011 yılında reel ücretler %8,7 oranında artarken, toplu iş sözleşmesindeki ücret artış oranı %7 + 25 TL olarak gerçekleşmiştir. Nominal olarak 25 TL'nin yüzdesel etkisi değerlendirilemeyeceği için oransal düşüklüğün hangi düzeyde olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ancak yüzdesel farklılık da küçük olduğu için reel anlamda ücret artışının düşük düzeyde kaldığını söylemek mümkün değildir. Reel ücretlerle yaklaşık aynı seviyede bir artış gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. 2015 yılında ise enflasyon, reel ücretlerdeki artıştan yüksek olduğu için sektördeki ücretlerin artışı reel ücretlerdeki artıştan yüksek olarak gerçekleşmiştir.

Sektördeki ücret artış oranları kamu işçilerinin ücretlerindeki artış oranları ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan tablo, sektördeki ücret artış oranının ortalama olarak daha yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Kamu işçilerinin ücret artış oranları direkt olarak örgütlülük seviyesine ve sendikaların gücüne endeksli değildir. Toplu sözleşmelerin imzalandığı yıldaki siyasi gelişmeler, yerel ve genel seçimler kamu işçilerinin ücret artışlarını en az sendikaların gücü kadar etkilemektedir (Aslan ve Aslan, 2008). Diğer yandan kamu sektöründe ücret – verimlilik ilişkisinin yapışık olmaması nedeniyle ücretlerin seviyesi de yüksektir. Kamu işçilerinin ücret artışları ile sektördeki artış oranının karşılaştırılması, sektördeki özelleştirmeler sonucu kamu işçisinden özel sektör işçisine evrilen kişilerin bu dönüşümden etkilenme düzeyi ve yönünün de değerlendirilmesine imkan tanımaktadır.

Kamu işçileri için ücret artış miktarları genellikle belirli bir miktar iyileştirme ve sonrasında yüzdesel artışlar şeklinde belirlenmiştir. Bu nedenle nominal olarak gerçekleştirilen iyileştirmelerin karşılaştırmalı değerlendirmesini yapmak mümkün değildir. Artış oranları üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında, 2000 – 2001 yıllarındaki artış oranlarının çimento sektöründe daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Çimento sektöründeki 2000 yılındaki %30'luk artışın arkasından enflasyonun olumsuz etkisinin giderilmesi gerçekleştirilmiştir. Kamu işçileri için ise 2001 yılında iyileştirmeleri takiben %15'ler seviyesinde bir artış gerçekleşmiştir. Bu trend 2008 yılına kadar sürmüştü ve çimento sektöründe ücret artış oranları daha yüksek olmuştur. Artış oranlarının kamu işçilerinin artış oranından yüksek olması, sektördeki ücret – verimlilik ilişkisinin yapışkan olduğunu, ücretlerin verimlilik temelinde belirlendiğini ve bunun üzerine sendikaların etkinliğinin ve işçilerin örgütlülüğünün ücretleri yükseltici etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Sektörde

grup toplu iş sözleşmesi imzalanıyor olması, sendikaların etkinlik gücünü artırmaktadır. Diğer yandan artış oranları fabrikalardaki ücret seviyelerinin farklı olması nedeniyle bütün işçiler için aynı düzeyde etki yaratmamaktadır. Bu nedenle yalnızca artış oranları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

2008 yılında Türkiye’de yaşanan krizin kamu işçilerinin ücretlerinin artış oranına olumsuz yansıdığı görülmektedir. Kriz ücretlerin artış oranını da etkilemiştir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi kamu sektöründe ücret – verimlilik ilişkisi yapışkanlık arz etmediği için krizin kamu işçilerinin ücret artış oranını etkileme şiddeti daha yüksek olmuştur. Özellikle bu dönemde kamu istihdamının daraltılması, kamu harcamalarının azaltılması nedeniyle ücret artış oranı düşük kalmıştır. Çimento sektöründe ise ihracat kapasitesi artırıldığı ve ücret – verimlilik ilişkisi yapışkan olduğu için krizden etkilenme düzeyi daha düşük olmuştur.

2014 – 2015 döneminde daha önce de belirtilen siyasi nedenlerin etkisiyle kamu işçilerinin ücret artış oranları çimento sektöründeki ücret artış oranının üzerine çıkmıştır. Çimento sektöründe 2014 – 2015 yıllarında ücretler yalnızca enflasyon oranında artarken, kamu işçilerinin enflasyona ilave %3 ve %4’lük artışlar alması söz konusu olmuştur. 2016 yılında ise yeniden çimento sektöründeki ücret artış oranı %10 olarak belirlenmiş ve %7,5’lik kamu işçisi ücret artışının üzerine çıkmıştır.

Çimento sektöründeki ücret artış oranları genel olarak değerlendirildiğinde, sendikaların ücretlerin belirlenmesinde etkin, ücretlerin – verimlilik ile ilişkisinin yapışkan, sektördeki ücret artış oranlarının ortalama olarak reel ücret artışları ve kamu sektörü işçilerinin toplu iş sözleşmelerinde belirlenen ücret artış oranlarından yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum sektörün geçmişten bugüne gelen yapısının korunarak devam ettiğini ve çok uluslu şirketlerin bu ortamı zedeleyici tavırlarda bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla ücret ve sosyal haklar bakımından Türkiye çimento sektöründeki çok uluslu şirketlerin olumsuz bir etki doğurmadığını söylemek mümkündür. Ancak fabrika ve şirket bazında ücret bilgisi elde edilmesi mümkün olmadığından, çok uluslu şirketler ve yerli sermayeli şirketler arasında ücret seviyesi karşılaştırması yapılamamıştır. Bu nedenle yapılan değerlendirmeler sektör özelindeki gelişim üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Sektördeki ücret ve yan haklardaki gelişim süreci, yarı yapılandırılmış görüşmelerde cevaplayıcılara da sorulmuştur. Bu konuda alınan görüşler, ücretler ve maddi faydalar

konusunda kendi içerisinde bir geriye gidiş olduğu, kıdem tazminatı gün sayısında azalmanın yaşandığı, ihbar tazminatı için bir geçiş sürecinin tanımlandığı yönünde olmuştur (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Buna ilave olarak fabrika ortalamasına zam aşamasına gelindiği ve grup toplu iş sözleşmesinin üzerinde işveren uygulaması olmadığı belirtilmiştir. İşçi sendikasıdan elde edilen bu bilgiler yapılan analiz ile uyumludur. Bu çerçevede sektördeki toplu iş sözleşmesi sürecine çok uluslu şirketlerin olumlu katkısı olmadığı, ancak sektördeki maddi hakların da kamudan özel sektöre geçen ve örgütlü bulunan diğer sektörlerle benzer seviyede olduğu görülmektedir. Bu durum grup toplu iş sözleşmesi sürecinin hem olumlu, hem olumsuz etkilerinin yaşandığını göstermektedir. Ücret ve istihdamdan sağlanan fayda konusunda ÇİTOSAN geleneğinin sürüyor olmasının çok uluslu şirketlerin endüstri ilişkileri iklimini bozmadığı gibi, maddi haklar ile ilgili olumsuz bir etkisinin de bulunmadığını ortaya koymaktadır. Diğer yandan grup toplu iş sözleşmesi sürecinde sendikaların doğrudan çok uluslu şirketlerle temasta olmaması nedeniyle teoride ifade edilen endüstri ilişkilerini geliştirici etkinin de doğmadığı görülmektedir.

5.3.3.3. Türkiye Çimento Sektöründe Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sosyo – Ekonomik Etkileri

Türkiye çimento sektörü Lafarge'ın liderliğinde, özelleştirmeler ile genişleyen bir şekilde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile tanışmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özelleştirmeler vasıtasıyla sektöre girmesi, ilk etapta olumsuz görüşlerin yaygın şekilde dillendirilmesine yol açmıştır. Özelleştirilen fabrikalarda istihdamdaki daralma sonucunda bu görüşlerin destek bulması da söz konusu olmuştur. Ancak bu dönemdeki istihdam azalışlarının tamamını yabancı sermaye kaynaklı olduğunu söylemek geçerli bir argüman olmayacaktır. Özelleştirme öncesi dönemde etkin olmayan bir üretim yapısı ve rasyonel olmayan lokasyon seçimi nedeniyle verimli çalışmayan fabrikaların, özelleştirme ile üretim yapılarında, kapasitelerinde önemli değişimler yaşanmış, çevresel duyarlılıklarının artması söz konusu olmuş, altyapı yatırımlarını hızlandırıcı etkiler gerçekleşmiş ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik bazı etkileri hayata geçmiştir. Yatırımların özelleştirme sürecinde sektörün yeniden yapılandırılmasının bir parçası olduğu görülmektedir (ÇBDD, 2001b). Yeniden yapılandırma sürecinin tek başına yabancı sermaye yatırımlarına mal edilmesi de doğru olmayacaktır. Örneğin Adıyaman Çimento Fabrikasının özelleştirilmesi sonrası üretim süreçlerinde iyileştirmeler yapılmıştır. Yerli sermaye de özelleştirme ile satın aldığı fabrikalarda kapasite artırımı ve

üretim süreçlerinde yenilemeler gerçekleştirmiştir. Bunun gibi pek çok fabrikada özelleştirme sonrası bu doğrultuda hamleler yerli ve yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu başlık altında çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkilerine bir önceki bölümde çerçevesi çizilen şekilde yer verilmiştir. Bu kapsamda yerli sermayeli şirketler de aynı kriterler üzerinden değerlendirilecek ve yatırımların ve çok uluslu şirketlerinin doğurduğu etkilerin karşılaştırmalı bir şekilde ve öncül rolü olup olmadığı da ortaya konulacaktır. Bu değerlendirme istihdamın kalitesi üzerine etkilerde olduğu gibi Çimento ve Beton Dünyası dergisinin taranması ve yarı yapılandırılmış görüşme formları ile sektörün sosyal taraflarından elde edilen bilgi ve görüşler üzerinden gerçekleştirilecektir. Değerlendirmeye esas sosyo – ekonomik etki değerlendirme kriterleri ise Yeung'un (2001) çalışmasında en geniş kapsamda belirlenen kriterlerden Türkiye çimento sektöründe ortaya çıkan etkilere göre çalışmada yer bulmuştur.

5.3.3.3.1. Bölgesel Gelişim

Çimento fabrikalarının kurulması ile fabrikanın kurulduğu bölgede önemli bir hareketlilik gerçekleşmektedir. Diğer sektörleri de harekete geçiren bir yapının söz konusu olması nedeniyle, çimento sektöründe bölgesel kalkınma için öncül bir rol üstlenme ve bölgesel gelişim sağlanması amacıyla fabrika lokasyonu belirlenmesi sık görülen bir olgudur. Çimento fabrikalarının kuruluş aşamasında devlet eliyle yapılan yatırımlarda lokasyon seçimleri arz – talep dengesine göre değil, bölgesel gelişimin lokomotifinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme sonrası verimlilik temelinde alınan kapatma kararları bu noktayı göz önüne sermektedir. Diğer yandan çimento fabrikalarının bölgesel gelişim ve ekonomik yoğunlaşma anlamında önemli etkileri söz konusudur. Bu konudaki etkiler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının greenfield şeklinde gerçekleşmesi halinde direkt olarak yatırıma mal edilebilecek etkilerdir. Diğer yandan satın alma veya birleşme yoluyla gerçekleşen yatırımlarda da kapasite artırımı veya fabrikanın üretime devam etmesinin sağlanması ile bu etkiler hayata geçmektedir.

Balıkesir çimento fabrikasında kullanılan hammaddelerin tamamının Balıkesir içerisinden temin edilmesi söz konusudur. Üretimde kullanılan yakıtın ise önemli bir bölümü Balıkesir'e yakın kömür ocaklarından temin edilmektedir (ÇBDD, 2002b). Bu durum bölgedeki çimento fabrikasının bölgedeki gelişmişlik düzeyini artıracak önemli bir etki doğurduğunu ortaya

koymaktadır. Aynı şekilde Bolu Çimento Fabrikasının yakıt tüketiminde yerli kömür oranı %75'tir (ÇBDD, 2003). Bunun yanında istihdam imkanları dar olan şehirde fabrikanın önemli bir istihdam potansiyeli bulunmaktadır.

Çimento sektöründe yerli sermayeli şirketlerin bölgesel gelişmişlik düzeyini geliştirme etkisinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Yerli sermayeli şirketler bu konuyu daha çok önemsemekte ve buna yönelik tutum ve davranış geliştirebilmektedir. Çok uluslu şirketler bu konuyu öncelikleri arasına almamakta ve direkt olarak bu konuda bir çalışma gerçekleştirmemektedirler. Diğer yandan çimento fabrikalarının üretim biçimi ve çimento satışının taşımacılık faaliyetlerine dayanması nedeniyle bölgesel gelişmişliğin artmasına dolaylı katkı sağlanması da söz konusudur.

5.3.3.3.2. Çevresel Etkiler

Çimento sektöründe hammadde temini sırasında rezerv alanının tahrip edilmesinin yarattığı sonuçların azaltılması, rezerv bölgesinin rehabilite edilmesi, üretim nedeniyle ortaya çıkan zararlı gazların filtrelenmesi, emisyon izni alınması gibi çevresel konular üretimin kalitesini belirlemektedir. Çimento fabrikaları kurulmadan önce ÇED raporunun zorunlu olması, fabrikaların bölgeye verdiği zararın ortaya konulması ve azaltılmasının fabrikalar hayata geçerken göz önünde bulundurulduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çevresel etkilerin ÇED raporu ile sınırlı kalmadan, rezerv sahasının rehabilitasyonunu da içeren şekilde gözlenmesi ve bu faaliyetlerin yatırımlar ile ilişkisinin kurulması, yatırımın çevresel etkilerinin değerlendirilmesi noktasında önemlidir. Fabrikalar bazında yürütülen bu faaliyetler üzerinden yatırımların çevresel etkileri değerlendirilmiştir.

Özelleştirme sonrası Balıkesir çimento fabrikasına beş bin ağaç dikildiği, fırın bacasının elektrofiltresinin rehabilite edildiği ve diğer tüm elektrofiltrelerin torbalı filtreye dönüştürüldüğü görülmektedir. Özelleştirme öncesi beş bin ağaçlık yeşil alanın bulunduğu bölgeye bu anlamda o güne kadar bulunan yeşil alan kadar ağaç dikilmesi söz konusu olmuştur (ÇBDD, 2002b). Diğer yandan çevresel etki anlamında yapılan iyileştirmelerin o gün için çimento fabrikasının çevreye etkisini en düşük düzeye getirecek nitelikte iyileştirmelerdir.

Aşkale Çimento, Trabzon fabrikasında 2007 yılında Türkiye’de ilk olarak torbalı filtre sistemine geçmiş ve toz emisyonunu azaltmıştır (ÇBDD, 2012d). Yabancı sermayeli şirketlere ait fabrikalarla aynı tarihlerde gerçekleştirilen ve ilk olarak Trabzon fabrikasında uygulanan torbalı filtre sisteminin hayata geçmesinin bu anlamda yabancı sermayeye mal edilmesi söz konusu değildir. Çevresel etkiler anlamında yerli sermayenin sektörde önemli hamleleri olduğu görülmektedir. Üretim süreçleri ve çevresel duyarlılık konusunda bu anlamda yabancı sermayenin öncü rolünden söz etmek mümkün değildir.

Lafarge’ın çevresel etkiler anlamında önemli bir gücü söz konusudur. Ocak 1998’de Lafarge Kocaeli fabrikası Türkiye’de çimento sektöründe A tipi emisyon izni belgesi alan ilk fabrika olmuştur (ÇBDD, 1998). Bu konunun önemini anlamak için yerli sermaye yatırımı olan Aşkale fabrikasının emisyon iznini 2001 yılında aldığı vurgulamak gerekmektedir. Aşkale fabrikasının aldığı emisyon belgesinin seviyesi, Kocaeli fabrikasının aldığı belgeden düşüktür. Cement Francais tarafından özelleştirme yolu ile satın alınan, daha sonra Italcement ile Cement Francais’in birleşmesi sonrası Italcementi olarak üretime devam eden Ankara Çimento Fabrikası, 2001 yılında “Emisyon İzin Belgesi” almış ve Türkiye’de emisyon izin belgesi alan ilk on fabrikadan birisi olmuştur. Bunun yanında fabrikada özelleştirme sonrası altmış bin metrekare alan çimlendirilmiş, On üç binden fazla ağaç dikilmiştir (ÇBDD, 2001b). Vicat grubunun Baştaş Çimento hisselerini satın almasının ardından 2000 yılında “1. Sınıf A Grubu Emisyon İzni” ve “Gayri Sıhhi Müessese” ruhsatı olarak çevre mevzuatıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmesi söz konusu olmuştur (ÇBDD, 2002c). Bu yükümlülüğe erken uyumun arkasında doğrudan yabancı sermaye yatırımının yattığı görülmektedir. 1989 yılında özelleştirilen ve 1993 yılına kadar SET Beton adı altında hizmet verdikten sonra 1993 yılında yerli sermaye tarafından satın alınan Batı Söke Çimento A.Ş., 2001 yılında “A Grubu Emisyon İzni”, 2002 yılında “1. Sınıf Gayri Sıhhi Müessese” belgesi almıştır. Bu durum sektördeki çevresel duyarlılığın yayılma etkisi gösterdiğinin de bir kanıtıdır. Limak Siirt Kurtalan çimento fabrikası 2004 yılında A grubu emisyon iznini almıştır (ÇBDD, 2005b). Bunun yanında 2010 yılında fabrika sınırları içerisinde yer alan 5.000 metrekare alan yapay gölete dönüştürülmüş ve göletin çevresinde ağaçlandırma yapılarak yaban hayat ve su canlıları için önemli bir doğal alan oluşturulmuştur (ÇBDD, 2011b). Bu faaliyetler bölge özelinde çok önemli olduğu gibi çevresel duyarlılık açısından da önemlidir. Yerli sermayeli fabrikaların ilerleyen tarihlerde bu zorunluluğa uyum sağlamaya başladığı ancak yabancı sermayeli şirketlerin öncü olduğu görülmektedir.

Lafarge, çevresel etkiler ve üniversite – sanayi işbirliğinin kurulması konusunda da önemli adımlar atmıştır. Bu adımlardan belki de en önemlisi, hammadde ocaklarında rezerv bittikten sonra arazileri tekrar kullanılabilir hale getirmek ve bozulan doğayı ekolojik olarak tekrar eski haline getirmek amacıyla başlatılan Ocak Rehabilitasyonu projesidir. 1996 yılında İTÜ ve Lafarge’ın teknik kuruluşu olan CTI ile birlikte başlatılan proje 1997 yılında bitirilmiştir (ÇBDD, 1997). Çevresel duyarlılığı yalnızca fabrika sınırları dahilinde tanımlamayan ve üniversite – sanayi işbirliğinin geliştirilmesine katkı sağlayan bu projenin, Lafarge’ın çevresel katkıları içerisinde farklı bir noktada değerlendirilmesi gerekmektedir. Lafarge’ın çevresel etkilerini gösterdiği bir diğer fabrika 1994 yılında Yibitaş ile ortaklık kurduğu Çorum Çimento Fabrikasıdır. Lafarge’ın Doğal Hayatı Koruma Vakfı ile imzaladığı sözleşme çerçevesinde belirtilen küresel hedeflere uyum, fabrika temelinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (ÇBDD, 2003b).

Heidelberg – Sabancı ortaklığı ile kurulan Akçansa Çimento Çanakkale Fabrikası, 1999 yılında “Çevre Teşvik Ödülünü”, 2000 yılında “Sektör Çevre Ödülü”nü almıştır. Bunun yanında kapalı stokhollerin kurulması ve toz salınımının azaltılması ile seksen bin metrekare alanın yeşillendirilmesi faaliyetleri ile önemli çevresel katkılar sunulmuştur (ÇBDD, 2001c).

Çevresel duyarlılık konusunda yerli sermayeli fabrikaların da ödül almış çalışmaları bulunmaktadır. OYAK Grubu bünyesinde yer alan Adana Çimento Fabrikası, 2001 yılında “Yeşil Nokta Çevre Ödülü”nü almış ve Yeşil Nokta Uluslararası Çevre Temsil hakkını kazanarak uluslararası alanda Türkiye’yi temsil etmiştir. Bartın Çimento Fabrikası 2014 yılı itibarıyla Avrupa Birliği toz emisyon sınır değerinin de altında emisyon salınımı gerçekleştirmektedir. Biyolojik arıtma tesisinin de bulunduğu fabrika yerli sermaye yapısında kurulmuş ve gelişmiş bir fabrikadır (ÇBDD, 2014c). Üretimin olumsuz çevresel etkilerinin sınırlandırıldığı fabrikadaki durum, yerli sermayenin de üretim süreçlerinin iyileştirilmesi anlamında önemli adımlar attığını ortaya koymaktadır.

Çevresel duyarlılığın artırılması konusunda Akçansa’nın önemli projeleri hayata geçirdiği görülmektedir. 2014 yılında Akçansa “Biyolojik Çeşitlilik Proje Yarışmasını” ilk kez Türkiye’de gerçekleştirmiştir. Heidelberg’in faaliyet gösterdiği ülkelerde düzenlenen yarışma, maden sahalarının biyolojik değerini artırmaya yönelik bir etkinliktir. Bu çerçevede çevresel duyarlılığın artırılmasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olumlu etkilerinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Köken ülkedeki bir etkinliğin ev

sahibi ülkeye transfer edilmesi, yatırımlar ile yalnızca sermayenin değil, tutum, davranış, bakış açısı ve kültürün de transfer edildiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında Akçansa yine 2014 yılında Türkiye’de en yaygın kullanılan iki çimento türü için “Çevre Etiketini” almaya hak kazanmış ve üretim sürecinin çevre duyarlılığını belgelemiştir (ÇBDD, 2014d). Fabrikada bunlara ek olarak 2011 yılında Türkiye’nin ilk atık ısı geri kazanım tesisi hayata geçirilmiştir. Bu tesis ile fabrikaların enerji ihtiyacının %30’u karşılanmaktadır (ÇBDD, 2014). Çimento sektöründe enerji maliyetlerinin toplam maliyet içerisindeki payı düşünüldüğünde, geri kazanım tesisinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu anlamda çok uluslu şirketlerin çevresel etkiler doğururken önemli bir know – how bilgisini de yatırımla birlikte transfer ettiği görülmektedir.

Yabancı sermaye yatırımları ile birlikte sektörde karşılık bulan atık ısıdan geri kazanım tesislerinin hayata geçirilmesi faaliyetleri, Nuh Çimento’da 2012 yılının sonunda hayata geçirilmiştir. Kırk bir milyon sekiz bin Türk Liralık yatırım ile yetmiş altı bin ton karbondioksitin havaya karışması engellenmiştir. Yabancı sermayeli bir şirket olan Akçansa’dan yaklaşık bir yıl sonra Nuh Çimento’da da atık ısıdan geri kazanım projesi hayata geçirilmiştir. Yerli sermayeli bir diğer şirket olan Aşkale Çimento, 2012 yılının ortalarında atık ısı gazını değerlendiren tesisini devreye almıştır. Elli milyon kwh elektrik enerjisi üretme kapasitesine sahip tesis, bir milyon dört yüz bin ağacın salıdığı oksijen miktarına karşılık gelen karbon emisyonunu engelleyebilmektedir (ÇBDD, 2012b). Sektörde bu anlamda etkilerin hızlı bir şekilde yayıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Bursa çimento fabrikasında 2013 yılında hayata geçirilen döner fırınların klinker soğutma ve ön ısıtıcı siklonlarından atmosfere atılan gazların ısısından istifade ederek elektrik enerjisi üretimi sağlanmıştır. Bu sayede 2014 yılında bir yıllık ortalama elektrik tüketiminin %25’i karşılanmıştır (ÇBDD, 2014b). Atık ısıdan elektrik enerjisi üretiminde Göltaş Çimento’nun yürüttüğü proje de, Türkiye’de finanse edilen “En Yüksek Enerji Tasarrufu Sağlayan Proje” olarak seçilmiş ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından ödüllendirilmiştir (ÇBDD, 2016).

Vicat grubunun sahibi olduğu Konya Çimento fabrikasında 2004 yılında uygulanmaya başlanan rehabilitasyon projesi çerçevesinde otuz altı bin iki yüz elli ağaç ve altmış bin metrekarelik andezit sahasında da altı bin yedi yüz elli ağaç yetiştirilmiştir. Toplamda bütün sahalarda yüz otuz bin ağaç dikilmiştir (ÇBDD, 2014c). Bu çerçevede harcanan bir milyon beş yüz bin Euro ve sivil toplum kuruluşu veya üniversite desteği olmadan yapılan bu

faaliyet, çok önemli boyuttadır. Vicat Grubu bünyesindeki fabrikada gerçekleştirilen rehabilitasyon çalışmaları ve bu kapsamda harcanan miktarlar, çevresel duyarlılığın üst düzeyde olduğunu göstermektedir.

Sektörde enerji maliyetleri, toplam maliyetler içerisinde önemli bir pay tuttuğu için sürdürülebilir enerji konusunda önemli faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Yerli sermayeli bir kuruluş olan Nuh Çimento'da evsel ve endüstriyel çamur atıklarının kurutulmuş olarak üretim sürecinde kullanılmasına yönelik olarak AB Çevre Fonundan alınan on milyon Euro ile gerçekleştirilen proje ile 2012 yılında yetmiş bin ton evsel ve endüstriyel atık işlenerek ekonomiye kazandırılmıştır (ÇBDD, 2013d). Bu konudaki faaliyetlerin yerli sermayeli şirketler tarafından da gerçekleştirilmesi çok önemlidir ve sektördeki rekabetin olumlu etkiler gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Adana çimento fabrikası, 2012 yılında Türkiye'de onaylanan en büyük ilk güneş enerjisi projesini planlayarak her yıl beş yüz on altı adet yetişmiş ağacın ömrü boyunca salınımını engellediği miktara eşdeğer beş yüz on altı bin kg'lık karbondioksit salınımı yapmadan elektrik üretimi gerçekleştirilmeyi hedeflemiştir (ÇBDD, 2012c). Bu yatırım güneş enerjisinin Türkiye'deki kullanımını adına çok önemlidir.

Bursa çimento fabrikasında 2011 yılında "Atıktan Türetilmiş Yakıt" hazırlama tesisi devreye alınmıştır. Tesis sayesinde çimento fabrikasının ilk etapta %20'lik enerji ihtiyacının karşılanması hedeflenmektedir (ÇBDD, 2012d). Bu yatırımların amacının sektördeki enerji maliyetini karşılamak olduğu açıktır. Ancak bölgedeki atıkların geri kazanımının sağlanması açısından çevresel etkiler kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çimsa, Kayseri çimento fabrikasında üretilen katkılı çimento ürünü için 2012 yılında Avrupa Birliği çevre koruma standartlarına uygunluğu belgeleyen "Yeşil Sertifikayı" almıştır. Çimsa bu belgeyi alan Türkiye'de ilk, Avrupa'da ikinci şirkettir (ÇBDD, 2012e). Standartlara uyum konusunda hızlı reaksiyon gösterme olarak değerlendirilebilecek bu gelişme, sektördeki yerli sermayeli fabrikaların çevresel duyarlılık anlamında iyi bir noktada olduğunu ve buna ilişkin bir kapasitelerinin bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında Kayseri fabrikası Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Türkiye çapında düzenlenen "Temiz Türkiyem" yarışmasında "Türkiye'nin En Temiz Sanayi Tesisi" ödülünü

kazanmıştır (ÇBDD, 2012b). Üst üste ödüllerle çevresel duyarlılığını kanıtlayan tesis, yerli sermayeli şirketlerin çevresel duyarlılığının üst düzeyde olduğunu göstermektedir.

Yerli sermayeli şirketlerin de çevresel duyarlılığın artırılmasına önemli katkıları söz konusudur. Özelleştirme sonrası Oyak – Sabancı ortaklığı tarafından satın alınan İskenderun çimento fabrikasında 1993 yılında evsel suyu arıtma tesisi kurulmuş, aynı yıl hammadde stokholü kapatılmış, filtrasyon gereken noktalar tozsuzlaştırılarak 1996 yılında emisyon izin belgesi, 2000 yılında ise deşarj izin belgesi alınmıştır (ÇBDD, 2004).

Çevresel duyarlılık noktasında önemli bir hamle de Çimsa tarafından sektörde ilk kez 2007 – 2010 yılı dönemine ait sürdürülebilirlik raporunun yayımlanmasıdır (ÇBDD, 2001d). Uluslararası geçerliliği bulunan Sürdürülebilirlik Raporlaması Rehberine uygun olarak hazırlanan rapor, çevreyi koruma ve sürdürülebilirlik anlayışının gelişimi açısından çok önemli bir ilk adımdır. Çimsa ayrıca Eskişehir fabrikasında, Türkiye'nin ilk ve tek habitat alanını geçmişte kil ocağı olarak kullanılan bölgede oluşturmuştur (ÇBDD, 2016c).

Çimento İzmir fabrikası, GSM ruhsatı alan ilk kuruluş olduğu gibi ÇED çalışmasını ve raporunu da hazırlayan ilk kuruluştur (ÇBDD, 2008b). Diğer yandan Çimento Kars fabrikasında da 2015 yılında yirmi beş bin ton kapasiteli kapalı bir stokhol hizmete sokulmuştur (ÇBDD, 2015b). Yine aynı yıl dört milyon TL bedelli bir torbalı filtre yatırımı da gerçekleştirilmiştir.

Afyon çimento fabrikası özelleştirme sonrası çevresel duyarlılığın artırılması anlamında önemli faaliyetlere sahne olmuştur. Afyon ilinin önemli sanayi kollarından biri olan mermer sektörünün atık tozlarının ve mermer kırıklarının üretim sistemi içerisinde değerlendirilmesine yönelik geri dönüşüm sağlanmış ve 2005 yılında doksan beş bin iki yüz ton mermer tozu ve kırığı geri dönüştürülmüştür (ÇBDD, 2006b). Bu faaliyetler yalnızca fabrikaya değil, fabrikanın bulunduğu ile ve bölgeye de önemli katkılar sunmaktadır.

Çimsa, 2015 yılında Süper Beyaz Çimento ve Kalsiyum Aluminat Çimento için Çevresel Ürün Beyanı almıştır (ÇBDD, 2015c). Türkiye'de ilk olan bu beyanlar, uluslararası geçerliliğe sahiptir ve çevreye duyarlılığın ve üretilen ürüne duyulan güvenin işaretidir. Çimsa bunun yanında 2015 yılında sektördeki ilk yeşil binayı Eskişehir fabrikasının yemekhanesinde uygulamaya geçirmiştir. Herhangi bir fosil yakıt kullanmadan ısıtılan bina,

Türkiye’de yer alan on iki platin projeden sonra on üçüncü sırada yer almıştır (ÇBDD, 2016b).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektördeki çevresel duyarlılığın artırılması noktasında önemli etkileri olduğu, öncül ve geliştirici konumda bulunduğu ve gerçekleştirilen faaliyetlerin yerli sermayeli şirketlere de sirayet ettiği görülmektedir. Özellikle enerji maliyetlerini düşürmek için alternatif enerji kanallarına yönelme, rezerv sahalarının rehabilitasyonu sağlanma, atık ısıdan geri kazanım faaliyetleri yürütme konularında yabancı sermayeli şirketlerin önemli faaliyetleri bulunmaktadır. Yerli sermayeli fabrikaların da bu faaliyetleri izlemesi, yabancı sermayenin bu konuda da önemli bir know – how transfer ettiği ve sektördeki duyarlılığı artırıcı rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda yatırımların ve çok uluslu şirketlerin sektörün sürdürülebilir bir üretim yöntemine geçilmesi ve çevreye duyarlı üretim gerçekleştirmesinde çok büyük bir rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Dökümantasyon taramasından elde edilen bilgiler çerçevesinde yapılan tespitler görüşmelerde cevaplayıcıların yorumlarına açılmıştır. Cevaplayıcılara çok uluslu şirketlerin çevresel olumsuz etkilerin azaltılmasındaki rolü sorulmuştur. Bu konuda işçi sendikalarından gelen cevaplar, çok uluslu şirketlerin bu konuda yerli sermayeli şirketlerden farklılaşan faaliyetlerde bulunmadığı ve farklı bir etki doğurmadığı yönünde olmuştur (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası, Genel Sekreter, 4 Yıl, İşçi Sendikası). Diğer yandan hammadde sonrası rezerv sahasının rehabilitasyonu, elektronik ve torbalı filtre kullanımı konusunda çok uluslu şirketlerin önemli katkılarının olduğu da ifade edilmiştir (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Buna ilave olarak sektördeki çevresel hassasiyetin ÇİTOSAN kültürüne dayandığı ve bu geleneğin devam ettirilmesinin söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede çevresel hassasiyet açısından yerli ve yabancı sermayeli şirketler arasında bir farklılık bulunmadığı ve ÇİTOSAN kültürüne çok uluslu şirketlerin uyum sağladığı ifade edilmiştir (Eğitim Müdürü, 38 Yıl, Üretici Birliği).

Doküman taramasından elde edilen bilgiler görüşmecilerden alınan cevaplarla birlikte değerlendirildiğinde, çevresel hassasiyet anlamında çok uluslu şirketlerin sektöre büyük katkılarının olduğunun söylenemeyeceği, sektörde gelenekselleşmiş ve kültür haline gelmiş yaklaşıma çok uluslu şirketlerin de uyum sağladığı görülmektedir.

5.3.3.3.3. Know – How Getirme Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikten sonra çok uluslu şirketler fabrika özelinde üretim süreçlerini gözden geçirme ve köken ülkedeki üretim yöntemlerini ev sahibi ülkeye transfer etme eğilimi göstermektedir. Bu eğilimin arkasında verimliliği artırma ve kar maksimizasyonu sağlama düşüncesi yer almaktadır. Bu süreç ev sahibi ülkenin üretim süreçlerinde iyileşme ve know – how bilgisi edinme sonucunu doğurmaktadır. Çimento üretimi, mid – low teknoloji seviyesinde gerçekleşmektedir. Ancak maliyet avantajı sağlama, üretim biçimlerinin çevresel duyarlılığı artırması, kalite standartlarının yükseltilmesi noktasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli katkıları söz konusudur. Özellikle özelleştirme süreci ile birlikte yoğun olarak sektöre giren çok uluslu şirketler, darboğaz giderici ve maliyet düşürücü modernizasyon yatırımları gerçekleştirerek sektörün Avrupa'nın en büyük üreticisi konumuna gelmesine büyük katkı sağlamışlardır (ÇBDD, 2011).

Balıkesir çimento fabrikasında kalite – kontrol işlemlerinin özelleştirme sonrası başlaması söz konusu olmuştur. Fabrikanın özelleştiği dönemden sonra 1995 yılında kalite güvence sistemi kurulmasına başlanmış ve 1996 yılında fabrika koşullarının ISO 9002 gereklerine uygun olduğu onaylanmıştır (ÇBDD, 2002b). Diğer yandan fabrikanın özelleştirilmesi sonrasında 1991 yılında teknolojik olarak eskiyen ve çevre kirliliği yaratan birinci üretim hattı durdurulmuş ve sökülüştür. Bunu takiben doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olumlu etkisini ortaya koyacak şekilde kapasite artırılmış ve daha verimli bir üretim hattı hayata geçirilmiştir (ÇBDD, 2007).

Lafarge, 1887 yılında sektördeki ilk araştırma laboratuvarını açmış ve çimento üretiminin spesifikleştirilmesi çalışmalarını başlatmıştır. Lafarge'ın bu laboratuvarında çimento sektörü için çok önemli olan alüminyum şaplı çimento ve çimentonun su ile kristalleştirilmesi gibi pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Lafarge İnternet Sitesi, 2017). Lafarge Darıca fabrikasında KZÇ/A 32,5 adı altında yeni bir ürün üreterek sektördeki ürün çeşitliliğinin ve kalitesinin artmasına katkı sağlamıştır (ÇBDD, 2002). Bu tip katkılar fabrika temelli olmayıp sektörel etki doğurmaktadır. Lafarge bunun dışında sektörün uluslararası alanda akredite olması yönünde de önemli katkılar sunmuştur. 2000 yılı Mayıs ayında Lafarge Aslan Çimento, PÇ 42,5 çimento için “CE uygunluk işareti”ni kullanmaya hak kazanmıştır. Bu uygunluk işareti “Avrupa Normlarına Uygunluk” anlamına gelmektedir ve

sektörün özellikle iç pazarın daraldığı 2000 – 2002 döneminde ihracat miktarının artmasına katkı sağlamıştır (ÇBDD, 2002). Lafarge’ın sektöre getirdiği ürün çeşitliliğinin bir diğer göstergesi de, ilk markalı torbalı çimento olan KARAT ile hazır beton ve diğer endüstriyel uygulamalar için geliştirilen ilk markalı dökme çimento olan CEMENTUM ve POWERCEM’in üretilmesidir (ÇBDD, 2013). Kullanım amacına uygun markalı çimento dönemi Lafarge’ın önderliğinde Aslan Çimento tarafından başlatılmıştır.

Know – how ve ürün çeşitliliği sağlama noktasında Çimsa’nın yerli sermayeli bir şirket olarak önemli hamleleri söz konusudur. Çimsa 2002 yılında dört buçuk yıl süren faaliyetler sonunda kalsiyum alüminatlı çimentoyu pazara sunmuştur (ÇBDD, 2003c). Bunun yanında 2000 yılında o tarihte tek üretim hattında en büyük üretim kapasitesine sahip beyaz çimento tesisini de üretime geçirmiştir. Bu ve bunun gibi hem know – how gerektiren, hem de üretim biçimini değiştiren hamlelerin gerçekleştirilmesi sektörde olumlu etkiler doğurmaktadır. Çimsa içerisinde yabancı sermaye payı da bulunan bir şirket olmasına rağmen, çalışma çerçevesinde yapılan tanım uyarınca yerli sermayeli bir şirket olarak değerlendirilmektedir. Ancak Sabancı Grubunun önce CBR daha sonra Heidelberger ile kurduğu ortaklık nedeniyle bu etkilerin içerisindeki çok uluslu şirketlerin rolünün bulunması söz konusudur ve bu çerçevede değerlendirilme yapılması gerekmektedir. Bu işbirliklerinin Çimsa’nın faaliyetlerine yansıyan olumlu etkiler doğurduğu düşünülmektedir.

Çimsa’nın ürün çeşitliliği ve talebe göre ürün farklılaştırması konusundaki çalışmalarının bir diğer ürünü ise antibakteriyel beyaz çimentodur. İstanbul Üniversitesi Mikrobiyoloji Anabilim Dalı işbirliği ile dünyada bir ilke imza atılarak antibakteriyel beyaz çimento üretilmiştir. Bunun yanında kendini ve çevreyi temizleyen beyaz çimento da yine bu işbirliği sayesinde üretilmiştir (ÇBDD, 2013e). Çimsa Türkiye’de ilk kez su altında kullanılmak üzere “Aqua Sualtı Beton” üretimine de başlamıştır (ÇBDD, 2005c). Su altında gerçekleştirilen inşaatlarda kullanılmak üzere üretilen ürün önemli bir ihtiyacı karşılamakta ve yenilikçi bir ürün olarak üretilmektedir. Çimsa sektörde ürün çeşitliliğinin sağlanması anlamında önemli hamleler gerçekleştirmiştir.

Sektöre 2007 yılında giren Cimpor, CEMPOWER uygulamaya özel markalı dökme çimentoyu, Türkiye çimento sektörüne getirmiştir (ÇBDD, 2011). Ürün çeşitliliğinin genişlemesi anlamında önemli etki doğuran bu durum, daha sonra Türkiye’de markalı dökme çimento üretiminin gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir.

Akçansa, sektörde ürün çeşitliliği sağlanması ve tüketiciye farklı ürünler sunulması noktasında önemli hamleler gerçekleştirmiştir. Bu hamlelerden bir tanesi de, beş kiloluk çimento üretimidir. 2011 yılında daha küçük ihtiyaçların karşılanması amacıyla üretilen beş kiloluk çimento, sektörde bir ilktir (ÇBDD, 2001d). Akçansa, özel nitelikte çimento üretimi konusundaki çabalarını Yavuz Sultan Selim Köprüsünün yapımında da ortaya koymuş ve köprü için bakım gerektirmeksizin yüz yılın üzerinde dayanım gücü bulunan özel çimento üretmiştir. Ürettiği bu ürünle Akçansa, Amerikan Beton Enstitüsü'nün en yenilikçi projeleri ödüllendirdiği “Betonda Mükemmellik” ödülünün de sahibi olmuştur (ÇBDD, 2016d).

Lafarge bünyesindeki Aslan Çimento, sektöre hizmet anlamında önemli yenilikler getirmiştir (ÇBDD, 2013). Bu yeniliklerden biri, müşteri hizmet hattıdır. Sektörde bir ilk olan uygulama, çok uluslu şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile yalnızca yatırım değil, bilgi, deneyim, hizmet sunumu anlayışı getirdiğinin önemli bir göstergesidir.

Titan şirketinin 2008 yılında %50 hissesini satın aldığı Adoçim Tokat çimento fabrikasında Tokat bölgesi için bir ilk olarak 2011 yılında entegre yönetim sistemi kurulmuştur (ÇBDD, 2013c). Bu hamle bölge sanayisi için çok önemli bir adımdır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörde ürün çeşitliliğinin geliştirilmesi, kalite güvence ve yönetim sistemlerinin uygulamaya konulması ve sektörde müşterilere yönelik hizmet kalitesinin artırılmasında olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Özellikle ürün çeşitliliğinin sağlanması anlamında çok uluslu şirketlerin öncü rolü bulunmaktadır.

Doküman taramasından elde edilen bulguların güçlendirilmesi amacıyla görüşmelerde cevaplayıcılara, çok uluslu şirketlerin sektöre yeni üretim biçimleri ve/veya teknoloji seviyesini artırıcı hamlelerde bulunup bulunmadıkları sorulmuştur. Alınan cevaplar özellikle Lafarge, Çimentaş ve Votorantim'in teknik bilgi seviyesini artırıcı faaliyetleri olduğu yönündedir (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası). Bunun yanında Akçansa'nın alternatif yakıtlar konusunda sektöre önemli katkılarının bulunduğu vurgulanmıştır (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). Know – how ve teknoloji seviyesinin artırılmasının önemli ölçüde çok uluslu şirketlerin köken ülkedeki iyi uygulama örneklerini Türkiye'ye transfer etmeleri şeklinde gerçekleştiği ve bu gelişimin doğrudan üretim biçimini transfer etmek noktasında olmasa bile köken ülkedeki uygulamaların ev sahibi ülke tarafından bilinirliğinin sağlanması şeklinde gerçekleştiği ifade edilmiştir (Genel Sekreter, 16 Yıl,

İşveren Sendikası). Diğer yandan üretim teknolojisi açısından olumlu katkıların söz konusu olduğu ancak ÇİTOSAN geleneğinin bu yöndeki gelişimin arka planını oluşturduğu belirtilmiştir (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Bu çerçevede sektörün know – how elde etmek noktasında çok uluslu şirketlerden büyük katkı aldığı, ancak ÇİTOSAN geleneğinin bu katkıların yaygınlaşması anlamında önemli etkilerinin bulunduğu ifade edilebilmektedir.

Çok uluslu şirketlerin Türkiye çimento sektörüne know – how getirme ve teknoloji seviyesini yükseltme anlamında olumlu katkıları olduğu dökümantasyon taramasında gerçekleşme biçimleri ile birlikte tespit edilmiş, görüşmelerde de bu tespit doğrulanmıştır. Yatırımlarla birlikte yalnızca sermayenin transfer edilmediği, çok uluslu şirketlerin köken ülkedeki teknik bilgilerini, yönetim sistemlerini ve üretim biçimlerini ev sahibi ülkeye transfer ettiği yönündeki teorik varsayım bu bilgiler çerçevesinde Türkiye çimento sektörü için doğrulanmıştır.

5.3.3.3.4. Altyapı Yatırımlarını Hızlandırma Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleştiği lokasyonda doğrudan çok uluslu şirketler tarafından altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bunun yanında yatırım çekmek için yarışa giren ülkeler, yatırımın gerçekleşme aşamasında altyapı yatırımlarını hızlandırmakta ve bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlandırıcı etkiler doğurması mümkün olmaktadır. Çimento sektöründe yatırımda bulunan çok uluslu şirketler önemli ölçüde özelleştirme süreci ile yatırım gerçekleştirdikleri için altyapı yatırımlarını hızlandırıcı etkiden daha çok, doğrudan altyapı yatırımlarını gerçekleştirme etkisi doğurmuşlardır. Özellikle okul yaptırılması şeklinde gerçekleşen faaliyetler ile hem altyapı yatırımı sağlanmış, hem de sektöre insan kaynağı temin edilmesi söz konusu olmuştur. Bunun yanında çimentonun transferinin sağlanması amacıyla liman yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve mevcut limanların iyileştirilmesi faaliyetleri de bu çerçevede olumlu etkiler doğurmuştur.

Yatırım yaptığı bölgede yaşanan 1999 depremi sonrasında Lafarge, bölgede ilköğretim okulları yaptırarak sosyal sorumluluk anlayışını ortaya koymuştur (Haberler.com İnternet Sitesi, 2017). Lafarge yalnızca Kocaeli bölgesinde değil, daha sonra yatırımda bulunduğu Yozgat'ta da aynı yaklaşımı sürdürerek ilköğretim okullarının yapımına destek olmuştur. Lafarge 2002 yılına kadar Darıca'da bir kreş ve bir endüstri meslek lisesi inşa ederek

doğrudan eğitim altyapısının oluşmasına katkı sağlamıştır (ÇBDD, 2002). Lafarge sosyal sorumluluğunun yanında meslek liseleri de açarak sektörün insan kaynağı ihtiyacının karşılanmasına ve Türkiye işgücü piyasasının en büyük sorunlarından bir tanesi olan eğitim – istihdam ilişkisinin kurulmasına da katkı sağlamıştır. Lafarge’ın bu anlamda yalnızca çimento sektörüne değil, Türkiye işgücü piyasasına ve Türkiye’ye olumlu katkıları söz konusu olmuştur.

Vicat Grubunun yatırım gerçekleştirdiği Baştaş Çimento faaliyette bulunduğu bölgede halkın hizmetine sunulmak üzere tam teşekküllü bir sağlık ocağı yaptırarak Sağlık Bakanlığı’na devretmiştir. Bunun yanında Elmadağ Lisesinin eğitim kalitesini artıracak yabancı dil laboratuvarı yine Baştaş Çimento tarafından kurulmuştur (ÇBDD, 2002c).

Akçansa Çimento, Çanakkale ve Ambarlı’da ihracatın önemli bir bölümünü deniz yolu ile gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede Çanakkale ve Ambarlı limanlarının teknik altyapılarının kurulması ve geliştirilmesinde önemli katkılar gerçekleştirilmiştir. Limanlar üçüncü kişilere de hizmet verdiği için bölgenin altyapısının geliştirilmesi söz konusu olmuştur.

Nuh Çimento, “Nuh Çimento Eğitim ve Sağlık Vakfı” kanalıyla hastane ve okullar inşa ederek devlete bağışlamaktadır (ÇBDD, 2011c). İlköğretim okulları, teknik ve mesleki liseler, hastaneler inşa edilerek hem fabrikanın bulunduğu bölgelerdeki sosyal ve toplumsal hayata katkılar sağlanmış, alt yapı yatırımlarının hızlanması gerçekleştirilmiştir. Nuh Çimento, İzmit Yenimahalle’de yıkılan (C) Tipi cezaevini yeniden yapmış ayrıca Kocaeli Üniversitesi Diyaliz Merkezini de İzmit’e kazandırmıştır. Nuh Çimento İzmit’te on bir okul yaptırarak bulunduğu ile ve bölgeye çok önemli katkılar sunmuştur (ÇBDD, 2015d).

Cimpor, Sivas ili ve çevresinde sosyal sorumluluk projeleri çerçevesinde Sivas Belediyesi’nin gecekondulu önleme projesi dahilinde temeli atılmış bir evin tamamlanmasını sağlamış, bir köy okuluna kaloriferli ısıtma tesisi kurulmasını gerçekleştirmiş ve üç okula bilgisayar laboratuvarı kurmuştur (ÇBDD, 2011). Bu faaliyetler bölgedeki alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini ve hızlanmasını sağlaması açısından çok önemlidir.

Batı Söke çimento, “Eğitime %100 Destek” kampanyası kapsamında yirmi dört derslikli ilköğretim okulunu 2007 yılında inşa etmiştir (ÇBDD, 2008c). Okul halen eğitim öğretime devam etmektedir ve okulun ihtiyaçları şirket tarafından karşılanmaktadır.

Konya Çimento, 2000 – 2001 eğitim öğretim döneminde eğitime başlayan Konya Çimento Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi’ni Milli Eğitim Bakanlığına hibe etmiş ve bölgenin gelişimine, altyapı yatırımlarının gerçekleşmesine ve hızlanmasına katkı sağlamıştır (ÇBDD, 2004b).

Lafarge Aslan Çimento ve Set Anadolu Çimentoları, Uluslararası Denizcilik Örgütü’nün terör, kaçakçılık ve korsan faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla uygulamaya koyduğu Uluslararası Gemi ve Liman Tesisleri Güvenlik Kodu’nu (ISPS) tamamlayarak Liman Tesisi Güvenlik Sertifikasını almışlardır (ÇBDD, 2004c). Sektördeki ilk iki kuruluşun yabancı sermayeli tesisler olması, altyapı yatırımlarının hızlanması ve yasal zorunluluklara uyum konusunda çok uluslu şirketlerin daha hızlı aksiyon aldıklarını ortaya koymaktadır.

2007 yılında Sanko Holding ile Cementerie Aldo Barbetti ortak kuruluşu olan Narlı çimento fabrikası tarafından bölgeye önemli bir katkı sağlanmış ve Narlı beldesine otuz iki derslikli bir ilköğretim okulu yaptırılmış ve 2010 yılında okulda eğitim başlamıştır. Aynı şekilde Kahramanmaraş’ın Pazarcık ilçesine de on altı derslikli bir ilköğretim okulu yaptırılmıştır (ÇBDD, 2011d).

Çimentaş bünyesinde yer alan İzmir, Trakya, Elazığ, Kars ve Çimbeton fabrikaları yanında bir de Destek A.Ş. şirketi yer almaktadır. Destek A.Ş. gelirleri ile Çimentaş Eğitim ve Sağlık Vakfı’na kaynak yaratılmaktadır. Bu vakıf vasıtasıyla Çimentaş Lisesi, Çimentaş İlkokulu, Çimentaş Polikliniği kurulmuştur. Buna ek olarak Çimentaş Amatör Atletizm Kulübü ile sporcu yetiştirilmesine de katkı sağlanmaktadır (ÇBDD, 2008b).

Akçansa, 1999 depreminde kullanılamaz hale gelen Büyükçekmece Fatih Sultan Mehmet İlköğretim Okulunu yeniden inşa etmiştir (ÇBDD, 2006c).

Yozgat çimento fabrikasının Yibitaş – Lafarge olarak işletildiği dönemde, Yibitaş Lafarge ve Lafarge Vakfı tarafından Yozgat Sorgun yakınlarındaki Kerkenes Antik Kenti kazılarına on yılı aşkın süre destek verilmiştir. Bunun yanında Saray İlköğretim Okulunun yenilenmesi de gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2006d).

Mardin çimento fabrikası tarafından Kalaba beldesine tam teşekküllü bir sağlık ocağı inşa edilmiş ve İl Sağlık Müdürlüğüne devri gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2005). Bölgedeki sosyo

– ekonomik gelişmişlik düzeyi göze alındığında bu hamlenin önemi çok daha büyüktür. Limak tarafından 2006 yılında satın alınan Gaziantep çimento fabrikasında satın alma sonrası kırk beş milyon dolarlık yatırım gerçekleştirilmiştir. Bu yatırımın çok önemli bir bölümü insan kaynağına ve çevreye yönelik projelerdir. Çalışanlar için lojman yapılması da bu çerçevede gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2009).

Sektördeki bir başka hamle ise şirketler tarafından değil, TÇMB tarafından gerçekleştirilmiş ve TÇMB Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi inşa edilerek Milli Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmıştır. Sektörün ara eleman ve kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması açısından çok önemli olan bu hamle yirmi milyon TL'lik bir yatırımdır (ÇBDD, 2009b). 2010 – 2011 eğitim öğretim yılında eğitime başlanan okulda, mesleki eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Sektördeki ve eğitim sistemindeki diğer yapı meslek liselerinin gelişimine katkı sağlamak ve doğrudan fabrikaların insan kaynağının sağlanmasına yönelik bu hamle, mesleki eğitimin değer kazanması açısından da çok önemlidir.

Limak Trakya çimento fabrikası 2015 yılında Pınarhisar Belediyesine yeni bir itfaiye aracı hediye ederek ilçenin altyapısının gelişmesine katkı sağlamıştır (ÇBDD, 2015b).

Çimentaş, 2016 yılında Kars Merkez Bozkale köyü İlköğretim Okulu'nu modernize etmiş, Hapanlı Köyü İlköğretim Okulu'nun da modernizasyonunu yapmış ve yenileme çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Fabrikanın lojmanlarında da aynı yıl önemli yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2016b).

Sektördeki yerli ve yabancı sermayeli şirketlerin okul yaptırmak, bölgenin sağlık ve eğitim ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak yatırımlar gerçekleştirmek ve bölgedeki inşaat temelli yatırımları hayata geçirmek gibi önemli faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Çok uluslu şirketlerin kendilerine yönelik tutum ve algıyı olumlu tutmak ve geliştirmek adına bu tip faaliyetlere daha sık başvurduğu görülmektedir. Özellikle Lafarge'ın bu konuda öncül rol üstlendiğini de vurgulamak gerekmektedir. 1999 yılındaki deprem sonrası bölgenin normalleşmesinde bu anlamda önemli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan TÇMB bünyesinde kurulan ve Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilen meslek lisesi eğitim sistemindeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Türkiye işgücü piyasasının en önemli sorunlarından bir tanesi olan mesleksizlik problemine sektörün kendi çözümünü bulması açısından çok önemli bir hamle olan meslek lisesinin yaptırılması ve eğitim sistemine

kazandırılması bu anlamda diğer sektörlere de örnek olan bir faaliyettir. Genel anlamda çok uluslu şirketlerin altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve hızlandırılması anlamında olumlu etkiler doğurduğu görülmektedir.

5.3.3.3.5. Kapasite Artırımı

Çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşme biçimi genellikle satın alma ve birleşme şeklindedir. Yatırımların satın alma ve birleşme şeklinde gerçekleşmesi direkt olarak istihdam artışı sağlanamaması sonucunu doğurmaktadır. Greenfield şeklinde gerçekleşen yatırımlar doğrudan istihdam yaratma becerisine sahip olduğu için daha çok tercih edilen yatırımlardır. Çimento sektöründe greenfield şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı çalışma kapsamı dönemde yalnızca iki tanedir. Bunun yanında 2017 yılında hayata geçmesi beklenen bir tane daha greenfield yatırım bulunmaktadır. Ancak satın alma ve birleşme şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının fabrikaların çimento üretim kapasitesini artırması da istihdam açısından olumlu etkiler doğurmaktadır. Kapasite artışı doğrudan çimento fabrikasında istihdam yaratmasa bile lojistik ve paketleme sektörlerinde istihdam artışına neden olmaktadır. Bunun yanında çimento üretim kapasitesinin artması sektörün büyümesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda yatırımların kapasite artırımı noktasında etkileri de çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Kapasite artırımı konusundaki değerlendirme yalnızca kapasitenin artırılması noktasında değil, üretim sürecinin yenilenmesi, teknolojik yeniliklerin üretim sürecine uygulanması ve üretim sürecinin iyileştirilmesi çerçevesinde de gerçekleştirilmiştir.

Lafarge, Aslan Çimento’da Merkezi Kontrol Sistemi projesini 1993 – 1996 yılları arasında uygulamıştır (ÇBDD, 1997). Proje ile tesisteki tüm ekipmanların merkezi kontrolü ve insan kaynağından tasarruf sağlanmıştır. Üretim süreçlerinin geliştirilmesi ve teknolojik üretimin sağlanması adına yapılan bu projenin, istihdam üzerinde olumsuz etkisi söz konusu olmakla beraber, üretim kalitesi açısından olumlu etkileri bulunmaktadır.

Fransız Vicat grubunun 1994 yılında Baştaş Başkent Çimento’nun %36,5’lik payını satın alması sonrası 1995 yılında dört bin ton/gün kapasiteli klinker üretim entegre fabrikası için ÇED olumlu belgesi alınmıştır. Buna ek olarak 1996 – 2000 yılları arasında yeni çimento değirmenleri kalker konkasörleri üretimine başlamıştır (ÇBDD, 2002c).

Sabancı Grubu'nun o tarihlerde Belçikalı CBR şirketi ile daha sonra bu şirketin Heidelberg'e katılmasıyla birlikte Heidelberg ile birlikte oluşturduğu Akçansa, 1998 yılında üretime geçen Karçimsa'yı Karabüklü işçi ve sendikacıların ortaklığı ile hayata geçirmiştir. İşçi ve işverenlerin ve yabancı sermayenin bir araya gelerek kurduğu Karçimsa, bu anlamda örnek bir model oluşturmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının geliş biçimi satın alma veya birleşme ile olsa bile ev sahibi ülkede yeni yatırımlar için sermaye birikimi sağlaması, yerli sermaye için yeni yatırım alanlarının açılmasına destek olması gibi etkileri söz konusudur. Karçimsa bu etkilerin ortaya konulması açısından çok önemli bir yatırımdır. Halen üretime devam eden Karçimsa, yabancı sermayenin kuruluşunda önemli rol oynadığı bir fabrika olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda yatırımlara yalnızca net istihdam etkisi bakımından yaklaşmanın, bütüncül bir değerlendirme yapmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Karçimsa bu anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dolaylı istihdam etkisi olarak ele alınması gereken bir örnektir.

1989 yılında özelleştirme yoluyla Cement Francais'in satın aldığı Ankara Çimento Fabrikasında 2000 – 2001 döneminde stokhol yenilenmiştir. Bu yatırım üretim kapasitesini artırıcı ve teknolojik yenilik kazandırıcı nitelikte ve geri dönüşü olmayan bir yatırımdır (ÇBDD, 2001b). Geri dönüşü olmayan yatırımların çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmesi hem sektörün yeniden yapılandırılması anlamında olumlu etkiler doğurmakta, hem de yatırımların kalıcı olacağını göstermektedir.

Kapasite artırımını ve yenileme etkileri, yalnızca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından değil, özelleştirmelerden de kaynaklanmaktadır. Bunun en güzel örneği özelleştirme ile Modern Çimento'nun satın aldığı Denizli Çimento Fabrikasında görülmektedir. Özelleştirme ile birlikte fabrikada dört etap yenileme faaliyetleri yürütülmüş ve kapasite artırımını, enerji sürekliliği ve verimliliği konusunda yeni yatırımlar gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2004d).

1994 yılında Lafarge'ın Yibitaş Holdingle ortak olması sonucu Yibitaş – Lafarge adı ile üretime devam eden Çorum Çimento Fabrikası, 1999 yılında TS EN ISO 9002 Kalite Güvence Belgesi almıştır. Lafarge'ın bilgi bankaları ve veri tabanları ile kalite yönetim sistemleri bakımından önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Lafarge satın alma yoluyla ortak olduğu fabrikada kapasite ve kalite konusunda önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir (ÇBDD, 2003b).

1996 yılında Oyak – Gama ortaklığı tarafından özelleştirme sonucu satın alınan Elazığ Altınova çimento fabrikasının kapasitesi 1997 yılında beş yüz altmış bin tona çıkartılmış daha sonra paketleme kapasitesi de artırılmıştır. 1999 yılında ise üretim kapasitesi dokuz yüz elli üç bin tona çıkartılmış ve optimum kapasite olan bir milyon tona yaklaşmıştır (ÇBDD, 2004e). 2004 yılında yeni klinker üretim hattı devreye alınarak üretim kapasitesi bin dokuz yüz ton/gün olmuştur (ÇBDD, 2005b). Yerli sermaye de özelleştirme ile satın aldığı fabrikalarda kapasite artırımına gitmiştir.

Özelleştirme ile Cementir'e ait olan Çimentaş tarafından satın alınan Kars çimento fabrikasında yatırım sonrası üretim kapasitesi iki yüz yetmiş bin tondan, beş yüz elli bin tona çıkartılmıştır (ÇBDD, 2004c). Kapasite artırımı ve bununla birlikte yeni üretim teknolojilerinin hayata geçirilmesi nedeniyle çok uluslu şirketlerin olumlu etkilerinin güçlenmesi söz konusudur. Ancak yerli yatırımcıların da sahibi olduğu veya satın aldığı fabrikalarda benzer yatırımlar gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu nedenle bu etkinin objektif olarak değerlendirilmesi ve satın alma işlemini yapabilecek yerli sermaye birikiminin olup olmadığı da değerlendirilerek yorum yapılması gerekliliği söz konusudur.

1955'te kurulan ve 1989 yılında özelleştirilen Balıkesir Çimento Fabrikası 1992 yılında Cement Francais'in Italcementi ile birleşmesinden hemen önce 1991 yılında çevre kirliliği yaratan birinci üretim hattı sökülmüş ve yerine yeni üretim hattı kurulmuştur (ÇBDD, 2014). Bu yatırım yalnızca çevresel anlamda olumlu etki yaratmamış, fabrikanın kapasitesinin artırılması sonucunu da doğurmuştur. Diğer yandan fabrika 2011 yılında Limak Holding tarafından satın alındıktan sonra, yani sermaye yapısı değişip yerli sermayenin eline geçtikten sonra da bilyalı kömür değirmeni sökülerek valsli değirmen montesi gerçekleştirilmiş ve enerji tüketiminde %50 tasarruf sağlanmıştır (ÇBDD, 2014). Yerli sermayenin de üretim kapasitesi ve enerji tüketimi yönünden yatırım gerçekleştirme eğiliminde olduğunun göstergesi olan bu durum sektördeki değişimin yalnızca fabrika temelinde kalmadığını ve yayılma etkisi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

1983 yılında üretime başlayan ve daha sonra yerli sermaye yapısı ile üretimi sürdüren, 2007 yılında Cementerie Aldo Barbetti şirketi tarafından satın alınan Çimko Adıyaman Çimento Fabrikasının kapasitesi, yatırım sonrası iki bin ton/günden, iki bin yüz ton/güne çıkartılmıştır (ÇBDD, 2014).

Aşkale Çimento kapasite artırım yatırımlarını Van çimento fabrikasında da gerçekleştirmiştir. 2009 yılında Lafarge'dan satın aldığı tesisin kapasitesini sekiz yüz bin tondan, üç buçuk milyon tona çıkartan şirket, önemli bir yatırımda bulunmuştur (ÇBDD, 2012f). Aşkale Çimento bünyesindeki Trabzon fabrikasında da kapasite artırımında bulunmuş ve 2005 yılında TMSF'den satın aldığı fabrikanın klinker üretim kapasitesini üç yüz elli bin ton/yıldan, dört yüz bin ton/yıla çıkartmıştır. 2007 yılında ise yeni bir çimento öğütme değirmeni kurularak çimento üretim kapasitesi bir milyon iki yüz bin tona çıkartılmıştır (ÇBDD, 2012d).

Limak 2007 yılında satın aldığı fabrikaların önemli bir bölümünde kapasite artırımına gitmiştir. Şanlıurfa çimento fabrikasının kapasitesi bir milyon tonun üzerine çıkartılmıştır (ÇBDD, 2011e). Siirt Kurtalan çimento fabrikası 1998 yılında Limak tarafından satın alınmış ve 1999 yılında ikinci bir çimento değirmeni alınarak üretim sistemine dahil edilmiştir (ÇBDD, 2005b). Ergani çimento fabrikasının ise klinker üretimi bin yedi yüz ton/günden, iki bin üç yüz ton/güne çıkartılmıştır (ÇBDD, 2009c).

2007 yılında Sanko Holding – Cementerie Aldo Barbetti ortaklığı ile Kahramanmaraş'ın Narlı ilçesinde kurulan ve tek döner fırında en büyük klinker üretimine sahip fabrikası (ÇBDD, 2011d), greenfield olarak gerçekleşmiş bu anlamda yabancı sermayenin doğrudan istihdam ve kapasite yarattığı bir yatırımdır.

Yerli sermayeli bir şirket olan Aşkale Çimento 2013 yılında Gümüşhane fabrikasında günlük dört bin ton klinker üretim kapasiteli yeni hattını üretime açmıştır (ÇBDD, 2013c). Yerli sermayeli bir şirketin bu kapasitede bir yeni yatırım gerçekleştirmesi sektör açısından çok önemlidir. Bu yatırımla fabrikanın kapasitesi bir milyon tonun üzerine çıkarak optimum kapasiteyi geçmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektörüne büyük ölçüde birleşme ve satın almalar ile giriş yaptığı görülmektedir. Greenfield olarak gerçekleşen yatırımların sayısı çok azdır. Buna rağmen çok uluslu şirketlerin hem üretim biçiminin geliştirilmesi ve teknoloji seviyesinin yenilenmesi, hem de kapasite artırımı konusunda olumlu etkiler doğurduğu görülmektedir. Bu durum çok uluslu şirketlerin çimento sektöründe geçici nitelikte ve alım – satım üzerinden kar sağlama amaçlı yatırımlar gerçekleştirmediğini, çimento fiyatlarına bağlı olarak yüksek karlılık beklentisi ile ancak üretim süreçlerini

yenilemeyi de göze alacak şekilde ve kapasite artırımı da sağlayacak şekilde yatırımlar gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda sektörde gerçekleşen yatırımların kapasitenin artmasına ve üretim süreçlerinin yenilenmesine olumlu etkileri olduğu görülmektedir.

5.3.3.3.6. İnsan Kaynağını Geliştirme Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte çok uluslu şirketler, köken ülkedeki eğitim süreçlerini, ev sahibi ülkeye aktarmaktadırlar. İnsan kaynağının transferi şeklinde doğrudan bir insan kaynağı temini söz konusu olabildiği gibi, insan kaynağını geliştirmeye ilişkin eğitim süreçlerinin transferi de gerçekleşebilmektedir. Bu süreç sonunda ev sahibi ülke insan kaynağının oluşması ve geliştirilmesine katkı sağlanması söz konusu olmaktadır.

Ankara Çimento Fabrikasında 2001 yılında İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Eğitiminin verilmesi, bu konuda önemli bir veridir (ÇBDD, 2003). O tarihte henüz yasal bir zorunluluk değilken bu nitelikte bir eğitim faaliyetinin düzenleniyor olması, çok uluslu şirketlerin insan kaynağının eğitimine verdiği önemi göstermektedir. Buna ek olarak aynı fabrikada tahta eşya, cam boyama ve tenis kursları yürütüldüğü ve yalnızca çalışanların değil, çalışanların ailelerinin de bu imkanlardan yararlandığı görülmektedir. Bu durum insan kaynağının gelişiminin yalnızca çalışanlarla sınırlı kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

İnsan kaynağının gelişimi etkisi, teknolojik süreçlerin iyileşmesine paralel olarak da artmıştır. Bu çerçevede sektörün içinde yaşanmış bir örnek, gelişimin insan kaynağına ne yönde katkı sağladığını ortaya koymaktadır. 1969 yılında Büyükçekmece Çimento Fabrikasının kuruluşu sırasında Ayduk Çelenk'in yaşadığı bir anı, silonun üzerinde taşmayı kontrol için bekleyen personelin durumu merkeze bildirmek için telefon kullanmayı bilmediğini göstermektedir. 1997 yılında kendi ağzından olayı anlatan Ayduk Çelenk, bugün bir odadan bilgisayar sistemleri ile otomasyonla farin değirmeninin ve fırının idare edilebildiğini ve sektörün önemli bir aşama kaydettiğini ifade etmektedir (ÇBDD, 1997b). Sektörde yaşanan üretim süreci değişimi, insan kaynağını da geliştirmiştir. Özelleştirme ve yabancı sermaye yatırımları ile gerçekleşen bu değişimin başlangıç noktasının yabancı sermaye mi, yoksa özelleştirme mi olduğu noktasında görüş farklılıkları söz konusu olabilir, ancak her ikisinin birbirini tetiklediğini ve sektörel bir katkı doğurduğu açıktır.

Akçansa, 2016 yılında uluslararası insan yönetim ve gelişim standardı olan Investors In People'a ilk başvurusunda altın standart almayı başarmıştır (ÇBDD, 2016b). Bu standardı alan sektördeki ilk, Türkiye'deki dördüncü şirket olan Akçansa, bu standart ile insan kaynağını geliştirmeye verdiği önemi de belgelemiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının insan kaynağını geliştirme etkisinin şirketlerle sınırlı kalmaması sağlayan faaliyet, TÇMB'nin meslektaşlar buluşmalarıdır. Bu buluşmalarda sektördeki fabrikalarda çalışan insan kaynakları personelleri deneyimlerini ve karşılaştıkları sorunları paylaşmakta, iyi uygulama örneklerini birbirlerine aktarmaktadırlar. Bu sayede çok uluslu şirketlerin köken ülkeden transfer ettiği uygulama ve faaliyetler yatırımın gerçekleştiği fabrika veya şirket ile sınırlı kalmamakta ve sektöre yayılabilmektedir.

Gerçekleştirilen görüşmelerde elde edilen bilgiler, çok uluslu şirketlerin insan kaynağını geliştirme anlamında olumlu etkiler doğurduğu yorumunu güçlendirmektedir. Sektördeki insan kaynağı açısından "Lafarge'ın okul görevi üstlendiği" (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası), "sektörde bugün en üst seviyedeki kişilerin yüzde altmış, yetmiş düzeyinde yabancıda görev yaptığı" (Genel Sekreter, 16 Yıl, İşveren Sendikası) ifadeleri görüşmelerden elde edilen net cevaplardır. Beceri gelişimi ve eğitim başlığı altında değerlendirilen görüşme çıktıları doküman taramasından elde edilen bilgilerin doğrulandığını göstermektedir. Beceri gelişimi ve eğitim konusunda yapılan faaliyetler çok uluslu şirketlerin insan kaynağının gelişimine özellikle mühendis, tekniker ve yönetici pozisyonlarında büyük katkısı olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında yatırımlarla insan kaynağının gelişiminin sağlandığının en önemli göstergesi, sektörde daha önce Türkiye'de yatırımda bulunmuş çok uluslu şirketler bünyesinde çalışan personellerin bugün sektörün kilit pozisyonlarında olmasıdır. Bu anlamda özellikle Lafarge'ın sektörde bir okul olarak değerlendirildiği görülmektedir. Çok uluslu şirketlerin ve yatırımların çimento sektöründe insan kaynağının geliştirilmesi noktasında hem beyaz yakalı, hem mavi yakalı personel için olumlu etkiler doğurduğu görülmektedir.

Görüşmelerde cevaplayıcılara çok uluslu şirketlerin yönetici konumunda yerli sermayeli fabrikalara göre daha çok kişiyi istihdam edip etmediği sorulmuştur. İstihdam etkisinin nicel

boyutunda elde edilen bu bilgiye ilişkin olarak cevaplayıcılardan alınan bilgiler, bu yönde net bir değerlendirme yapılamayacağını göstermektedir. Diğer yandan bu sonucun çok uluslu şirketlerin hiyerarşik yapılanma farklılığı nedeniyle oluşmuş olabileceği değerlendirmesi de yapılmıştır (ED Müdürü, 20 Yıl, Üretici Birliği). Kurumsallığa verilen önem nedeniyle bu farklılığın oluşmuş olabileceği de bu sonucun nedenleri arasında gösterilmiştir (TİS Müdürü, 10 Yıl, İşçi Sendikası). Bu çerçevede nicel analizden elde edilen bu bilginin görüşmelerde güçlü bir şekilde ifade edilmemesi nedeniyle vurgulanmaması gerektiği ortaya çıkmıştır.

5.3.3.3.7. Sosyal Sorumluluk Bilincinin Gelişimi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile çok uluslu şirketler sosyal sorumluluk kültürünü de ev sahibi ülkeye aktarmaktadırlar. Bu sayede ev sahibi ülkedeki sosyal sorumluluk kültürünün gelişmesinin yanı sıra, yatırımların gerçekleşme biçimine göre çok uluslu şirketler ev sahibi ülkedeki sosyal sorumluluk faaliyetlerini daha yüksek düzeye çıkartabilmektedirler. Özelleştirme, birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşen yatırımlar sonrası çok uluslu şirketler ev sahibi ülkede kamuoyu baskısının azalması amacıyla bu tip faaliyetlere hız vererek şirket algısının değişmesini hedeflemektedirler. Çimento sektöründe de yatırımların özelleştirme şeklinde gerçekleşmesi nedeniyle bu yöndeki etkinin gözlenmesi beklenmektedir.

Mardin Çimento “Böbrek Sağlığımızı Korumak İçin Beslenme ve Hayat Tarzı Önerileri” konulu seminer ve bu kapsamdaki çalışmalarla Mardin’de binden fazla kişiye ulaşarak böbrek sağlığı hakkında bilgilendirmede bulunmuştur (ÇBDD, 2014). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektördeki sosyal sorumluluk faaliyetlerinin artmasına ve bu anlayışın yerli sermayeli şirketlere de sıçramasına neden olmuştur.

Oyak, çimento fabrikalarının bulunduğu on beş il, yüz yedi okul ve dört yüz yirmi sekiz öğrenci ile başlattığı proje kapsamında “Liseler Arası Matematik Yarışması” gerçekleştirmektedir (ÇBDD, 2012b). Eğitim sistemine bir katkı sağlanması ve matematiğe ilginin artırılmasına yönelik hayata geçirilen proje ile önemli bir sosyal sorumluluk gösterilmektedir.

Akçansa ile TÇMB 2011 yılında birlikte Çanakkale Ezine'ye bağlı Üvecik köyünün köy meydanını yeniden düzenlemiştir. TÇMB tarafından düzenlenen Betonart Mimarlık Yaz Okuluna katılan öğrenciler tarafından gerçekleştirilen faaliyet, Akçansa'nın işbirliği ile gerçekleştirilmiştir (ÇBDD, 2011c). Bunun yanında Akçansa, 2005 yılında gösterime giren Gelibolu Belgeselinin sponsorları arasında yer almış ve beş bin kişinin belgeseli izlemesini sağlamıştır (ÇBDD, 2006c). Akçansa bu faaliyetlerinin yanında “Yarınları Dönüştüren Çocuklar” projesiyle Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı ve Büyükçekmece Belediyesi işbirliğiyle çocukların atıkları kaynağında ayırarak dünyanın kaynaklarını koruma yönünde bilinçlenmesine katkı sağlamıştır (ÇBDD, 2015).

Çok uluslu şirketlerin sektörde sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi noktasında olumlu etkiler doğurdukları ancak yerli sermayenin de sahip olduğu fabrikalarda bu konuda faaliyetlerinin bulunduğu görülmektedir. Diğer yandan altyapı yatırımlarının hızlandırılması başlığı altında değerlendirilen faaliyetlerin sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi çerçevesinde de değerlendirilmesi gerektiği düşünüldüğünde çok uluslu şirketlerin yatırımlarının sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi noktasında da olumlu etkiler doğurduğunu söylemek mümkündür.

5.3.4. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutu ve kalitesine etkileri ile sosyo – ekonomik etkileri, doküman taraması ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yatırımların yalnızca nicel istihdam etkisinin incelenmesi halinde yatırımlara karşı bütüncül bir değerlendirme yapılamayacağı görüşünden hareketle, istihdamın nitel boyutu, kalitesi ve sosyo – ekonomik etki unsurlarının belirlenmesi ile analizin kriterleri oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kriterler üzerindeki etkilerin elde edilen bilgiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi ile sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye çimento sektöründe 1989 yılında Lafarge'ın Aslan Çimento'yu satın almasıyla başlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdamın kalitesi üzerinde olumlu etkiler doğurmuştur. Teknolojik gelişim, çevre, insan kaynakları ve eğitime verilen önemin artması yatırımların en önemli katkıları olarak gözükmektedir. Yatırımlar sonrası çok uluslu şirketlerin köken ve diğer ev sahibi ülkelerdeki fabrikalarıyla teknik işbirliği sağlama ve

insan kaynaklarının gelişimine yatırım yapma kültürünün yaygınlaşması söz konusu olmuştur (ÇBDD, 2002). Üretim süreçlerinin modernleştirilmesi ve insan kaynağının gelişimi noktasında Lafarge başta olmak üzere çok uluslu şirketlerin etkilerinin TCMB'nin faaliyetleri ile yalnızca yatırım yapılan fabrika ve şirketler bünyesinde kalmadığı ve sektöre yayıldığı da görülmektedir. Teknik işbirliği ve üretim süreçlerinin modernleştirilmesine sağlanan katkıların nicel istihdam üzerinde olumsuz sonuçları olabilecektir. Dolayısıyla bu yöndeki etki, nicel istihdamdaki azalış etkisinin nedenini oluşturabilir. Ancak bu durum sektörün gelişimi, rekabet edebilirliği ve sürdürülebilirliği ile birlikte düşünüldüğünde olumlu bir etkinin doğmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede yatırımların istihdamın kalitesine etkileri ile sosyo – ekonomik etkilerinin nicel istihdam üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen geniş çerçevede yorumlanması gerekmektedir.

Çimento sektöründeki iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşumunda, sektörün insan kaynağının sağlanması ve geliştirilmesinde, üretim süreçlerinin iyileştirilmesi noktasında Lafarge'in etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Lafarge çalışma koşullarının düzeltilmesi noktasında uluslararası ödülleri bulunan bir şirkettir. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde uluslararası arenada çalışma koşulları ve işçilerin hayat standartları çok önemsizken Lafarge 1889 ve 1900 yıllarında bu konuda uluslararası ödüller kazanmıştır. Bu ödüllerin gerekçesi, şirketin bu tarihlerde çalışanlara sağlanan konut, kantin, hastane gibi sağlık, barınma ve beslenme imkanları ve çalışma – yaşama koşullarıdır (Lafarge İnternet Sitesi, 2017). Çalışanlarına barınmak için yurt, hastane, sosyal alanlar kuran şirket, konut edinmeye katkı sağlamak için kiralık konut sistemini hayata geçirmiş, çalışma ve yaşama koşulları ile ilgili olarak öncü adımlar atmıştır. Diğer yandan Lafarge köken ülkesinde uyguladığı çalışma standartlarını ve koşullarını Türkiye'ye getirme konusunda da önemli adımlar atmıştır. Sektördeki çalışma koşulları ve dinamikleri açısından belirleyici olan Lafarge'ın etkisi, yatırımların istihdamın kalitesi üzerindeki en belirleyici etkidir. Yatırımların özellikle istihdamın kalitesi üzerine etkileri ile sosyo – ekonomik etkilerinde çok uluslu şirket bazında farklı sonuçlar doğması söz konusudur. Bu çerçevede köken ülke, çok uluslu şirketin sektördeki yeri, çok uluslu şirketin eko – sistemi bu etkilerin çok uluslu şirket temelinde farklılaşmasını sağlayan unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle istihdamın kalitesi üzerine etkiler ile sosyo – ekonomik etkiler bazında çok uluslu şirket özelinde yorumlara yer verilmiştir.

Yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi üzerine etkileri değerlendirilirken mutlaka göz önüne alınması gereken ev sahibi ülkeye bilgi transferi boyutu, Heidelberg'in yatırımlarında ön plana çıkmaktadır. Sabancı Grubu ile kurduğu işbirliği ile ev sahibi ülkeye doğrudan bilgi aktaran ve yalnızca sermaye değil, yönetim anlayışı da transfer eden şirketin sektöre kattığı pek çok değer bulunmaktadır. Ülkemizde 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu hayata geçmeden önce iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli yaklaşımları benimseyen ve uygulamaya geçiren Heidelberg, endüstrileşme sürecinde çalışanlarına köken ülkede sunduğu çalışma koşullarını Türkiye'ye transfer etmiştir. Çok uluslu şirketlerin çalışma dinamiklerini ve endüstri ilişkileri kültürünü ev sahibi ülkeye taşımaları söz konusudur. Heidelberg'in sektörün endüstri ilişkileri noktasında geldiği nokta açısından önemli katkıları söz konusudur. Diğer yandan Heidelberg'in sıfır kaza anlayışını ortağı olduğu fabrikalarda yerleştirmesi ile sektördeki iş sağlığı ve güvenliği kültürüne önemli katkıları olmuştur.

Sektörde istihdamın kalitesi üzerine etkiler değerlendirilirken ön plana çıkan iki çok uluslu şirket Lafarge ve Heidelberg olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde ilk gerçekleşen yatırımların öncül rolü ve sektörde kalıcı olmak adına bu tip faaliyetlere ağırlık verilmesi nedeniyle bu iki şirketin etkileri yoğunlaşmıştır. Bu iki çok uluslu şirket dışında da istihdamın kalitesi üzerine olumlu etkileri bulunan çok uluslu şirketler bulunmaktadır. Bu etkilerin en kapsamlısı iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürü üzerinedir. Sektörde iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşumu ve gelişiminde çok uluslu şirketlerin büyük rolü bulunmaktadır. Türkiye işgücü piyasasının ve çalışma hayatının en önemli sorun alanlarından birisi olan iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin çok tehlikeli sınıfta yer alan bir sektörde bu yönde atılan adımların önemi çok büyüktür. İş sağlığı ve güvenliği gibi hukuki düzenlemelerin tek başına sorunu çözemediği, kültür ve bilinç düzeyinin çok önemli olduğu bir alanda, çok uluslu şirketlerin köken ülkedeki yaklaşım, anlayış ve uygulamalarını Türkiye çimento sektörüne aktarmış olmaları çok önemlidir. "Ailenin" işin içine dahil edilmesinin, çalışanların evlerine mektup gönderilerek farkındalık sağlanması ve güvenlik bilincinin vurgulanmasının, iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin form ve uygulamalarının sektöre dahil edilmesinin çok uluslu şirketler vasıtasıyla gerçekleşmesi bu konudaki olumlu etkinin somut göstergeleridir. Bu çerçevede çok uluslu şirketlerin iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşumu ve gelişimindeki katkılarının istihdamın kalitesine olumlu etkilerinin en değerlisi olduğu söylenebilir.

Yatırımların sosyal diyalog ve endüstri ilişkileri üzerine etkilerin belirgin olduğu, beceri gelişimi ve eğitim konularında da çok uluslu şirketlerin olumlu etkilerinin bulunduğu görülmektedir. Sektörde çok uluslu şirketlerin insan kaynağının gelişimine etkileri çok önemlidir. Sektörün insan kaynağının önemli bir bölümü çok uluslu şirketlerde birikim elde etmiştir. Sektörün yüksek kademelerinde yer alan çalışanların çok uluslu şirket kökenli olmaları ve bu ifadenin çalışana değer kattığını vurgulayacak şekilde kullanılmış olması bu etkinin somut göstergeleridir. Bunun yanında çok uluslu şirketlerin okul görevi üstlendiğinin, insana değer vermenin çok uluslu şirketlerle sektöre dahil olan bir değer olduğunun ifade edilmesi bu yorumları güçlendirmektedir.

Bunun yanında işçi sendikalarının çok uluslu şirketlerle toplu pazarlık süreci yürütmesi ve çok uluslu şirketlerin konuya ilişkin yaklaşımlarını değerlendirme imkanı bulmuş olması da, olumlu etkiler içerisinde değerlendirilmesi gereken bir husustur. Ancak sektörde grup toplu iş sözleşmesi imzalanıyor olması sendikaların ve sendika personelinin bu deneyimi yaşamasını sınırlandırmaktadır. Çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi üzerine olumsuz bir etkisi gözlenmemiştir. Bütün bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde çok uluslu şirketlerin ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektöründe istihdamın kalitesi üzerine farklı kanallardan olumlu etkileri bulunduğu söylenebilmektedir.

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları; iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşumu ve gelişiminde öncül rol üstlenmiş, ücret ve istihdamdan sağlanan fayda konusunda ÇİTOSAN'dan gelen geleneği bozucu etki doğurmamış, çalışma süreleri ve iş ve çalışma hayatı uyumu konusunda olumsuz etkiler yaratmamış, istihdamın güvencesi ve sosyal koruma alanında bozucu lobi faaliyetleri yürütmemiş, sosyal diyalog mekanizmalarının oluşumu ve gelişiminde olumlu etkiler doğurmuş, beceri gelişimi ve eğitim konusunda sektörde öncü rol üstlenerek insan kaynağının gelişimine büyük katkı sağlamış, işyeri içi ilişkiler ve çalışma motivasyonunun artırılmasına katkı sağlamıştır. Bu somut göstergeler üzerinden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi ve nitel boyutuna etkilerinin olumlu olduğu ve bu olumlu etkinin sektöre de yayıldığı söylenebilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkilerine yönelik gerçekleştirilen ampirik çalışmaların sayısı çok azdır. Sosyo – ekonomik etkilerin

çerçevesinin çizilmesinin ve etkilerin somutlaştığı alanların belirlenmesinin güçlüğü, etkiler ile ilgili ampirik bilgi üretmenin zorluğu, etkilerin ortaya çıkmasının uzun bir süreç gerektirmesi gibi nedenler çalışma sayısının az olmasının nedenleridir. Diğer yandan yatırımlara karşı bütüncül bir tutum geliştirebilmek için istihdam üzerindeki nicel etkilerin yanı sıra istihdamın kalitesine yönelik etkiler ile sosyo – ekonomik etkilerin birlikte değerlendirilmesi çok önemlidir. Bu sayede yatırımların istihdam etkisi bütüncül bir yaklaşımla, geniş bir perspektiften değerlendirilebilmektedir.

Çalışmada yatırımların bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi amacıyla sosyo – ekonomik etkiler boyutu da incelenmiştir. Sosyo – ekonomik etkilerin literatürde en geniş anlamda yer bulduğu Yeung'un (2001) çalışmasında yer alan kriterler üzerinden Türkiye çimento sektöründeki yatırımların sosyo – ekonomik etkileri değerlendirilmiştir. Bu çerçevede sosyo – ekonomik etkilerin somutlaştırılmasında Yeung'un çalışması baz alınmıştır. Yeung'un çalışmasında yatırımların sosyo – ekonomik etkileri on başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar ekonomik yapı, ekonomik büyümenin bölgesel farklılığı, rekabet edilebilirlik, yönetim becerisi ve etkileşim, finansal yapı, altyapı yatırımlarını hızlandırma, çevre, çalışma ortamı ve endüstriyel güvenlik, göçmenlerin zihin yapısı ve ev sahibi ülke / sektör / bölgedeki zihin yapısı olarak belirlenmiştir. Türkiye çimento sektöründe bu kriterler bazında sosyo – ekonomik etkiler gerçekleşip gerçekleşmediği doküman taraması ve görüşmelerden elde edilen bilgiler vasıtasıyla incelenmiştir. Elde edilen bilgiler çerçevesinde yedi kriter üzerinde etki tespit edilmiş ve bu etkiler yorumlanmıştır.

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genel anlamda olumlu sosyo – ekonomik etkiler doğurduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan sektörün özelleştirme öncesi dönemle karşılaştırıldığında bazı noktalarda yatırımlar sonrası geriye gidişler olduğu görülmektedir. Çimento sektöründe yerli sermayeli şirketlerin bölgesel gelişmişlik düzeyini geliştirme etkisinin daha güçlü olduğu görülmektedir. Yerli sermayeli şirketler bu konuyu daha çok önemsemekte ve buna yönelik tutum ve davranış geliştirmektedir. Çok uluslu şirketler bu konuyu öncelikleri arasına almamakta ve direkt olarak bu konuda bir faaliyet gerçekleştirmemektedir. Bölgesel gelişim konusunda yatırımlar öncesi dönemde çimento sektörünün rasyonel olmayan lokasyon seçimleri ile ekonomik katkıdan daha çok bölgesel gelişme ve kalkınmayı önceleyen politikaların aracı olduğu görülmektedir. Bu yapı yatırımlar sonrası kırılmış ve rasyonel ekonomik kararların alındığı, bunun dışındaki kararların ise ancak teşvik veya sübvansiyonların etkisiyle

alınabildiği, dolayısıyla pozitivist zihniyetin hakim hale geldiği bir yapı oluşmuştur. Bu çerçevede yatırımlar sonrası çimento sektörünün bölgesel gelişim sağlama yönündeki devlet politikalarının aracı olma rolünün sonlandığını söylemek mümkündür.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevresel etkiler anlamında çok uluslu şirketlerin yürüttüğü faaliyetler çerçevesinde olumlu etkiler doğurduğu doküman taraması ve görüşmelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde tespit edilmiştir. Özellikle torbalı filtre kullanımı, atık ısıdan geri kazanım ve rezerv sahasının rehabilitasyonu konularında bu etkinin somutlaştığı görülmektedir. Bu konularda çok uluslu şirketler öncül rol üstlenmiş ve bu faaliyetlerin sektörde yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Daha sonra sektördeki yerli sermayeli çimento fabrikalarında da bu faaliyetlerin gerçekleştiği görülmektedir.

Gerçekleşen bu etkiler karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde çevresel etkiler anlamında öncül rol dışında önemli bir farklılık gözükmediği ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan görüşmelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde ÇİTOSAN kültürünün bu etkinin gerçekleşmesinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede yatırımların çevresel etkilerinin ortaya çıkmasında üstlendikleri öncül rolün sektördeki ÇİTOSAN kültürü ve bu konuda geçmişten gelen hassasiyetten kaynaklandığı yorumu güçlenmiştir. Bu noktada ortaya çıkan en önemli sonuç, yatırımların etkilerinin ev sahibi ülkeler bazında farklılaşmasının nedenlerinin bu gibi ülkeye özgü durumlar olduğudur. Bunun yanında elde edilen bulgularla, yatırımlara yönelik olarak belirlenecek tutumlar ve izlenecek politikalarla yatırımların etkilerinin kontrol edilebileceği ve yönlendirilebileceği yönündeki teorik varsayım desteklenmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektöründeki en belirgin olumlu sosyo – ekonomik etkisi, know – how transferi konusunda yaşanmıştır. Yatırımlar ile yalnızca sermaye değil, üretim bilgisi, çok uluslu şirketin köken ülkede elde ettiği deneyimler gibi pek çok bilgi de ev sahibi ülkeye gelmektedir. Türkiye çimento sektöründe Lafarge’ın köken ülkedeki araştırma laboratuvarlarının kapılarını Türkiye’deki mühendislerine açmasının bu anlamda çok önemli bir faaliyet olduğu görülmektedir. Bunun dışında ürün çeşitliliği sağlanması, alternatif yakıtlara yönelme gibi noktalarda da know – how transferinin gerçekleştiği görülmektedir. Bu çerçevede bugün Türkiye çimento sektörünün geldiği noktada çok uluslu şirketlerin önemli bir rolünün olduğu ve sektördeki bilgi transferi sağlayan hareketlilikler ve TÇMB’nin faaliyetleri ile bu bilgilerin yerli

sermayeli şirketlere de yayıldığı söylenebilmektedir. Limak ve Sabancı Gruplarının, Sanko ve Eren Holdingin Türkiye dışında çimento fabrikalarının bulunmasında sektörde gerçekleşen yatırımlarının payı olduğu ve know – how transferinin bu katkıyı doğurduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede yatırımların sosyo – ekonomik anlamda en belirgin olumlu etkilerinin know – how tranferi noktasında gerçekleştiği görülmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası çok uluslu şirketlerin faaliyetleri ile alt yapı yatırımlarını hızlandırma yönünde sosyo – ekonomik etkiler gerçekleşmektedir. Bu etkiler özellikle gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu bölgelerde önemli sonuçlar doğurmakta, bölgede yaşayan insanların refaha erişiminde olumlu katkılar sağlamaktadır. Diğer yandan çok uluslu şirketler yatırım yaptıkları bölgelerde kendilerine yönelik olumlu algı ve tutum geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla bu tip faaliyetler gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu konudaki etki doğuran faaliyetlerin çok uluslu şirketlerin yatırımlarını korumaya yönelik hamleler olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Nedeni ne olursa olsun bu yöndeki faaliyetlerin yatırım gerçekleştirilen bölge ve bu bölgede yaşayan insanlar için olumlu sonuçlar doğurması söz konusudur. Bu çerçevede Türkiye çimento sektöründeki yatırımlar sonrası çok uluslu şirketlerin alt yapı yatırımlarını hızlandırıcı etkiler doğurdukları, özellikle okul, hastane, cezaevi gibi kamusal nitelikteki binaların inşaatında önemli rol üstlendikleri görülmektedir. Diğer yandan TÇMB'nin hayata geçirdiği Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi alt yapı yatırımı olarak değerlendirilerek bu başlık altında incelenmiştir. Bu lisenin eğitim sistemine kazandırılması sektörün ara eleman açığını kapatmak için atılmış çok önemli bir adımdır. Türkiye işgücü piyasasının önemli sorun alanlarından birisi olan eğitim – istihdam ilişkisi, beceri uyumsuzluğu sorununun çözümü için sektörün sosyal taraflarından birisinin geniş bir çerçevede sorumluluk alması bu anlamda çok önemlidir. Bu kapsamda alt yapı yatırımlarının hızlandırılması çerçevesinde okul binasının eğitim sistemine kazandırılmış olması değerlendirilmiş ve bu konuda sektördeki sosyal tarafların üstlendikleri rol vurgulanmıştır. İnsan kaynağının geliştirilmesi başlığında bu yöndeki etki ayrıca incelenmiştir. Genel anlamda çok uluslu şirketlerin alt yapı yatırımlarını hızlandırıcı etkiler doğurduğu ancak yatırım tercihlerini genellikle Türkiye'nin Batı bölgelerinden yana kullandıkları için alt yapı yatırımlarını hızlandırıcı etkinin görünürlüğü ve sosyo – ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerde yaşayan insanların refaha erişimini sağlama etkisi düşük düzeyde kalmıştır. Bunun yanında doküman taramasında tespit edilen ve gerçekleştirilen görüşmelerde toplanan bilgiler çerçevesinde sosyal imkanlarda genel anlamda sektörde bir geri gidiş olduğu ve çalışanlara fabrika bünyesinde çalışanlara sosyal

imkan sağlamanın artık bir hedef olmadığı yönündeki yorumların geçerli olduğu görülmüştür. Her ne kadar çok uluslu şirketlerin sosyal imkanlar konusunda önemli faaliyetleri söz konusu olsa da, piyasa dinamiklerinin etkin hale getirilmesi etkisinin daha güçlü olduğu ve rekabet artışının sosyal imkanların azalmasına neden olduğu görülmektedir. Bu kapsamda sektörde çalışanlara yönelik sosyal imkan sağlamanın hedef olmaktan çıkmasının alt yapı yatırımlarının hızlanma etkisinin şiddetini azalttığı düşünülmektedir. Alt yapı yatırımlarını hızlandırma etkisi bakımından çok uluslu şirketlerle yerli sermayeli şirketler arasında önemli bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkilerinden know – how transferinden sonra en önemlisi, insan kaynağının geliştirilmesidir. Çok uluslu şirketlerin insan kaynağının beceri düzeyini geliştirici faaliyetlerini ev sahibi ülkeye transfer etmesi, ev sahibi ülkenin insan kaynağını olumlu yönde etkilemiştir. Bu konudaki faaliyetlerin nedeni önemli ölçüde yatırımı güvence altına almak ve ev sahibi ülkedeki şubede çalıştırılan kişilerin beceri seviyesini geliştirerek şubede yürütülen faaliyetlerin daha iyi şekilde işlenmesini sağlamaktır. Ancak hangi nedenle olursa olsun gerçekleştirilen bu faaliyetler ev sahibi ülkede insan kaynağının beceri seviyesini artırıcı etkiler doğurmuştur. Bu etkinin insan kaynağının sektördeki istihdam edilebilirliğini artırıyor olması, ayrıca sektörde işgücü hareketliliği sonrası bu yönde elde edilen bilgi, beceri ve tecrübenin de sektöre yayılması etkinin şiddetini yükseltmektedir. Bu anlamda TÇMB'nin gerçekleştirdiği Meslektaşlar Toplantılarının büyük önemi bulunmaktadır. Bu çerçevede Lafarge başta olmak üzere sektörde yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin insan kaynağının gelişimi yönünde büyük katkıları olduğu görülmektedir. Bu tespit gerçekleştirilen görüşmelerde de teyit edilmiş ve görüşmelerde bu tespiti güçlendirici yorumlarda bulunulmuştur. Bu açıdan çok uluslu şirketlerin sosyo – ekonomik etkilerin en belirginini insan kaynağını geliştirmek olarak gözükmektedir.

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkileri genel olarak değerlendirildiğinde, know – how transferi ve insan kaynağını geliştirme anlamında olumlu etkilerin somut olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanında alt yapı yatırımlarını hızlandırma, sosyal sorumluluk bilincini geliştirme gibi noktalardaki etkilerin piyasa dinamiklerinin hakim hale gelmesi etkisinin gölgesinde kaldığı, çevresel etkiler anlamında ise çok uluslu şirketlerin üstlendiği öncül rolün önemli olduğu ancak ÇİTOSAN kültürünün bu öncül etkinin doğmasına yol açan unsur olduğu

görülmektedir. Bu çerçevede yalnızca sosyo – ekonomik etkiler çerçevesinde yatırımların somut olumlu etkiler doğurduğu ancak genel anlamda piyasa dinamiklerinin etkin hale gelmesi sonucu yaşanan dönüşümün bu etkilerin de çerçevesini sınırlandırıcı ve kapsamını daraltıcı etki doğurduğu söylenebilmektedir.

6. SONUÇ

1980 yılı sonrası piyasa ekonomisi ile olan bağlarını güçlendiren ve yönünü neo – liberal politikalar olarak belirleyen Türkiye, bu süreçte ilk etapta özelleştirmelerle birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile tanışmıştır. Daha sonra özellikle ekonomi politikalarındaki değişiklikler sonrası yabancı sermaye farklı biçimlerde de Türkiye ekonomisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu süreç küreselleşmenin Türkiye ekonomisindeki izdüşümleri olarak değerlendirilebilecek pek çok gelişmeye sahne olmuştur.

Ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi olarak yorumlanabilecek (Yeldan, 2011: 13) bu süreçte, Türkiye ekonomisi de küresel ekonomik düzenin bir parçası olma yolunda tercihler kullanmış ve bu yönde politikalar geliştirmiştir. Geliştirilen bu politikalar ve ekonomi politikasında atılan adımlar, Türkiye'nin refah rejiminin çerçevesinin de bu perspektiften çizilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum, refahın işgücü piyasası üzerinden dağıtıldığı, sosyal korumanın sosyal güvenlik ekseninde belirlendiği ve sosyal yardımların hayırseverlik anlayışı çerçevesiyle sınırlı tutulduğu bir durumun oluşmasına neden olmuştur.

Bu süreçte küresel anlamda devlet müdahalesinin ortadan kalkması ile piyasa ekonomisinin herkes için en iyi sonuçları doğuracağı inancı, ideolojik olarak da hakim hale gelmiş ve toplumun değil, bireylerin var olduğu, devletin çözüm değil sorun olduğu görüşleri ön plana çıkmıştır (Buğra, 2010: 78). Bu çerçevede Keynezyen dönemin bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkan refah devleti de yaşanan bu değişimden, piyasanın ana belirleyici olarak ortaya çıkması ve hakimiyetini ilan etmesinden payına düşeni almıştır.

Refah devletinin odağı, refahtan istihdama kaymış ve istihdam yaratmak en önemli olgu haline gelmiştir. Bu dönüşüm ekonomik çerçevede yaşanan gelişmelerin, sosyal politikaya yansımaları olarak gerçekleşmiştir. Bu noktada Türkiye ekonomisinde devletin yatırımcı rolü üstlenmeyeceği, özel teşebbüsün ekonominin belirleyicisi haline geleceği bir yapının oluşturulması gerekliliği doğmuştur. Ancak tasarruf eksikliği ve sermaye yetersizliği nedeniyle bu süreç hedeflenen şekilde gerçekleşmemiştir. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, özel sermaye birikimi biçimlerine tipik bir örnek olarak Türkiye'de kapitalizmin devlet bürokrasisine rağmen değil, onun sayesinde serpilip gelişebilen bir olgu olduğunu ortaya

koymuştur (Yeldan, 2011: 104). Dolayısıyla Türkiye'deki sermaye gelişimi piyasa tarafından belirlenen ve sermayedarların becerilerine göre pay aldığı bir yapı olmaktan ziyade, bürokrasinin kararlarına göre belirlenen ve devlet ile sıkı sıkıya bağlı bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi elde ederken yatırımlarını geliştiren ve bu birikimi sağladığı sektör ve / veya bölgede uzmanlaşan büyük sermayedarların varlığı az olmuştur. Bu durum da özellikle çimento sektörünün özelleştirilmesi noktasında çok uluslu şirketlerin devreye girmesinin arka planındaki nedenlerden birisini oluşturmuştur.

Devletin ekonomideki rolünün daraltılması gerektiği yönündeki küresel ideolojinin güçlenmesi, Türkiye'nin sermaye eksikliği çekiyor olması, özel sektörün bu nedenle özellikle ölçek ekonomilerinin geçerli olduğu ve yatırımın büyük miktarda sermaye gerektirdiği alanlara yönlenebilmesi gibi nedenler bir araya gelince, toplumsal uzlaşma sağlanamasa da özelleştirme süreci gerçekleşmiştir. Özelleştirme sürecinde çimento sektörü öncelikli sektör olarak belirlenmiş ve bu çalışmanın konusunu oluşturan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Türkiye çimento sektörüne giriş yapmıştır.

Küreselleşme ve liberal politikalara eklenerek dünya piyasalarıyla bütünleşme hedefi ile başlanan süreç, yalnızca Türkiye'de değil, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda devletin sosyal politikalara ve çalışma ilişkilerine yaklaşımını dönüştürmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin tasarruf açığı nedeniyle yabancı sermayeye duydukları ihtiyaç, köken ülkelerin yatırım sürecinde ortaya koyduğu şartlar veya yatırım sonrası ev sahibi ülkeye getirdikleri anlayışın bir sonucu olarak yaşanacak değişimler, çalışma çerçevesinde vurgulanan "dibe doğru yarış" yaşanması ihtimalini doğurmuştur. Bu şekilde sonuçlar doğurmasa bile küreselleşme sonrası yaşanan süreçte, devletin ekonomik alana müdahaleden vazgeçmesi gerekliliğinin kabulü, kamu hizmetlerinin çerçevesinin daralması ve harcamalarının kısılması yönündeki hakim anlayış ve işgücünü koruyucu düzenlemelerin baskılanması ile ulusal hükümetler küresel boyuttaki politikaların uygulayıcısı haline gelmeye başlamışlardır (Koray, 2008: 108). Bu çerçevede küreselleşme sürecinin ulus devletlerin gücü ile karşılaştırıldığı pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak sosyal politikanın neredeyse, devletin küreselleşme ve sermaye karşısında ne kadar özerk kalabileceğinin göstergesi olarak ortaya çıktığının düşünölmeye başladığı (Buğra ve Keyder, 2010: 7) yönünde görüşlerin ileriye sürüldüğü bir dönem yaşanmıştır.

Bu çerçevede Türkiye ekonomisinin gelişim aşamasında bir kırılma noktasını ifade eden özelleştirme süreci, diğer yandan neo – liberal ekonomi politikalarının sosyal politikaları şekillendirmeye başlaması açısından da önemlidir. Çalışma çerçevesinde özelleştirme sürecinde yaşanan gelişmelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birlikte değerlendirilmesi bu süreçteki verilerin eksikliği ve güvenilir olmaması nedeniyle yapılamamış ancak bu süreç, tarihi gelişim açısından değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmada özelleştirme sürecinin tamamlandığı ve sektörde kamu yatırımlarının bulunmadığı 2000 yılı sonrası döneme ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuş, çimento sektörünün tarihsel süreç içerisindeki önemi ve sektörün bu süreçte şekillenen genel yapısı dikkate alınmıştır. Bu şekilde sektörün Türkiye ekonomisi açısından önemi ve yabancı sermaye açısından niçin çekici olduğu yönündeki değerlendirmelere de yer verilebilmiştir. Ayrıca Türkiye’de sosyal politikalar açısından da değişimin başladığı 2000 yılı sonrası dönemin ele alınmış olması çimento sektöründe yatırımların istihdam etkilerinin bu çerçevede de değerlendirilmesini mümkün kılmıştır.

Türkiye ekonomisinin yönünü kesin olarak neo – liberal politikalarla yana çizdiği, kararların bu çerçevede alındığı bir dönemde gerçekleşen çimento sektörünün özelleştirme sürecinde çok uluslu şirketler Türkiye’ye yatırımda bulunmuşlardır. Yatırımların ilk etapta istihdam azaltıcı yöndeki tedbirleri ve genel çerçeve olarak özelleştirmeye karşı olan görüşler nedeniyle yabancı sermaye karşıtı söylem bu dönemde ön plana çıkmıştır. Özellikle çimento sektörünün gerçeklikleri ile bağdaşmayan ancak bölgesel kalkınma hedefi ve sosyal amaçlarla kurulmuş çimento fabrikalarındaki değişimler, bu dönemde sektörün özelleştirmelerin etkileri ile ilgili pek çok çalışma için evren oluşturmasına neden olmuştur. Bu süreç sonrasında sektörde kamu yatırımlarının bulunmadığı dönemde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisine ilişkin analizlerin sayısı azalmıştır.

Bu çalışma Türkiye ekonomisinin yönü, çimento sektörünün önemi ve bu süreçte gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisini araştırması bakımından mikro temelli olmasına rağmen, genelleştirilebilecek sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bir çalışma olarak tasarlanmış ve kapsamlı bir bakış açısıyla yatırımlara karşı algı ve tutumun belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ekonomisinin büyüme ve kalkınma planında önemli bir yer tutmaya başlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirlenen amaçlara ulaşip ulaşmadığı ve Türkiye

ekonomisine katkı sağlayıp sağlamadığı, pek çok akademik çalışmada araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Bu araştırma sorularının genellikle iktisat literatüründeki çalışmalar için kaynak oluşturduğu, yatırımların istihdam etkisinin aynı ölçüde incelenmediği tespit edilmiştir. Bu durumun nedeninin, yatırımlar ile büyüme arasındaki beklenen ilişkinin, büyüme ile istihdam arasındaki olumlu ilişki sayesinde direkt olarak yatırımlar sonrası büyüme sağlanırsa istihdam açısından da olumlu katkılar doğuracağı beklentisi olduğu düşünülmektedir. Ancak, yatırımların büyüme sağlarken istihdam üzerinde aynı yönde etkiler doğurmaması ve özellikle özelleştirme sürecinde yaşanan dönüşümler bu analizlerin sınırlı kalmasına neden olmuş ve yabancı sermaye karşılığını besleyen sonuçlar üretilmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle yatırımların istihdam etkisini sosyal politika çerçevesinde, ekonomik planlara katkısı ve ekonomik sistemin işleyişine olan etkileri ile birlikte, refah ve refahın dağıtımına etkileri de düşünülerek ve yatırımların yalnızca sermaye transferi şeklinde değil, know – how, yönetim anlayışı, çalışma kültürü ve dinamiğini de ev sahibi ülkeye getirdiği varsayımıyla değerlendiren çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu varsayım ve yatırımların istihdam üzerindeki bütüncül etkileri ile birlikte sosyo – ekonomik etkilerini de kapsayacak şekilde inceleme amacını taşıyan bu çalışma, Türkiye ekonomisinin ihtiyaçları çerçevesinde bir gereklilik olarak düşünülen yatırımların sosyal politika bağlamında doğurduğu sonuçları somutlaştıran istihdam etkilerini ortaya koyarak, yatırımlara yönelik politika geliştirilmesinde bu noktaların da dikkate alınmasını sağlama gayretindedir.

Bu bağlamda, çalışma doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye çimento sektörü özelinde istihdam etkisinin, istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkileri ile birlikte ortaya konulması ile işgücü piyasası ve refah temelli politikalar özelinde yabancı sermaye yatırımlarına yönelik tutum oluşturulmasına, yatırımlardan refah ve istihdam temelinde daha yüksek katkı alınabilmesi ve yatırımların olumsuz etkilerinin doğmasının engellenmesi adına politika üretme sürecine katkı sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu amaçlar doğrultusunda öncelikle çalışmanın araştırma sorusu şekillendirilmiş ve “Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ev sahibi ülkenin istihdamı üzerindeki etkileri nelerdir?” sorusu, çalışmanın ana çerçevesini oluşturmuştur. Araştırma sorusunun altında daha somut çıktılar üretilmesi için alt araştırma soruları tespit edilmiştir. “Doğrudan yabancı sermaye yatırımların istihdamın kalitesi üzerindeki etkileri nelerdir?” ve “Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gerçekleştikleri bölgelerde ve sektörde ne yönde sosyo – ekonomik

etkiler doğurmaktadır?” soruları araştırmanın genel çerçevesinde cevap aranan diğer sorular olarak belirlenmiştir.

Araştırma sorusu çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmak amacıyla, çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Çalışmanın hipotezleri oluşturulurken, bilimsel araştırmanın mantığına uygun olarak, yanlılanabilir, nesnel ve ölçülebilir hipotezler oluşturulmuştur. “Doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdam üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır, yatırım sonrası istihdam düzeyinde düşüş yaşanmaktadır” çalışmanın ana hipotezi olarak belirlenmiştir. Kurulan bu ana hipotez, 2000 yılı sonrası Türkiye çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının net istihdam etkisinin kurulan ekonometrik model çerçevesinde analiz edilmesi suretiyle test edilmiştir. Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliğinden çalışma çerçevesinde gizlilik esasına uyulması şartıyla, fabrika ve şirket ismi paylaşılmadan temin edilen fabrika temelli veriler üzerinden panel veri analizi yöntemiyle kurulan sekiz model üzerinden hipotez test edilmiştir. Panel veri analizinde STATA 15 programı kullanılmış, Driscoll – Kray tahmin edicisi seçilmiş ve koreleasyon sağlamayan ve standart hata terimi üreten tahminler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tahminlerde, çimento üretimini belirleyen unsurların da istihdam üzerindeki etkileri test edilmiştir. Buna göre, çimento fabrikalarındaki istihdamı en güçlü olarak bir yıl önceki satışlar belirlemektedir. Diğer yandan, kapasite kullanım oranları ve üretim miktarlarının, çimento sektöründeki istihdam üzerindeki etkilerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Çimento sektörünün yapısal özelliklerinin bu sonuçlar üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Oligopolistik yapı ve çimentonun giderek stoklanabilir bir ürün haline gelmesi, dökme çimentonun payının artması gibi nedenlerle, üretim miktarının istihdam üzerinde etkisinin azaldığı düşünülmektedir.

Çimento sektöründe 2000 – 2015 yılları arasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının net istihdam üzerindeki etkilerinin tahmin edilmesi için kurulan sekiz modelde de istihdam düzeyinin yatırımlar sonrasında azaldığı tespit edilmiştir. Kurulan modellere çimento ve klinker üretim miktarları, çimento ve klinker kapasite kullanım oranları ve toplam satış değişkenleri dahil edilmiştir. Bu değişkenler çimento üretimini açıklayıcı olarak tespit edildikleri için analizlerde kendilerine yer bulmuşlardır. Diğer yandan, toplam satışlar bütün modellere bir yıl gecikmeli olarak dahil edilmiştir. Toplam satış değişkeninin üretim ve istihdam üzerindeki etkilerinin gecikmeli olarak doğacağı ve üretim üzerinden istihdam etkileneceği için bu yönde bir tercihte bulunulmuş ve istatistiki olarak anlamlı sonuçlara

ulaşmıştır. Aynı şekilde, yatırımların istihdam etkisinin de bir yıl gecikmeli olarak daha yüksek anlamlılık düzeyinde tahminlere imkan verdiği görülmüştür.

Kurulan ekonometrik modellerden, bir yıl gecikmeli olarak toplam satışlar, çimento ve klinker üretim miktarı ile bu değişkenlerin etkileşimlerinin (dummy) de yer aldığı model altının sonuçlarına göre, yatırımlar sonrasındaki bir yılda sektördeki istihdam %13,7 azalmaktadır. Bu sonuç, istatistiki olarak anlamlı ve kurulan diğer modellerle de uyumlu olduğu için çalışmanın en önemli sonucu durumundadır.

Çimento sektöründeki istihdamın yatırımlar sonrası ilk andaki etkisi olumsuz olmakla beraber, olumsuz etkinin bir yıl sonra şiddetini artırarak devam ettiği de tespit edilmiştir. Bu çerçevede yatırımların istihdam üzerindeki olumsuz etkisinin, teknolojik değişim gibi kalıcı nedenlerle gerçekleştiği ve istihdamı olumsuz etkileyen kanalların süreklilik arz ettiği görülmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektördeki en önemli etkilerinden birisinin know – how transferi sağlamak ve ürün çeşitliliğini geliştirmek olduğu tespitiyle birlikte değerlendirildiğinde ekonometrik modelin sonuçlarının sektörün sosyal taraflarından alınan görüşlerle örtüştüğü görülmektedir. Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin taranması suretiyle elde edilen bilgilerle sektörde yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin ürün çeşitliliği sağlanması ve her ne kadar çimento orta alt düzey teknoloji gerektiren bir ürün olsa da üretim teknolojisinde önemli yeniliklerin öncüsü olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit sosyal taraflarla yapılan görüşmelerde de teyit edilmiştir. Dolayısıyla, yatırımların çimento sektöründeki net istihdam azalışına neden olmasının en önemli nedeninin üretim biçimi ve teknoloji seviyesindeki artış olduğu düşünülmektedir. Yabancı sermayenin sektöre getirdiği ürün ve üretim teknolojisi bilgisi, istihdam üzerinde olumsuz etkiler doğurmuştur.

Diğer yandan, kurulan ekonometrik modellerden elde edilen sonuçlara göre, doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası çimento sektöründeki üretimin istihdamı etkileme düzeyinde düşük de olsa artış görülmektedir. Bu durum yatırımların sektördeki istihdamın üretime duyarlılığını artırdığını ortaya koymaktadır. Yatırımların, küreselleşmenin ve neo – liberal politikalara eklenmesinin en önemli simgelerinden birisi olduğu çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edilmişti. Bu sonuç, istihdamın çıktı üzerinden şekillenmesi gibi rasyonel bir işleyişin yatırımlar sonrası güçlenmesi anlamına geldiği için yapılan bu genel yorumları destekleyici bir sonuç olması bakımından önemlidir.

Çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının genel istihdam düzeyine etkilerinin yanında, eğitim düzeyine göre istihdamı nasıl etkilediği de ekonometrik model vasıtasıyla tahmin edilmiştir. Buna göre, istihdam eğitim düzeyine göre gruplandırılmış ve yönetici, mühendis, tekniker, teknisyen ve memurlar AH_1 kategorisinde, düz işçi, kalifiye işçi ve taşeron işçiler AL_1 kategorisinde değerlendirilmiştir. Yatırımlar sonrasındaki bir yılda AL_1 kategorisindeki istihdamın %10,1, AH_1 kategorisindeki istihdamın ise %27,8 azaldığı tahmin edilmiştir. Bu çerçevede yatırımların teknoloji ve yönetim bilgisi transferi düzeyinin yüksek olduğu yorumu daha da güçlenmiştir. Yatırımlar sonrasında yönetici ve memur kategorisindeki istihdamın, çok uluslu şirketlerin etkin yönetim anlayışı ve köken ülkedeki yönetim yaklaşımını yöneticileri ev sahibi ülkede bir süre görevlendirmek suretiyle ev sahibi ülkeye transfer ettiği ve bu şekilde yönetici sayısının azaldığı düşünülmektedir. Bunun yanında teknoloji düzeyinin artması ile mühendis ve teknik eleman sayısında da azalma yaşanmaktadır. Diğer yandan, yatırımlar sonrası istihdamdan en çok etkilenen kesimin yönetici, mühendis ve teknik elemanlar olması, yatırımların eğitim düzeyi yüksek kişilerin istihdamını daha düşük düzeyde etkilediği sonucuna ulaşan diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır. Söz konusu sonucun güvenilirliğini zedeleyen önemli bir etken, TÇMB'nin verilerindeki sınıflandırmanın çimento fabrikalarının kendi değerlendirmeleri üzerinden şekillenmesidir. Dolayısıyla toplam veriler tutarlı olsa bile, istihdamın mesleki dağılımı farklı olabilmektedir. Bu nedenle yatırımların eğitim düzeyi düşük olan grubun istihdamını düşük düzeyde azaltırken, eğitim düzeyi yüksek olan mühendis, teknik elemanların istihdamını daha yüksek düzeyde azalttığı sonucunun güçlü bir şekilde yorumlanması mümkün değildir.

Çalışmadan elde edilen yatırımların çimento sektöründeki istihdamı olumsuz etkilediği sonucu, daha önce Türkiye özelinde yapılan diğer çalışmaların sonuçları ile benzer doğrultudadır. Bununla birlikte çalışmadan elde edilen sonuçların sekiz farklı modelden elde edilmesi ve modellere dahil edilen değişkenlerin yatırımlar sonrası üretimi ve istihdamı etkileme düzeylerini de analiz etmiş olması, çalışmanın sonuçlarının güvenilirliğini artırmaktadır. Bu noktada çalışmada kullanılan verilerin fabrika temelli olması ve on altı yıl gibi uzun bir süreyi kapsamaması da çalışmayı kıymetli hale getirmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründeki net istihdam etkisinin ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen panel veri analizi çerçevesinde kurulan sekiz modelde de yatırımlar sonrası istihdamın azaldığı tahmin edilmiştir. Bu durum yatırımların

istihdam yaratmadığını, buna ek olarak gerçekleştirilen kapasite artışları ve sayısı az da olsa yeni yatırımlara rağmen istihdamın azaldığını ortaya koymaktadır. Sektördeki toplam istihdam rakamlarının da analize konu olan dönemde azaldığı düşünüldüğünde, istihdamdaki azalışın tamamen yatırımlara mal edilemeyeceği görülmektedir. Ancak bu eğilimin yatırımlar sonrası hızlanması ve yatırımların bu durumu güçlendirici etkiler doğurması söz konusudur.

Elde edilen sonuçlar doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çimento sektöründe istihdam üzerinde olumsuz etkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç konuyla ilgili gerçekleştirilen diğer çalışmaların sonuçları ile uyum göstermektedir. Birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu şeklindeki genel sonuçlar, bu çalışmanın sonuçları ile de desteklenmiştir. Etkilerin yatırım gerçekleştikten bir yıl sonra çok daha yüksek düzeyde gerçekleştiği de görülmektedir. Buna ilave olarak çimento sektöründeki istihdamın toplam satışlara değil, üretim miktarlarına duyarlı olduğu tespit edilmiştir. Bu duyarlılık doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonrası artmıştır. Bu durum yatırımların sektördeki üretim kararlarını değiştirici etki doğurduğunu da ortaya koymaktadır.

Yukarıda ifade edilenler kapsamında yalnızca net istihdam etkisi bakımından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörde olumsuz etkiler doğurduğu söylenebilmektedir. Ancak yatırımlara karşı tutum geliştirilirken çalışmanın daha önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere yalnızca net istihdam etkisine göre karar verilmemelidir. İstihdamın nitel boyutu ve kalitesi üzerine etkiler ile sosyo – ekonomik etkiler birlikte değerlendirilmeli ve bu etkilerin bütünü üzerinden bir tutum belirlemesi gerçekleştirilmelidir. Bu gereklilik göz önünde bulundurularak çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın nitel boyutu ve kalitesi üzerine etkileri ve sosyo – ekonomik etkileri de değerlendirilmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın yalnızca nicel boyutuna değil, nitel boyutuna da etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerin “dibe doğru yarış” kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi söz konusudur. Bu çerçevede çalışmanın teorik bölümünde “dibe doğru yarış” kavramı tanımlanmış ve bu sürecin nasıl ilerlediği ifade edilmiştir. Türkiye çimento sektöründe gerçekleşen yatırımların bu yönde bir etkisinin olup olmadığı doküman taraması ve görüşmelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde yorumlanmıştır.

Türkiye çimento sektörüne kapsamlı doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişi özelleştirme süreci ile birlikte gerçekleşmiştir. 1989 yılında başlayan özelleştirme süreci ile birlikte sektör yeniden yapılanmaya başlamıştır. Sektördeki yatırımlar teorik çerçeve bölümünde ifade edilen şekilde genellikle greenfield yatırımlar ve kamu otoritesi ile gerçekleşen müzakereler sonucu gerçekleşmediği için, yatırımların Türkiye'nin refah rejimini değiştirici etki doğurmamıştır. Bunun yanında “dibe doğru yarışa” neden olduğunu da söylemek mümkün değildir. Diğer yandan yatırım sonrası istihdamdaki azalmalar, verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar sonrası istihdam düzeyinin azalması nedeniyle gerçekleşmesine rağmen çok uluslu şirketlere karşı olumsuz bir tutumun oluşması sonucunu doğurmaktadır. Oluşan bu tutumun yatırımlar ile olan ilişkisinin sorgulanması için özelleştirme sonrası yerli sermaye tarafından satın alınan fabrikalardaki değişimin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Özelleştirme sürecinde yerli sermayenin satın aldığı fabrikalarda da üretim süreçlerinin yenilediği ve istihdam düzeyinin azaldığı görülmektedir. Bu benzeşme, istihdam düzeyindeki azalmanın yatırımlara ve çok uluslu şirketlere mal edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Ancak, 1989'da başlayan sektörün özelleştirilmesi süreci sonrasında gerçekleşen yatırımların farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. Çimento sektöründe özelleştirme süreci sonunda gerçekleşen yatırımlar “dibe doğru yarış” etkisini tek başına gerçekleştirilmemekle birlikte, çok uluslu şirketin kökenine göre çimento dışındaki sektörlerde planlanan yatırımlarla birlikte bu etkinin doğması söz konusu olabilmektedir. Özellikle Almanya kökenli çok uluslu şirketlerin Türkiye işgücü piyasasında esnekleşmenin yaygınlaşması ve çalışma sürelerinin esnetilmesine yönelik önemli faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Bu faaliyetler köken ülkenin hukuki çerçevesinin altında bir yapının istendiği ve buna ilişkin lobi faaliyetlerinin yürütüldüğünü düşündürmektedir. Çimento sektöründe tek başına gerçekleşmeyen bu etki, sektörde yatırım gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin Türkiye'deki başka yatırımları ile birlikte hareket ederek önemli bir güç haline gelmesi ile doğabilmektedir. Diğer yandan, lobi faaliyetleri genel anlamda yatırım gerçekleşmeden önce yürütülebildiği gibi yatırım sonrasında da yürütülebilmektedir. Çimento üretiminde pazara yakınlık önemli bir husus olduğu için, yatırım gerçekleştikten sonra Türkiye'ye komşu ülkelerdeki yatırım alternatifleri üzerinden lobi faaliyetlerinin genişletilmesi veya köken ülkenin Türkiye'deki diğer çok uluslu şirketleri ile birlikte ekonomik veya siyasi bir tehdit algıladığı tutumu üzerinden bu etkinin gerçekleşmesi mümkündür. 2017 yılında Türkiye ile Almanya arasında yaşanan siyasi gerginlik, Türkiye çimento sektöründe üretimde bulunan ve Türkiye'nin en yüksek kapasiteli çimento fabrikasının ortağı konumunda olan Heidelberg'in Türkiye

pazarındaki geleceğini de tartışma konusu yapmıştır. Heidelberger Çimentonun CEO'su Bernd Scheifele, bir açıklama yaparak, "Türkiye ile Almanya arasındaki gerilimin ardından Türkiye'deki gelişmeleri yakından izlediklerini, iki ülkedeki seçimler nedeniyle artan gerilim yüzünden fırsatlar olmasına rağmen şu anda Türkiye'ye yatırım düşünmediklerini" belirtmiştir (Businessht İnternet Sitesi, 2017). Bu somut örnek çok uluslu şirketlerin yatırım kararlarının önemli ölçüde ekonomik ve rasyonellik üzerinden şekillendiğini ancak bazı durumlarda siyasi tutum ve gelişmelerin, yatırımın gerçekleştiği sektör veya bölgedeki koşullardan bağımsız olarak sermayenin güvenliğini tehdit eden veya etmeyen siyasi koşulların da göz önüne alınarak karar verilebildiğini göstermektedir.

Bununla birlikte sektörde gerçekleşen yatırımlar ile birlikte Türkiye ekonomisinin neo – liberal ekonomi politikalarına ve küresel ekonomik sisteme eklenme sürecinin hızlandığı, piyasanın ekonomik belirleyiciliğinin arttığı, refaha erişim noktasında istihdam odaklı bir yapısı bulunan Türkiye'de devletin istihdam kapasitesinin azaldığı ve ekonomik sistemdeki rolünün daraldığı, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi adına alınan yatırım kararlarının sayıca azaldığı ve bu kararları alabilecek ortamların sınırlandığı ve genel olarak ekonomi ve sosyal politika bileşenlerinde değişim yaşandığı görülmektedir. Çimento sektöründe gerçekleşen yatırımların istihdamın nitel boyutunda en önemli etkilerinin bu paradigma değişimi olduğu düşünülmektedir. Bu etkilerin yaşanmasında Türkiye çimento sektöründeki yatırımların özelleştirme süreci sonrasında da devam etmesi, yatırım yapan çok uluslu şirketlerin köken ülkelerinin farklılaşması, sektörün yüksek kar hedefi sunan yapısı, sektördeki üretim ve ihracat rakamlarındaki olumlu gelişimi, Avrupa ve Dünya pazarındaki önemli pozisyonunu koruması ve geliştirmesi ile kişi başına çimento tüketiminin doyuma ulaşmış olmasına rağmen Türkiye'nin büyüme stratejisinde inşaat sektörünün üstlendiği rolün ve hayata geçirilen inşaat temelli büyük projelerin, Ortadoğudaki siyasi çalkantılar sonrası istikrarın sağlanması ile birlikte inşaat sektöründe beklenen büyümeye dahil olmayı sunan Türkiye'nin coğrafi konumunun önemi büyüktür. Sektörde gerçekleşen yatırımların yerli sermayeye önemli bir bilgi birikimi ve sektörel beceri kazandırması ve bu sayede yerli sermayenin çimento sektöründe başta Türkiye'ye yakın bölgelerde olmak üzere Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapar hale gelmesi ve çok uluslu şirket olması söz konusu olmuştur.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi üzerine etkileri, çalışmanın teorik çerçeve bölümünde ifade edildiği üzere, yatırımların istihdam üzerinde farklı etkiler

doğurabildiği ve istihdam azalışı söz konusu olsa dahi istihdamın bileşenleri üzerinde olumlu etkiler doğabileceği teorik varsayımı nedeniyle çalışmada analiz edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle istihdamın kalitesi kavramı tanımlanmış ve istihdamın kalitesinin ölçümünü gerçekleştiren kurumların bu konudaki ölçüm yöntemleri incelenmiştir. Birleşmiş Milletler'in istihdamın kalitesi ölçümünde belirlediği kriterler çalışma kapsamında elde edilebilecek bilgiler çerçevesinde analize imkan tanıdığı için tercih edilmiş ve bu kapsamda Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin tüm sayıları taranarak istihdamın kalitesi üzerine etkiler hakkında bilgi toplanmıştır. Toplanan bilgiler çerçevesinde gerçekleştirilen yorumların güvenilirliğinin artırılması için sosyal taraflarla gerçekleştirilen görüşmelerde bu yönde sorular cevaplayıcılara sorulmuş ve yorumlar gözden geçirilmiştir.

Türkiye çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi üzerindeki en önemli etkisinin iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürünün oluşumu ve gelişimi noktasında yaşandığı görülmektedir. Sektörde yatırımda bulunan çok uluslu şirketlerin köken ülkedeki iş sağlığı ve güvenliği konusundaki deneyim, kültür ve uygulamalarını Türkiye'ye aktarmak noktasında cömert davrandıkları görülmüştür. Bu çerçevede çok uluslu şirketlerin genel yaklaşımı oluşturduğu ve bu yaklaşımın ÇİTOSAN'dan gelen kültüre sahip yerli sermayeli şirketler tarafından da benimsenerek sektöre egemen hale geldiğini söylemek mümkündür. Çok uluslu şirketlerin öncül rolünün çok önemli olduğu tespit edilmiştir. Özellikle "aile"nin işin içine dahil edilmesi, işçilerin evlerine mektup gönderilerek iş sağlığı ve güvenliği konusunda farkındalık yaratılması gibi uygulamalar bu anlamda önemli etkiler doğurmuştur.

Teorik olarak ev sahibi ülke sendikalarının çok uluslu şirketlerle toplu iş sözleşmesi imzalayarak ve çok uluslu şirketler ile bu süreçte bir arada bulunarak deneyim kazanacağı ve bu sayede bilgi ve tecrübelerini artıracacağı varsayımı, çimento sektöründe grup toplu iş sözleşmesi imzalanıyor olması nedeniyle çalışma çerçevesinde doğrulanamamıştır. Bu durum istihdamın kalitesi üzerine teorik olarak beklenen bir etkinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Diğer yandan, yatırımlar sonrası çok uluslu şirketlerin dahil olduğu sektörde sakin bir endüstri ilişkileri iklimi sürmüş, çok uluslu şirketler bu kapsamda olumsuz bir etki doğurmamıştır.

Yatırımların istihdamın kalitesi üzerine önemli bir diğer etkisi beceri gelişimi ve eğitim noktasında olmuştur. Çok uluslu şirketlerin yatırımda buldukları ülkede yerli sermayeli

şirketlere oranla işgücünün eğitime ve beceri gelişimine daha fazla zaman ayırdığı bilinmektedir. Bu varsayım çimento sektörü için doğrulanmış ve çok uluslu şirketlerin sektöre bu anlamda önemli değerler kattığı tespit edilmiştir.

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları; iş sağlığı ve güvenliği bilincinin oluşumu ve gelişiminde öncül rol üstlenmiş, ücret ve istihdamdan sağlanan fayda konusunda ÇİTOSAN'dan gelen geleneği bozucu etki doğurmamış, çalışma süreleri ve iş ve çalışma hayatı uyumu konusunda olumsuz etkiler yaratmamış, istihdamın güvencesi ve sosyal koruma alanında bozucu lobi faaliyetleri yürütmemiş, sosyal diyalog mekanizmalarının oluşumu ve gelişiminde olumlu etkiler doğurmuş, beceri gelişimi ve eğitim konusunda sektörde öncü rol üstlenerek insan kaynağının gelişimine büyük katkı sağlamış, işyeri içi ilişkiler ve çalışma motivasyonunun artırılmasına katkı sağlamıştır. Bu somut göstergeler üzerinden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdamın kalitesi ve nitel boyutuna etkilerinin olumlu olduğu ve bu olumlu etkinin sektöre de yayıldığı söylenebilmektedir. Bu çerçevede yatırımların yalnızca nicel istihdam etkisi değerlendirilerek yatırımlara karşı tavır oluşturulmaması gerektiği düşüncesi desteklenmiştir. Türkiye çimento sektöründe istihdamı azaltıcı etki doğuran yatırımlar, istihdamın kalitesi anlamında olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Çalışmada yatırımların sosyo – ekonomik etkileri de değerlendirilmiş ve öncelikle sosyo – ekonomik etkilerin kriterleri belirlenmiştir. Kriterler belirlenirken literatürde bu konuda yer alan en kapsamlı çalışma olan Yeung'un (2001) çalışmasındaki kriterlerden Türkiye çimento sektöründe gerçekleştiği tespit edilenler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme yapılması için sektördeki gelişmelerin en kapsamlı şekilde yer aldığı Çimento ve Beton Dünyası Dergisinin Kasım – Aralık 2017 sayısına kadar ki bütün sayıları taranmıştır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde gerçekleştirilen yorumlar sosyal taraflarla gerçekleştirilen görüşmelerde cevaplayıcıların görüşlerine sunulularak ikinci bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Türkiye çimento sektöründeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyo – ekonomik etkileri genel olarak değerlendirildiğinde, know – how transferi ve insan kaynağını geliştirme anlamında olumlu etkilerin somut olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun yanında alt yapı yatırımlarını hızlandırma, sosyal sorumluluk bilincini geliştirme gibi noktalardaki etkilerin piyasa dinamiklerinin hakim hale gelmesi etkisinin gölgesinde kaldığı,

çevresel etkiler anlamında ise çok uluslu şirketlerin üstlendiği öncül rolün önemli olduğu ancak ÇİTOSAN kültürünün bu öncül etkinin doğmasına yol açan unsur olduğu görülmektedir. Bu çerçevede yalnızca sosyo – ekonomik etkiler çerçevesinde yatırımların somut olumlu etkiler doğurduğu ancak genel anlamda piyasa dinamiklerinin etkin hale gelmesi sonucu yaşanan dönüşümün bu etkilerin de çerçevesini sınırlandırıcı ve kapsamını daraltıcı etki doğurduğu söylenebilmektedir.

Türkiye çimento sektöründe 2000 – 2015 yılları arasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdamın nicel ve nitel boyutu, istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkileri ile birlikte geniş kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda; yatırımların istihdamı azaltıcı etki doğurduğu, “dibe doğru yarışa” neden olmadığı, bu anlamda bu konudaki “geleneksel hikmet’in” çimento sektörü özelinde gerçekleşmediği, yatırımların “regime shopping” (Çok uluslu şirketlerin istihdam ve çalışma mevzuatı nedeniyle yatırımda bulunacakları ülkeyi seçmeleri) amacıyla gerçekleşmediği, istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik anlamdaki etkilerinin de olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede yatırımların yalnızca nicel istihdam etkisi üzerinden politika geliştirilmemesi gerektiği çalışmanın en önemli sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında akademik alanda iktisat disiplininin bu konudaki çalışmalarının sosyal politika disiplininin yaklaşımları ile desteklenmesi gerektiği, yalnızca istihdam üzerinden refaha erişim perspektifi ile değil, refaha erişim kanallarını geliştirici, istihdamın kalitesi üzerine etkiler ile sosyo – ekonomik etkilerin de dikkate alınması gerektiği çalışma sonucunda elde edilen sonuçların işaret ettiği en önemli noktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye gibi gelişmekte olan ve sermaye eksikliği çeken ülkeler için çok önemli bir entrüman olduğu açıktır. Diğer yandan yatırımlar, aynı zamanda deregülasyonun, esnekleşmenin, piyasa dinamiklerinin etkin hale gelmesinin en önemli nedeni ve küreselleşmenin somutlaşmış halidir. Bu enstrümandan ev sahibi ülkenin elde ettiği katkılar bütüncül olarak değerlendirildiğinde ev sahibi ülkenin yatırım biçiminden başlayarak kapsamlı bir politika bileşeni üzerinden yatırımlara ilişkin tutum geliştirilmesinin etkileri farklılaştırdığı görülmektedir. Akademik literatürde konuyla ilgili gerçekleştirilen çalışmaların farklı sonuçlara ulaşması bu tespiti güçlendirmektedir. Ev sahibi ülkenin istihdam üzerinden refah dağıtım perspektifini benimsemesi halinde istihdam artışı sağlayacak alanları yatırımlara açmasının ve bu çerçevede yatırımlara yönelik politika geliştirilmesinin istihdam artışı sağlayabileceği öngörülmektedir. Yatırımların piyasa

dinamiklerini etkin hale getirme konusundaki belirgin etkisinin bu çerçevede workfare (istihdam üzerinden refah sağlayıcı kamu politikalarını) güçlendirdiği görülmektedir. Bu kapsamda yatırımlara yönelik politika belirlenirken istihdam üzerinden refaha erişimin artırılması hedeflenmiş ise istihdam artışının sosyal politika anlamında olumlu sonuçlar doğurmamış olabileceği dikkate alınmalıdır. Yatırımların doğası gereği kar odaklı yapısı, ev sahibi ülkenin ücretler üzerinden refah dağıtım politikasının kaynağını yatırımlara teslim etmesi ve yatırımların da piyasa merkezli kararlar alma mantığı nedeniyle piyasa toplumunun güçlenmesi sonucunun doğacağı açıktır. Bu çerçevede yatırımların yalnızca iktisadi bakış açısıyla ve istihdam artışı veya azalışı üzerinden değerlendirilmesi sosyal politika literatürü için eksik değerlendirmeler yapılması anlamına gelecektir. Çalışmada bütüncül bir bakış açısıyla ve sosyal politika literatürünün kavramsal çerçevesi içinde bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye çimento sektöründe 2000 – 2015 döneminde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam azalışı sonucunu doğurmuş, ancak çimento sektöründe bir “dibe doğru yarış” etkisi gerçekleştirilmemiştir. Bu tespit yalnızca çimento sektöründeki yatırımlar üzerinden yapılmıştır. Diğer yandan, yatırımların istihdamın nitel boyutunda olumlu etkileri bulunduğu gibi, istihdamın kalitesi ve sosyo – ekonomik etkilerinin de olumlu olduğu görülmüştür.

Türkiye ekonomisinin büyüme ve kalkınma planlarında önemli bir yer tutmuş ve halen tutmakta olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bütün etkileri ile değerlendirilmesi ve bu değerlendirmelerin sonuçlarına göre politika geliştirilmesi gereken bir ekonomik enstrümandır. Diğer yandan ekonomik bir enstrüman olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, çok uluslu şirketler üzerinden yalnızca yatırımlarını değil, pek çok unsuru ev sahibi ülkeye transfer etmektedir. Bu unsurların tamamı üzerinden bir değerlendirme yapıldığında ev sahibi ülkenin politika bileşenlerinin geniş kapsamlı olması gerektiği görülmektedir. Dünya ekonomisinin küreselleşme sonrası neo – liberal ekonomi politikaların egemenliğinde bir seyir izlediği dönemde Türkiye, çimento sektörü başta olmak üzere kamu yatırımlarının bulunduğu sektörler üzerinden doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile bir etkileşime girmiştir. Bu çerçevede çalışmanın evreninin Türkiye ekonomisinin o dönemki adımlarının değerlendirilmesine de imkan tanınması söz konusudur. Türkiye çimento sektöründeki yatırımlar sosyal politika literatürünün kavramsal çerçevesi ve bakış açısıyla değerlendirildiğinde, sektörün ve Türkiye ekonomisinin yatırımlardan olumlu katkılar sağladığı görülmektedir. Ayrıca sosyal politika açısından yalnızca Türkiye çimento sektörü ve bu çalışmanın sonuçları üzerinden söylenemeyecek olmakla birlikte bu

süreçte gerçekleştirilmiş diğer çalışmaların sonuçları ile birlikte, piyasa dinamiklerinin hakim hale gelmeye başladığı, refahın dağıtımının önemli ölçüde işgücü piyasasına bırakıldığı, piyasa toplumu olma yolunda önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Yatırımların da belirlenen ekonomi politikaları çerçevesinde bu süreci desteklemesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, piyasa dinamiklerinin etkin hale geldiği, piyasa toplumuna doğru evrilmiş bir ekonomik yapıda, sosyal politikaların güçlenmesi gerektiği, yeni ekonomik düzene adapte olma noktasında yeni politikalara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Neo – liberal politikalara eklenmiş ve yönünü bu doğrultuda belirlemiş Türkiye’de ekonomi politikalarında bir dönüşüm yaşanmayacak ise sosyal politikaların ekonomi politikalarının yarattığı tahribatı düzeltici, refahı artırıcı ve refahın dağıtımını adilleştirici düzenlemelerle varlığını sürdürmesi ve kapsama alanını genişletmesi gerekmektedir. Yeni ekonomide işgücünün ve ekonominin küresel boyutta rekabet edebilir hale gelmesi ve toplumun geleceğinin güvence altına alınabilmesi için çimentonun ana maddesi olduğu inşaat sektörü dışındaki sektörlerde de yatırımlara ve sermaye eksikliği söz konusu ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak bu sayede beceriye dayalı yeni ekonomide işgücünün ve toplumun geleceği güvence altına alınabilecek ve refah dağıtımını için toplam fayda artırılacaktır. Bu kapsamda sosyal politikalara olan ihtiyacın artacağı öngörüldüğü için, ekonomi politikalarının ve yatırımlara karşı izlenecek tutum, algı ve politikaların da bu çalışma ve konuyla ilgili diğer çalışmaların sonuçları üzerinden ev sahibi ülkeye katkılarını artıracak şekilde geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Açıklan, S., Ünal, S. (2008). *Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları global ve yerel faktörlerin türkiye üzerindeki göreceli etkisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, s. 16 – 17.
- Agarwal, J. P. (1996). *Does foreign direct investment contribute to unemployment in home countries? An empirical survey* (No. 765). Hamburg: Kiel Working Paper, s. 29.
- Agarwal, J. P. (1997). Effect of foreign direct investment on employment in home countries. *Transnational Corporations*, 6, 1-28.
- Alp, A. (2000). *Finansın uluslararasılaşması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 185.
- Alpar, C. ve Ongun, M.T. (1985). Dünya ekonomisi ve uluslararası ekonomik kuruluşlar. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, Yayın No:1985/3, s.89.
- Altın, S., Mintemur, İ. ve Kayış, U. (1995). *Çimento sektöründe özelleştirmenin etkisi*. Çimento Sempozyumunda sunuldu, Ankara, s. 54-78.
- Anadolu Üniversitesi. (2004). *İktisat teorisi*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 96.
- Andersen, P. S. and Hainaut, P. (1998). *Foreign direct investment and employment in the industrial countries* (No. 61). Basle: Bank for International Settlements, Monetary and Economic Department Working Paper, s. 15.
- Arıkan, D. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul: Arıkan Basım Dağıtım, s. 6.
- Arıöz, Ö. ve Yıldırım, K. (2012). Türkiye’de Çimento Sektöründeki Belirsizlikler ve Türk Çimento Sektörünün SWOT Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(32). 173 – 190.
- Aron, R. (1997). *Sanayi toplumu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 55.
- Aslan, M. ve Aslan, H. K. (2008). Türkiye’de 1963-2006 döneminde kamu ve özel sektör ücretleri üzerine ampirik bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 29.
- Assaf Razin, “Foreign Direct Investment Contribution to Capital Flows And Investment in Capacity, National Bureau of Economic Research Working Paper Series No: 9204, 2002, s. 4.
- Bağrıaçık, R., Budak, A. ve Oral, E. L. Türkiye Çimento Sektöründeki Rekabet Analizi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 28(1), 89-100.
- Baldwin, R. E. (1994). *The effects of trade and foreign direct investment on employment and relative wages* (No. w5037). Cambridge: OECD Economic Studies No: 23, s. 31.

- Baldwin, R. E., Forslid, R. and Haaland, J. (1995). *Investment creation and investment diversion: simulation analysis of the single market programme* (No. w5364). Cambridge: CEPR Discussion Papers 1308, s. 34.
- Baltagi, B. H. (2008). Econometric analysis of panel data. *Econometric Theory*, 3(5), 747-754.
- Başaran, E. ve Turunç, N. (1995, 16 – 17 Kasım). *Türkiye’de Çimento Sektörü’nün Durumu*. Çimento Sempozyumunda sunuldu, Ankara.
- Batmaz, N. ve Tunca, H. (2005). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye (1923-2003)*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 5.
- Bellak, C. and Alzinger, W. (1999). *Direct Versus Indirect FDI: Impact On Domestic Exports And Employment*. Working Papers geewp09, Vienna University of Economics and Business Research Group: Growth and Employment in Europe: Sustainability and Competitiveness.
- Blomström, M., Fors, G. and Lipsey, R. E. (1997). Foreign direct investment and employment: home country experience in the United States and Sweden. *The Economic Journal*, 107(445), 1787-1797.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2011). Doğrudan yabancı yatırımları açıklayan teoriler üzerine bir inceleme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 48(555), 49 – 64.
- Buchholz, T.G. (2005). *Ölü iktisatçılardan yeni fikirler, modern ekonomik düşünceye giriş*. Ankara: Adres Yayınları, s. 48, 104, 252.
- Bülbül, O. G. ve Emirmahmutoğlu, F. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 205-238.
- Caves, R. E., Frankel, J. A. and Jones, R. W. (1990). *World trade and payment*. ABD: Pearson, s. 279-416.
- Caves, R.E. (1982). *Multinational enterprise and economic analysis*. ABD: Cambridge University Press, s. 3 – 141.
- Christian Bellak - Wilfried Alzinger, "Direct Versus Indirect FDI: Impact On Domestic Exports And Employment," Working Papers geewp09, Vienna University of Economics and Business Research Group: Growth and Employment in Europe: Sustainability and Competitiveness, 1999, s. 78.
- Cömert, F. (2000). İstihdam sorunu ve yabancı sermaye. *Hazine Dergisi*, 12(13), 2-27.
- Çakmak, E. H. ve Zaim, O. (1992). privatization and comparative efficiency of public and private enterprise in Turkey The Cement Industry. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 63(2), 271-284.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2006). *ÇSGB İş Teftiş Kurulu Çimento Fabrikalarında İş Sağlığı ve Güvenliği Denetim Projesi Genel Değerlendirme Raporu*, Ankara: İş Teftiş Kurulu Yayın No: 12, s. 74.

- Çelenk A. ve Peker, S. (1999). *Çimentonun tarihçesi ve Türkiye çimento sektörü, 1912 – 1999*. İstanbul: Sabancı Holding Yayınları, s. 9.
- Çelenk, A. (1997). Türkiye’de çimento sektörünün dünü, bugünü, yarını. *Çimento ve Beton Dünyası Dergisi*, 5, 37.
- Çetinkaya, M. (2004). Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörel dağılımının önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 248.
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 100, Kasım – Aralık 2012 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 100, Kasım – Aralık 2012 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 68, Temmuz – Ağustos 2007.
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 68, Temmuz – Ağustos 2007 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 71, Ocak – Şubat 2008 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 74, Temmuz – Ağustos 2008 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 75, Eylül – Ekim 2008 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 75, Eylül – Ekim 2008 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 79, Mayıs – Haziran 2009 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 80, Temmuz – Ağustos 2009 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 82, Kasım – Aralık 2009 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 84, Mart – Nisan 2010 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 89, Ocak – Şubat 2011 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 92, Temmuz – Ağustos 2011 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 92, Temmuz – Ağustos 2011 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 93, Eylül – Ekim 2011 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 93, Eylül – Ekim 2011 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 93, Eylül – Ekim 2011 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 93, Eylül – Ekim 2011 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 94, Kasım – Aralık 2011 (e).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 95, Ocak – Şubat 2012 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 95, Ocak – Şubat 2012 (d).

- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 95, Ocak – Şubat 2012 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 96, Mart – Nisan 2012 (e).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 97, Mayıs – Haziran 2012 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 97, Mayıs – Haziran 2012 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 97, Mayıs – Haziran 2012 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 97, Mayıs – Haziran 2012 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 98, Temmuz – Ağustos 2012.
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 98, Temmuz – Ağustos 2012 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 98, Temmuz – Ağustos 2012 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: , Sayı: 99, Eylül – Ekim 2012 (f).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 91, Mayıs – Haziran 2001 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 91, Mayıs – Haziran 2001 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 91, Mayıs – Haziran 2011 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 91, Mayıs – Haziran 2011 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 101, Ocak – Şubat 2013 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 101, Ocak – Şubat 2013 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 101, Ocak – Şubat 2003 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 102, Mart – Nisan 2013 (e).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 103, Mayıs – Haziran 2013 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 103, Mayıs – Haziran 2003 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 103, Mayıs – Haziran 2013 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 104, Temmuz – Ağustos 2013 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 104, Temmuz Ağustos 2013 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 106, Kasım – Aralık 2013 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 107, Temmuz – Ağustos 2013. (a)
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 107, Ocak – Şubat 2014 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 108, Mart – Nisan 2014.

- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 108, Mart – Nisan 2014 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 108, Mart – Nisan 2014 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 108, Mart – Nisan 2014 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 108, Mart – Nisan 2014 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 108, Mayıs – Haziran 2014 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 109, Mayıs – Haziran 2014 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 110, Temmuz – Ağustos 2014 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 110, Temmuz – Ağustos 2014 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 7, Haziran 1997 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 2, Sayı:11, Şubat 1998 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 2, Sayı:8, Ağustos 1997 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 113, Ocak – Şubat 2015 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 113, Ocak – Şubat 2015 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 114, Mart – Nisan 2015 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 114, Mart – Nisan 2015 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 116, Temmuz – Ağustos 2015 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 118, Kasım – Aralık 2015 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 119, Ocak – Şubat 2016.
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 119, Ocak – Şubat 2016 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 120, Mart – Nisan 2016 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 120, Mart – Nisan 2016 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 120, Mart – Nisan 2016 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 120, Mart – Nisan 2016 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 120, Mart – Nisan 2016 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 123, Eylül – Ekim 2016 (d).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 124, Kasım – Aralık 2016 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 124, Kasım – Aralık 2016 (c).

- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 29, Ocak – Şubat 2001.
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 33, Eylül – Ekim 2001 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 33, Eylül – Ekim 2001 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 35, Ocak – Şubat 2002 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 35, Ocak – Şubat 2002 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 35, Ocak – Şubat 2002 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı:32, Temmuz – Ağustos 2001 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı:33, Eylül – Ekim 2001 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 6, Sayı:33, Eylül – Ekim 2001 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 37, Mayıs – Haziran 2002 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 37, Mayıs – Haziran 2002 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 37, Mayıs – Haziran 2002 (b).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 40, Kasım – Aralık 2002 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 40, Kasım – Aralık 2002 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 40, Kasım – Aralık 2002 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 41, Ocak – Şubat 2003 (a).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 44, Temmuz – Ağustos 2003 (c).
- Çimento ve Beton Dünyası Dergisi, Yıl:2, Sayı:8, Ağustos 1997 (a).
- Çolak, M. ve Kara, O. (2012). The Effect of Privatization on Efficiency and Work Values: Turkey's Cement Industry Example. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), 86-104.
- Davoine, L., Erhel, C. and Guergoat, M. (2008). A taxonomy of European labour markets using quality indicators, a project financed by Directorate-General for Employment. *Social Affairs and Equal Opportunities*, 147-170.
- Demir, E. ve Suğur, N. (1999). Özelleştirme Sonrası Çimento Sanayiinde Taşeron İşgücü Kullanımı ve Esnek İstihdam. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 23(215), 162-181.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2014, 24 Mart). Türk Çok Uluslu Şirketler Raporu, *İstanbul*, s. 23
- Dinler, Z. (2004). *Mikro ekonomi*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları, s. 182 – 183.
- Dölen, E.ve Koraltürk M. (2013). *Aslan Çimento İlk Çimento Fabrikamızın Öyküsü 1910 – 2012*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 8.

- DPT. (2006). Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler Sanayi (Çimento Sanayi), 9. Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Ön Raporu, Ankara: DPT, 2006.
- Dunning, J. H. and Lundan, S. M. (2008). *Multinational enterprises and the global economy*. İngiltere: Edward Elgar Publishing, s. 203.
- Efe, B. (2002). *Küreselleşme sürecinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının analizi: İzmir örneği*. İzmir: İzmir Ticaret Odası, Yayın No: 120, , s. 4.
- Ekiz, C. (2008). Türkiye’de tekelleşme ve rekabet yönetimi: Çimento sektörü örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 170.
- Ernst, C. (2005). The FDI–employment link in a globalizing world: The case of Argentina, Brazil and Mexico. *Employment Strategy Papers*, 17, 1-45.
- Feldstein, M. S. (Ed.). (1999). *International capital flows* (pp. 421-466). Chicago: University of Chicago Press, s. 310.
- Flanagan, R. J. and Khor, N. (2012). Trade and the quality of employment: Asian and non-Asian economies. *Policy Priorities for International Trade and Jobs*, 259.
- Frank, R. H. and Freeman, R. T. (2014). *Distributional consequences of direct foreign investment*. Cambridge: Academic Press, s. 50 – 51.
- Freeman, R. (1996). International labor standards and world trade: Friends or foes. *The World Trading System: Challenges Ahead*, 87, 98-114.
- Ghemawat, P. and Thomas, C. (2008). Strategic interaction across countries and multinational agglomeration: An application to the cement industry. *Management Science*, 54(12), 1980-1996.
- Goldstein, I. and Razin, A. (2006). An information-based trade off between foreign direct investment and foreign portfolio investment. *Journal of International Economics*, 70(1), 271-295.
- Golejewska, A. (2001). *Foreign Direct Investment And Employment in a Host Country: The Case of Polish Manufacturing*. Gdansk: University of Gdansk Working Paper No: 0204, s. 99 – 103.
- Gomes-Casseres, B. and Yoffie, D. B. (1992). *The International Political Economy of Direct Foreign Investment Volume I. Vermont*. A.B.D.: Edward Elgar Publishing Company, s. 149.
- Gomes-Casseres, B. and Yoffie, D. B. (1993). *The International Political Economy of Direct Foreign Investment Volume I. Vermont*. Londra: Edward Elgar Publishing, s. 149.
- Göçer, İ. ve Peker, O. (2014). Yabancı doğrudan yatırımların istihdam üzerindeki etkisi: Türkiye, çin ve hindistan örneğinde çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 107-123.

- Görg, H. ve Greenaway, D. (2004). Much ado about nothing? Do domestic firms really benefit from foreign direct investment?. *The World Bank Research Observer*, 19(2), 171-197.
- Gülcan, Y. (2004). Sectoral performance of foreign direct investment on employment in Turkey. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 265, 265 – 270.
- Gülcan, Y. (2004). Sectoral Performance of Foreign Direct Investmesnt on Employment in Turkey. *Öneri Dergisi*, 6(22), 265 – 270.
- Gündoğan, N. (2002). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam üzerine etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, 19.
- Gündoğan, N. (2010). İstihdam politikalarının bir hedefi olarak “iş kalitesi” ve uluslararası kuruluşların bu konudaki yaklaşımları. *Çimento İşveren Dergisi*, 5.
- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *Stata Journal*, 7(3), 281.
- Hunter, J. M. (1953). Long-term foreign investment and underdeveloped countries. *Journal of Political Economy*, 61(1), 15-24.
- Huttunen, K. (2007). The effect of foreign acquisition on employment and wages: Evidence from Finnish establishments. *The Review of Economics and Statistics*, 89(3), 497-509.
- İğnebekçili, A. (1995, 16 – 17 Kasım). *Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Türk Çimento Sanayii*. Çimento Sempozyumunda sunuldu, Ankara.
- İnternet: Asiedu, E. ve Esfahani, H. S. (2003). The Determinants of Foreign Direct Investment Employment Restrictions. Web: <http://ssrn.com/abstract=835345>. Erişim Tarihi: 28.09.2017.
- İnternet: Asiedu, Elizabeth and Esfahani, Hadi Salehi, The Determinants of Foreign Direct Investment Employment Restrictions (August 2003). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=835345>. Erişim Tarihi: 28.09.2017.
- İnternet: Corruption Perceptions Index 2016, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table, Erişim Tarihi: 28.09.2017
- İnternet: Devlet Planlama Teşkilatı, Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler Sanayi (Çimento ve Hazır Beton), 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tastopra/oik525.pdf>. Erişim Tarihi: 28.09.2017. s. 30 - 34.
- İnternet: Doing Business 2017 Reports, <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf>, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

İnternet: EUROSTAT, Glossary: High Tech Classifications of Manufacturing Industries, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:High-tech_classification_of_manufacturing_industries, Erişim Tarihi: 25.07.2016.

İnternet: Gedikkaya, T. ve Gürler, C. *Birleşmeler ve edinimler*, www.tcmb.gov.tr/yeni/banka/emu/ma.html, Erişim Tarihi: 25.01.2014.

İnternet: Global Cement Magazine, July – August 2017, s. 10. <http://www.globalcement.com/pdf/eGCJulAug2017ns.pdf>, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: <http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1434033-alman-cimento-devi-turkiye-yatirimlarini-durduruyor-mu>, Erişim Tarihi: 10.09.2017.

İnternet: http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/uluslararasıYatirim/uluslararası-dogrudan-yatirim?_afLoop=926944380940265#!%40%40%3F_afLoop%3D926944380940265%26_adf.ctrl-state%3Dtryvtsdef_194, Erişim Tarihi: 10.06.2016

İnternet: <http://www.heidelbergcement.com/en>, Erişim Tarihi: 29.09.2017.

İnternet: <http://www.heidelbergcement.com/en/turkey>, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: <http://www.italcementigroup.com/ENG/Italcementi+Group/A+global+presence/Turkey/>, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: <http://www.konyacimento.com.tr/sirket-profil.asp>, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: <http://www.lafarge.com/en/lafarge-announces-divestment-its-cement-concrete-and-aggregates-activities-marmara-west-black-sea>, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: http://www.lafarge.com/frise/03272013-group-lafarge_timeline-uk.html, Erişim Tarihi: 22.09.2017.

İnternet: http://www.lafarge.com/frise/03272013-group-lafarge_timeline-uk.html, Erişim Tarihi: 22.09.2017.

İnternet: http://www.lafarge.com/frise/03272013-group-lafarge_timeline-uk.html, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: <http://www.lafargeholcim.com/>, Erişim Tarihi: 29.09.2017ç

İnternet: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18858>, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

İnternet: <http://www.votorantimcementos.com/en-US/media-center/news/Pages/Votorantim-Cimentos-Inaugurates-New-Plant-in-Turkey.aspx>, Erişim Tarihi: 18.07.2017.

İnternet: <https://data.oecd.org/emp/hours-worked.htm>, Erişim Tarihi: 29.09.2017.

İnternet: <https://www.haberler.com/darica-ilkogretim-okulu-acildi-haberi/>, Erişim Tarihi: 07.07.2017.

İnternet: International Monetary Found World Economic Outlook Database April 2017, www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/weoselco.aspx?g=110&sg=All+countries+%2f+Advanced+economies, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

İnternet: Lagro, E. “Çimento Sektörü Açısından Türkiye ve Dünyada Rekabet Politikası Uygulamaları”, Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları, s. 65, <http://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FPer%25c5%259fembe%2BKonferans%25c4%25b1%2BYay%25c4%25b1n%2Fperskonfyyn17.pdf>, Erişim Tarihi: 19.07.2016.

İnternet: SGK İstatistik Yıllığı, 2015 Verileri, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari, Erişim Tarihi: 18.09.2017.

İnternet: The Global Competitiveness Report 2016 – 2017, http://www3.weforum.org/docs/GCR20162017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

İnternet: Thomas Hatzichronoglou, “Revision Of The High – Technology Sector and Product Classification, STI Working Papers, 1997/2, [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD\(97\)216&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD(97)216&docLanguage=En), Erişim Tarihi: 25.07.2016.

İnternet: World Investment Report 2017, http://unctad.org/en/PublicationChapters/wir2017_AnnexTables_en.pdf, Erişim Tarihi: 28.09.2017.

İnternet: YASED, 2016 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2017/Yased-2016-FR-small.pdf>, Erişim Tarihi: 28.09.2017, s. 16.

İpek, S. ve Aydın, G. (2009). *Türk Çimento Sektörünün Gelişimi ve Sektöre Yönelik Özelleştirme Uygulamaları*. Çimento İşveren Dergisi, 3(23), 10.

Jenkins, R. (1987). *Transnational corporations and uneven development: the internationalization of capital and the third World*. Londra ve New York: Methuen&Co. Ltd, s. 17.

Jensen, N. M. (2006). *Nation – states and the multinational corporation a political economy of foreign direct investment*. New Jersey: Princeton University Press, s. 53.

Jensen, N. M. (2008). *Nation – states and the multinational corporation: a political economy of foreign direct investment*. New Jersey: Princeton University Press, s. 62.

João, B. N., Oshikiri, M. I. and Brunhara, A. (2009). Internationalization of Brazilian MNCs in Cement Industry: A Knowledge Flow Approach. *eGesta*, 5(2), 61-93.

- Karagöz, K. (2007). Bir sosyal politika aracı olarak doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (36), 99-114.
- Kasapoglu, A., Nichols, T. ve Sugur, N., (1994). Results From The Survey of Employee Opinion in The Turkish Cement Company. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12, 106.
- Kepenek, Y. (2016). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 163.
- Keynes, J. M. ve Akalın, U. S. (2008). *Genel teori: istihdam, faiz ve paranın genel teorisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kingombe, C. K. M. (2002). *Employment Effects of Foreign Direct Investment in Host Developing Countries: Survey and Trends*. Cenevre: International Labour Office, s. 23.
- Krugman, P.R. and Obstfeld, M. (2011). *International economics*. Oxford: Prentice Hall, s. 257.
- Kucera, D. (2001). *The effects of core workers rights on labour costs and foreign direct investment: Evaluating the "conventional wisdom"*, Decent Work Research Programme, International Institute For Labor Studies, Decent Work Research Programme, Cenevre.
- Kucera, D. (2002). Core labour standards and foreign direct investment. *International Labour Review*, 141(1-2), 31-69.
- Kula, F. (2003). Uluslararası sermaye hareketlerinin etkinliği: türkiye üzerine gözlemler. *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(2), 141 – 154.
- Kulaksizoglu, T. (2004). *Measuring the effectiveness of competition policy: Evidence from the turkish cement industry*. Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 1092, posted 9. December 2006, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/1092/>, Erişim Tarihi: 10.08.2016, s. 6 – 7.
- Kurtaran, A. (2007). Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 369-382.
- Lall, S. (1995). Employment and foreign investment: policy options for developing countries. *International Labor Review*, 134, 538.
- Lipsev, R. and Sjöholm, F. (2010). *Host Country Impacts of Inward FDI: Why Such Different Answers? The European Institute of Japanese Studies* (Vol. 192, p. 34). Working Paper series, No 192, s. 40.
- Lipsev, R. E. (2004). Home-and host-country effects of foreign direct investment. In *Challenges to globalization: Analyzing the economics* (pp. 333-382). ABD: University of Chicago Press.
- Lowe, G. S. and Schellenberg, G. (2001). *What's a Good Job? The Importance of Employment Relationships. CPRN Study. Changing Employment Relationships Series*. Renouf Publishing, 812 Proctor Avenue, Ogdensburg, NY 13669-2205.

- Markusen, J. R., Melvin, J. R., Maskus, K. E. and Kaempfer, W. (1995). *International trade: Theory and evidence* (No. 21989). Germany: University Library of Munich.
- Martin, W. and Maskus, K. E. (1999). *Core labor standards and competitiveness: Implications for global trade policy*. World Bank Development Research Group Paper, Washington DC: World Bank.
- Massoud, N. (2008, 17 – 18 March). *Assessing the Employment effect of fdi inflows to egypt: Does the mode of entry matter?*. In International Conference on The Unemployment Crisis in the Arab Countries (pp. 17-18). Mısır.
- Moosa, I. (2002). *Foreign direct investment: Theory, evidence and practice*. Basingstoke: Palgrave.
- Mosley, L. (2011). “Taking Workers’ Rights on the Road? Multinational Firms and the Transmission of Labor Practices”, European University Institute, Transnational Integration Regimes and Domestic Institutional Change Workshop, s. 7. İngiltere.
- Mucuk, M. (2011). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları-teori ve türkiye uygulaması*. Konya: Çizgi Kitabevi, s. 12.
- Muñoz de Bustillo, R., Fernández-Macías, E., Antón, J. I. and Esteve, F. (2009). *Indicators of job quality in the European Union*. European Parliament: Brussels, Belgium.
- Murat Çetinkaya, “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 11, 2004, s. 248.
- Mutlu, E. (1999). *Uluslararası işletmecilik*. İstanbul: Beta Yayınları, s. 105 – 107.
- Nada Massoud,” Assessing the Employment Effect of FDI Inflows to Egypt: Does the Mode of Entry Matter?”, International Conference on “The Unemployment Crisis in the Arab Countries” 17 – 18 Mart 2008, Kahire, Mısır.
- Nathan M. Jensen, *Nation – States and the Multinational Corporation A Political Economy of Foreign Direct Investment*, Princeton University Press, 2006,
- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, Employment and Industrial Relations: Promoting Responsible Business Conduct in a Globalising Economy, 23 – 24 June 2008, OECD Conference Centre, Paris, s. 11.
- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, The Impact Of Foreign Direct Investment On Wages And Working Conditions, 23 – 24 June 2008, s. 12.
- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, The Impact Of Foreign Direct Investment On Wages And Working Conditions, 23 – 24 June 2008, s. 12.
- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, The Impact Of Foreign Direct Investment On Wages And Working Conditions, 23 – 24 June 2008, s. 14.
- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, The Impact Of Foreign Direct Investment On Wages And Working Conditions, 23 – 24 June 2008, s. 12.

- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, The Impact Of Foreign Direct Investment On Wages And Working Conditions, 23 – 24 June 2008, s. 12.
- OECD – ILO Conference on Corporate Social Responsibility, The Impact Of Foreign Direct Investment On Wages And Working Conditions, 23 – 24 June 2008, s. 14.
- OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, Fourth Edition, 2008, s. 49.
- OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012, OECD Publishing, http://dx.doi.org/10.1787/sti_outlook-2012-en, s. 133, Erişim Tarihi: 22.07.2016, ISIC REV. 3 Technology Intensity Definition, <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>, Erişim Tarihi: 25.07.2016.
- OECD Statistics, <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=556>, Erişim: 05.02.2013.
- OECD, International Trade And Core Labor Standarts, Paris, 2000, s. 34.
- OECD, Policy Brief, The Social Impact of Foreign Direct Investmen, Haziran 2008, s. 5.
- Olney, W. W. (2011). *A race to the bottom? Employment protection and foreign direct investment*. London: Department of Economics Working Paper, s. 6.
- Oman, C. (2000). *Development Centre Studies Policy Competition for Foreign Direct Investment A Study of Competition among*. Fransa: OECD Publications, , s. 10.
- Oxelheim, L. and Ghauri, P. N. (Eds.). (2004). *European Union and the race for foreign direct investment in Europe*. Oxford: Emerald Group Publishing, s. 30.
- Özal Sevinecek, D. (2004). *Türk Otomotiv Sektörünün Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekme Potansiyeli ve Rakip Ülkelerle Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 7.
- Petrochilos, G. A. (1989). *Foreign direct investment and the development process: The case of Greece*. Farnham: Gower Publishing Company.
- Petrochilos, G.A. (1989). *Foreign Direct Investment and The Development Process*, Vermont, A.B.D. s. 17.
- Pitelis, C. and Hymer, S. (2005). *The Multinational Firm and Multinational Corporate Capital*. Greece: University of Athens and Cambridge University.
- Polat, Ç. (2007). Yoğunlaşma ve piyasa yapısı ilişkisi çerçevesinde Türk çimento sektörünün yapısalanalizi. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(2), 97 – 116.
- Razin, A. (2002). *FDI contribution to capital flows and investment in capacity* (No. w9204). Cambridge: National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 9204
- Rekabet Kurumu Çimento Sektör Araştırması, Haziran 2016, Ankara, s. 115 – 116.
- Rekabet Kurumu, Çimento Sektör Araştırması, Haziran 2016, Ankara, s. 41.
- Rekabet Kurumu, Çimento Sektörü Araştırma Raporu, Haziran 2016, s. 33.

- Richard Baldwin, "Investment Creation and Investment Diversion: Simulation Analysis of the Single Market Programme,"
- Richard E. Caves – Jeffrey A. Frankel – Ronald W. Jones, **World Trade Payments**, A.B.D., 1990,
- Ridgeway, A. (2004). Definition of foreign direct investment (FDI) terms. *Issues Paper*, 20.
- Saray, M. O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 161(2), 381-403.
- Saygılı, S. ve Taymaz, E. (2001). Privatization, ownership and technical efficiency a study of the Turkish cement industry. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 72(4), 581-605.
- Schulze, N. (1998). Yaşam kalitesini yükselten temel unsur olarak işin insancillaştırılması, 6. Ergonomi Kongresinde sunuldu, Ankara.
- Severn, S. L. (2007). *Do conventional foreign direct investment theories explain why multinational enterprises conduct foreign direct investment in Thailand?* Doctoral dissertation, University of Nottingham, Nottingham.
- Sey, Y. (2004). *Türkiye çimento tarihi*. Ankara: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 4.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası iktisat teori, politika ve uygulama*. İstanbul: Gizem Yayınları, s. 665.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası iktisat teori politika ve uygulama*. İstanbul: Gizem Yayınları, s. 675.
- Seyidoğlu, H. ve Karluk, R. (2000). *Uluslararası iktisat*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 264.
- Singh, A. ve Zammit, A. (2004). Labour standards and the 'Race to the Bottom': Rethinking globalization and workers' rights from developmental and solidaristic perspectives. *Oxford Review of Economic Policy*, 20(1), 85-104.
- Södersten, B. and Redd G. (1994). *International economics*. Basingstoke: Macmillan, s. 489.
- Sugur, N., Demir, E., Kasapoglu, A. ve Nichols, T. (1999). Özelleştirme ve çalışanlar: Türkiye'de çimento sektörü çalışanlarının tutumları üzerine sosyolojik bir araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 1-2, 24, 27.
- Şardan, S. (2012). *Çimento sanayinde ücret yönetimi: Mukayeseli bir analiz*, İstanbul: ÇEİS Yayınları, s. 7.
- Şener, S. (2008). *Dünya'da ve Türkiye'de tarihsel perspektiften yabancı sermaye*. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, s. 7-14.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Çimento Sektörü Raporu (2016), Sanayi Genel Müdürlüğü Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, s. 8.

- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Çimento Sektörü Raporu (2016), Sanayi Genel Müdürlüğü Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, s. 13.
- T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Çimento Sektörü Raporu (2016), Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, s. 10.
- T.Ç.M.B, Çimento İstatistikleri, <http://www.tcma.org.tr/index.php?page=icerikgoster&cntID=33>, Erişim Tarihi: 28.09.2017.
- Tallant, D. (1993). Relative Efficiency of Public and Private Sector Ownership and Privatization of Turkish Cement Industry. *Boğaziçi Journal*, 7, 73-103.
- TÇMB'den Tez Kapsamında Elde Edilen Veriler.
- Tharakan, P. K. M. (Ed.). (1979). *The international division of labour and multinational companies*. İngiltere: Biddles, s. 10.
- Tınar, M. Y. (1996). *Çalışma psikolojisi*. İzmir: Yayınevi.
- Tokol, A. (2001). Çok uluslu şirketler ve Endüstri İlişkilerine Etkileri. *İş – Güç Dergisi*, 3(2), 5.
- Tunalı, H. and Ulubaş, M. A. (2017). Elektrik enerjisi tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G7 ülkeleri üzerine bir uygulama (1970-2015). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(1), 1-13.
- TÜGİAD. (1996). *2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Yabancı Sermaye*, İstanbul: TÜGİAD, s. 7.
- Türkiye Rekabet Kurumu, Çimento Sektör Araştırması, Haziran 2016, s. 5.
- Türkiye Rekabet Kurumu, Çimento Sektör Araştırması, Haziran 2016, s. 5.
- Ulusoy, A. ve Karakurt, B. (2001). Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Etkileri. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 38(1), 45-46.
- UNCTAD (2006), World Investment Report, Cenevre, s. 78.
- UNCTAD, World Investment Report 2012, New York & Geneva, s. 32.
- United Nations Economic Commission For Europe, Measuring Quality of Employment Country Pilot Reports, *Geneva*, 2010, s. 4.
- United Nations: Reports on the Impact of Multinational Corporations on the Development Process and on International Relations, The Report of the Secretary General to the Economic And Social Council, International Legal Materials, Vol: 13, No: 4, July 1974, ss. 791 – 869.
- Uras, G. (1979). *Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları*. İstanbul: Formül Matbaası, s. 27.

- Uzunoğlu, S., Alkin, K. ve Grlesel, C.F. (1995). *Uluslararası sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik etkileri ve Türkiye*. İstanbul: İMKB Araştırma Yayınları, No: 6, s. 34.
- Wacker, K. M. and Vadlamannati, K. C. (2011). *Do multinationals influence labor standards? A Close Look at US Outward FDI*, Courant Research Centre Discussion Paper No. 98, s. 7.
- William W. Olney, *A Race To The Bottom? Employment Protection And Foreign Direct Investment*, Department of Economics Working Paper, 2011 – 02,
- World Investment Report 2013, Birleşmiş Milletler, New York ve Cenevre, 2013, s. 13.
- World Investment Report 2015, Birleşmiş Milletler, New York ve Cenevre, 2015, s. 11.
- World Investment Report 2017, Birleşmiş Milletler, New York ve Cenevre, 2017, s. 12.
- World Investment Report 2017, Birleşmiş Milletler, New York ve Cenevre, 2017, s. 14.
- World Investment Report 2017, New York and Geneva: United Nations Publication, Web Table: 24.
- World Investment Report 2017, Reforming International Investment Government, Newyork & Geneva: United Nations, 2017, s. 26.
- Yavan, N. (2006). *Türkiye 'de doğrudan yabancı yatırımların lokasyon seçimi*. nal Aysal Tez Değerlendirme Yarışma Dizisi, s. 75.
- Yeung, G. (2001). *Foreign Investment and Socio-economic Development: the Case of Dongguan*. New York: Springer.
- Yurtoğlu, N. (2016). Kalkınmanın önemli bir unsuru, kuruluşundan 50. yılına Türkiye'de çimento sanayi (1910 – 1960). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32(93), 111 – 126.
- Zurawicki, L. (1979). *Multinational enterprises in the West and East*. Maryland: Sijthoff & Noordhoff Publishers, s. 2.

EKLER

EK – 1. Regresyon Sonuçları

Regresyon İstatistikleri					
Çoklu R	0,9068				
R Kare	0,8224				
Ayarlı R Kare	0,6194				
Standart Hata	0,0326				
Gözlem	16,0000				
Anova					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Anlamlılık F</i>
Regresyon	8,0000	0,0345	0,0043	4,0509	0,0407
Fark	7,0000	0,0075	0,0011		
Toplam	15,0000	0,0419			
	<i>Katsayılar</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-değeri</i>	
Kesişim	3,8566	0,2232	17,2806	0,0000	
Toplam Satış	0,0000	0,0000	-0,0051	0,9960	
İnşaat Sektörünün Cari Fiyatlarla GSYİH'dan Aldığı Pay (%)	-0,0022	0,0065	-0,3392	0,7444	
İnşaat Sektörünün Sabit Fiyatlarla GSYİH'dan Aldığı Pay (%)	0,0000	0,0000	-0,5716	0,5855	
Harcama Yöntemiyle GSYİH Büyüme Hızı (%)	0,0006	0,0059	0,0935	0,9281	
TL Cinsinden Açılan Konut Kredileri Yıllık Ortalama Faiz Oranı (%)	0,0000	0,0000	0,1663	0,8726	
TL Cinsinden Bankaların Mevduata Uyguladıkları Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı	0,1117	0,0433	2,5795	0,0365	
Yapı İzin Belgesi Almış Daire Sayısı	-0,0567	0,0596	-0,9506	0,3735	
TR Libor	0,0004	0,0024	0,1600	0,8774	

EK – 2. Ekonometrik Modellerin Sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
Number of Obs	584		582		584		584	
Number of Groups	46		46		46		46	
Within R – squared	0,1688		0,1622		0,1803		0,1800	
	Coef	P > [t]	Coef	P > [t]	Coef	P > [t]	Coef	P > [t]
Itopsatis_1	0,134162	0,002	0,0356674	0,692	0,1391581	0,001	0,1389559	0,001
Itopsatis_dum	X	X	X	X	X	X	X	X
Curetim	X	X	0,1368001	0,004	X	X	X	X
Curetim_dum	X	X	X	X	X	X	X	X
Ckko	-0,0010137	0,115	X	X	-0,0011668	0,086	-0,001155	0,084
Ckko_dum	X	X	X	X	X	X	X	X
Kuretim	X	X	0,0932588	0,031	X	X	X	X
Kuretim_dum	X	X	X	X	X	X	X	X
Kkko	0,0041559	0,001	X	X	0,004275	0,001	0,0042787	0,001
Kkko_dum	X	X	X	X	X	X	X	X
dum	-0,0990364	0,188	-0,0856073	0,222	0,0295566	0,322	X	X
dum_1	X	X	X	X	-0,164544	0,063	-0,1418618	0,096
	Model 5		Model 6		Model 7		Model 8	
Number of Obs	584		582		582		582	
Number of Groups	46		46		46		46	
Within R – squared	0,1937		0,1960		0,2244		0,5383	
	Coef	P > [t]	Coef	P > [t]	Coef	P > [t]	Coef	P > [t]
Itopsatis_1	0,1274255	0,002	0,1033612	0,173	.1817824	0,049	.08194	0,469
Itopsatis_dum	0,0232287	0,013	-0,3040777	0,043	-.3652353	0,024	-.3380626	0,087
Curetim	X	X	0,0868241	0,048	.1102375	0,041	.1669665	0,265
Curetim_dum	X	X	0,2923315	0,103	.3017931	0,075	.6797665	0,006
Ckko	-0,0001379	0,830	X	X	X	X	X	X
Ckko_dum	-0,0029015	0,013	X	X	X	X	X	X
Kuretim	X	X	0,0882719	0,047	.0800336	0,094	.2410067	0,000
Kuretim_dum	X	X	0,011127	0,889	.0624957	0,446	-.336391	0,001
Kkko	0,0047257	0,000	X	X	X	X	X	X
Kkko_dum	-0,0017611	0,267	X	X	X	X	X	X
dum	X	X	X	X	X	X	X	X
dum_1	-0,1329423	0,108	-0,1291872	0,119	-.107052	0,244	-.3258877	0,037

EK – 3. Çimento Sektöründeki İstihdamın Yapısı ve 2000 – 2015 Dönemindeki Değişim

	2000				2001				2002				2003			
	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim
	Toplam İstihdam İçerisindeki Pay (%)				Toplam İstihdam İçerisindeki Pay (%)				Toplam İstihdam İçerisindeki Pay (%)				Toplam İstihdam İçerisindeki Pay (%)			
Yönetici	5,53	6,36	5,72	5%	6,13	5,57	5,99	-20%	5,66	5,91	5,73	-12%	5,70	5,39	5,62	4%
Mühendis	2,76	1,69	2,53	30%	2,44	2,08	2,34	-35%	2,99	2,77	2,92	14%	3,31	4,79	3,69	25%
Teknisyen	3,68	2,51	3,42	-6%	3,27	2,05	2,94	-46%	3,49	2,46	3,20	1%	3,70	3,61	3,68	18%
Tekniker	0,51	0,20	0,44	-13%	0,62	0,46	0,58	4%	0,82	0,34	0,69	10%	0,54	0,44	0,52	-25%
Memur	12,21	12,05	12,17	-26%	11,09	12,28	11,40	-34%	10,33	9,58	10,12	-21%	12,04	8,50	11,12	14%
Düz İşçi	15,18	8,05	13,61	31%	14,16	10,02	13,07	-31%	17,43	7,65	14,69	5%	14,48	13,32	14,18	2%
Kalifiye İşçi	22,27	33,85	24,83	23%	24,17	32,68	26,42	-18%	22,58	33,98	25,77	-10%	24,02	28,92	25,29	4%
Müteahhit	37,85	35,28	37,28	-3%	38,12	34,85	37,26	-26%	36,71	37,31	36,87	-8%	36,22	35,03	35,91	3%
Toplam İstihdam (%) Değişim	9,95%				-25,54%				-7,33%				5,60%			
	2004				2005				2006				2007			
	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim
Yönetici	5,19	6,05	5,41	3%	5,06	4,94	5,02	-2%	4,77	5,89	5,10	-6%	5,40	5,96	5,61	16%
Mühendis	2,76	2,21	2,61	-32%	2,81	2,41	2,68	7%	3,42	2,72	3,21	11%	2,64	3,16	2,84	-4%
Teknisyen	3,55	2,33	3,23	-7%	4,36	3,89	4,20	27%	4,19	4,11	4,17	-8%	3,43	3,77	3,56	-8%
Tekniker	0,51	0,38	0,48	-2%	1,01	0,40	0,80	44%	0,33	0,65	0,42	-104%	0,55	0,69	0,60	35%
Memur	12,96	11,30	12,53	17%	12,14	12,65	12,31	3%	10,46	9,27	10,11	-31%	10,79	8,90	10,10	8%
Düz İşçi	10,00	8,47	9,60	-39%	16,02	10,44	14,17	36%	16,58	9,43	14,43	-5%	21,49	15,63	19,33	31%
Kalifiye İşçi	30,10	33,11	30,89	23%	26,61	29,56	27,58	-6%	28,56	34,62	30,38	3%	26,22	30,60	27,83	0%
Müteahhit	34,93	36,15	35,25	4%	32,00	35,72	33,23	-1%	31,69	33,31	32,18	-11%	29,48	31,29	30,14	2%
Toplam İstihdam (%) Değişim	6,17%				5,11%				-7,31%				8,12%			

EK – 3. (devam) Çimento Sektöründeki İstihdamın Yapısı ve 2000 – 2015 Dönemindeki Değişim

	2008				2009				2010				2011			
	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim
Yönetici	5,18	6,18	5,55	3%	5,16	6,62	5,64	0%	4,49	6,90	5,21	-4%	5,51	7,91	6,08	8%
Mühendis	3,22	2,94	3,12	13%	2,81	2,19	2,61	-21%	3,02	2,40	2,83	11%	2,56	2,41	2,53	-21%
Teknisyen	4,19	3,01	3,75	9%	3,11	2,92	3,05	-25%	2,82	2,81	2,81	-4%	2,96	2,90	2,94	-3%
Tekniker	0,31	0,51	0,38	-51%	0,23	0,86	0,44	11%	0,16	0,88	0,38	-11%	0,40	1,13	0,58	29%
Memur	10,16	8,85	9,68	0%	9,76	9,08	9,53	-3%	9,53	7,63	8,96	-2%	10,30	8,46	9,86	2%
Düz İşçi	16,95	16,73	16,87	-10%	16,44	12,00	14,99	-14%	21,13	17,22	19,96	28%	16,64	16,71	16,65	-29%
Kalifiye İşçi	32,21	31,37	31,90	16%	32,05	34,92	32,99	2%	26,31	31,95	28,00	-13%	33,11	35,98	33,80	11%
Müteahhit	27,78	30,41	28,75	-1%	30,44	31,40	30,76	5%	32,54	30,21	31,84	7%	28,51	24,50	27,55	-25%
Toplam İstihdam (%) Değişim	3,98%				-1,58%				3,85%				-7,97%			
	2012				2013				2014				2015			
	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim	Türk	Yabancı	Toplam	(%) Değişim
Yönetici	5,11	7,28	5,60	2%	5,17	7,88	5,71	5%	4,88	8,66	5,53	9%	4,88	7,15	5,40	-6%
Mühendis	2,92	2,60	2,85	20%	2,41	2,66	2,46	-13%	2,77	2,41	2,71	20%	3,55	2,33	3,27	14%
Teknisyen	2,78	2,95	2,82	6%	3,00	2,66	2,93	7%	2,74	2,44	2,69	4%	2,90	2,99	2,92	5%
Tekniker	0,31	1,12	0,49	-5%	0,22	0,93	0,36	-34%	0,59	1,63	0,77	59%	0,14	1,07	0,35	-128%
Memur	9,69	7,46	9,20	3%	9,71	7,20	9,21	3%	8,63	6,09	8,19	1%	9,15	7,23	8,71	3%
Düz İşçi	20,65	14,27	19,23	22%	17,67	16,36	17,41	-8%	16,56	14,30	16,17	6%	18,46	15,12	17,70	5%
Kalifiye İşçi	25,39	35,92	27,74	-10%	29,69	34,33	30,62	12%	30,42	33,41	30,94	13%	28,07	31,88	28,94	-11%
Müteahhit	33,14	28,40	32,09	23%	32,12	27,99	31,29	0%	33,41	31,06	33,01	17%	32,85	32,23	32,71	-5%
Toplam İstihdam (%) Değişim	9,95%				2,61%				12,37%				-3,63%			

EK – 4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER					
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem	Dönem	Yöntem	Kapsam	Sonuçlar
Magnus Blomström & Hakan Persson, "Foreign Investment and Spillover Efficiency in an Underdeveloped Economy: Evidence from the Mexican Manufacturing Industry". World Development, Vol. 11	Meksika	1970	Kesitsel Analiz (KA)	İmalat Sanayi	Pozitif Etki Bulunmuştur
Mona Haddad & Ann Harrison, "Are there Positive Spillovers from Direct Foreign Investment? Evidence from Panel Data for Morocco". Journal of Development Economics, Vol. 42.	Fas	1985 – 1989	Panel Veri Analizi (PVA)	İmalat Sanayi	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Fredrik Sjöholm, "Technology Gap, Competition and Spillovers from Direct Foreign Investment: Evidence from Establishment Data". Journal of Development Studies, Vol. 36,	Endonezya	1980 – 1991	(KA)	Mikro Analiz (MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
Yih-Chyi Chuang & Mei-Lin Chi, "Foreign Direct Investment, R&D and Spillover Efficiency: Evidence from Taiwan's Manufacturing Firms". Journal of Development Studies. Vol. 35.	Tayvan	1991	(KA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
Brian J. Aitken & Ann E. Harrison, "Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela". American Economic Review, Vol. 89	Venezüela	1976 – 1989	(PVA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
Vinish Kathuria, "Productivity Spillovers from Technology Transfer to Indian Manufacturing Firms". Journal of International Development, Vol. 12	Hindistan	1976 – 1989	(PVA)	(MA)	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Ari Kokko & Mario Zejan & Ruben Tansini, "Trade Regimes and Spillover Effects of FDI: Evidence from Uruguay". Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 137	Uruguay	1988	Kesitsel Analiz	(MA)	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Maurice Kugler, "The Diffusion of Externalities from Foreign Direct Investment: The Sectoral Pattern of Technological Spillovers", mimeo, University of Southampton	Kolombiya	1974 – 1998	(PVA)	İmalat Sanayi	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Holger Görg & Eric Strobl, "Multinational Companies and Entrant Start-up Size: Evidence from Quantile Regressions", Review of Industrial Organization, Vol. 20	Gana	1991 – 1997	(PVA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
S. Lall, "Employment and foreign investment: Policy options for developing countries", International Labour Review, 1995.	Gelişmekte Olan Ülkeler	1995	(PVA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

C. Ernst, "The FDI employment link in a globalising world: The case of Argentina, Brasil and Mexico", Employment Strategy Papers, 2005/17, Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, 2005.	Arjantin, Brezilya, Meksika	2005	(PVA)	(MA)	Arjantin ve Brezilya'da negatif, Meksika'da pozitif etkiler tespit edilmiştir.
M. Hsu & B. L. Chen, "Labor Productivity of Small and Large Manufacturing Firms: The Case of Taiwan", Contemporary Economic Policy, 2000.	Tayvan	2000	Ekonometrik Analiz (EA)	(MA)	DYY'ların küçük ve orta ölçekli işletmelerde verimliliği artırdığı, fakat büyük ölçekli işletmelerde spill over etkisi yarattığı tespit edilmiştir.
GELİŞMİŞ ÜLKELERE YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER					
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem	Dönem	Yöntem	Kapsam	Sonuçlar
Richard Caves, "Multinational Firms, Competition and Productivity in the Host Country.", <i>Economica</i> 41.	Avustralya	1966	(KA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
Davide Castellani & Zanfei Antonello, "Multinational Companies and Productivity Spillovers: Is there a Specification Error?", mimeo, University of Urbino	Fransa, İtalya, İspanya	1992 – 1997	(PVA)	(MA)	İtalya ve İspanya için olumlu etki bulunmuş. Fransa için anlamlı bir etki tespit edilememiştir
Holger Görg & Eric Strobl, "Multinational Companies, Technology Spillovers and Plant Survival", <i>Scandinavian Journal of Economics</i>	İrlanda	1973 – 1996	(PVA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
Sourafel Girma & Katharine Wakelin, "Are there Regional Spillovers from FDI in the UK?", in Greenaway, David, Richard Upward, Katharine Wakelin (eds.): <i>Trade, Investment, Migration and Labour Markets</i> .	İngiltere	1988 – 1996	(PVA)	(MA)	Anlamlı Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Sophia Dimelis & Helen Louri, "Foreign Direct Investment and Efficiency Benefits: A Conditional Quantile Analysis", <i>Oxford Economic Papers</i> , Vol.54.	Yunanistan	1997	Kesitsel Analiz	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
Salvador Barrios & Eric Strobl, "Foreign Direct Investment and Productivity Spillovers: Evidence from the Spanish Experience", <i>Weltwirtschaftliches Archiv</i> , Vol. 138,	İspanya	1990 – 1994	(PVA)	(MA)	Anlamlı Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
S.L. Brainard & D.A. Riker, "Are U.S. Multinationals Exporting U.S. Jobs?", NBER Discussion Paper, 5958, 1997.	A.B.D.	1983 – 1992	(PVA)	(MA)	Anlamlı Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
N. Driffield & K. Taylor, "FDI and the Labour Market: A Review of the Evidence and Policy Implications", <i>Oxford Review of Economic Policy</i> , 2000.	İngiltere	1983 – 1992	(PVA)	(MA)	Pozitif ve negatif etkiler

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

					birlikte tespit edilmiştir. DYY'lerin ücret farklılıklarının ve nitelikli işgücü istihdamını ev sahibi ülke şirketlerinde artırdığı tespit edilmiştir.
S.Mariotti, M. Mutinelli, L.,Piscitello, “Home Country Employment and Foreign Direct Investment: Evidence from the Italian Case”, Cambridge Journal of Economics”, 2003.	İtalya	1985 – 1995	(PVA)	(MA)	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
D. Williams, “Explaining employment changes in foreign manufacturing investment in the UK”, International Business Review, 2003.	İngiltere	1998	(PVA)	(MA)	Avrupa kökenli çok uluslu şirketlerin istihdam etkileri pozitif, Asya Pasifik sahipli çok uluslu şirketlerin istihdam etkileri negatif bulunmuştur.
S. Karlsson & N. Lundin & F. Sjöholm & H. Ping, “Foreign Firms and Chinese Employment”, The World Economy, 2009.	Çin	1998 – 2004	(PVA)	(MA)	Pozitif Etki Bulunmuştur
J. Hatzius, ““Foreign Direct Invesment and Factor Demand Elasticities”, European Economic Review, 2000.	Almanya - İngiltere	2000	(EA)	Makro Analiz	Birim işgücü maliyetlerinin DYY'lerin lokasyon tercihinde belirleyici olduğu

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

					sonucuna ulaşılmıştır.
Bruno, G. & A.M. Falzoni, “Multinational Corporations, Wages and Employment: Do Adjustment Costs Matter?”, CEPR Working Paper No. 2471, 2000,	A.B.D. kökenli çok uluslu şirketlerin Kanada ve Latin Amerika’da gerçekleştirdikleri DYY’ler	1982 – 1994	(EA)	25 Sektör Üzerinden Mikro Analiz	DYY’lerin istihdam etkisinin Kanada ve Latin Amerika ülkelerinde DYY’nin miktarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
GEÇİŞ EKONOMİLERİNE YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER					
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem	Dönem	Yöntem	Kapsam	Sonuçlar
Simeon Djankov & Bernard Hoekman, "Foreign Investment and Productivity Growth in Czech Enterprises". World Bank Economic Review, Vol. 14.	Çek Cumhuriyeti	1993 – 1996	(PVA)	(MA)	Negatif etki bulunmuştur
Maria Giovanna Bosco, “Does FDI Contribute to Technological Spillovers and Growth? A Panel Data Analysis of Hungarian Firms“, Transnational Corporations, Vol. 10	Macaristan	1993 – 1997	(PVA)	(MA)	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Jozef Konings, “The Effects of Foreign Direct Investment on Domestic Firms: Evidence from Firm Level Panel Data in Emerging Economies”. Economics of Transition, Vol. 9.	Bulgaristan Polonya Romanya	1993 – 1997 1994 – 1997 1993 – 1997	(PVA)	(MA)	Negatif etki bulunmuştur Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Joze P. Damijan, Boris Majcen, Mark Knell and Matija Rojec, “The Role of FDI, Absorptive Capacity and Trade in Transferring Technology to Transition Countries: Evidence from Firm Panel Data for Eight Transition Countries”, mimeo, UN Economic Commission for Europe.	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya	1994 – 1998	(PVA)	(MA)	Yalnızca Romanya için olumlu etki tespit edilmiş, diğer ülkeler için ya anlamli etkiler tespit edilememiş ya da olumsuz etki bulunmuştur

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

Beata K. Smarzynska, “Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms? In Search of Spillovers through Backward Linkages”, World Bank Policy Research Working Paper 2923.	Litvanya	1996 – 2000	(PVA)	(MA)	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
Zukowska-Gagelmann, Katarzyna, "Productivity Spillovers from Foreign Direct Investment in Poland", Economic Systems.	Polonya	1993 – 1997	(PVA)	(MA)	Negatif Etki Bulunmuştur
S. Radosevič & U.Varblane & T. Mickiewicz, “Foreign Direct Investment and its effect on employment in Central Europe”, Transnational Corporations,2003.	Estonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya.	2003	(PVA)	(MA)	1993 – 1999 döneminde analizdeki bütün ülkelerde pozitif etkiler tespit edilmiştir. Estonya ve Macaristan'ın yaratıcı yıkım etkisini yani negatif etkileri olumlu etkiye dönüştürüldüğü görülmüştür.
Ö Onaran & E. Stockhammer, The effect of FDI and foreign trade on wages in the Central and Eastern European Countries in the post-transition era: A sectoral analysis for the manufacturing industry”, Structural Change and Economic Dynamics, 2008.	Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya.	2000 – 2004	(PVA)	(MA)	Nitelikli işgücü için Slovenya'da pozitif etki tespit edilmiştir. Niteliksiz işgücü için Slovakya ve Slovenya'da pozitif etki tespit edilmiş. Çek Cumhuriyet, Macaristan ve Polonya için anlamlı etki tespit edilememiştir
Walkenhorst, “Foreign Direct Investment Technological Spillovers and Agricultural Transition in Central Europe”, Post Communist Economies, 2000.	Geçiş Ekonomileri	2000	(EA)	Makro Analiz	DYY'ların yalnızca sermaye değil, yönetim ve teknolojik bilgi transfer ettiği tespit edilmiştir.

KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SEKTÖR TEMELLİ GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER

Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem - Dönem	Yöntem	Sonuçlar
J. P. Agarwal, “Effects of foreign direct investment on employment in home countries”.Transnational Corporations, vol.6, no.2	Kaynak Arayan DYSY'ler Pazar Arayan DYSY'ler Etkinlik Arayan DYSY'ler	Anket	Tamamlayıcı pozitif etki Pozitif etki İkame edici negatif etki bulunmuştur.
E. M. Graham, US direct investment abroad and US exports in the manufacturing sector : some empirical results based on cross-sectional analysis in Buckley, P.J.& Mucchielli, J-L.(eds.).1997. Multinational Firms and International Relocation. Edward Elgar Publishing Limited.	7 Gelişmiş Ülke	(EA)	Pozitif etki ihracattaki artışla ilişkili olarak bulunmuştur.

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

E. Asiedu – H. S. Esfahani, “The Determinants of Foreign Direct Investment Employment Restrictions”, http://ssrn.com/abstract=835345 , 2003.	52 Ülke Örneği	(EA)	Hükümetlerin DYY’ların istihdam politikalarına müdahale etmelerinde etkili olan faktörler araştırılmıştır. Sonuç olarak DYY için yerel işgücünün önemi ve proje çıktısının ev sahibi ülke için önemine göre hükümetlerin müdahalelerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
OECD, Foreign Direct Investment, Trade and Employment. Paris: OECD.	Plastik ve Sentetik Sektöründeki 8 Çok Uluslu Şirket	(EA)	Çoğunlukla pozitif etki bulunmuştur.
P. Enderwick, Multinational Business & Labour. Croom Helm. London & Sydney.	Endüstriler özelinde lokasyon değişkenliği üzerinden gerçekleştirilmiştir	Similasyon yoluyla istihdamdaki endüstriler arası değişim incelenmiştir	Pozitif ve negatif etkiler birlikte bulunmuştur. Pozitif ve negatif etkiler 11.000 yeni iş üretilmesi ile 1.000.000 işin ortadan kalkması arasında değişmektedir.
F. Henneberger & A. Ziegler, “Foreign direct investment, exports and employment effects”. Jahrbuecher-fuer-Nationaloekonomie-und-Statistik. 2000 (March); 220:2	Tekstil, kimya, elektrik mühendisliği, yiyecek ve mekanik mühendisliği sektörlerinde gerçekleştirilmiştir	Çoklu regresyon tekniği ile analiz yapılmıştır	Tekstil sektöründe negatif, kimya sektöründe pozitif, elektrik mühendisliği sektöründe negatif, elektrik mühendisliği sektöründe negatif etki bulunmuştur. Yiyecek sektöründe ise anlamlı bir etki bulunamamıştır.
F. Henneberger & A. Ziegler, “Arbeitsplatz-Export durch Direktinvestitionen?”, Empirische Evidenz die Schweiz 1990-1996	Endüstriler özelinde iş ithalatı teorisi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir	HandelsZeitung’s Top 2000 Listesindeki şirketler üzerinden anket yöntemi ile araştırma yapılmıştır	Çok uluslu şirketlerin istihdam seviyesinde ev sahibi ve köken ülke nezdinde anlamlı sonuçlar bulunamamıştır.
Koizumi, T., K.J. Kopecky, “Foreign Direct Investment, Technology Transfer and Domestic Employment Effects”, 1980.	İnşaat sektörü	Mikro ekonomik model	Anlamlı olumlu etki bulunmuştur.

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

Laubier , "Les investissements directs dans le monde", Les Cahiers Français, 1995.	İmalat sektörü	1982 – 1989 ve 1980 – 1991 Ekonometrik analiz	A.B.D içerisindeki ücretli çalışan sayısının 4.43 milyondan 4.2 milyona düştüğü, ev sahibi ülkelerdeki ücretli istihdamın 1.1 milyondan 2.2 milyona yükseldiği tespit edilmiştir.
Lipsey & Weiss, "Foreign Production and Exports of Individual Firms," 1984.	İmalat sektöründeki 14 alt sektör	(EA)	11 alt sektörde anlamlı olumlu etki bulunmuştur.
Messerlin, "The Impact of Trade and Foreign Direct Investment on Labour Markets: The French Case," 1995.	Sektör temelli	Fransız çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen 1989 – 1992 yıllarındaki yatırımlar ekonometrik analiz.	Anlamlı olumlu etki bulunmuştur.
Enzio van Pheil, "German Direct Investments in the United States", 1985.	Kimya ve makine üretim sektörü	(EA)	Anlamlı fakat sınırlı bir olumlu etki bulunmuştur.

MİKRO ÖLÇEKLİ ŞİRKET TEMELLİ GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER

Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem - Dönem	Yöntem	Sonuçlar
Ali-Yrkköi, J. and P.Ylä-Anttila."Internationalization of industrial firms – Implications for domestic employment" 1997.	30 Finlandiyalı Şirket için 1983 – 1995 döneminde gerçekleştirilmiştir.	(EA)	1980'lerde Anlamlı olumlu etki bulunmuştur. 1990'larda teknoloji ve kaynak arayan DYY'ler için ikame edici etki bulunmuştur.
W. Altzinger & C. Bellak "Direct Versus Indirect FDI: Impact On Domestic Exports And Employment" 1999.	1989 – 1995 döneminde Avusturyalı şirketler ve şubelerinde gerçekleştirilmiştir.	OLS Regresyon, t – testleri ve Levene Testi ile gerçekleştirilmiştir	Anlamlı olumlu etki bulunmuştur.
M. Blomström, G. Fors and Lipsey. "Foreign Direct Investment and Employment: Home country Experience in the United States and Sweden", 1997.	İsveç çok uluslu şirketleri tarafından	Şirket temelli teorik modeller ve çoklu	İsveç çok uluslu şirketlerinde mavi yakalılar için pozitif etkiler, beyaz yakalılar için

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

	gerçekleştirilen yatırımlar ve Amerikan çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği yatırımlar analiz edilmiştir.	regresyon modeli kullanılmıştır	negatif etkiler bulunmuştur. A.B.D.'li çok uluslu şirketlerin yatırımlarında negatif etkiler bulunmuştur.
D.A Riker & S. L. Brainard, “U.S. Multinationals and Competition from Low Wage Countries”, 1997.	İmalat sektöründe A.B.D. çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdiği DYY’ler şirket temelli panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir.	Yapısal tahmin modeliyle üretim fonksiyonları analiz edilmiştir	Tamamlayıcı değil ikame edici etki bulunmuştur.
P.-J.Buckley & P. Artisien, “The employment impact of multinational enterprises in Greece, Portugal and Spain”, 1987.	Kimya, mühendislik ve otomobil sektöründe 5 İngiliz, 5 Alman ve 9 Fransız şirket üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yatırımların 10’u İspanya, 8’i Portekiz, 1’i Yunanistan’da gerçekleşmiştir.	Derinlemesine mülakat ve dışsal bilgi toplama yöntemi izlenmiştir.	Analiz sonucunda 3 pozitif, 12 negatif, 2 nötr, 1 karşılıklı etkileşim ve 2 de anlamsız etki tespit edilmiştir.
KARŞILAŞTIRMALI MAKRO – EKONOMİK ANALİZLER			
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem - Dönem	Yöntem	Sonuçlar
P.S. Andersen & P. Hainaut, “Foreign direct investment and employment in the industrial countries”, 1998.	Endüstrileşmiş Ülkeler	Zaman serisi ve panel veri analizi	DYY’lerin ihracatı ikame ettiği ve istihdamı koruyucu etki yarattığı tespit edilmiştir.

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

Richard Baldwin, "Investment Creation and Investment Diversion: Simulation Analysis of the Single Market Programme," CEPR Discussion Papers 1308, 1995.	OECD Ülkeleri	(EA)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisinde belirleyicinin yeni tesisler kurma potansiyeli olduğu tespit edilmiştir.
Henrik Braconier & Karolina Ekholm, Swedish Multinationals and Competition From High and Low Wage Locations, Review of International Economics, 1999.	Endüstrileşmiş Ülkeler	İşgücü talebinin karşılaştırmalı elastikiyeti tahmin edilmiştir	Yüksek gelir düzeyinde ikame edici, düşük gelir düzeyinde tamamlayıcı etki tespit edilmiştir.
NJ Glickman & DP Woodward, The new competitors, 1989.	1977 – 1986 yıllarında A.B.D.'nin ev sahipliği yaptığı DYY'ler incelenmiştir	(EA)	Negatif etki bulunmuştur.
D.C. Campbell & R.G. McElrath, "The employment effects of multinational enterprises in the United States and of American multinationals abroad", 1990.	A.B.D'li çok uluslu şirketlerin şubelerinde 1980 yılında gerçekleştirilmiştir.	(EA)	Pozitif etki bulunmuştur.
F. Henneberger & A. Ziegler, "Foreign direct investment, exports and employment effects", 2000.	1985 – 1997 yıllarında İsveç şirketlerinin gerçekleştirdiği DYY'ler incelenmiştir.	Çoklu regresyon tekniği ile bütün endüstriler incelenmiştir.	21 şirkette zayıf ikame edici etkiler bulunmuştur. 35 şirkette anlamlı etki tespit edilememiştir
P. A. Messerlin, "The Impact of Trade and Capital Movements on Labour: Evidence on the French Case", 1995.	Fransız DYY'ler 1983 – 1985 yılları arasında incelenmiştir.	(EA)	DYY'lerin Fransa'da istihdam azalışına neden olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.
A. Seyf, "Can More FDI Solve the Problem of Unemployment in the EU?", 2000.	4 Avrupa Birliği ülkesinde DYY gerçekleştirmiş 401 şirket incelenmiştir.	Regresyon	Pozitif etki bulunmuştur ancak etki beklenilenin altındadır. Her 1 Milyar Euro'luk yatırımın 9.171 yeni iş yarattığı tespit edilmiştir.
K. Taylor & N. Driffield, "Technology, trade, multinationals and absolute employment: Evidence from UK panel data", 2000.	İngiltere kapsamındaki net	(PVA)	Toplam istihdam düşmesine rağmen yüksek nitelikli kişiler için istihdam olanaklarının arttığı tespit edilmiştir.

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

	istihdam verileri değerlendirilmiştir.		
R. Barrel & D. Holland, “Foreign Direct Investment and Enterprise Restructuring in Central Europe”, Economics of Transition, 2000.	Merkez Avrupa ülkelerinde DYY’ların imalat sektöründeki yapılanma üzerindeki etkileri incelenmiştir.	(EA)	DYY’ların imalat sektöründe verimlilik artışı üzerinde güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
DYY’LERİN ÇALIŞMA KOŞULLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE YÖNELİK ANALİZLER			
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem - Dönem	Yöntem	Sonuçlar
N. Bloom & T. Kretschmer & J. Van Reenen, “Work Life Balance, Management Practices and Productivity, International Differences in Business Practices and the Productivity of Firms, NBER: University of Chicago, 2008.	Almanya, Fransa, İngiltere, A.B.D.’deki 700 orta ölçekli işletme üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir.	Anket	A.B.D. kökenli çok uluslu şirketlerin Avrupa’ya yönelik yatırımlarında yönetim deneyimlerini transfer ettiklerini fakat iş – yaşam dengesi deneyimlerini transfer etmedikleri tespit edilmiştir.
D. Kucera, David Kucera, “Core Labour Standards and Foreign Direct Investment”, International Labour Review, Vol. 141, 2002.	8 Bölgeye gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının lokasyon tercihleri ile temel çalışma hakları standardı arasındaki ilişki sorgulanmıştır.	(EA)	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının lokasyon tercihleri ile temel çalışma standartları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir
R. Freeman & D. Kruse & J. Blasi, “The Same Yet Different: Worker Reports on Labour Practices and Outcomes in a Single Firm Across Countries”, NBER Working Paper, No: 13233.	Tek bir A.B.D.’li çok uluslu şirketin farklı ülkelerdeki yatırımları incelenmiştir.	Anket	Çok uluslu şirketin çalışma pratiklerini ev sahibi ülkeye adapte ettiği görülmüştür.
Leahy & Montagna, “Temporary Social Damping, Union Legislation and FDI: A Note on the Strategic Use of Standarts”, Journal of International Trade and Economic Development, 2000.	DYY’ların artırılmasında sendikal mevzuatın etkileri incelenmiştir.	Ülke Örnekleri incelenmiştir	Sendikalara yönelik kısa dönemli yasaklamaların uzun vadede DYY artışına neden olduğu tespit edilmiştir.
D. Rodrik, “Democracies pay higher wages”, in The Quarterly Journal of Economics, Vol. 114, No. 3, 1996.	DYY’lerin lokasyon tercihinde ücret düzeyinin, sosyal güvenlik primlerinin ve kıdem tazminatının	(EA)	DYY’lerin lokasyon tercihi ile ücret düzeyi, sosyal güvenlik primleri ve kıdem tazminatı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

	etkilerin sorgulanmıştır. Demokrasi seviyelerine göre sınıflandırılmış 12 ülke üzerinde gerçekleştirilmiştir.		
C. Van Beers, “Labor Standarts and Trade Flows of OECD Countries, World Economy 21, No: 1, 1998.	OECD ülkeleri ile diğer ülkeler arasındaki farklılıkların DYY’lerin lokasyon tercihine etkileri sorgulanmıştır.	(EA)	Çalışma süreleri, asgari ücretler, işçilerin temsil hakları ve sözleşme hukuku hükümleri ile DYY’lerin lokasyon tercihi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
D. Jessup, “Dollars And Democracy: Developing Country Democracies Declining Share of Trade and Investment Markets”, New Economy Information Services, 1999.	1989 – 1998 döneminde gelişmekte olan ülkelerde ticaret akımları ile örgütlenme özgürlüğü arasındaki ilişki sorgulanmıştır.	(EA)	Ticaret akımlarının gelişmekte olan demokratik ülkelere daha az gelişmiş demokrasileri sorunlu ülkelere doğru kaydığı tespit edilmiştir.
S. Jai. Mah, “Core Labour Standarts and Export Performance in Developing Countries” World Economy 20, No: 6, 1997.	OECD üyesi olmayan 45 gelişmekte olan ülke özelinde ticaret akımları ile örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hürriyeti ile regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.	(EA)	İhracat ile örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hürriyeti arasında zayıf bir ilişki tespit edilmiştir.
TÜRKİYE’YE İLİŞKİN GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER			
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem - Dönem	Yöntem	Sonuçlar
Faruk Cömert, “İstihdam Sorunu ve Yabancı Sermaye”, Hazine Dergisi, 2000.	1983 – 1992	(EA)	DYY’lerin ve portföy yatırımlarının istihdama olumlu katkıları tespit edilmiştir

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

K, Karagöz, “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisi: Türkiye Örneği”, 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 2007.	1970 – 2005	Nedensellik İlişkisi Sorgulanmıştır	Anlamli Net Bir Etki Tespit Edilememiştir
I. Aktar & L. Öztürk, “Can Unemployment be Cured by Economic Growth and Foreign Direct Investment in Turkey ?”, International Research Journal of Finance and Economics, 2009.	2001 – 2007	(EA)	Anlamli olumlu bir etki tespit edilememiştir.
M. Hisarcıklılar & D. Gültekin-Karakas & A.A. Aşıcı (2009), “Can FDI Be A Panacea For Unemployment? The Turkish Case”, Workshop on Labour Markets, Trade and FDI, 2009.	2000 – 2007	(EA)	Negatif etki bulunmuştur.
H. Vergil & N. Ayaş, “Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği”, İktisat İşletme ve Finans, 2009.	1992 – 2006	(EA)	DYY’lerin gerçekleşme biçimlerinin satın alma ve birleşmeler şeklinde olması nedeniyle istihdam etkilerinin negatif olduğu tespit edilmiştir.
O.G. Bülbül & F. Emirmahmutoglu, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türk Bankacılık Sektörü Örneği”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 12/1, 2010.	2001 – 2010	(EA)	5 Bankaya gelen yatırımların kontrol grubu olarak seçilen 5 banka ile istihdam değişim trendi sorgulanmıştır. DYY almış bankaların istihdam trendindeki artışın kontrol grubundaki bankalara oranla yüksek olduğu fakat DYY gelmeden önceki trendini sürdüremediği tespit edilmiştir.
M. Ozan Saray, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, Maliye Dergisi, Sayı: 161, 2011.	1970 – 2009	(EA)	Anlamli bir etki tespit edilememiştir
Ayktut Ekinci, Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2011.	1980 – 2010	(EA)	Anlamli bir etki tespit edilememiştir
Ali Rıza Sandalcılar, Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdama Etkisi: Zaman Serisi Analizi	1980 – 2011	(EA)	Anlamli bir etki tespit edilememiştir
İsmet Göçer – Osman Peker, “Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırımlı Eşbütünleşme Analizi”, Yönetim ve Ekonomi, Sayı: 1, 2014.	1980 – 2011	Eşbütünleşme Analizi	DYY’da yüzde 10’luk artışın, istihdamı yüzde 0,3 azaltmaktadır.
ÇİMENTO SEKTÖRÜNE İLİŞKİN GERÇEKLEŞTİRİLEN ANALİZLER			
Yazar & Çalışmanın Adı	Örneklem - Dönem	Yöntem	Sonuçlar
Şeref Saygılı – Erol Taymaz, “Privatization, Ownership and Technical Efficiency: A Study on Turkish Cement Industry” Annals of Public and Cooperative Economics, Vol: 72.	1980 – 1995	(PVA)	Özelleştirmenin teknik efektifliği artırdığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

EK – 4. (devam) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisine İlişkin Dair Ampirik Bulgular

Selmin Altın – İlhami Mintemur – Uğur Kayış, “Çimento Sektöründe Özelleştirmenin Etkisi”, Çimento Sempozyumu Bildiri Kitabı, 1995.	1986 – 1992	(EA)	Özelleştirme sonrası verimlilik artışı söz konusu olduğu görülmüştür.
Erol Çakmak – Osman Zaim, “Privatization And Comparative Efficiency of Public and Private Enterprise in Turkey The Cement Industry”, Annals of Public and Cooperative Economics, 1992.	1984	(EA)	Kamu ve özel sermayeli şirketlerin etkinliklerinin sahipliğe göre değişmediği tespit edilmiştir.
Erol Demir – Nadir Şuğur, “Özelleştirme Sonrası Çimento Sanayinde Taşeron Kullanımı ve Esnek İstihdam”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 1999.	1999	Anket	Özelleştirme sonrası taşeron sisteminin yaygınlaştığı tespiti yapılmıştır. Özelleştirmenin merkez – çevre işgücü oluşumuna neden olduğu ve özelleştirmenin sonuçlarının iki kesim için farklı olduğu ortaya konmuştur.
Drury Tallant, “Relative Efficiency of Public and Private Sector Ownership and the Privatization of the Turkish Cement Industry”, Boğaziçi Journal, 1993.	1989 - 1992	(EA)	Özel ve karma sermayeli çimento fabrikalarının devletin sahip olduğu fabrikalara oranla daha verimli oldukları ve kapasite kullanımlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Ömer Arıöz – Kemal Yıldırım, “Türkiye’de Çimento Sektöründeki Belirsizlikler ve Türk Çimento Sektörünün SWOT Analizi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 32, Cilt: 2, 2012.	2012	(EA)	Çimento sektöründe oligopolik bir yapının olduğu ve bu yapının karlılığı sınırladığı sonucuna ulaşılmıştır.
Adnan İğnebekçili, “Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Türk Çimento Sanayii”, Çimento Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 1995.	1995	(EA)	Özelleştirme sonrası fabrikaların üretim kapasitelerinin arttığı, uzmanlaşmanın sağlandığı ve çevre hassasiyetinin arttığı tespit edilmiştir.
Murat Çolak – Oğuz Kara, “The Effect of Privatization on Efficiency and Work Values: Turkey’s Cement Industry Example”, Çalışma İlişkileri Dergisi, 2012.	1991 – 2007	(EA)	Özelleştirmenin çalışma değerleri üzerinde etkileri olduğu ve çalışma değerlerini değiştirdiği tespit edilmiştir.
Aytül Kasapoğlu – Theo Nichols – Nadir Suğur, “Results From The Survey of Employee Opinion in The Turkish Cement Company”, H.Ü. İ.İ.B.F. 1994.	1994	Anket	Özelleştirilmiş bir çimento fabrikasında yapılmış anketin sonuçlarına göre, çalışanlar özelleştirme sonrası iş güvencesinin azaldığını düşünmekle birlikte, özelleştirme sonrası verimliliğin arttığını düşünmektedirler. Özelleştirme sonrası ürün kalitesi ve müşteri hizmetlerinin kalitesinin arttığı da ifade edilmektedir.
Nadir Suğur – Erol Demir – Aytül Kasapoğlu – Theo Nichols, “Özelleştirme ve Çalışanlar: Türkiye’de Çimento Sektörü Çalışanlarının Tutumları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 1999.	1999	Anket	Özelleştirme sonrası sendikalaşmanın ve sendikalı çalışan sayısının azaldığı ve çalışma koşullarının ağırlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Özelleştirmenin çalışanlar tarafından algılanmasının meslek ve pozisyona göre değiştiği tespit edilmiştir.

EK – 5. Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen Görüşmede Kullanılan Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalında Arş. Gör. Okan Güray Bülbül tarafından yürütülmekte olan ve aşağıda bilgileri yer alan doktora tezi çalışması çerçevesinde değerli görüşleriniz talep edilmektedir.

1. Çalışmanın İsmi Nedir?

Çalışmanın ismi “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi: Türkiye Çimento Sektörü Örneği”dir. Çalışma doktora tezi olarak yürütülmüştür.

2. Çalışma Neyi Araştırıyor?

- Türkiye çimento sektöründe doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdamın nasıl etkilendiği.
- İstihdamın kalitesine çok uluslu şirketlerin nasıl bir etkisi olduğunu.
- Çok uluslu şirketlerin sosyo – ekonomik etkilerinin neler olduğunu.

3. Çalışma Nasıl Gerçekleştirildi?

- Çalışmada Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliğinden alınan verilerle ekonometrik analiz gerçekleştirildi ve istihdam üzerindeki etkiler tespit edildi.
- Çalışmada Çimento ve Beton Dünyası Dergisi taranarak çok uluslu şirketlerin istihdamın kalitesine etkileri tespit edildi.
- Çalışmada sektörde imzalanmış toplu iş sözleşmeleri incelenerek çok uluslu şirketlerin etkileri analiz edildi.

4. Sosyal tarafların sendikalarının görüşü niçin alınıyor?

Çalışmada çok uluslu şirketlerin 2000 – 2015 döneminde sektördeki istihdamı azalttığı tespit edildi. Diğer yandan çok uluslu şirketlerin istihdamın kalitesi üzerindeki etkilerinin olumlu olduğu, özellikle iş sağlığı ve güvenliği bilinci ve kültürünün oluşmasında öncül rol üstlendikleri yorumu yapıldı. Bununla beraber sektördeki ürün çeşitliliğinin artırılması, çevresel duyarlılıklarının artırılması gibi sosyo – ekonomik konularda da çok uluslu şirketlerin olumlu katkılarına olduğu yönünde değerlendirmelerde bulunuldu. Bu sonuçlara ilişkin işçi sendikalarının da görüşlerinin alınması ve özellikle endüstri ilişkilerine, sektördeki örgütlenme faaliyetlerine ve örgütlülük düzeyine, sosyal diyalog mekanizmalarına ve toplu iş sözleşmesi süreçlerine olumlu/olumsuz katkılarına yönelik değerlendirmelerin çalışmaya eklenmesi amacıyla sosyal tarafların da görüş talep edilmektedir.

EK – 5. (devam) Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen Görüşmede Kullanılan Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Bu çerçevede aşağıdaki sorulara verilecek cevaplar Sendikanız adına çalışmada yer alacak ve bu değerlendirmelerin daha sağlıklı yorumlanmasını sağlayacaktır. Değerli katkılarınız için teşekkür ederiz.

1. Çok uluslu şirketlerin sektörde yatırım gerçekleştirme amacı sizce nedir?
2. Sektördeki çok uluslu şirketler Türkiye’de çalışma hayatı mevzuatını değiştirmeye yönelik girişimlerde bulunuyorlar mı? (Bulundular mı?) (Kamu Otoritesi Üzerinde Baskı Unsuru Oluşturuyorlar mı?)
3. Çok uluslu şirketler sektördeki insan kaynağının eğitim ve becerisinin geliştirilmesi konusunda farklılık yaratıyor mu? (Yarattı mı?) (Çok Uluslu Şirketler Sektördeki İnsan Kaynağını Geliştirici Etki Doğurdu Mu?)
4. Çok uluslu şirketler sektöre Türkiye’de bulunandan farklı çalışma pratikleri veya üretim biçimleri getiriyor mu? (Getirdi mi?) (Üretimde kullanılan teknoloji seviyesi çok uluslu şirketlerle birlikte değişime uğradı mı?)
5. Çok uluslu şirketler sektördeki taşeron işçi çalıştırma eğilimini değiştiriyor mu? (Taşeron istihdamı olarak çimentoğun paketlenmesi ve taşınmasında çalıştırılan kişiler ve diğer konular ayrı ayrı değerlendirilebilir) (Değiştirdi mi?) (Taşeron istihdamını artırıcı etki doğurdu mu?)
6. İş sağlığı ve güvenliği açısından sektörün durumu sizce nasıl? Çok uluslu şirketler sektördeki iş sağlığı ve güvenliği bilincini geliştirici etki yaratıyor mu? (Yarattı mı?)
7. Çok uluslu şirketler fabrikaların olumsuz çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik etkiler yaratıyor mu? Özellikle bazı ülkelerde çok uluslu şirketler doğrudan çevresel olumsuz etkiler yaratıyorlar. Sektörde böyle bir etki yaşandı mı? (Yarattı mı?)
8. Sektördeki yabancı sermayeli fabrikalar, yerli sermayeli fabrikalara göre daha çok “yönetici” konumunda çalışan kişi istihdam ediyor mu? Ediyorsa sizce neden?
9. Yabancı sermayeli fabrikalardaki “memur” istihdamının yerli sermayeli fabrikalardaki memur istihdamından daha az olmasının nedenleri sizce nedir?
10. Sektördeki bir fabrikada daha çok mühendis istihdam ediliyor olması, bu fabrikanın daha çok araştırma – geliştirme faaliyeti yürüttüğü anlamına gelir mi?

EK – 5. (devam) Çalışma Kapsamında Gerçekleştirilen Görüşmede Kullanılan Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

11. Sektörde toplam istihdam içerisinde en yüksek pay “kalifiye işçilerin”. Bunun nedeni sizce nedir?
12. Sektörde “müteahhit” olarak isimlendirilen istihdam biçimi kimleri kapsar? Müteahhit istihdamı 2000 – 2015 döneminde niçin azalmış olabilir?
13. Sektördeki fabrikalar içerisinde “kreş” bulunanların sayısı ne kadardır?
14. Sektörde fazla mesai ne kadar sık yapılır? Toplu iş sözleşmelerinde fazla mesai için ödenecek rakam çok fazla tartışılır mı?
15. Fazla mesai ücreti, yıllık izin süreleri, ihbar süreleri, kıdemli işçi zammı gibi konularda sektördeki toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan haklar diğer sektörlerle karşılaştırıldığında sizce ne durumda?
16. Sektörde grup toplu iş sözleşmesi imzalanabiliyor olmasında çok uluslu şirketlerin payı var mı? Çok uluslu şirketler sektördeki endüstri ilişkileri iklimini geliştirici etki yaratıyor mu? Endüstri ilişkileri bakımından sektördeki çok uluslu şirketleri nasıl değerlendirirsiniz?
17. Sektördeki ücret artış oranları diğer sektörlerle karşılaştırıldığında sizce ne düzeyde? Çok uluslu şirketlerin ücret artışları konusunda bir etkisi söz konusu mu?
18. Çok uluslu şirketlerde çalışan kişiler ile yerli sermayeli şirketlerde çalışan kişiler arasında sizce ücret düzeyi anlamında bir farklılık var mı?

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Bülbül, Okan Güray
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 21.06.1984 Ankara
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 0 506 807 13 11
 e-mail : okanguraybulbul@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Anadolu Üniversitesi	2009
Lisans	Anadolu Üniversitesi	2006
Lise	Etimesgut Anadolu Lisesi	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2009 – 2017	Gazi Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce KPDS 72 (2009)

Yayımlar

1. Ulusal Yayınevleri Tarafından Basılmış Kitaplar:

1.1. Prof. Dr. Cem KILIÇ Editörlüğünde, Yrd. Doç. Dr. Vehbi BAYHAN ile birlikte, Kayıtlı Çalışma Süreci ve Tekstil Sektörü İşletmelerinin Yeniden Yapılandırılması El Kitabı, Ankara, Ekim 2010.

1.2. Prof. Dr. Cem KILIÇ ve Arş. Gör. Volkan IŞIK ile birlikte; Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin İşleyişi ve Sosyal Güvenlik’de Güncel Gelişmeler, Türkiye Yol, Yapı, İnşaat İşçileri Sendikası, Ankara, 2015.

2. Ulusal Yayınları Tarafından Basılmış Kitaplardaki Bölümler:

2.1. Doç. Dr. Türker TOPALHAN Editörlüğünde, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III içerisinde, “4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu ve Türkiye’de Kamu Görevlileri Sendikacılığının Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonları Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, Gazi Kitapevi, Ankara, 2010.

2.2. Doç. Dr. Türker TOPALHAN Editörlüğünde, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III içerisinde, Doç. Dr. Bülent BAYAT – Arş. Gör. Okan Güray BÜLBÜL, “Endüstri İlişkileri Sistemi İçerisinde İdeolojik Bir Unsur Olarak Devlet”, Gazi Kitapevi, Ankara, 2010.

2.3. Prof. Dr. Nevzat SAYGILIOĞLU Editörlüğünde, Prof. Dr. Şükrü Kızılot’a Armağan İçerisinde, “Doğu ve Güneydoğu’da İstihdam Yaratmak, Sosyal Güvenlik Sisteminin Geleceği Açısından Önemli”, Ankara, 2014.

2.4. Doç. Dr. Erdiñç YAZICI Editörlüğünde, Klasikten Küresele Endüstri İlişkileri İçerisinde, “Küresel Endüstri İlişkileri: İki Bin Sonrası Yeni Durum / Yeni Yaklaşımlar”, Orion Kitapevi, Ankara, 2015.

2.5. Doç. Dr. Abdurrahman İlhan ORAL – Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN Editörlüğünde, Sosyal Politika 1 İçerisinde, Sosyal Politika Bilim Dalına İlişkin Genel Bilgiler, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2016.

2.6. Doç. Dr. Abdurrahman İlhan ORAL – Yrd. Doç. Dr. Yener ŞİŞMAN Editörlüğünde, Sosyal Politika İçerisinde, Sosyal Politikaya İlişkin Genel Bilgiler ve Sosyal Politikanın Araçları, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2016.

3. Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler:

3.1. “Unregistered Employment Dynamics in Turkey Unregistered Employment Which Phase of Informalization Process”, Journal of Social Sciences and Humanity Studies, 4(1), 2012.

3.2. “A Political Proposal That Intended To Prevent Unregistered Employment In Turkey: Registered Employment Certificate”, International Journal of Multidisciplinary Thought, Vol. 5, No. 2, 2015.

4. Ulusal Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler:

- 4.1. Doç. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU ile birlikte, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Etkisi Türk Bankacılık Sektörü Örneği”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 205-237, 2010.
- 4.2. Prof. Dr. Cem KILIÇ ile birlikte, “Küresel Krizde Türkiye İşgücü Piyasası”, 21. Yüzyıl Dergisi, (32), 92-97, 2011.
- 4.3. Prof. Dr. Cem KILIÇ ile birlikte, “İş Sağlığı ve Güvenliğinde Geline Nokta ve Devam Eden Aksaklıklar”, Çimento Endüstrisi İşverenleri Dergisi, 27(6), 6-23, 2013.
- 4.4. “İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin İşveren İşveren Vekilleri Tarafından Yürütülmesi ve Desteklenmesi Uygulamalarının Kapsam ve Uygulama Biçimi Açısından Etkinliği ve Etkileri”, Çimento Endüstrisi İşverenleri Dergisi, 30(3), 22-33, 2016.
- 4.5. “Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri) Kitabının ve Polanyi’nin Tezlerinin Değerlendirilmesi”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (70), 105 – 124, 2016.

5. Ulusal Dergilerde Yayımlanan Makaleler:

- 5.1. “Türkiye’de Kamu Görevlileri Sendikacılığı”, Kamuda Sosyal Politika Dergisi, Sayı: 11, 2009.
- 5.2. “İşsizlik Sigortasının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi”, İstihdamda 3İ Dergisi, Sayı: 6, Temmuz – Ağustos – Eylül 2012.
- 5.3. Arş. Gör. Volkan IŞIK ile birlikte, “Dünya’da İşsizlik Sigortası ve İşsizlik Yardımı Uygulamaları”, İstihdamda 3İ Dergisi, Sayı: 6, Temmuz – Ağustos – Eylül 2012.
- 5.4. Prof. Dr. Cem KILIÇ ile birlikte, “Genç İşsizliğine İlişkin Teorik Çerçeve ve Dünya’da Genç İstihdamının Durumu”, İstihdamda 3İ Dergisi, Sayı: 7, Ekim – Kasım – Aralık 2012.
- 5.5. “İş Sağlığı ve Güvenliği Sektörüne Dair Merak Edilenler”, Safety&Health Dergisi, Ocak – Şubat 2014.
- 5.6. “Ulusal İstihdam Stratejisi Sosyal Taraflar İçin Ne Öngörüyor”, İstihdamda 3İ Dergisi, Sayı: 14, Ağustos – Eylül – Ekim 2014.
- 5.7. “Herkesin Kapsama Alınması Başlı Başına Bir Devrim”, SGK Vizyon Dergisi, Ekim – Kasım – Aralık 2015.

Hobiler

Basketbol, Sinema, Müzik.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

